

ИСТОРИЈА СРБА У УГАРСКОЈ

од пада Смедерева до сеобе под Чарнојевићем
(1459—1690).

ИЛИСАО

Др. АЛЕКСА ИВИЋ.

ЗАГРЕБ

ПРИВРЕДНИКОВА КЊИЖАРА И ШТАМПАРИЈА Д. Д.

1914.

Предговор.

Ово је прво дело, које приказује историју Срба у Угарској пре Чарнојевића. Публиковано је најпре у одломцима: једанаест чланака (од год. 1459—1552) штампани су у Летопису „Матице Српске“ под натписом „Из Историје Срба у Угарској“, даља „Три одсека из живота Срба у Угарској (од год. 1552—1596)“ публиковао сам као засебну књигу, а остали пет чланака (од год. 1596—1690) изашли су под разним натписима у „Вјеснику кр. зем. архива“. У овој књизи сви ти чланци заједно чине једну целину и знатно су попуњени новим материјалом.

Трудио сам се, да књигом својом одговорим двома потребама: да лаким стилем прикажем старију историју угарских Срба и да у исти мах изнесем за стручњаке што више новог материјала. Свестан сам свију недостатака у овом делу, свеснији сам тога јаче него ико, јер ми је тачно познато, како се још много налази необјављене и непроучене грађе за овај предмет по разним јавним и приватним архивима и како још многа питања треба подвргнути детаљним студијама. Но моја књига и нема други задатак ни већу претензију него да буде темељ даљем испитивању старије прошлости Срба у Угарској. На томе темељу треба сад много година и много научних раденика да раде, док се не подигне зграда, која ће у потпуној мери одговорити натпису ове књиге.

Писац.

I.

ОД ПАДА СМЕДЕРЕВА ДО СМРТИ ДЕСПОТА ВУКА.

(1459—1485).

Порази, које су Турци нанели српском народу биткама на Марици и на Косову и који су утврдили очиту надмоћ турску, принудише Србе, да у даљој борби потраже наслона на суседе своје, а нарочито на суседну угарску државу. У Угарској су за времена познали опасност, која се приближује са победама турским и са пропадањем српских држава и покушавали су у рођеном интересу да спасу Србе од коначне пропасти. Ови покушаји не успеше понајвише с тога, што су у Угарској избиле трзавице. Личне размирице поделише земљу на странку Хуњадијеваца и на странку њихових противника, којима су на челу стојали Цељски и Горјански. Са овом другом странком држала је и српска деспотска породица Бранковића. Међусобна борба се водила са променљивом срећом скоро двадесет година и разривала је државни живот подједнако угарски као и српски, а тиме је ослабљена била акција против Турака.

Избор Матије Хуњадија за краља угарског 23. јануара 1458. донео је потпуну победу странци Хуњадијевој над противницима, међу којима су овим избором најтеже били погођени српски деспоти Бранковићи. На сегединском сабору децембра 1458. одузму угарски сталежи, по жељи младога краља Матије, Бранковићима сва добра у Угарској, која су од ранијих владара угарских добили на уживање. Овај чин јасно је показао, да на угарску помоћ против Турака српска деспотовина није могла више рачунати. У то избише несугласице и у деспотској породици те Турцима пође за руком, да без великог напора притисну целу деспотовину и 20. јуна 1459. да заузму и деспотску престоницу Смедерево.

Са падом деспотовине под власт турску није завршена борба Срба и Турака. Многобројни ратници српски не моглоше се навикнути да служе своме непријатељу него се почеше селити у суседну Босну, Херцеговину и Зету, да помогну тамошњим сународницима сузбијати турске нападаје. Још у већем броју су прелазили у Угарску, с којом је у последње доба деспотовина била у тесној вези и у којој је краљ Матија чврстом руком прихватио владу те је пружала највише изгледа на успешну борбу против Турака. И чланови деспотске фамилије се

разиђоше на све стране. Од ослепљених синова деспота Ђурђа Смедеревца старији Гргур побегне са сестром, удовом султанијом Маром, испред брата деспота Лазара почетком 1458. године под окриље султана Мехмеда, млађи Стеван избегне 8. априла 1459, дакле и он пре пада деспотовине, у Албанију, где му даде уточишта албански владар Ђорђе Кастриота Скендербег. Кћи деспота Лазара, Марија, удала се наскоро после очеве смрти за босанског краљевића Стефана Томашевића и боравила је у Босни те тако ни један потомак деспота Ђурђа није у Смедереву дочекао пад деспотовине. Султан Мехмед поклони удовој султанији Мари Јежево крај Сереса и околна места на уживање. Брат њезин Гргур се покалуђери под именом Герман и умре октобра 1459, а за собом остави сина Вука.

Од свију држава најрадије је Угарска примала досељенике из српске деспотовине. Многи Мађари су се због близине турске повукли са границе државне у унутрашњост те је јужна Угарска била скоро опустила. Насељењем Срба по Срему, Бачкој, Банату и Поморишју снажили су Угри баш те крајеве, који су највише били изложени турским нападајима и чије је становништво највећма било проређено. Досељавање Срба из деспотовине било је олакшано и тиме, што су Угри држали у свом поседу град Београд и Мачву те прелаз са земљишта негдање деспотовине на земљиште угарско није пречила природна граница. Већином су се селили у Угарску угледнији и богатији Срби из деспотовине, јер су они највише трпели услед пропасти српске државе. Турска државна власт радила је на истребљењу угледних хришћана, који су живели на земљишту турском. Велики део властеле српске поубијали су Турци при заузимању деспотовине, а они, што преживеше пад државе своје, хватали су прву згону, да пресељењем у суседну Угарску избегну несигурном животу под Турцима. Собом су водили и многе сељачке фамилије, које су им као властели подложне биле и које су хтеле, да и надаље деле судбину са својим господарима. Међу властелом, која се после пада Смедерева иселила у Угарску, најодличније су место заузимали синови војводе Јакше, Стефан и Димитар Јакшићи. Отац њихов, војвода Јакша, био је војсковођа под деспотом Ђурђем Бранковићем и предводио је српске помоћне чете уз турску војску приликом освојења Цариграда 1453. године. Јакшићи, који су живели у Јагодини, у бившој деспотовини, преведу собом при прелазу у Угарску 1200 српских ратника. Краљ Матија им поклони 1464. године нађлачко властелинство у чанадској жупанији и друга добра око Мориша, на којима нови господари населе доведене ратнике српске и њихове породице.¹⁾

¹⁾ Lendvai Miklós, Temes vármegye nemes családjai, I kötet, Budapest 1896. стр. 60. Borovszky Samu (A nagylaki uradalom története, Budapest 1900. на стр. 17) је прерачунао да су Јакшићи постали господари Нађлача између 9. августа 1464. и 10. јануара 1465.

Са краљем Матијом дошао је на престо угарски даровит и снажан владалац, који је у сваком погледу дорастао Турцима, али сплетке и роварења унутрашњих и спољашњих непријатеља нису му допустили, да се посвети потпуно борби против Турака. Прве године је провео на учвршћивању свога престола, а кад почетком 1463. султан Мехмед провали с војском у Босну, почне се и Матија спремати на рат с Турцима. Султан зароби и убије босанског краља Стефана Томашевића и освоји целу Босну. Краљ Матија стигне тек у јесен 1463. с војском у Босну па заузме тврди град Јајце и велики део Босне отргне из турских руку. Султан је међутим хтео с другим непријатељима да ратује, те је избегавао веће сукобе са угарским краљем. Шта више, да би се потпуно осигурао од мађарских нападаја, пошље смедеревски паша првих дана 1465. године београдском заповеднику Николи Илочком посланике и понуди Мађарима у име султаново мир. Међу посланицима смедеревског паше налазио се и Вук, син Гргура, а унук деспота Ђурђа Бранковића. Огромна разлика између положаја, који је сада заузимао Матија Хуњади и онога, у коме се налазио посланик смедеревског паше Вук Гргуровић, уништила је потпуно некадању породичну мржњу међу њима. Матија наложи Илочкоме, да одбије понуду посланика турских, а Вука придобије краљ, да остави турску службу па му поклони град Сланкамен и повери војводско достојанство над Србима у Срему и околини.^{*)} Услед овога је добило селење Срба из Турске у Срем и јужну Угарску нове хране. Народ српски из негдање деспотовине хитао је у службу код потомка старих владара својих те је Вук набрзо могао да састави врло угледну чету српских војника.

После кратког времена добије он прилике, да покаже вредност своје чете. По налогу римског папе и цара Фридриха огласи Матија рат негдањем тасту свом, чешком краљу Ђорђу Пођебраду, заштитнику хуситске вере. Пре тога је дао Матија усмени пристанак на примирје са султаном, те је могао да поведе и пограничну војску своју против Пођебрада. Покрај осталих војвода пошао је на Чехе и Вук Гргуровић са својом четом српских ратника. Рат је отпочео априла 1468. и трајао је све до смрти Пођебрадове 22. марта 1471. и у свима сукобима се истакло српски војници и њихов поглавица Вук необичном храброшћу.^{**)} У току рата отео је Матија од Пођебрада Шлеску и Моравску и узео је наслов краља чешког. Половином новембра 1469. вратио се краљ Матија на кратко време у Будим и одавде награди оне војводе, које се нарочито одликоваше у чешком рату, а на првом

^{*)} Joh. Chr. Engel, Geschichte des Ungarischen Reichs Wien 1834., III Theil, I Abtheilung стр. 265; Fraknól Vilmos, Mátyás király levelei, külügyi osztály, Első kötet, 1458—1479, Budapest 1893. стр. 78.

^{**)} Antonii Bonfinii Rerum Hungaricarum decades quatuor cum dlmidia, Hanoviae 1606. стр. 554.

месту војводу Вука Гргуровића, коме краљ поклони град Белу Стену и дистрикт Тотушевину.⁴ Док је краљ боравио у Чешкој, на чији престо седе после Пођебрадове смрти пољачки краљевић Владислав, створише кекоји великаши угарски заверу да свргну Матију с престола и да доведу другог пољачког краљевића, Казимира, за краља угарског. Дипломатском вештином и енергијом, која је у опште била карактерна црта краља Матије, осујетио је он заверу, а да би главније магнате јаче за себе привезао, обдари неколицину од њих на будимском сабору (августа 1471.) новим титулама и имањима. Николи Илочком даде наслов краља босанског, његовог сина Ловру постави за херцега сремског, а Вуку Гргуровићу поклони историјску титулу деспота од Србије.⁵)

Завера великаша против Матије имала је за последицу рат Угарске

са пољачким краљем Казимиром. Пољачка војска продре у другој по* ловини 1473. године у Угарску, али је Матија са својом четом потуче и протера. На то се споразуме пољачки краљевић Казимир, син краља Казимира, са братом својим чешким краљем Владиславом те заједнички упадну са 80.000 војника у Шлеску, да отму од Матије пре свега ову провинцију, а затим да ударе и на Угарску. Српске чете под деспотом Вуком и под Дмитрим Јакшићем узеле су и сад видног учешћа у бо* јевима и показале су и овог пута исту храброст, којом су се одлико* вале у борби против чешког краља Пођебрада. Осим деспота Вука и Јакшића управљао је српским четама и војвода Милош Белмужевић. Не мо* же се тачно одредити, кад је прешао војвода Милош у Угарску. али је његов углед и у деспотовини морао бити велик, јер га краљ Матија одмах по прелазу обасипа поседима и спахилуцима. Од краља је добио Мојшу и Познад у темишварској жупанији, затим Фекетееђхаз, Фејеређхаз и Возја-Бокор у бачкој жуанији и Kokot недалеко од Темишвара. У бојевима по Шлеској се војвода Милош храбро борио те је и рањен био. Децембра 1474. завршио је Матија као победилац рат са Пољацима и Чесима на дошавши идуће године у Будим, обдари и опет поједине заповеднике за показану храброст. Међу овима је и сада био деспот Вук, коме поклони Беркасово са околним местима у Срему,^{*}) а војводи Милошу Белмужевићу даде краљ у баштину град

Шашвар, те је Милош од сада носио покрај имена племићки предикат од Шашвара.)

4 О. с. стр. 563.

* Engel, о. с. стр. 317.

* Ant. Bonfinii, о. с. стр. 577.

Некољко ћирлицких споменка из XVI и XVII века, аригнуто др. Аленса Ивћ, Уагреб 1912. (Ирештамлиаи<> из Вјесиака кр. аем. арквна бр. 1 за 1913.) стр. 4. Tliallóczy Lajos és Aldásy Antal, A Magyarország és Szerbia közötti dsszeköttetésck oklevéllára 1)98- 526, Budapest 1907 стр. 276; И. Зврем скв, Сроска властеаа Јакшаћи, ксиендар „Магеце Српскв“ аа год. 1908; A szerb monosteregyházak történeti emlékek

За заслуге у рату шлеском наградио је краљ и Дмитра Јакшића, коме наскоро иза тога повери нов ратни задатак. И после одласка пољачке војске из Угарске остала су била два града у њиховим рукама и то Нађмихаљ и Хомона. Из ових градова је излазила пољачка посада и пустошила околину те краљ Матија одлучи, да под сваку цену очисти горњу Угарску од Пољака. Да би са што мање жртава извео своју намеру, дозове краљ Дмитра Јакшића к себи и поучи га, како ће преваром добити градове од Пољака. Јакшић пође са 500 коњаника и по мрклој ноћи стигне под град Нађмихаљ те се са својим војницима сакрије у оближњу шуму. Идућег дана изађе из града 250 пољачких коњаника и не слутећи никакво зло, пођу кроз шуму. Кад су дошли напред шуме подигну Угри ужасну вику па јурну са свих страна на Пољаке и скоро све их поубијају. Затим ударе на град Нађмихаљ где је било заостало још 250 војника па и ове савладају и град заузму. У то стигну на бојно поље нове угарске чете, које освоје и Хомону те потраже Пољаке и у њиховој домовини.^{*)}

Чим се Матија вратио из Шлеске, поче се спремати на Турке, чије су чете за време чешког и пољачког рата велику штету наносиле јужним крајевима државним. Први задатак ове војне био је освојење Шапца (Заслона), кога су Турци недавно подигли, утврдили и посели са 5000 јаничара. Испод Београда, камо је стигао новембра 1475, крене Матија војску према Шапцу и опколи га. Једна чета турска под Али-бегом и Сахи-бегом пође у помоћ опкољеном граду, но буде поражена од Матијиних војника. Међутим град није ни требао ове помоћи, јер је био јако утврђен и посада му се храбро држала. После опсаде од неколико недеља увиди Матија, да силом неће моћи освојити града те употреби ратно лукавство. 20. фебруара 1476. сакрије једну чету војника у близини града, а са осталом војском се повуче. Турци помислише, да се Матија услед неуспеха окануо опсаде па се предаду весељу и одмору. Кад наступи ноћ, изађе чета Матијина из заседе и продре у Шабац. На дани знак стиже и краљ са осталом војском те заједнички нападну на збуњене Турке и освоје град.^{*)}

После освојења Шапца дигне се деспот Вук са још неким војводама и са 5.000 војника на град Сребрницу. Да не би обратили на себе пажњу ишли су ноћу, преко брегова и шума и нигде нису пустошили. У Сребрници, богатој вароши са 700 кућа, био је баш вашар.

Délmagyarországon írta Szentkláray Jenő, Budapest 1908 стр. 31; Temes vármegye és Temesvár, szerkesztette Borovszky Samu dr., Budapest 1912 стр. 34, 54, 77, 114 и 398. Lendvai Miklós, о. с. на стр. 24 вели, да је Мојша село крај Темешвара, а Познад пустара.

*) Engel, о. с. III, Erste Abtheilung стр. 398; Ant. Bonfini, о. с. стр. 578.

*) Nagy Iván és báró Nyáry Albert, Magyar diplomacziái emlékek Mátyás király korából, Második kötet, стр. 343 и 344; Гласник српског ученог друштва књ. 53, Београд 1883 стр. 99.

Деспот пошаље 150 одабраних коњаника преобучених у турско одело, који се помешају међу остале Турке. У тај мах учини деспот јуриш на град, зароби око 500 душа, остало становништво поубија, а град оплени и запали. Затим крене војску на град Козлук,¹⁰⁾ који је од Сребрнице удаљен 3 угарске миље. У овом граду се већ дочуло за судбину Сребрнице те грађани изађоше на друм, исеку многа шумска дрва и поставе их пред деспотову војску, да коњаници не могу проћи, а око друма наместе посаду. Деспот обиђе споредним путем друм па удари с леђа на турску посаду, поубија скоро све Турке, заузме град њихов и крене се на Зворник. И овде грађани као и у Козлуку ставе препреке на друму но деспот разбије непријатеља па уђе у град, али је при сукобу и сам задобио рану по нози. Са огромним пленом врати се деспот у краљев табор под Шапцем, а силан народ, који доведе са овог војног похода, насели по сремским местима.¹¹⁾

Иза ових успеха остави краљ посаду у Шапцу па са осталом војском пређе у Срем и утабори се код деспотовог града Беркасова. Док се овде бавио, стигне с почетком августа 1476. глас, да је смедеревски заповедник Али-бег са братом Скендер-бегом и са 5—6000 турских коњаника упао у Угарску и пустоши околину Темишвара. Краљеве војводе деспот Вук, Дмитар Јакшић, Петар Доци¹²⁾ и други, пређу Дунав, споразуму се са београдским заповедницима, сједине своје чете са њиховим и пођу на сусрет Али-бегу. Три дана су тражили Турке док не дознадоше од ухода, да су близу. Код места Пожежене¹³⁾ заузму хришћани један брежуљак и ту су очекивали турски нападај. Али-бегу се чинило да је хришћана мало и да ће с њима лако изаћи на крај те његова војска учини идућег дана јуриш на деспота, али буде до ноге потучена. С тешком муком спасе главу и сам заповедник турски Али-бег, а брата његова заробе хришћани и убију. Око 300 Турака ухвати деспот и врати се с њима у табор краљев код Беркасова.¹⁴⁾

Даље ратовање повсри краљ деспоту, а сам се крене у Будим, да се венча са принцезом Беатричом, кћерком Фердинанда, краља Арагоније и Сицилије. Прва жена краља Матије, Каталина Пођебрадова, умрла је још 1463. године. После смрти њене провео је краљ тринаест година као удовац, а кад се планови о женидби са кћерком цара Фри-

¹⁰⁾ У оригиналу стоји Cuselath, што држим да одговара данашњем Коалуку.

¹¹⁾ Thallóczy és Áldásy, о. с. стр. 265; Гласник српског ученог друштва I. с.

¹²⁾ Ово је Петар Дојчви из народних песама.

¹³⁾ Место Pozazin означено сам са Пожежена. Домњшљање неких наших историка, да је то Пожаревац, није тачно, јер стари писци наводе изреком, да Pozazin лежи на десној страни Дунава. Недалеко од Пожежене налазе се и данас рушевине старог града.

¹⁴⁾ Thallóczy és Áldásy, о. с. стр. 269; Ant. Bonfinii, о. с. стр. 581.

дриха или пољачког краља Казимира коначно разбише, испроси Беатричу и венча се њоме 22. децембра 1476. Док су у Будиму пировали краљевски сватови, поведе деспот војску своју на Смедерево. Уз пут заузме и зарони турски градић Ковин,¹⁶⁾ затим пређе Саву па опколи престоницу својих предака, утврђени смедеревски град и стане га бити са свих страна. Опсађене Турке убрзо принуди, да спале варош и да се повуку у тврђаву. Месецима је трајала опсада, али без успеха. Флота деспотова није била у стању да потисне испод тврђаве турску флоту, која је штитила град са дунавске стране. У децембру 1476. дође Смедереву у помоћ 60.000 Турака под анадолским и румелијским пашама. Ови нападну деспотову војску, поразе је и прегнају преко Дунава.¹⁶⁾

Распре краља Матије са западним владарима учине и опет крај рату против Турака. Убојну силу своју напери краљ на цара Фридриха, коме је 12. јуна 1477. огласио рат. Главни део краљеве војске сачињавали су Срби под војводама Павлом Кињижијем, деспотом Вуком и Дмитријем Јакшићем. Даље је било у војсци Матијиној осим Мађара још и велики број Чеха, те су сва три народа, и Срби и Мађари и Чеси, имали засебне таборе. Војска краљева упадне у Аустрију и прво нападне град Траутмансдорф, који се храбро бранио, али га Матија преваром заузме. Затим освоји Петерсдорф па 16. августа 1477. постави табор под самим Бечом. Српске чете се одвоје од остале војске и ударе за то време на доњоаустријску покрајину, попале на све стране села и градове и поубијају сваког, на кога год наиђоше. Огњем и мачем опустоше целу земљу и улију у народ неописан страх. Околни градови су сами нудили краљу предају, само да буду поштеђени од српских војника.¹⁷⁾ Понизивши цара Фридриха начини Матија с њиме у јулу 1479. мир те повуче српске чете из Аустрије.

Стајаћа војска краља Матије, позната под именом црне чете, у којој су велик део сачињавали српски војници, ретко је имала прилике да се огледа с турским јаничарима, јер су ратови краљеви са западним владарима спречавали сваку истрајнију акцију против Турака. У борбу с горњим суседима Угарске биле су много пута повучене и јужне пограничне чете, те је граница државна према Турској остајала скоро сасвим отворена, али ова политика краљева, вођена не државним интересима већ личним мотивима његовим, љуто се осветила на познијим нараштајима. Док је краљ Матија, који је једини могао бити достојан такмац султану Мехмеду, трошио снагу државну у западним ратовима, од којих земља никаква добра није видела, Турци су мирно освајали

¹⁶⁾ Главник срп. ученог друштва I. с.

¹⁶⁾ Fraknói, Mátyás király levelei, külügyl osztály, Első kötet, Budapest 1918 стр. 359; Ст. Новиковић, Последњи Браповићи, Летопис „Матаде Српске“, аа 1883. стр. 63.

¹⁷⁾ Ant. Bonfinii, о. с. стр. 592.

веће и мање државе по Малој Азији и по Балкану, сређивали су прилике у освојеним крајевима и утврђивали свој положај те се тако припремали на одсудан бој с Угарском.

У неколико маха је долазило до мира између Матије и западних владара. И ако је ово трајало кратко време, ипак су Турци осетили тежину сваког таког мира. После споменутог рата краљева са царем Фридрихом, ударила је велика турска војска под Али-бегом и Скендербегом на Угарску и робећи по Ердељу сукоби се 13. октобра 1479. на Хлебном Пољу са ердељским војводом Стефаном Баторијем. У критичном моменту, када је битка за хришћане већ изгубљена била, стигну Баторију у помоћ Павле Кињижи и Дмитар Јакшић те са својим четама улију нову снагу клонулим Мађарима и нанесу Турцима страховит пораз. Око 30.000 Турака покрило је бојно поље, а међу погинулима налазило се и неколико паша турских.

После ове победе пређу Угри у офензиву. Крајем 1486. године крене се Кињижи у Турску, пређе код Смедерева Дунав, потуче при преласку турску флоту и прође сву Србију до Крушевца, па се врати натраг, а за собом остави опустошена села и градове. За то време бавио се деспот Вук у горњој Славонији и Хрватској,¹⁸⁾ где се тада налазио и краљ Матија. 6. децембра 1480. пређе краљ Саву и долином Врбаса крене се у град Јајце. Овде се искупише са својим четама деспот Вук, бан јајачки Петар Доци и бан хрватско-славонски Владислав Егервари,¹⁹⁾ који одлуче, да заједнички ударе на турски део Босне. Краљ се упути из Јајца у Загреб, а војводе упадну у турске крајеве, доспучак до Врхбосне (Сарајева) и прогнају одавде заплашеног и изненађеног босанског Даут-пашу. Пуна три дана су пљачкали Сарајево и околину па се онда са многим заробљеницима врате праћени узастопце од Даут-паше, који се дотле био прибранио и скупио велику војску. Више пута је долазило до сукоба, али су свагда после љутог покоља хришћани остали победници. Највећи окршај догодио се код Травника, где је на бојном пољу пало неколико хиљада Турака.²⁰⁾

Много значајнији од тих битка је ратни поход у Турску, који идуће године извршише Кињижи, деспот Вук, Јакшићи и други погранични заповедници. За овај поход почело је спремање већ августа месеца и с почетка је било у плану, да и ердељски војвода Батори узме у њему учешћа. Свршетком октобра се кренула војска угарска, али

¹⁸⁾ Борђе Сремац нише, да је деспот био и у битци на Хлебном Пољу (Szécsi György emlékirata Magyarország romlásáról 1481-1543, közli Wenzel Gusztáv, Pest 1857 стр. 23. Међутим остали писци, који детаљно описују ток битке на Хлебном Пољу, не знају ништа о учешћу деспотову.

¹⁹⁾ Новаковић, Последњи Бранковићи, Летописе Матице Српске књ. 147. стр. 16.

²⁰⁾ Fraknoi о. с. II стр. 76 и 84; Новаковић, о. с. стр. 10.

без Баторија. Код места Храма,²¹⁾ садашње Паланке, недалеко од Базјаша у Банату, улогорио се Кињижи и чекао, док му деспот Вук и београдски заповедник Владислав Розгоњи, који се на лађама кретали из Београда, осигурају прелаз преко Дунава. На деспота и Розгоњија нападне смедеревски војвода Скендер-бег са великом силом, али хришћани разбију турске шајке, од којих 24 лађе потопе, затим потуку војску турску те се Скендер-бег са неколицином једва спасе. Сад пређе сва угарска војска, која је бројала око 32.000 ратника, преко Дунава. Кињижи пошље напред Јована Јакшића с једним оделењем, да испита путове. Јакшића нападне изненада заповедник града Голупца са хиљаду коњаника, али их Јакшић са својом коњицом надбије, многе Турке поубија и зароби, а заповедника њиховог, који се даде у бегство, гонио је па му баш пред капијом града Голупца одсече главу. На другој страни се борили деспот и Розгоњи са Турцима. Њих је такође служила ратна срећа. Једно место за другим је падало у руке хришћанима док најзад не заузеше Браничево и Крушевац. Сад се утабори хришћанска војска код Крушевца и остане ту пуних 12 дана пустошећи по читавој околини, а враћајући се поведе собом преко 50.000 српских становника, које краљ настани у пределу око Темишвара.²²⁾

Али не само овом приликом него при сваком упадају у турске крајеве доводила је угарска војска собом велику множину српских душа и насељавала с њима јужну границу државну, коју је мађарско становништво било напустило због честих нападаја турских. Колики је обим узело ово пресељавање Срба из Турске види се најбоље из једног писма краља Матије од 12. јануара 1483. године, у коме стоји, да је за последње четир године досељено око 200.000 српских душа.²³⁾ Матија се радовао овом прирасту становништва угарске државе. Да би придобио још већма Србе за досељивање и да би наградио њихове заслуге, стечене на бојном пољу, донесе угарски сабор 1491. године један законски чланак, којим се Срби ослобађају од плаћања десетка католичком свештенству. За оно доба значајно је овај саборски закључак велику повластицу.

Мир између цара Фридриха и краља Матије био је кратког века. Почетком 1480. је дошло изнова до раздора и до рата, који у први мах није показивао особиту жестину. Тек после свршеног похода Ки-

²¹⁾ Р. Агатовић и П. М. Спасић називају град Храм или Хором нетачно Оршавом. Исто тако греше, што Јакшића, који је потукао голубачке Турке, зову Дмитром, јер у листини краља Матије, публикованој код Fraknól-a (о. с. стр. 195) носи овај Јакшић име Јован (био је, дакле, Дмитров најстарији син), а и код Праја стоји, да је то био млади Јакшић (Српски устанци против Турана, у вези са народним сеобама у туђини од 1459-1814, део први, Београд 1899 стр. 108).

²²⁾ Fraknól, о. с. стр. 158, 183, 190 и 195; Pray, Annales regum Hungariae, pars IV, стр. 157; Љуб. Стојановић, Споменик Српске краљ. академије, књ. III, стр. 142.

²³⁾ Dr. Marczall Henrik, Regesták a külföldi levéltárból, Budapest, 1882 стр. 28.

њижијевог и деспотовог у Турску послао је Матија на Аустрију већи број војника и тиме унео већу живост на бојно поље. Смер Матијин је био, да освоји кључ Аустрије, утврђени град Хајнбург. Војску своју повери Стефану Запољи, али овоме нанесу Немци 30. јуна 1482. код Алтенбурга осетан пораз, те је Матија био принуђен, да сам преузме врховно заповедништво. Идућег месеца остави он Будим и дође у ратни логор, да изглади траг поразу своје војске и пре свега затражи преко Урбана Доција појачање од 4000 српских војника. Због велике удаљености стигне му српска помоћ тек средином августа и Матија приступи сада опсади Хајнбурга.²⁴⁾

На јужној граници је дотле оставио Кињижија, деспота и Петра Доција, да сузбијају турске нападаје. Турци се баш тада спремали, да се освете Угарској за прошлогодишње поразе своје. У Смедереву се искупи пет турских војвода, који са 10.000 коњаника пређу 6. септембра Дунав и нападну околинду Темишвара, те су пуна три дана пустошили предео међа Тисом и Моришем. 9. септембра се сукобе у пољани крај Бечеја са угарском војском, коју су предводили деспот Вук, Кињижи и Доци. После страховитог покоља оставе Турци три хиљаде мртвих другова на бојном пољу па побегну безобзирце у Смедерево. Међу мртвим Турцима налазио се и један њихов војвода, а крушевачки паша допадне ропства. Хришћанима, који су имали губитак од 500 војника, падне у руке силан плен непријатељски, од кога један део пошљу краљу као доказ победе. Набрзо затим постигла је угарска војска и на другој страни успех: 30. септембра освојио је Матија Фридрихов град Хајнбург.²⁵⁾

Пре смрти деспотове забележила је историја још један сукоб његов са Турцима. Октобра 1483. крене се велика сила турска из Босне, пређе Уну и Саву те упадне у Крањску и Корушку. Оптерећени силним пленом и заробљеницима враћали се Турци кући, али их при повратку на реци Уни дочекају бан хрватски Матија Гереб, деспот Вук, Бернардин Франкопан и још неки хрватски великаши. 29. октобра приметне се битка, која се наставила и идућег дана, а завршила се потпуним поразом турским. Сав плен непријатељев отеше хришћани, многе хиљаде Турака поубијаше и заробише две хиљаде војника са две паше турске.²⁶⁾

²⁴⁾ Die Belagerung Hainburgs 1482 von Albert Ungard Edlen von Othalom, 1901. стр. 163.

²⁵⁾ Fraknói, о. с. стр. 235; Ant. Bonfinii, о. с. стр. 620 и 920. У ово време се ва више места спомиње паша из града Крушевца, те је посве неосновано нагађање Агатоновића и Спасића, да је Крушевац могао после похода Кињижија и деспота Вука 1481. године остати у рукама угарским и налазити се у поседу угарском чак и 1491. године (Српски уставници, први део, стр. 136).

²⁶⁾ Fraknói, о. с. стр. 267-273; Ant. Bonfinii, о. с. стр. 623 и 929.

Краљ Матија је често награђивао ове велике услуге, које је деспот својим личним јунаштвом и храброшћу својих српских чета учинио држави угарској. Осим споменутих поклона даровао му је краљ 14. априла 1482. год. места Комоговину, Градису, Озелско, Селце и друга добра у Хрватској. Упоредо са поседом ових добара почињу и све тешњи одношаји деспотови спрам хрватских великаша, као и женидба његова са Варваром, из куће хрватских грофова Франкопанских. Деце није имао али се у толико више старао за жену Варвару и показивао је према њој велику нежност и љубав. Бојећи се, да ће га надживити, настојао је, да њу обезбеди материјално за такав случај. По претходној дозволи краљевој поклони деспот 3. маја 1482. год. Варвари град Белу Стену и дистрикт Тотушевину, који се састојао из више од сто села.⁷⁷⁾ Варвара је збиља мужа надживела. Деспот умре 16. априла 1485. г., а она се касније преуда за чувенога јунака хрватског Фрању Берислава.

У задње време је и углед фамилије Јакшића необично одскочио. Од браће Јакшића је Стеван био старији, али се у описима скоро свих битака тога доба Дмитар спомиње на главном месту међу јунацима, док се име Стеваново ретко чује. Као што је поступао са деспотом Вуком и Белмужевићем, тако је краљ Матија награђивао и Дмитрово јунаштво, поклањајући њему и брату његову многе спахилуке, те се имање њихово простирало на неколико жупанија. Донацијом од 2. новембра 1467. поклонио је Стевану и Дмитру Јакшићу имања Фарнаш, Ивантелке, Валко, Ујфалу, Келечел, Горњи и Доњи Жил у колошварској жупанији,⁷⁸⁾ повељом од 28. јула 1476. дао им је град

⁷⁷⁾ Thallóczy és Áldásy, o. c. стр. 274; Starine, књ. X, стр. 121 и 122.

⁷⁸⁾ Thallóczy és Áldásy, o. c. стр. 258. Цела довација гласи: „Nos Mathias dei gracia rex Hungariae, Dalmacie, Croacie etc. memorie commendamus tenore presentium significantes quibus expedit univereis, quod nos attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis fidelium nostrorum egregiorum Stephani et Demetrii Jaxyth de Naghiak per eos primum sacre huius regni nostri Hungarie corone tandemque maiestati nostre sub locorum et temporum varietate exhibitis et impensis, possessiones Farnas, Jwanthelke, Walko, Wyfalw, Kelechel, Felsewfyld et Kezepsewfyld vocatas in comitatu de Kolos habitas, que cuiusdam Benedicti Weres de dicta Farnas praeuissent, sed per notam infidelitatis eiusdem quam ipse ex eo, quod cum pridem nobites et incole parcium Transylvanarum a fidelitate nobis iure iurando prestita in eo defecissent, quod pariter cum Johanne Groff, quem ad honorem wayuodatus eandem parcium extuleramus contra nos dum easdem partes regni nostri intrassemus Transsiluanas, immo nocendi insurrexissent, tunc prefatus Benedictus Weres eiusdem adherentem contra nos nobilitatem insurrexerat, ex lege regni nostri incurrit, iuxta antiquam et approbatam dicti regni nostri consuetudinem ad sacram eiusdem regni nostri coronam consequenterque collationem nostram rite et legitime deuolute sunt, simulcum cunctis ipsorum utilitatibus et pertinentibus quibuslibet, terris scilicet arabilibus, cultis et incultis agris, pratis, pastuis, fenetis, siluis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis vinearumque promontoriis, aquis, fluuiis, piscinis, piscaturis aquarumque decursibus, molendinis molendinarumque locis et generaliter quarumlibet utilitatum et pertinentium suarum integritatibus quouis nominis vocabulo vocatis sub

Корођ у Срему,²⁹⁾ око 1480. године даровао им је место Керекџхаз,³⁰⁾ а 16. јануара 1486. поклонио им је пустаре Фенлак, Шерфежд и Фаркаш-телек у арадској жупанији. Нови господари населе у Фенлаку и Шерфежду српске досељенике.³¹⁾

Јакшићи нису били само у ратно време одважни јунаци, страшни својим непријатељима, него су и у мирно доба важили као насилни и напрасити људи. Суседи њихови морали су много да препате, јер су им они наносили штете на сваком кораку. Отуда су потекле многе парнице; Јакшићи се вечито парбили и тужакали са околним племићима, а најчешће са појединим члановима породице Доција.³²⁾

Набрзо после смрти деспота Вука нестају и браћа Јакшићи са света. Димитрија Јакшића пошаље средином октобра 1486. краљ Матија као посланика свог султану Бајазиту II. Султан угости Јакшића, обдари га богатим оделом и другим поклонима и отпусти га кући. Кад је у повратку стигао у близину Смедерева и ступио на тако звани јежевски мост, насрне изненада на Јакшића турски јунак Гази-Мустафа, који је из раније с њиме у непријатељству живио, рани га смртно по лицу и глави те Јакшић умре 8. новембра од задобивене ране.³³⁾ Две године иза овога, 5. јануара 1489, умре у Бечу и старији брат Стеван Јакшић.³⁴⁾

ipsarum veris metis et antiquis memoratis Stephano et Demetrio Jaxyth ipsorumque heredibus et posteritatibus vniuersis dedimus, donauimus et contulimus, immo damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irreuocabiliter tenendum, possidendum pariter et habendum saluo iure alieno harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Quas in formam nostri priuilegii redigi faciemus, dum nobis in spem fuerint reportate. Datum in Segeswar feria secunda proxima post festum Omnium Sanctorum, anno domini millesimo quadringentesimo sexagesimo septimo, regni nostri anno decimo, coronacionis vero quarto, С поља, у крају повеље пише љврилцом: Дшнацинѣ за фдошоѣ у Врдаку год, затим другим мастилом: Перета Бивлукъ.

²⁹⁾ О. с. стр. 390; Borovszky Samu, о. с. стр. 19.

³⁰⁾ О. с. стр. 20.

³¹⁾ О. с. стр. 17; Thallóczy és Áldásy, о. с. 259.

³²⁾ Ibid. Зарадска жупанија издаје 30. августа 1484. потврду, да су оробили задорачки посед Ибра Доција људи браће Јакшића, отерали 60 коња и начинили другу штету. Међу људима, који су ову штету починили, спомињу се и ова имена: „Demetrius Pribegh, Radicz Bosnyak, Milluo Radicz Puthnichoulgh, Johannes Marsith, Radosa Vokicz, Marcus filius Milath, Radona Nicola Halapith, Ladislaus wayuoda de Fellak, Georgius Radouan, Duka de Mrzeheges, Stephanus Fodor“ (DI 18994.).

³³⁾ Hammer-Purgstall, Geschichte des osmanischen Reiches Band I, pag. 635; Engel, Geschichte von Serbien und Bosnien, Halle 1801 pag. 449; Thüri Jozsef, Török történetirók, II kötet 1522-1566, Budapest 1896 стр. 4.

³⁴⁾ У споменику Српске краљ. академије III стр. 142 (Српски .Летописц) стоји да се Стеванова смрт догодила 6. априла, док у Гласнику срп. уч. друштва књ. 53 стр. 108. стоји 6. јануара 1489. Овај други датум је тачан, јер је први датум унесен забуном, која је тим пре разумљива, што одмах после ове вести бележе летописец смрт краља Матије, која се одаста догодила 6. априла 1490.

II. ОД СМРТИ ДЕСПОТА ВУКА ДО СМРТИ ДЕСПОТА ЈОВАНА.

(1485—1502).

Ни Јакшићи, а ни Белмужевић не моглоше угарској држави накнадити деспота Вука нити у српском народу заузети онај положај, који је имао потомак српске деспотске фамилије. Углед, који је деспот Вук уживао међу Србима, могли су имати још само млади стричевићи његови, Ђорђе и Јован, синови деспота Стевана и они су као потомци српских владара једини били у стању, да достојно попуне онај губитак, који се осећао на граници државној услед смрти деспота Вука. Отац ових младића, слепи деспот Стеван, прогнат је био пред пад деспотовине из Смедерева, где је завладала била струја, њему противна. Као што је раније споменуто, Стеван се упути у Албанију, у државу Ђорђа Кастријоте Скендербега и тамо се ожени око 1461. године свастиком Скендербеговом, кћерком албанског поглавице Ђорђа Аријанита Комнена Топије Голема.

Неко време живио је деспот у Албанији, а кад је и овде опасност од Турака почела све већа бивати, обрати се он на своју сестру Катарину грофицу Цељску, да му буде на помоћи. Најстарија кћерка деспота Ђурђа Катарина, удовица негда моћног и богатог грофа Улриха Цељског, живила је у то доба у Гуркфелду у Крањској, а сва остала добра, која је наследила од свог мужа, распродала је или су јој разграбили суседни великаши.¹⁾ Молби брата Стевана одазове се Катарина. Она га позове к себи те заједнички откупе око 1465. од горичког грофа Леонарда град Београд, који се налазио у Фурландској, на млетачком земљишту.²⁾ У овом граду живио је од сада де-

¹⁾ Др. Алекса Ивић, Нови подаци о грофици Катариној Цељској (Летопис „Матице Српске“ књ. 267), Нови Сад, 1910. стр. 45-49. Овде се налазе документи о уступању грофичиног поседа по Хрватској и Крањској и о враћању града Гуркфелда 1469. године цару Фридриху.

²⁾ Dr. Ludwig v. Thallóczy, Bruchstücke aus der Geschichte der nordwestlichen Balkanländer (Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, Dritter Band), Wien 1895. стр. 344. Од фурландског Београда се и данас виде рушевине, недалеко од Удина. — О деспоту Стевану знамо, да се год. 1461 састао у Дубровнику са сестром својом Катарином (Dr Ludwig v. Thallóczy, l. c.), а у јуну 1462. да се бавио у

спот са супругом и са троје деце, Ђорђем, Маром и Јованом. С њима је живила и грофица Катарина. Деспот је већ од 30. децембра 1435. био патрициј млетачке републике, која је сада, кад се настанио на њеном земљишту, у више маха новчано подупирала прогнатог династу српског. И са Дубровчанима је одржавао деспот везе те је 1. октобра 1476. препоручио већу дубровачком своју супругу и децу своју.³⁾ Осећао је, да неће дуго живети и збиља је умро у првој половини идуће године.

Са републиком млетачком стојала је и удова деспотица на доброј нози. Преко свог рођака Гргура Поповића саопшти она 16. августа 1477. сенату млетачком, да је неко одао тајне републикине угарском краљу Матији. Државни сенат обећа богату награду и деспотици и Поповићу, ако докуче и ако доставе име издајниково.⁴⁾ Деспотица се том приликом потужила републици и на своје суседе, који су правили штете незаштићеној удовици. С тога Млечићи наложе свом фурландском намеснику, да штити деспотицу од насиља њених суседа.⁵⁾ Налози републике нису много користили; суседни кастелани су стално узнемиривали деспотицу. Млечићи послаше октобра 1478. своје најамнике у Београд, но то је још погоршало положај деспотичин.

Грофица Цељска се у то доба није више налазила у Фурландији. На позив своје сестре, удове султаније Маре, отишла је к њој у Јежево па је тамо живила. И деспотици Ангелини је живот у Београду постајао све тежи те се по савету грофице Цељске крајем 1478. упути са својим синовима у Беч цару Фридриху, да од њега измоли помоћи. Цар услиша молбу деспотичину и поклони јој град Вајтерсфелд у Крањској, на што се она 9. октобра 1479. са синовима Ђорђем и Јованом завери на вечиту верност цару Фридриху и његовим потомцима.⁶⁾

Султанија Мара, а још више њезина сестра грофица Цељска, имале су горак живот у Турској, за владе султана Мехмеда.⁷⁾ Да би

Млечанима. Том приликом је говорио с њиме мантовски епископ Јован Антоњије, који у једном писму вели, да је деспот појава без приговора, да се не може замислити достојанственијег човека од њега, да је висока раста и вредно оабилног и паметног лица (Dr Vincent Makouchew, *Monuments historiques des slaves meridionaux et de leur voisins*, II. volume, Belgrade 1882. стр. 206).

³⁾ Fr. Miklosich, *Monumenta Serbica*, Viennae, 1858. стр. 518.

⁴⁾ Óváry Lipót, *Oklevél Másolatai*, Első füzet, Budapest, 1890. стр. 144.

⁵⁾ Thallóczy, о. с. стр. 845.

⁶⁾ О. с. стр. 346, 856 и 867. Талоци вели на стр. 347 прим. I, да ће све документе, који се односе на ову продају Београда, публиковати специјалиста за фурландску историју др Викенцо Јопи у „*Archeografo Trstino*“, али Јопи није то учинио.

⁷⁾ У летописима српским пише, да је краљица босанска Мара, кћи деспота Лазара, год. 1476. онага Каитакувицу (грофицу Катарину) код султана, који грофицу стави на муке (Гласник срп. уч. друштва књ. 53 стр. 99). Вест ову доноси летописи у вези са нападајем краља Матије и деспота Вука на Шабац и Сребрницу У то је доба збиља живила у Јежеву и краљица Мара са својим тетками султанијом Ма-

Већина угарских великаша хтеде за краља човека слабијег духа и енергије, с којим ће они моћи чинити што им је воља, те познавајући као таког чешког краља Владислава, одлуче 15. августа, да њему понуде угарски престо. Нови краљ је имао међутим тежак положај. С Јованом Корвином се брзо нагоди, али остали потраживачи угарског престола, надвојвода Максимилијан и краљевић Алберт, ударе с војском на Угарску, да оружаном руком дођу до круне краљевске. Новембра 1490. већ се налазио Максимилијан на угарском земљишту. Многа властела, понајвише из Хрватске и Славоније, пристаде уз њега. Бранковићи, који су више година провели као поданици Максимилијанова оца, цара Фридриха, поздраве радосно долазак Максимилијанов и са другим великашима издаду 1. новембра 1490. године повељу, којом признају Максимилијана за свог краља и обећавају му верност.¹⁶⁾ Напротив војвода Милош Белмужевић и синови Стевана и Дмитра Јакшића са осталим Србима пристану одмах уз краља Владислава. Владислав пошље против Максимилијана Павла Кињижија, у чијој се војсци налазио и Белмужевић са својом четом, а против Алберта изашаље Стефана Запољу, с којим пођоше и Јакшићи на челу својих чета.

Римски краљ и аустријски надвојвода Максимилијан постигао је на почетку велики успех. За кратко време освојио је целу Аустрију и ушао у Беч, затим упадне у југозападни део Угарске те је узимао град за градом а 19. новембра 1490. освојио и сам Стони Београд. Немачке чете Максимилијанове нису уредно плаћане него су морале и од пљачке да живе, те се крајем новембра разиђу по околини стонобеоградској да пљачкају. Павле Кињижи пошље против Немаца војводу Белмужевића и Валентина Череба са четом коњаника, који нападну Немце, разбију их и нагнају у бегство. Један део немачких војника поубијају, многе заробе, а остале су гонили све до Стоног Београда.¹⁷⁾ Ова победа Белмужевића и Череба у многим је допринела, да је Максимилијан већ половином децембра те године морао оставити заузета места и повући своје чете из Угарске.

Док је Кињижи на западној страни државе са својим војводама

¹⁶⁾ Firnhaber, Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. 1490-1526, стр. 47; у делу Berzeviczi Albert, Aragonial Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok, Budapest, 1914. на стр. 173 штампан је један навештај од 1. нов. 1490, послат краљу Фердинанду, у коме пише, да на крунисање краљеве нису дошли неки магвати међу њима и деспот Ђорђе (Берзевици погрешно мисли, да се то односи на деспота Вука). Херцег Лоара и деспот Србије се показују, вели даље тај навештач, као велики непријатељи краљице Беатриче. — Овај је податак карактеристичан с обзиром на родбинске везе деспотове жене Изабеле са краљицом.

¹⁷⁾ Schwandtnerii, Scriptores rerum Hungaricarum, Vindobonae 1746, књига II. (Ludovici Tuberonis commentariorum de temporibus suis) стр. 170; Istvanfi Nicolai, Regni Hungariae historia post obitu glori. Mathiae Corvini regis, Coloniae Agripinae, 1685. стр. 10.

његове. Деспот поведе своју војску, опколи Митровицу децембра 1494., примора у њој Ловрину посаду на предају и повери управу градску својим људима.⁸⁶⁾ За кратко време потисне деспот Ловрину војску из свију места у Срему те се крене у Славонију и опколи херцегов град Ораховицу. Ратним лукавством заплаше Срби кастелана ораховичког и овај после опсаде од неколико дана преда град.⁸⁷⁾ Недалеко од Ораховице налазио се и краљ Владислав са својим табором, те деспот дође у краљев табор после освојења града. Краљ прими деспота врло лепо, угости га и са многим поклонима отпусти кући.⁸⁸⁾ Одавде се Ђорђе упути у Илок, где се са илочким и митровачким капетаном краљевим Андријом Ботом споразуме 28. априла 1495. о накнади штете и плена, почињеног за време овог ратовања.⁸⁹⁾

Многи спомени, који су остали о животу и раду последњих деспота од лозе Бранковића, сведоче нам о побожности и љубави спрам православне вере како код мајке Ангелине тако и код њених синова. Ово је занимљива појава особито кад се узме, да су млади деспоти цео век до доласка у Срем провели међу католицима и да је Ангелина рођена у кући албанског католичког властелина Топије. Нарочито је деспот Ђорђе нагињао побожном калуђерском животу. Брак његов са принцемом Изабелом развргнуо се набрзо после венчања те је можда и то био разлог, што је деспот заузео непријатељско држање г. 1490. спрам краљице Беатриче. О манастирима православним водио је Ђорђе са својима сталну бригу. Тако у повељи, коју 3. нов. 1495. издадоше деспоти у Купинову, записаше по старом обичају српских владалаца годишњу помоћ светогорском манастиру св. Павла. На овој повељи се потписују оба деспота и мати њихова.⁹⁰⁾ Један извор даје Ђорђу деспотску титулу и г. 1497; те године, нападну деспотови људи иришки кастелан Вук Голаковић и кастелан града Јарка у Срему, поданике грофа Петра Гереба од Вингарта те почине разна насиља и изазову судбену парницу са грофом Геребом.⁹¹⁾ Но у то доба Ђорђе није био у ствари деспотом. Отприлике почетком 1496. године се покалуђерио, а деспотско достојанство остави млађем брату Јовану, који је имао више воље за светски живот и за вођење војске од смиренога брата свог.⁹²⁾ Матер и брата ставио је пред готов чин: постригао се ноћу, у купиновачкој цркви св. Луке од неког игумана кучијанског и узео име Максим. Примивши монашки чин позове Максим софијскога ми-

⁸⁶⁾ Istvánffy, о. с. стр. 25.

⁸⁷⁾ О. с. стр. 26.

⁸⁸⁾ Pray, о. с. pars IV, стр. 267; Engel, о. с. стр. 72.

⁸⁹⁾ Thallóczy és Aldásy, о. с. стр. 292.

⁹⁰⁾ Fr. Miklosich, Monumenta Serbica, Viena, 1858. стр. 539.

⁹¹⁾ Di. 20598.

⁹²⁾ Р. Агатовић и П. М. Спасић, о. с. стр. 149.

плен. Извештавајући краља о овим успесима својим замоли га, да му пошаље ради даље акције у помоћ 800 до 1000 коњаника.⁴⁷⁾ Турцима су били неугодни ови упадаји деспотови те су настојали, да под сваку цену осигурају својој држави мир са Угарском. Ахмед паша Херцеговић покушавао је у јануару 1502. да склони деспота на мир, а кад тада не успе, нудио му је у јуну ове године богате поклоне, ако одустане од даљих нападаја.⁴⁸⁾ Деспот се међутим није дао подмитити. Његова војска је у то доба нарасла на 10.000 људи, с којима он продре у Босну и средином јула заметне код града Зворника битку са турским четама. Битка се сврши са потпуним поразом турске војске.⁴⁹⁾ Победи ове улише деспоту снаге и воље за даље ратовање те он пошаље брата свога калуђера Максима у Млетке, да уговори споразумну акцију са републиком против Турака. Млечићи, заморени дугим ратовањем, не прихвате предлоге деспотове него се измире са султаном.⁵⁰⁾

Тек што се вратио калуђер Максим из Млетака, падне у постељу деспот Јован. Изгледа, да је ратујући назебао те скрхан јаком грозницом умре у најлепшим годинама 10. децембра 1502.⁵¹⁾ Синова није имао него су остале после њега две кћерке, Марија, која се касније удала за Фердинанда, сина грофа Бернардина Франкопана и Лујзе, принцесе арагонске⁵²⁾ и Јелена, која се доцније удала за војводу молдавског Петра Рареша (1507—1548 и 1541—1446).⁵³⁾

⁴⁷⁾ О. с. стр. 257 и 319.

⁴⁸⁾ О. с. стр. 257.

⁴⁹⁾ Годишњаци Стојана Чупића, I. стр. 69; Стојан Новаковић, Последњи Бранковић, Летопис „Матице Српске“ књ. 148 стр. 73; Makusev, I. с.

⁵⁰⁾ Rad jugoslovenske akademije, I с.

⁵¹⁾ Šafarik, о с. стр. 82; V. Makusev, о с. стр. 258. и 320. У документима, које је Макушев изнео, записано је под 5. јануаром 1508, да је одмах после смрти деспотове угарска влада одузела од његове фамилије земљу његову, пошто није имао мушких потомака. Ово потврђује и деспотица Ангелина у једном писму од 1509. године (Споменик срп. краљ. академије, св. 39, други разред бр. 35, Београд, 1908. стр. 18).

⁵²⁾ 10. нов. 1526 склопио је Крсто Франкопан уговор са надвојводом Фердинандом у ствари неких градова и у уговору вели: „... dieselben abgemelten herrschafften, sloss vnd fleckhen, sollen nahmalen des genannten graf Cristofen auch seines jungen vettern des dyspoten, graf Ferdinandus sun vnd irer balder celich leibserben erblich sein und beleiben, dieselben innhaben, nutzen, nlessen, verkhumern, versetzen, verkhauffen, damit handlen thun vnd lassen, als mit anddern irem erblichem gut..... vnd so er vnd gedachter sein vetter, der disspot, on leibserben, namen vnd stammens mandlichs geschlechts mit tod abgeen....“ Назива данле Фердинанда деспотом по жени његовој, кћерки деспота Јована (Orsz. levéltár); Historia della casa Musachia у делу Hopf. Chronique greco-romanes, Berlin 1879. стр. 306.

⁵³⁾ Др. Јован Радовић, Гроф Ђорђе Бранковић и његово време, Београд, 1911. стр. 35. прим. 2.

женог владара овог баци народ с престола, а завереници га нападну у бегану 12. марта 1510. на улици у граду Сибињу и убију га, али у метежу погине и вођа заверенички Јакшић.¹⁶⁾ Од све браће преживили су Дмитра још само Петар и Марко Јакшићи са децом својом. Они поделише међу собом породично имање па и сам град Нађлак поделише на двоје.¹⁷⁾

Многа зла, што је надбискуп Бакач, свемоћни саветник краљев, нанео Угарској, крунисана су Дожиним устанком, који је поникао као последица Бакачевог предузећа, да подигне крсташку војну против Турака. Положај јобађа у Угарској био је од увек врло тежак, а рђавом управом у земљи и самовољом обесних великаша погоршало се стање њихово у ово доба још већма. На позив Бакачев, да се дигне крсташка војна против Турака, ступише многобројни јобађи у крсташке редове, надајући се од срећног рата с Турцима побољшању прилика у Угарској. Бакач даде сељацима за вођу сикулског племића Ђорђа Дожу, који је у задње време изашао био на глас са свога јунаштва. Дожиним јобађима, подељеним у више група, стицали су се са свију страна све више нових другова, а како нису добијали довољно хране, почеше они чинити изгреде и насиља по околици. У бој нису могли да се крену, јер нису добили у довољној мери оружја ни новаца. Неки од њих помислише, да је сад згодна прилика да затраже од великаша разне олакшице за свој сталеж, већином олакшице локалне природе и од мањег значаја, а као одговор на захтеве њихове, забранише им великаши, да у будуће ступају међу крсташе па заповеде и онима, који су већ стојали у Дожиној војсци, да се врате натраг. Огорчење Дожиних крсташа расло је с дана у дан, док се крајем маја 1514. није извргло у страховиту побуну. Место на Турке поведе Дожа своју војску на племиће и великаше и поче пустошити и палити спахинске замке и дворове, а похватане племиће стављати на муке. Једно одељење под управом Стевана Балоба пошље на град Чанад, али овде усташи зло прођоше. Стеван Батори и чанадски бискуп Никола Чаки дочекају побуњене јобађе, разбију их па оду у Нађлак, да у двору Петра и Марка Јакшића прославе победу. У зору их међутим пробуди велика галама. На глас о поразу код Чанада кренуо се Дожа, да лично потражи Чакија и Баторија па их нађе у Нађлаку, где се нападају нико није ни надао. Батори и Јакшићи побегоше, Чакија крсташи ухвате па га са још неким великашима распну на крсту, а Нађлак запале. Још су неко време беснили усташи по околици чанадској, где освоје Задорлак, Арад, Липово, Вилагош и Шољмош, а онда опседну Темишвар, у ком је заповедао споменути Батори. Опседнутом Темишвару дође средином јуна у помоћ

¹⁶⁾ Johann Christian von Engel, о. с. стр. 192.; Гласник срп. ученог друштва, књ. 53. стр. 106.

¹⁷⁾ Borovszky Samu, A nagyfaki uradalom története, Budapest 1900. стр. 20.

су већ и из националних обзира прогањали веру, коју је засновао Немац Лутер.

Очајно стање у држави покрене родољубивије племиће угарске, да једним енергичним чином учине краја трулежи у земаљској управи. На државном сабору, одржаном средином 1525. у Хатвану, збацили они Стевана Баторија са палатинског достојанства и изаберу место њега Стевана Вербечија. Али у избору Вербечија се преварише племићи. Одличан као говорник, изврстан као правни писац био је Вербечи као државник немаран, свиреп и себичан, те је за кратко време потпуно проиграо поверење, које су племићи у њега полагали и постепено отуђивао од себе и своје најоданије пријатеље.

Ни после промене на палатинском достојанству није осим Томорија нико водио бригу о граници државној. Томори ступи у додир са угледнијим Србима у Турској и наговарао је ове, да се преселе у Угарску. Међу Србима је најзнаменитији био властелин Павле Бакић, који је у месту Венчацу између шуме Ломнице и потока Јесенице имао своје дворе. Целокупно му је имање износило на 50 разних добара и села, која су носила име Бакићева земља.^{*)} Павле је био на далеко чувен са свог јунаштва, са мудрости и богатства. У народу је био необично омиљен, а и сами Турци су га поштовали и бојали га се. Док су у мађарским рукама били Београд и Мачва, држао је Павле уз Угарску, али кад Турци освојише Шабац и Београд, покорио се и Павле султану.

С јесени 1525. отпоче Томори преговоре са Бакићем. На позив Томоријев одлучи Бакић, да се пресели на угарско земљиште па да се у друштву са Угрима бори против заједничког непријатеља хришћанског. Као услов за пресељење тражио је Павле, да му краљ поклони једно имање у Угарској, које ће бар приближно одговарати оним добрима, што их он ужива у Турској. Томори се обрадује Бакићевом пристанку на сеобу. Знао је, како је велико богатство и како је велик углед Павлов у народу српском. Знао је, да ће Срби у много већем броју ступати у службу угарску, ако им Бакић буде на угарској страни старешина. Отприлике средином 1525. пошље Бакић пет својих људи са њиховим породицама и имањем у табор Томоријев, који се налазио тада код Петроварадина. Ова петорица донесу глас, да је Бакић све своје покретно имање већ натоварио на кола и само чека одговор од краља па ће одмах да се пресели. Томори напише писмо

^{*)} Verancsics, о. с. стр. 302.: *Történelmi Tár* за год. 1882, Tomori Pál kiadatlan levelei стр. 87.—95. У ово доба налазило још једног српског племића на угарској страни, Рају Лазаревића de Nagy Gyarmath, који је имао на уживање један део Велике Вармате (Lendvai, о. с. I, стр. 66.). Осим тога је град Јанова (Temesjenő) био г. 1528. у поседу тројице српских племића, Јевејског Томе, Ђорђа Богачевића и Ђорђа Лазаревића (Temesvár, szerkesztette Borovszky Samu dr., Budapest 1912. стр. 106.)

IV.

ОД БИТКЕ НА МУХАЧКОМ ПОЉУ ДО СМРТИ ЦАРА ЈОВАНА НЕНАДА.

(1526—1527).

После битке на Мухачком Пољу побегне краљица Марија из Будима у Пожун. Од угарских магната није нико ни покушао да брани државну престоницу те султан уђе у будимску тврђаву без отпора. Великаши угарски су међутим били притајени само дотле, док турска војска није напустила Будим и средњу Угарску, али тек што султан повуче главну силу своју, опустошивши у пролазу дванаест жупанија угарских и тек што је званично потврђена вест о смрти краља Људевита, наступи живо кретање по Угарској, Хрватској и Славонији. Краљ Људевит није имао деце те је питање о избору новог владара поделило читаву државу у два противничка тора. Једна странка се позивала на закључак ракошког сабора од 1505. године, по коме су Угри морали, ако изумре јагелонска краљевска лоза, бирати новог краља између угарских великаша. Присталице ове странке груписале се око војводе ердељског Јована Запоље, најбогатијег магната угарског, чија је мати била родом из владалачке фамилије а сестра удата за краља пољачког, те странка ова истакне Запољу за кандидата на краљевски престо. Противници Запоље и његове странке позивали се на раније уговоре, склопљене између Хабзбурговаца и угарских краљева. Према овим уговорима требало је да Хабзбурговци наследе престо, ако умре угарски краљ без мушких потомака и хтели су, да за краља узму надвојводу аустријског Фердинанда, мужа Људевитове сестре Ане, а брата Људевитове жене краљице Марије.

Великаши угарски Петар Перињи, Валентин Терек, бивши палатин Стефан Вербеци, јегарски епископ Павле Вардаји, све ниже племство и сав прости народ по Угарској са одушевљењем пристану уз Запољу. Јавно мишљење у Угарској није хтело ни да чује о странцу владару, а нарочито не о владару из куће хабзбуршке. После одласка султанова из Угарске позове Запоља своје присталице у град Токај, где 17. октобра 1526. године одлуче, да сазову за 5. новембар државни сабор у Стони Београд и да на њему изаберу новог владара.

За то време начини удова краљица Марија Пожун средиштем

цареви су били одушевљени, јер је он уживао код народа силну популарност, те су Срби најрадије ступали међу његове ратнике. Читаве легенде шириле се о цареву пореклу. Он је сам тврдио непрестано, да је божанство њему одредило, да поганике и невернике обрати у хришћанство, а муслимане и друге секте да искорени. Не само прост народ него и многи од великаша угарских почеше у цару гледати потомка византијских царева, а други су га опет држали за изданак српског деспотског колена.¹⁴⁾

Док је прост народ српски с највећом радошћу примао глас о царевој слави и снази и сливао се у његов табор са целог Балкана, од племића и великаша српских пристао је уз цара мален део, па и то махом незнатнији племићи, а дотадањи најзнаменитији људи српски, деспот Стеван Берислав, Марко Јакшић, браћа Бакићи, Божић и Петровић држали се према њему хладно па и непријатељски. Карактеристично је, да један мађарски писац изреком истиче ову појаву код српских великаша и каже, да је Марко Јакшић дао у Нађлаку заклону царевом смртном непријатељу Петру Перињију, кад је овај поражен бегао испред војника царевих,¹⁵⁾ а по другом писцу из оног времена, Климента Бакића су убили у једном окршају цареви људи.¹⁶⁾ Цар Јован је одиста био преставник српског народа и тадањих српских идеја и у ширем значењу тих речи. У табору његову, где се окружио са шест стотина униформисаних стаситих младића, по турском обичају названих јаничарима и где је била развијена владарска помпа и сјај, мисао о потпуном ослобођењу српских земаља није ни слазила с дневног реда. У борбу око угарског престола између Запоље и Фердинанда увучен је додуше и он са целом војном снагом својом, али је он увек сматрао ову борбу као споредни посао, а борбу против Турака и ослобођење балканских држава као главни задатак свој. И у оно доба, кад је сва земља пламтила у грађанском рату, цар Јован се брижљиво припремао на доцнију акцију против Турака. Своје војнике плаћао је тачно те је и ово био разлог, што су у његову службу радије ступали него у службу других великаша. Да би могао сносити те силне трошкове за војску, нападао је без престанка суседне племићке градове и спахилуке, до којих је дошао. Често је стављао заседе пред трговачке караване па је и њих пљачкао. У неуморном раду није имао нигде сталног боравка, али се, као што рекосмо, обично узима град Суботица и касније Сегедин за резиденцију његову.¹⁷⁾

¹⁴⁾ Hurmuzaki, I. c.; Istvánffy Nicolai, Regni Hungariae historia post obitu glori. Mathiae Corvini Regis, Coloniae Agripinae 1685. стр. 139.

¹⁵⁾ Szerémi György, o. c. стр. 163. На страни 164. вели писац, да су српски магнати у Угарској били непријатељски расположени према цару.

¹⁶⁾ Istvánffy, o. c. стр. 140. Ова вест није тачна. Климент Бакић, кога овај писац погрешно зове Климентом, погинуо је септ. 1528.

¹⁷⁾ O. c. стр. 154.

градове Митровицу и Радинце¹⁰⁾ па с тога моли, да му краљ те градове уступи; Радинци су били својина калочког надбискупа и ако их надбискуп буде захтевао, нека прво плати деспоту трошкове око освајања. У тај мах је наговарао деспот Турчина Колаковића, управника града Раче, да пређе у службу краљеву те покрај осталих жеља затражи од Фердинанда, да зајемчи томе Колаковићу право наследства у заповедништву и поседу споменутог града. Напослетку замоли град Белу Стену, коју су имали у поседу његови преци, а сада је држао Петар Кеглевић. Као замену за овај град обвезује се деспот, да ће о свом трошку издржавати 40 шајкаша на Сави и један месец дана сносити трошак за 2000 пешака. Краљ Фердинанд је био у положају, који му је налагао, да се спрам свију угарских и хрватско-славонских магната понаша са највећом предусретљивошћу и да их обасипа обећањима. И према деспотовим жељама се показао наклоњен у великој мери. Неке захтеве је ипак одбио или је обећао, да ће их само донекле усвојити. Место плате за 1000 коњаника био је краљ вољан да плаћа само половину тога броја; тврђаву у унутрашњости државе није хтео да обећа, но је место тога дао реч, да ће у случају опасности примити у град деспотову породицу; освојене градове Вуковар и Борово поклони, а што се тиче Митровице, одреди, да њу деспот може држати после освојења но само дотле, док му краљ у замену не даде друга имања; исто тако олобри становиште деспотово у погледу Радинаца. Одговором Фердинандовим задовољи се деспот и стане отворено у ред његових присталица.¹¹⁾

¹⁰⁾ У оригиналу стоја Radnek, а у другим листовима на тог доба долази српско место Radnek.

¹¹⁾ Thallóczy Lajos, *Bosnyák és szerb élet s nemzedékrajzi tanulmányok*, irta Thallóczy Lajos, Budapest 1909. стр. 69. У бечком државном архиву, у рукописној абрида *Privilegia Ferdinandi regis de anno 1525. usque 1529.* на стр. 100, 101 и 102 се налазе у препису повеље, које је краљ Фердинанд издао деспоту као одговор на његове захтеве. Те повеље гласе: 1. *Ferdinandus etc. Recognoscimus tenore presentium, quod nos egregio, fideli nobis dilecto Nicolao de Brod, fratri germano illustris fidelis nobis dilecti Stephani Berizló de Grabaria, Rascie despoti, promissimus nos conferre velle preposituram titulensem simul et castrum Erdewd ad eandem preposituram pertinens, sicut per presentes etiam promittimus cum hoc tamen, quod ipse Nicolaus teneatur nos et partes nostras in prosecutione iuris nostri, quod versus Hungarie regnum habemus sequi ubicunque locorum et contra quoscunque etiam nemine excepto omniaque alia et singula facere, que fideli servitori et subdito nostro facere competunt et ad que de iure tenetur, dolo et fraude remotis. Harum testimonio litterarum sigilli nostri impressione munitarum. Datum in ciuitate nostra Olomucensi, die XIX. aprilis 1527, regnorum etc. primo.* 2. „*Ferdinandus etc. Recognoscimus tenore presentium, quod nos illustrem Stephanum Beryzlo de Grabaria, Rascie despotum, fidelem nobis dilectum, ad nostra seruitia conduximus, sicut tenore presentium conducimus cum intertentione equitum quingentorum leuis armature, ad quorum intertentionem eidem despoto dari et numerari faciemus, quicquid aliis baronibus et nobilibus regni nostri Hungarie per nos soluetur et numeratur. Castrum uero Walkowar et castellum Boroh, que idem despotus a Turcis recuperavit, despoto prenominato hac lege relinquere promissimus, ut si quispiam in*

У исто време, кад је Фердинанд привукао на своју страну деспота Стевана, почела је краљица Марија преговарати и са царем Јованом. Још пре њених преговора посетио је цара по налогу краља Фердинанда и пожунских саветника његових, Мартин Ботош и већ његов договор са царем донесе повољан резултат.²¹⁾ После Ботоша дође цару и настави преговоре Фердинандов изасланик Јован Хоберданец. Повода за незадовољство царево са краљем Запољом било је и сувише. На двору Запољиним налазили се крвни непријатељи цареви, којима је он опљачкао имања или им је отео градове и спахилуке па их држао у свом поседу. Ови племићи и великаши плели су непрестано замке против цара Јована. Овај је осећао несигурност свога положаја те радо прихвати позив краљичин, да остави Запољу и да ступи у странку Фердинандову. Већ почетком 1527. године хладнео је с дана на дан све јаче одношај царев и Запољин док у току фебруара не раскине цар отворено везе са Запољом. У пуној свести, како су он и његова војска од огромног значаја по кризу угарску, јавио је краљици Марији оholим начином, да он није обвезан на подложност никоме на свету, али својевољно и не приморан пристаје на верност краљу Фердинанду. Краљица саопшти из Пожуна 13. априла 1527. своме брату, да је цар Јован вољан ступити у његову странку, а то

illo ius habere pretendit, idem despotus ad alterius instantiam sine debita iuris cognitione aut reuisione non cogatur ad restituendum. Promisimus autem quod ipsum in otio despotatus seruabimus et commendatum habebimus, castra uero Zawazenthdmethwar et Rackweck ipsi despoto, si illa eadem a manibus Turcarum rehabere poterit, relinquere promisimus perpetuo, donec eundem aliis bonis contentabimus, sed cum castrum Redneck prenomiatum ad archiepiscopatum colocensem spectare dicatur idque despotus prefatus absque conscientie scrupulo facile pro se retinere non possit, eidem despoto indulgemus, ut expensas, quas ad recuperationem dicti casti exponat, ab archiepiscopo colocensi pro tempore existenti repetere possit. Preterea promisimus eidem despoto, ut quando Thurcum nomini Kolawyth prefectum castri Rattha ad deditionem castri ipsius ipsumque ad seruitia nostra traxerit, nos eidem despoto dare uelle aliqua bona hereditaria pro conditione ipsius Thurci conferenda. Cum hoc tamen quod idem despotus teneatur et obligatus sit nobis semper debitam fidelitatem prestare nosque in prosecutione iuris nostri, quod erga regnum Hungarie habemus, ubicumque locorum et contra quoscunque etiam nemine excepto sequi omniaque alia et singula facere et exequi, que fidelitati sue erga nos conueniunt et ad que denique tenetur, dolo et fraude in his omnibus postpositis et remotis. Harum testimonio litterarum etc. Datum Olomucii, XIX. mensis aprilis anno domini MDXXVII, regnorum etc. primo. 3. „Ferdinandus etc. Recognoscimus per presentes, quod promisimus illustri, fideli nobis dilecto Stephano Beryzlo de Grabaria, Rascie despoto, eidem dare uelle castrum Feyerkew uocatum simulcum castellis, oppidis et possessionariis ad id pertinentibus iure perpetuo et irreuocabiliter, ex quo olim, ut asserit, progenitorum suorum fuerit, sicut tenore presentium promittimus, ita tamen, quod si Petrus Kedlewyth satisfacere de summa huiusmodi inscriptionis, similiter quoque teneatur et obligetur, nobis intertenere in propriis nazadis suis, in uno mense suismet facultatibus quadringentos nazadistas exercitatos et duo millia peditem manuales arcus habentium, dolo et fraude in his omnibus postpositis penitus et remotis. Harum testimonio literarum etc. Datum Olomucii die XVIII. aprilis anno 1527. regnorum etc. primo“*

²¹⁾ Iványi, Szabadka története I, стр. 50—54.

Остатак његове војске прогонише Срби дубоко у Ердељ, све до града Сасвароша.¹⁷⁾

Услед ове победе порасте слава и углед царев. На двору његову непрекидно је боравио посланик Фердинандов, властелин Јован Хоберданец, коме је у задатак стављено, да по сваку цену одржи цара у верности. Вештини Хоберданчевој је ово пошло за руком. Одношај царев са Фердинандом постајао је даномице све тешњи, те су један другог обасипали доказима пријатељства. Цар именује Хоберданца својим капетаном и дозволи, да се пред њиме закуну српски војници и поглавари, да ће остати верни Фердинанду и у случају смрти цареве. На себе преузе цар обвезу, да ће бранити и држати на окупу Србе с обе стране Тисе и Дунава, догод не дође с војском Фердинанд и не прими у своје руке управу целе државе угарске. Осим тога забрани цар српском народу, да у будуће плаћа порезу краљу Запољи и његовим присталицима.¹⁸⁾

Од знаменитијих људи царевих сачуван је спомен само о неколицини. Лични и генерални капетан царев био је Радосав Челник. Дознавши Фердинанд, како је велика моћ Челникова, похита, да и њега придобије, те му по предлогу Хоберданчеву уз пропратно писмо пошље неке поклоне. У исто време налазила се и два виђенија човека царев, Фабијан Литерат и Јован Долић, кастелан града Бача, на двору Фердинандову као посланици, те и њима даде Фердинанд разна обећања.¹⁹⁾ Осим ових нама је познат још и Субота Врлић, палатин царев.

¹⁷⁾ Verancsics, Összes munkái, II. osztály, III. kötet стр. 26; Szerémi, о. с. стр. 163; Schwandtnerli о. с. стр. 287. У једном писму, упућеном „comiti de Nogarolis“ папше краљ Фердинанд о горњој победи цареве: „Ago dominationi vestre Item magnas gratias de nouis mihi communicatis, que indubie intellexit de Nigro Homine in Hungaria versante, cuius fama plurimum lucreuit etiamnum comprobata, paucis enim ante aliquot diebus aliquot hominum millia pertinentiam ad capitaneos wayuode Transyluani, prope flumen Tyssiam occidit“. Писмо је датирано у Вратислави 5. маја 1527. (Hung. за 1527.) О спремању непријатеља, да нападне цара, навештава и љубљански бискуп на 11. јуна 23. маја 1527. краља Фердинанда, где вели: „Es sein vns gesterit zwen khuntschaffter von Offen khumen, der khainer des andern wissen gehabt, die bald zaigen an, das der wayda allenthalben auff pewtt zue ross vnd fuess vnd sey willens, mitsambt den Perenni Petter dem Schwartz Maan zu zuziehen vnd mit ihme zu schlahen, etlich vermuetten, das der weyda sich vnther den schein des Schwarzen Man gegen ewr kunigliche mayestat zu richt. Es sollt der Schwartz Man ime dem wayda seiner botten ainen, den er zu im geschickht, splessen haben lassen.“ (Ibid.)

¹⁸⁾ Szentkláray, о с., Történelmi Tár за 1885. стр. 510—519.

¹⁹⁾ Јован Долић је настојао у Бечу, да код краља каради унапређење својих синова. У једном писму љубљанског бискупа под датумом 9. јула 1527. пише: „Der Johannes Dollh, burggraue zum Watsch, des Schwarzen Man potschafft, so bey kuniglichen mayestat hie Ist, begert, das ime seine zwen sun, der ain Lucas und der ander Diometrius genant, fur ander furgesehen werden. Darauff haben die kn. mt bewilligt, so sy inn Hungern kumenn, deshalb im mit seinen sunen gnedlglichen zu bedenchhenn, doch das sy sich irem erblieten nach trewlichn und wol in irer kn. mt. diensten haltenn“. На

Пораз Петра Перињија заплаши краља Запољу, јер је сада увидио, како велику опасност за његов положај значи савез Фердинандов са царем. Војна снага царева била је равна Запољиној и Фердинандовој и кад дође до борбе, победа ће бити у онога, на чијој страни буде стојао цар са својим војницима. Преговори Запољини са Фердинандом о измирењу разбише се, те и на двору Запољином постаде јасно, да мора доћи до оружаног сукоба. У незгодном положају свом покуша Запоља, да обећањима и поклонима привуче цара поново на своју страну. Почетком маја пошаље му у тој намери једног посланика. Међутим цар не хтеде ни по коју цену изневерити Фердинанда. Запољиног посланика хтеде испрва да погуби, но касније одлучи да га баца у тамницу до доласка Фердинандова у Угарску. Првих дана јуна налазио се са својим двором у граду Чоми код Темишвара, те га је овде поново посетио Фердинандов посланик Хоберданец, пред којим цар изјави, да ће, кад буде Фердинанд долазио у Угарску, послати њему на сусрет велику множину српских војника у правцу према Будиму. Извештавајући Фердинанда о овом састанку с царем, побија Хоберданец у писму вест о свирепости царевој, којом су присталице Запољине цара теретиле и јавља, да цар ради на освајању градова од Турака. Чете његове су одабране и приврженост његова спрам Фердинанда је потпуно искрена.⁹⁰⁾ Недавно је, вели Хоберданец, разаслао цар писма на све стране и све угледније људе по Угарској и у писмима их позвао на верност према Фердинанду. Царева војска непрестано је расла, те он није имао довољно оружја за све чете своје, а оскудевао је и у другим ратним стварима, с тога замоли Хоберданец од Фердинанда хиљаду панцира и шлемова, да их цар подели својим војницима, даље

завршетку горњег записа стоји: „Dem Schwartzem Man seine vberigen diener hinweg zu vertigen.“ (Hung. зв 1527.) У бечком државном архиву, Reichsregistratursbücher, Privilegia Ferdinandi I. на стр. 112, налази се препис повеље Фердинандове, падате Дољњу. Повеља ова гласи: „Ferdinandus. Recognoscimus tenore presentium, quod nos attentis fidelitate et affectione egregii fidelis nobis dilecti Johannis Tholyth, castellani castri bachiensis, quibus nos et serenissimam domum nostram prosequitur, eidem Joanni possessiones quinque, videlicet Saary, Bogyan, Wayska, Hwlatagh et Zyllas in comitatu sirmiensi existentes inscripsimus et assecrauimus, sicut inscribimus et assecramus per presentes, ita tamen, quando nobis non esset opportunum ipse Johanni tales possessiones conferre, eundem tunc aliis bonis alibi existentibus providere possimus, cum hoc tamen, quod idem Johannes nobis in posterum, sicut cepit, adherere partesque nostras ubicunque locorum et contra quoscunque nemine excepto, requi, fouere lucri et pro viribus defendere omniaque alia et singula facere et exequi teneatur et debeat, que fideli bonoque subdito erga dominum suum facere competunt, dolo et fraude remotis. Harum testimonio literarum sigilli nostri impressione munitarum. Datum in Vienna die quinta mensis julii anno domini MDXXVII, regnorum etc. primo.“ Овај Дољњ (Johannes Tholyg, Jowan dictus de Irig) био 1520. у служби деспотице Јелене и њеног сјава деспота Стевана.

⁹⁰⁾ Бискуп из Оломуца је опомињао Фердинанда, да вега његова са царем може постати опасна, али Фердинанд одговори 18. маја бискупу „De Nigro Homine nihil veremur, quod rebus nostris facile incommodare possit“. (Ibid.)

так, те су, пуни радости и среће, звонили звона у цркви и држали службу божју као знак захвалности богу на овом догађају. И не само Запоља са најближом околином својом него и остали пријатељи његови, а противници Хабзбурговаца, прославили су најсвечаније смрт царевице. У Кракову, на двору краља пољачког, приредио је величанствену светковину приликом овог догађаја посланик француски Ринкон.⁴⁶⁾ Он је гледао у смрти царевице ненакнадиву штету Фердинандову,⁴⁷⁾ којој се он са својим краљем као заклетим непријатељима Хабзбурговаца од срца радовали.

После смрти царевице остала је војска његова само још кратко време на окупу. Запољин највернији присталица у Хрватској и Славонији, бан Крсто Франкопан, на глас о царевице трагичној смрти предложи епископу Цибаку 31. јула, да царевице чете српске треба кренути из Бачке и из близине деспота Стевана, јер ако би оне пристале уз деспота, излегла би се још већа опасност, него што је претила од цара.⁴⁸⁾ Али с једне стране краљ Запоља у то доба није имао ни снаге

⁴⁶⁾ Ђорђе von Logkschau пише 4. августа 1527. на Кракове канцелару краља Фердинанда Леонхарду Хараху и у писму вели: „Den 2. tag augusti pracht der Luffmanschki neu zeitung mitsamsten dem Michel Spyes königlicher mayestät, das der weyda der Schwarzen Man erlegen vnd erschlagen vnd der weyda hettet des Schwarzen Mans haupt kon mt. meinem gnädigen herren zu einem geschengk in (sic) Wien geschigt, do ist ein jubiliurn gewest, allein das man nicht fewer geprenth, wiewol es konig wlrde vnd etlichen herzen nicht gefallen vnd auch nicht noch glaublich ist . . .“ Немто касније, 12. августа, допуњена свој извештај овим речима: „Wolgeborner, grossgunstiger lieber herre. Nach erbietlung meiner gantz willigen dinst gib ich euer gnaden zu erkhennen, das ich das nechst schreiben den 4. augusti königlicher mayestät und auch euer gnaden gthan, zwelft nicht, sey euer gnaden zu khomen. Nu soll euer gnaden wissen, das noch denselbigen tag auff den abent der frantzosische bott alhie von wegen des Schwarzen Mannes todt ein solhen triumph gemacht, als hettet man den Thurken auff's haupt erleget. Erstlich hatt er fesser lassen pichen vnd zu richten auff den platz gesetzt, zu verprennen, hat sie aber vber eine well widderumb lassen ins haus tragen vnd nicht verprent sonder pey den hundert waxen kerzen vnd fakeln im haus vnd fenstern lassen anzunden, lassen tromelten, pauken, pfeffen vnd „te deum laudamus“ singen, geldt vnder das volk geworffen, also ist ein solhes iubellieren und geschrey gewist, die man zu Krokaw (hab darnach gefragt), lange nicht gehort!“ (Hung. aa 1527).

⁴⁷⁾ Фердинанда је известио потанико о смрти царевице Хоберданец (E. Laszowski. Monumenta Habsburgica, I, Zagreb 1914. стр. 69).

⁴⁸⁾ У писму, управљеном Цибаку и датираном у Иванки 31. јула, пише Франкопан „Nos bonum est, quod ille latro perit, sed gentes ille, que fuere sub eo, amouende sunt ex loco, ne sint prope despotum, ne sit nouissimus error, priore peior“ (Hung. aa 1527) У делу Casparis Ursini Velli de bello rannonico lib. X. Vindobonae 1762. на стр. 6. описује се опшпријатељска погубљења царевице. Цар је лежао, тако вели овај писац, у агонији, кад је ударио на њега Валентин Терек са огромном војском. Главу царевице набодењу на копље, однео је Терек у Будим краљу Запољи. — О кукавици улози Терековој при убијству царевице пише Ђорђе Праји у делу Annales regum Hungariae ab anno Christi MDXVI. ad annum MDLXIV. deducti, pars V, Vindobonae MDCCLXX стр. 174. Праји назива село, у које се цар склопио, „Turrito“, а Ђорђе Сремац зове то село „Tornos“ (о. с. стр. 168), док Церменг зове то место „Diod“, а у белешци вели Швантнер, да Владислав Гервиус назива ово село Nagtornios. Место Торњош постоји и данас, недалеко од Сеуте.

V.

ОД ПОГИБИЈЕ ЦАРА ЈОВАНА НЕНАДА ДО СМРТИ РАДИЧА БОЖИЋА.

(1527—1528).

У борби између Фердинанда и Запоље око угарског престола било је више пута држање српских великаша и њихових чета од пресудног значаја. Одмах, чим је отуђио од себе цара Јована и деспота Стевана, увидео је Запоља, колико је услед тога изгубио те је настојао да на другој страни поправи учињену погрешку. Њему је остао веран покрај Марка Јакшића, Петра Петровића и браће Бакића још и стари, угледни властелин и јунак Радич Божић. У жељи, да Божића и његове српске чете што чвршће за себе привеже, одузме Запоља на трећи дан Духова 1527., дакле још за живота цара Јована, од неверног Берислава деспотско достојанство и даде Божићу титулу српског деспота.¹⁾ Запоља се надао, да ће нови деспот бити у српском народу достојан такмац и Бериславу и цару Јовану, али му се нада није испунила. Углед Божићев међу Србима остао је исти као и пре тога, јер му деспотски назив није прибавио ни већи посед ни већу власт, а у оним крајевима, у којима се његово имање налазило, нису ни до тадањи деспоти српски имали никаква утецаја. С тога постављање Божићево на деспотско достојанство није имало видљивих последица: деспот Берислав је и после тога остао фактички наследник титуле и имања српских деспота у Угарској.

Смрт цара Јована разбила је додуше јединство и организацију његових чета српских, али то није донело велике користи Запољи, јер је његова судбина у то доба била већ запечаћена. Од Пожуна се кретао маркиз Казимир Бранденбуршки уз Дунав на челу аустријске војске, којој су с дана на дан придолазиле чете угарских присталица Фердинандових, а градови угарски, на које су Аустријанци на путу свом наилазили, прелазили су један за другим на страну Фердинандову. Запоља се нађе у невољи те 12. августа остави Будим и пође према Ердељу. Аустријска војска заузео 20. августа без крви престоницу Угарске па се под предвођењем Николе Салма даде у потеру за Запољом. Код Токаја 27. септембра дође до битке, која се заврши поразом За-

¹⁾ Гласник српског ученог друштва, књ. 67., Београд 1887. стр. 49.

улогу у ратовима Аустрије, коштале су велике своте новаца, а баш у новцу је Аустрија оскудевала више него и једна друга држава. Редовни приходи аустријски били су још из ранијих времена заложени и нису стизали ни за покривање редовних издатака државних. Према томе доласком Фердинандовим у Угарску није ни у колико побољшано имовно, а с тим у вези ни обранбено стање државно него се напротив још погоршао положај у земљи. Двогодишње ратно стање смањило је и иначе незнатне приходе државне те је Фердинанду било немогуће исплатити аустријске и угарске најамничке чете, које се бориле против Запоље. Ове се чете издржавале пљачкањем становништва по Угарској, а тиме су створиле тако незадовољство, да се на брзо после крунисања Фердинандова почело у народу опајати кајање, што су напустили Запољу. Српски и мађарски ратници се прикупљали око вођа незадовољничких, Радича Божића у Липову и бискупа Цибака у Великом Вараду и спремали се за рат против омражених немачких војника аустријских.¹¹⁾ Краљ Фердинанд је одмах после крунисања отишао из Угарске, а као заменика краљевске власти постави у Будиму т. з. угарски дворски савет, на челу са јегарским бискупом Томом Салахазијем. Тако покрај два крунисана краља није у Угарској било ни једног, а дворски савет није имао довољно моћи и угледа те у земљи завлада стари метеж и револуционарно врење. Великаши угарски се трудили, да искористе борбу око престола и да повећају приватно имање своје, а нико се није ни освртао, што погранични заповедници и шајкашки капетани, којима је поверена одбрана државе, месецима не примише плату за своје војнике.¹²⁾

Поражени краљ Запоља настанио се као изгнаник и бегунац у пољачком граду Тарнову, па је овде кројио планове, како да се врати у Угарску и да завлада опет краљевским престолом. Ранији покушај, да изазове интервенцију европских владара, није успео,¹³⁾ с тога науми,

¹¹⁾ У писму својем, управљеном краљу Фердинанду, вели 19. августа Салахази: „Camera vestre maiestatis nihil habet, parum hoc tempore sperat, creditores nulli reperuntur, etiam si vitam ipsam non solum fortunas et bona nostra obligemus. Incole regni in summa versantur confusione nec putet maiestas vestra deesse adhuc plurimos, qui Joannem eiusque partem toto pectore foveant. Hungari ac Rasclani sunt pene innumeri, qui etiam si Joannes non accedat, ad tumultus et bellum domesticum se comparent . . .“ (Ibid.)

¹²⁾ О грабљивости великаша и њиховој материјалној бедности у држави пише 29. априла године 1529. краљу Фердинанду и Тома Надажди. У писму стоји покрај осталог: „ . . . Quid responderimus domino comiti de Anagarois ad mandata vestrae maiestatis, ea ex litteris ipsius domini comitis vestra maiestas plane intelligere potest, totum responsum in eo versatum est, ut quisque res suas priuatas deploraret, dominus palatinus queritur Solmos et Lyppam a Radich teneri, reuerendissimus dominus strigoniensis nondum se arce sua potiri, dominus cancellarius arcem Zarwaskew tarde recuperatum lamentatur . . . Nazadistae tam Hungari quam Rasclani quotidie vrgent nos pro solutione, despotus infestat, Crusyth extulit promissum . . .“ (Hung. за 1528).

¹³⁾ Вест Ђорђа Праја, да је Запоља слао Радича Божића руском цару Ивану и молио помоћи, није истинита. Он је помешао цара Јована Ненада са руским царем Иваном. (Pray, о. с. pars V. стр. 199).

обраћао априла 1528. на краља Фердинанда за плату својим најамницима. Крајње је време међутим било, да се граничарима плати њихово. При крају маја јављали су заповедници са границе једнодушно, да суседне паше турске дижу војску, те ће прво да заузму Моровић, Барку, Немце и Новиград, а онда ће се кренути на Славонију, Крањску и Корушку. Међу осталима јавио је ове вести угарској влади и деспот Стеван.¹⁶⁾ Очајно стање на граници и неспрема Фердинандових градова за одбрану најбоље се види из те околности, што се баш у оном моменту, кад су Турци опкољавали Барку, налазио њезин кастелан Михајло Куновић у Будиму, где је дошао да потражи дуго већ неплаћену плату за посаду свога града.¹⁶⁾ Из Будима наложи дворски савет деспоту Стевану и осталим пограничним заповедницима,¹⁶⁾ да ударе на Турке и ослободе опкољен град, но и сам дворски савет је сматрао ову заповест пуком формалношћу. Знало се у Будиму врло добро, како дуго није деспот примио плату за своје чете и како се у једном стању налазе граничарски војници, али им влада угарска није могла ни крај најбоље воље да помогне. Новчану оскудицу осећали су и чланови дворског савета исто као и граница државна.¹⁷⁾ Турци освојише

¹⁶⁾ Дворски саветници јављају краљу Фердинанду 28. маја 1528. из Будима „Scire itaque dignetur maiestas vestra, alias atque alias exploratores per hos dies ad nos esse perlatas. Heri autem exploratorem dominae viduae palatinae, qui in hoc servicii genere et apud archiepiscopum condam colocensem et ipsam dominam viduam multos annos servivimus. Affirmat hic, fuisse se in Thurcia per hoc tempore et vsque ad locum, qui Nysa dicitur, processisse. Cesarem quidem ipsum Thurcarum non egressurum hoc tempore, delegisse tamen septem bassas, huius belli duces ac capitaneos, hoc est bassam de Werbozonnya, Herczegowyth, bassam Ballbeeg, Mehmetbeeg, nandoralbensem, nicapollensem, Kwsoczay Sobanyay et Nysy, eo mandato, vt castra primum Marooth, Barka, Nemethy, Wywar expugnent et in potestatem redigant. Sedem deinde belli apud Zagrabiam statuunt, vnde in Sclauoniam et Posegam, Carniolam et Carinthiam aliaque maiestatis vestrae dominia crassentur et hoc quocunque regnum diripiunt ac depopulentur. Affirmavit etiam, bassas ipsos sequenti mense omnino se moturos. Gentium sive copiarum ipsorum numerum dixit ad sexaginta hominum millia se extendere. Cesarem preterea ipsum, qui ad Mohaach fuerat, mortuum esse. Totum autem imperium tenere in potestate pro filio cesaris mortui habere bassam Ibraym. Idem fere dominus Ladislaus More et despotus a suis quique exploratoribus se accepisse significant, preter cesaris mortem“. (Ibid.)

¹⁶⁾ Ивић, о. с. стр. 7.

¹⁶⁾ Између осталих наложио је краљ бачовима Ивану Торквату Карловићу и Фрањи Баћавићу 4. јуна, да похитају у помоћ нападнутим градовима „habendo mutuum cum fidelibus nostris illustri Stephano despoti, capitaneo nostro Strimensi“ (E. Laszowski, о. с. стр. 105).

¹⁷⁾ У једном писму, управљеном 9. јуна краљу Фердинанду, описују саветници стање на граници овим речима: „....Inter alios, qui quotidie pro pecuniis ad nos ex diversis partibus confiniorum veniunt, venit ad nos servitor domini despoti et urget nos instanter pro pecuniis domino suo mittendis. Sacra regia maiestas, videmus quod necessarium esset maiestati vestre et regno servitiam ipsius domini despoti, presertim hoc tempore tam periculoso peribenterque hinc de manibus et paratis magis pecuniis et ipsum dominum despotum et alios solueremus, quod ad comitatus et alia loca relegaremus; fecimus quid potuimus,

их за плату својим најамницима. Кад се није помогао у Будиму, хтеде деспот да дође краљу у Беч и да њега замоли за помоћ, али га саветници одговорише од ове намере.²³⁾ Међутим су опет прешле неке турске чете преко Саве и понеле собом ратне справе за нападај на утврђене градове. Деспот се тада још бавио у Будиму те место њега саопшти његова мати деспотица Јелена бану хрватско-славонском Фрањи Баћањију о прелазу Турака.²⁴⁾ Но поход турски није се за овај мах тицао деспотових градова него горњих крајева хрватских. Бан Баћањи је покушавао, да дигне племство хрватско на оружје и издао је прокламације по земљи позивајући народ на отпор против Турака, али се на прокламације његове није нико ни осврнуо.²⁵⁾

С дана на дан јачала је све већа странка Запољина. Средиште њезино је било и даље у Липову и Шољмошу, где је Радич Божић са својим српским четама био утаборен. Фердинандове присталице нису смеле ни да покушају нападај на Радича²⁶⁾ него су шта више стрепили за судбину оних градова, који су били на домаку Радичевој војсци. Нарочито су се бојали за Чанад.²⁷⁾ Покрај Радича су важили

²³⁾ Саветници извести о томе краља Фердинанда 19. јула 1528. овим речима: „Ceterum venit nunc dominus despotus Rascie, qui pre nimia inopia et indigencia fere desperare cogitur, nihil enim iam diu illi datum est, vnde gentes suas alere et illa confinia tutari potuisset. Petit supplicatque vt sibi prouideatur vtique castra Bachiense, Feleghaaz, Zatha et Dobor e manibus suis accipitur, se enim non esse tante facultatis tantarumque virium, vt ea tueri possit. Egimus eum camerariis maiestatis vestre serenissime, vt huiusmodi necessitatibus prouideant, sed nescimus vnde fit, quocies illis aliquid nomine vestre maiestatis iniungimus, operam perdimus. Est in animo ipsi domino despoto ad maiestatem vestram serenissimam proficisci et coram inopiam egestatemque suam celsitudini vestre regie declarare ac dicta castra resignare, sed nos quomodocumque poterimus, hominem retinere studerimus...“ (Hung. за 1528.)

²⁴⁾ Писмо Фрање Баћањија краљу Фердинанду 9. августа 1528. (E. Laszowski, о. с. стр. 110.)

²⁵⁾ Hung. за 1528.

²⁶⁾ О расположењу у земљи нише краљу Алекса Турао на Будима 10. августа: „...so ziehen disse Thyrckn weyda entgegen piss auff Tokay czw, dan sie thun noch nicht illi schaden, so ist der Radicz, Czybak vnd andere waydes partay auch auff vnd ewr mayestet soll glawben, wo es dy maynung hat. das yederman wirt an wayda fallen, dann es peklagt sich yedermann...“, а дан пре тога 9. августа, јавно је Салахаан краљу: „.....trans Tibiscum in fuga sunt rebelles, quibus Reway et nostri instant, Cybak quoque a Varadino ad Radych iampridem se recepit. Dominus comes themesiensis non satis firmas habebat copias, que cum Radych fortunam belli experirent...“ (Hung. за 1528.)

²⁷⁾ О оломе се налази података у писму Мартина Фленхауза, датираним у Будиму 28. јула 1528. и управљеном на краља Фердинанда. О Радичевом табору пише на истом месту: „Ain schloss an den gränitzen von Tamaschwar vier oder fünfz meil an ainem wasser die Marusch gegen Sibenpurgen, Lippa vnd Scholmoss genant, die hat ain Raitz, der Raditsch genant, Innen. Der ist in grosser versammlung mit kriegs volkh, als Raitzen vndd Hunger zo ross vnd fuess, aintails betzallung halber von Tereckh Valent dahin getzogen, ainstails auffsetzung, die thuend grossen schaden mit rawberayen vnd andere sachen den armen leutten, der hat ainen grossen anhang mit dem Zibackh, Janusch wayda

као виђеније вође Запољне странке великоварадски бискуп Цибаk и властелин Керчек и Блж Артандија Фердинандову и да бруже мори мора на покорност Цибака и Артандија. Са војском од 10.000 пешака и 1500 коњаника нападне Перињи недалеко од Великог Варада сједињену Цибакову и Артандијеву војску, која се готово сва састојала од српских и влашких ратника. У боју подлегосе устаници надмоћнијој снази Перињијевој те се и град Велики Варад, који је држао уз Запољу, преда Фердинандовој војсци.*7) Перињи се сада упути на град Кереки, у коме се налазили двори Артандијеви и одлучи, да после освојења тог града нападне на Радича Божића, коме је пребегао и бискуп Цибаk после пораза под Великим Варадом.*8) У борби овој пострадасе многи великаши угарски, јер су њима српски војници Божићеви као непријатељима својим и присталицама Фердинандовим робили имање и наносили сваку штету.*9)

Остарели деспот Божић падне почетком августа 1528. поново у постељу, а управу над српским четама преда бискупу Цибаку.*0) Бо-

und seinen verwandten" (Feld-Acten aa 1528.) Како се ииоро водило рачуиа о срвскви четаиа доказује в једно авсио С&l&хазвјево, упућено 2'J. јула 1528. крал>у, у коме ламеђу осталог пвше: „Ad Senderoulam Turcas congregatos ob eam causam esse dicit, vt Radlch, qui ob aliquot mcnsibus paratas gentes habet, reslstant aut eum inuadant.* (Hung. aa 1628).

,т) Истодобно је оволина теившварска страдала од турских чета, као што се ввдв вз пвска Салахазпјева од 1. свпт., управљеног краљу. У авсму стојп: „Vcnit Budam hac ipsa hora Paulus Bakyth, vocatus ex domlnorum consilio, vt nazadistis Rascianis praeflceretur, is nanat, se proxlmis diebus mslsse equites quinquaglnta ad Wylak, qui equos si per occasionem liceret, rapercnt, cquum quldem nullum esse repertum, oves septingentos et boues aliquot ad sc actos, janiczaros septcm captus, ex quibus cognouerit, Turcos quorum numerum dicit fuisse acanchlos XVI. mlllia, qui scilicet nupcr ad partes Themesienscs lrumperant, volulsse inicio, vtl ferebatur, Sdavonaim aggredi sed Cazzon, qui praefcctus est Wylak, affirmans in Sdauonia siluas ac multa regionls impedimenta.../ одговорв их од иааадајн иа Саавоввју те се Турцв упутвше у Бават (Hung. aa 1528. Прввлвком овог упадаја турсвог ооустошеиа п попаљева су нека иеста, која су спадала у посед Јикш ића.

**) Gévay Anton, Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Horte im XVI. und XVII. Jahrhunderte, Wien 1840. crp. 45.

**) У једвој молбв угарсквх барова вз 1528. управљеној гфалу Фердпиаад' ггаше: „Item supplicamus in hoc quoque regie maiestati, vt illis suis regnicolis, qui ad partes inferiores per Rascianos plurima damna et depredationes passi sunt, gratiosc prouidere et per dominum comitem themesiensem rectlficari facere dlgnetur . . .“ (Hung. aa 1528.)

*°) Бвскуа јерарсхВ Тома С&лахаав овш е 30. августа краљу: „Regnum maiestatis vestre non fuit hoc anno maioribus periculis obnoxium quam nunc est et erit hoc mense septembri prcsertim si vt constans fama est et Turci et Joannes et Rasdani et rcbelles et subditi andpites et dubie fidel vno atque eodem tempore nos aggredientur. Radych grauissime egrotat, Cybac cum Rasdanis rem administret et nisi malo nostro fato soiutus exerdtus eeset et varadiensem arcem haberemus et debellari cum Cibac et Rascianis poterat, fugiens euim Gibac cum centum et quinquaginta equitibus, tantam vniverse illi multitudini consteraacionetn iniecerat, vt relictis castris, pars in Turdam, pars in alla loca, trepidi fugerent . . .“ (Ibid.)

војска ердељска расула се после одласка војводе Перињија на све стране; српске чете у Липову и околини остале су међутим недирнуте. Почетком новембра 1528. остави краљ Запоља пољачки град Тарнов на се са нешто најамника крене у Угарску. После првих срећних окршаја са Фердинандовим четама пође Запоља правце међу српске чете у Липово, да овде, у средишту својих присталица, створи план о даљем раду на освајању изгубљеног престола.

descendere, magnificum Valentinum Therek comitem themesiensem huc esse vnclurum ; vlres Rascianorum et rebelHum maiestatis vestre adhuc integre sunt. Spes erat omnis in viribns Transsiluanis, que iam stiblata est omnis earum rcditu et discessu . . (Ibid.)

ОД СМРТИ РАДИЧА БОЖИЋА ДО ПРВЕ ОПСАДЕ БЕЧА. (1528— 1529).

С једнаком брзином, с којом су пре годину дана пристајали градови и великаши угарски уз Фердинанда, остављали су сада они странку Фердинандову и прилазили поново °апољи. Низ успеха означавао је кретање Запољино по Угарској. 3*. гсратко време господарио је он целим Ердељем, 1) у децембру 1528. пали су у његове руке градови Бечеј и Бечкерек а набрзо за њима и Темишвар.*) Вести, које су стизале из Турске о спремању султанову против Фердинанда, уливале су сваком страх у душу те великаши угарски не смедоше ни онолико да се заложе за краља Фердинанда, колико су били у стању.

О кретању Срба и њихових поглавица за ово време сачувано је неколико занимљивих података. Генерални капетан цара Јована Радосав Челник настанио се са својим четама лосле цареве смрти у Срему па је под именом сремског војводе држао онај крај у својој власти. Са краљем Фердинандом је одржавао и даље везе и дојављивао му новости из Турске.*) Други војсковођа српски, бивши палатин царев Субота Врлић, прешао је са својим четницима у турску службу те је

1) Archiv des Vereines für slebenbürglsche Landeskunde, Neue Folge, I. Heft, Hermannstadt 1894., стр. 622; Hung. з& 15*8.

*) Саветввцд ппшу 20. децембра 1528. краљу Фердннанду : „Nichii certius male-stati vestre significare possomus, quam quod castrum Themeswar a Thurcis, Rascianis et waywodanis fortiter obsideretur et oppugnetur, hoc a certlsslmis nundis, qui ob hanc causam ad nos missi sunt, inteileximus.“ Нешто равие, 15. дедеобра, јавите овн краљу «Joannes de Zapolya et Memethbek septimo decembris castrum Themeswar obsederunt et oppugnante sed, antequam Themeswar obsidissent, castra Beche et Bechkereke expugnauerunt . . (ibidem.)

•) Haus-, Hof- und Staats-Archiv у Бечу, Kriegs Acten aa 152У. Међу раанвм вавештајвма в вовоствма налазп се једво писмо Томе Цадаждвја вз јула 1529., у воме стојв : „Cheinyk Rascianus, qui fuit capitaneus Hominis NigrI, qui que post occisum illum in Thurdam cum omnibus, quibus praeerat, se receperat et est nunc quoque luratus et fidelis regiae maiestatis, scripsit ante aliquot dies, Turcas venire esseque eos iam in propinquo ac constituissc ad Coloniam usque profidsci neque pducu reuerti, quam subiecta Colonia et vastaU Germania. Is Chelnyk orat, vt regia maiestas festinet ; se mox Thurcis hostem futurum, quum primum regiam maiestatem in Hungariam venisse, intellexerit ; preest enlm omnibus illis cum quibus illuc prefectus fuit, aliquot millibus hominum*.

посед, али је невоља постајала сваким даном све страшнија. У више маха је преклињао владу угарску, да узме у своје руке одбрану оних градова, који су најближи Турцима и највећма изложени њиховим нападајима, јер ће их он иначе оставити без одбране. Трошак за издржавање чета у тим градовима није више могао да сноси, а влада није одговарала својим обвезама и плаћала уговорено за његове најамнике. Али понуде, претње и предлози деспотови не нађоше никаква одзива код владе, те он почетком јануара 1529. одиста изведе своје чете из градова Бача и Фелеђхаза и остави их празне.⁷⁾ Тек што Срби изађоше из тих градова уђоше у њих Турци, којима је сад стојао отворен пут све до Пеште, јер између Дунава и Тисе није било више ни једног утврђеног места.⁸⁾

Вест о овом кораку деспотову, која је најречитије говорила о оскудици и очајном стању на граници, начинила је дубок утисак у читавој земљи. Султанова војска се налазила још у Цариграду у јеку спремања за војни поход, а градови Фердинандови, који би требали, да зауставе турску војску и да јој препрече пут, предају се већ сада сами Турцима јер држава нема новаца за посаду у њима! Поступак деспотов је био у толико тежи удар за Фердинанда, што је он тада почео водити преговоре преко Павла Бакића са виђенијим српским поглавицама у Турској у сврху заједничке акције. Бакић је непрекидно стојао у вези са својим сународницима у Турској те и јануара 1529. године добије од њих једно писмо, у коме му јављају о турским плановима. Ово писмо, писано ћирилицом и језиком српским, пошље Павле краљу Фердинанду.⁹⁾ Фердинанд је у ово доба поклањао велику

⁷⁾ A. Gévay, Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Oesterreich, Ungarn und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhunderte, Wien, 1840. стр. 58, 62 и 63.

⁸⁾ Ibidem.

⁹⁾ Бакића је краљ Фердинанд брао удовицао као верног и поузданог властелипа те му је већ 5. октобра писао: „Non latet nos, qua fide et sedulitate nobis servias et quam forti animo inualescentes hostium conatus confringere nitaris, quod ut nobis summo opere gratum est, ita tuo nomini non poterit non esse decorum, id vero cum malori et vililitati et ornamento tibi semper esse queat, si ad optatum finem perducere non desistas. Idcirco te clementer requirimus, ut hanc tuam constantiam continues, quam immortalis deo publicoque salutis debet, qua nemo voluntatem mortem subire recuset atque in factis egregiis, que te ipsum commendat, persistas et hoc assequi contendas, quod imprimis optimo militi et athlete paratum est a deo, sicut te pro tuo in Christianitatis bonum studio ac tuam in nos fidelitatem et benemerendi affectu omnino facturum esse nobis pollicemur“. (Hung. aa 1529.). Карактеристичну Павла Бакића и његова рада даје Тома Надажди у споменутом писму свом овим речима: „Egregius Paulus Bakyth, qui et capitaneus nazadistarum regie maiestatis, vir prudens et strenuus ac rerum bellicarum peritus sit, tamen amore et fidel et religionis christiane tempore serenissimi quondam domini Ludouici regis illinc profugit ac per eundem Ludouicum regem primo, mox per modernum serenissimum dominum nostrum possessionibus ac castro donatus est, is inquit et aduentum Turchorum predixit, nam habet inter eos consanguineos et affines tenetque continue in spe regie maiestatis exploratores et proximis diebus aduenisse

пажњу договорима Бакићевим са Србима у Турској прво с тога, што је преко тих Срба добијао извештаје о расположењу и намерама Турака, а друго, што је краљ желио, да уз помоћ свога брата цара Карла поведе офензиву против Турака, при којој му незадовољници у Турској неоцењиве користи могу донети. Фердинанд је знао, да сам не може предузимати акцију против Турака, али му је цар Карло обећао за случај офензивне акције знатну помоћ, а под утицајем овог обећања дадоше свој пристанак на ратовање и земаљски сабори у Аустрији, Штајерској и Крањској као и у Чешкој и Моравској и решише, да одмах дижу војску на непријатеља.

Да би осигурао успех војне против Турака упусти се краљ Фердинанд у преписку са главнијим Србима. Неко време је преговарао с њима преко Павла Бакића и деспота Стевана, а касније им се почео обраћати директно. Тако је 9. марта 1529. године написао из Шпајера, где се договарао са братом Карлом и са немачким кнезовима о заједничком рату на Турке, једно писмо српском поглавици у Турској Рускановићу и утврдио га, да истраје у верности; он ће, пише Фердинанд у том писму, ударити на Турке, чим буде потпуно спреман, а Рускановић нека у исти мах подигне на оружје све пријатеље, родбину и слуге своје; сав посед и све привилегије Рускановићеве потврдиће краљ и чуваће га од непријатеља, а све остало, што је потребно да зна, разабраће од посланика краљевих Николе Раубера и Жигмунда Вајсклбергера.¹⁹⁾

У исто доба предузме краљ, да казни деспота Стевана, што је

eos ternis literis significavit, qui quidem Bakyth nunc quoque cum regis ac dominorum et comitatum equitibus tralectum Draui fluminis tuetur et observat. (Kriegs-Acten, juli—august 1529).

¹⁹⁾ Пивћ, о. с. стр. 10. У запису, који говори о овом позастапству, стоји између другог: „Videtur domino Habardanecz, quod maiestas regia dominus noster clementissimus, deputare debeat suos nuntios ex Sirlia et Inter ceteros dominum episcopum labacensem vncum aliis Stirlanis ad episcopum zagrablensem, Johannem Tahl et Banfil, Petrum Erdewdi, Vrbanum Bathyani, Johannem Hampo ad monendum et dehortandum illos, ne se amplius sue maiestati opponant aut resistant. Melius est enim, vt hec admonitio semel adhuc fiat, vt siue locum habeat siue non, postea maiestas regia sciat, quid agere possit et debeat. Quantum ad negotia turcica, quod maiestas sua mittat Andream serultorem Weixelberger in Bosnam ad Ruscanovith et Zynan wayuodam et Radith Ochiden cum litteris ad eosdem directis, quibus maiestas sua promittat eis bona et alia multa cum hoc, quod se vncum amicis consanguineis et propinquis subijciant maiestati sue et si senserint, maiestatem regiam se mouere versus Turcam, quod ipsi se similiter moueant et cum elsdem amicis et familiaribus suis ab alia parte insurgant, sicut ipsi ab Nicolao Rawber et Weichselberger latius intelliget, que maiestas regia erga eosdem et suos sit omni gratia et fauore recognitura. Ad quid bene exequendum Andreas ille prouideatur cum expensis necessariis. Quo ad negotium despoti et Posega, idem Habardanecz ordinabit omnia iuxta commissionem maiestatis regie, vbi ad eos et partes illas venerit. Cum Rasclanis et Walachis idem Habardanecz medio hominis sui ordinabit, quod et illi ab altera parte insurgant contra Turcum et si necesse fuerit, personaliter ob id eos accedet, vt illos excitet et negotium eo melius perficiat. (Hung. aa 1529).

лредао пограничне градове Турцима и да одбрану границе повери поузданијим рукама. 22. марта повери властелину од Залатнока Јовану Хоберданцу, задатак, да оде у Славонију, да ухвати тамо деспота Стевана и његову матер Јелену и да их као робове стави у тамницу до даље наредбе.¹¹⁾ Изгледа, да је на двору Фердинандову било више непријатеља деспотових, који су му радили о глави, поглавито у жељи, па се дочепају његовог поседа те да је и ово један од узрока деспотову страдању.

Овако поступање спрам српског деспота морао је Фердинанд оправдати преднародом српским, јерби иначе оутуђио од себесрпске поглавице. Хоберданец, који је и иначе много допринео да се инсценира прогон деспотов. скројио је детаљан план и поднео је краљу упутство, како

да се деспот уклони без узбуне и узројавања народа. Истог дана, кад је Хоберданцу издат налог да зароби деспота, напише краљ по жељи самог Хоберданца писмо кастеланима деспотовим, жигоше у писму деспота као издајцу и позове кастелане, да градове своје предаду у руке Хоберданчеве, иначе ће бити кажњени казном вечитог неверства. Идућег дана напише, и опет по предлогу Хоберданчеву, писма Радосаву Челнику, капетану Фокмановићу и другим поглавицама српским и пред њима обеди деспота другом кривицом, наиме, да је Турцима показао везе Срба из Турске са Фердинандом, те га с тога кажњава. Даље наложи пожешким племићима, као и жупанијама вуковарској и пожешкој, да буду Хоберданцу на помоћ и ако он захте, да му оружјем у руци притекну у помоћ против деспота. Осим тога јави краљ осталим знаменитијим Србима^{1*)} у Турској: Жарку од Маглаја, Јурашину Жепцу, војводи Хасану, Иванку и Стефану Вуковићу, Дијонизију Божићу,^{1*)} споменутом већ Рускановићу, Петру Јустовиле и секретару паше босанског Хајрадину, да ће скорим доћи у њихов крај с војском и позове их, да тада подигну устанак и да му се придруже, а дотле да га извештавају о догађајима у Турској. Напослетку напише писмо и Стефану Балентићу, рођаку и наследнику деспота Радича Божића и другим Србима под Запољом и позове их, да му се врате у верност, а он ће им опростити, што су до сад држали са Запољом.¹⁴⁾

Снабдевен овим писмима, која су скоро сва писана српским језиком,^{1*)}
Ивћ, о. с. стр. 11.

^{1*)} Сва вмева ових поглавца ве взгледају српска, алв се са њвх ва ввше места взревом встиче, да су .Raščlani*.

^{2*)} Овај Двјоввавје Божвдар de la Vechla по свој првлвцв је встоветан са Божвдаром Вуковићом, позватвм штампаром српсквм ва 16. века (Љуба Стојановћ, Отара сроски вапвсв в ватинсв, пњага I. Београд 1902. стр. 162). Његов свв Ваденцо Буковћ ввше се вв «и (о. с. стр. 171.) Могуће је, да су в друга два Вувоввћа, војв се овде саомвњу, од всте фамвлвје.

и) Ивћ, о. с. стр. 12—17.

^{3*)} Крај латвнсквх концепата оввх авсаиа стојв варевом, да се вмају вапн-
<атн .lingua gasdana*. За српскв језвв в у оаште за срвске стварв вмао је жра&

крене се Хоберданец, да изврши своју мисију и прво се упути Стефану Балентићу.¹⁶⁾ Балентић је и иначе био незадовољан са Запољом, а долазак изасланика Фердинандова Хаберданца сасвим га отуђи од странке Запољине и он у првој половини априла пређе са својим Србима на страну Фердинандову.¹⁷⁾

Од Балентића пређе Хоберданец у Славонију, да зароби деспота и његову матер. За деспота је читава ова ствар дошла сасвим изненада, јер он ни чим није са своје стране изазвао овако поступање. Кривице, којима Фердинанд оптужује деспота у писмима, управљеним на српске поглавице, биле су измишљене и изнесене су једино у намери, да Србе обману. Деспот је остао веран краљу Фердинанду непрестано, ма да су га у последње време наговарали Запољини људи, да пређе к њима.¹⁸⁾ Приступајући обазриво своме задатку изненадио је Хоберданец потпуно деспота те првих дана маја 1529. без отпора ухвати и њега и његову матер и баци их у тамницу. На извештај о извршеном задатку захвали се из Линца 16. маја Фердинанд Хаберданцу и наложи му, да сужње стави у тамницу каквог поузданог и сигурног града и првом приликом да их пошље у Беч.¹⁹⁾ Међутим Тома Надажди предложи краљу, да заробљеног деспота пошље на чување у град Ораховицу, који је Владислав Море држао у свом поседу и краљ усвоји предлог, али се Море 16. јуна опре овоме наводећи, да се не може одазвати жељи краљевој и примити у свој град деспотицу и њеног сина, јер су сви градови његови на граници, а погранични градови нису подесни за чување тако одличних заробљеника. Погранични градови и иначе захтевају много бриге око одбране и утврђења. За чување оваких заробљеника треба одредити какво место у средини државе те предлаже градове Тату, Коморан или Вишеград.²⁰⁾ Хоберданец је међутим спровео деспота и његову матер уз сигурну пратњу у Будим, где су чекали на даљу судбину.

секретара, кога је узео у исти мах, кад и секретара за мађарски језик. Задатак, да најбоље способне људе као секретаре, поверно је био краљ јегарском бискупу, који му 16. марта 1528. јавља у једном писму: „Secretarium Hungarum ad maiestatem vestram curabo expediendi et etiam si fieri poterit Rascianum“ (Hung. за 1528).

¹⁶⁾ Hung. за 1529.

¹⁷⁾ Ibidem.

¹⁸⁾ Угарски дворски саветници пишу 10. марта 1529: „Despotus queritur fame se et suos perire debere isque uti secreto intellexerunt ad defectionem et a Joanistis et a Thureis sollicitatur.“ У каснијем реферату Јована Мијуса, управљеном на краљеног секретара Андрију Адлера, пише „De despoto, quod ego recorder, nemo quicquam sinistre scripsit preter id, quod consilium hungaricum (aut si bene memini) Agriensis de amissione castrorum Bachiense et Feleghas ad regiam maiestatem nuper dedit, nihil tamen criminando aut inculpando despotum, sed simpliciter referendo illa per eundem in manu Turcarum esse datas. Super premissis cupio esse certior, ut literas eo efficaciores parare possim“ (Hung. за 1529.)

¹⁹⁾ Ивџ, о. с. стр. 22.

²⁰⁾ E. Laszowski, Monumenta Habsburgica, стр. 177.

После смрти цара Јована Ненада, а још више после склапања савеза између Запоље и султана множио се нагло број оних Срба, који су ступали у турску војну службу. Према једном запису од 20. априла 1529. налазило се у турском граду Илоку на 400 српских војника у градској посади,³¹⁾ почетком априла нападали су Срби у заједници са Турцима поједина места у околини Калоче,³²⁾ а при крају тог месеца налазила се због њих и Калоча у опасности.³³⁾ Фердинандов војсковођа Валентин Терек у друштву са Мајлатом намеравао је, да из Колошвара, где се с војском налазио, удари на Запољу, који је још увек резидирао у Липову, окружен српским војницима, али на вест о скором доласку Турака одустане Терек од намере. Срби су све више остављали Фердинанда па пристајали или уз Запољу или уз Турке, што је тада значило једно исто. Заробљење деспотово такође није могло остати без утецаја на држање Срба. У заједници с Турцима нападале су сада српске чете на посед Фердинандових присталица пљачкајући и убијајући где год кога стигну. Страх и трепет ширио се по свету из свију крајева, које су год здружене српске и турске чете походиле. Из Калоче се скоро сви грађани разбегоше, јер Срби с Турцима нападоше око 20. маја изнова калочку околину, опустоше је и опљачкају, а становнике, које затекоше, поубијају.³⁴⁾ И Хобердаец се после заробљења деспотова повуче из Славоније испред Турака, који под управом сремског Ибрахим паше ударе крајем маја на обезглављену покрајину ову па и њу опљачкају.³⁵⁾

³¹⁾ О. с. стр. 151.

³²⁾ У једном завештају, послатом у Будви, 11. априла из Калоче бискупу калочком Михајлу стоји: „Nova, que per nunc evenerunt hinc miserabili regno et precipue inter Tisciam et Danubium hec sunt, nam Turci simulcum Rascianis feria quinta proxima post festum beati Ambrosii episcopi et confessoris de istis possessionibus videlicet Zenth Ymre, Theithethlen, Vathkerth, Kis-Keres et allis locis, que adhuc ignorantur, infinitas animas simulcum pecoribus et equis abduxerunt, quid homo linguis explicare non potest....“ (Hung. va 1529).

³³⁾ Бискуп Михајло пише 1. маја краљу Фердинанду: „Minimo conseruari poterit Colocia, posita in visceribus regni malestatis vestre serenissime, quorum negligentia illa quoque pereat et ad manus hostium, hoc est, vel Joannis Scepusiensis, vel Rascianorum vel Turcorum ventat“ (Ibidem).

³⁴⁾ У овој ствари пише из Калоче 18. маја бискупу Михајлу у Будви његов коњанин и викар Јован „speramus hic in dies et horas periculum nostrum non minus per Turcas quam per Rascianos fieri, ut eidem in prioribus litteris nostris capitulariter per magistrum Urbanum missis, significauimus.“ Идућег дана, 19. маја, пише „capitulum ecclesie colocensis“ из Калоче истом Михајлу „nam ut fertur, Rasciani unacum Turcis nobis proximis parant se cum navibus fruges statim antequam bene maturescant, totaliter rapere ex illis fauos, quos penes eorum fruges invenerint, trucidare.“ На основу ових писама пошље бискуп Михајло 23. маја 1529. године завештај о стању у Калочи краљу Фердинанду (Ibidem).

³⁵⁾ Бав Фрањо Баћали пише 30. маја краљу Фердинанду: „Ex domino collega meo accerpi, premitte Ibrahim bassam in Sclauoniam, hoc est inter Drawm et Zawm, qui totam

И покрај краљевог налога нису саветници издали плату српским шајкашима. Бакић се обрати из свог града Лака 17. јуна 1529. директно краљу Фердинанду, потужи му се на понашање Хењеји-а као и на оскудицу код шајкаша и упозори га, да ће понашање аустријских заповедника према Србима заплашити оне сународнике његове, који су хтели да пређу од Запоље и од Турака Фердинанду.²⁷⁾ И збиља, покрај свег агитовања врло је мало њих прешло на аустријску страну. Кад изузмемо оне Србе, који пред долазак турски пређоше са Радосавом Челником, једини знаменитији ускоци су из овог времена Тома и Владислав Брадићи, којима краљ даде 4. јуна донационално писмо на нека имања и један рођак Павла Бакића,²⁸⁾ који је у јулу прешао из Турске у Славонију.

Док је овако стајало са прибеглицама из Турске у хабзбуршки део Угарске, број оних Срба, који су Фердинанда остављали па ишли Турцима и Запољи, био је огроман. Но најстрашнији губитак, који је поразно деловао на присталице Фердинандове у Угарској, био је прелаз српских шајкаша Турцима. Не добивши на све молбе и претње заслужену плату своју, науме шајкаши, да учине крај својој оскудици и невољи прелазом у турску службу. На Дунаву је било свега сто Фердинандових шајка, од којих је половина припадала српским, а половина мађарским шајкашима. Српски шајкаши ступе у везу са турским дунавским војницима, те се средином јула сједине на Дунаву. Турских је лађа било око 200, с којима здружени српски шајкаши нападну на Мађаре. Мађарски шајкаши буду у боју тако поражени, да се само мален део њихових шајка спасло из покоља.²⁹⁾

²⁷⁾ Ibidem. О стању међу шајкашима навештавао је Бакић владу угарску и пре овог времена и покушавао је више пута да отклони зло (в. писмо саветника од 1. маја 1529., Dr. Szentlőrincy Jelb, о. с. стр. 378.).

²⁸⁾ У споменутом писму Надаждијавом пише: „Magnificus dominus Ladislaus More, qui est vnus ex baronibus regni Hungarie precipuus et regie maiestati ab initio fidelis, scribit, in festo Sancte Marie Magdalene venisse ad eum quendam affinem egregii Pauli Bakyth, quem supra nominauimus, qui retulit, imperatorem Turcarum se apud Nandoralbam, Ibrahim bassam in Kelpen, quod castrum domini despoti Rascie fuit, reliquisse“ (Kriegs-Acten за 1529.) Ово је Морс јавио и краљу 22. јула 1529. са речима: „Hodie peruenit ad me quidam prybegh, affinis Pauli Bakycz, qui mihi reuera narrauit, quod cesarem Turcarum in Nandoralba et Ibrahim bassam in Kelpen reliquisset“. (Hung. aa 1529.), У ово доби покуша и Запоља, да потисне заповедника темишварскога Валентина Терека, те пошаље пред њега једну чету војника под управом српског попа Васкља, али Валентина послужи ратна срећа па сузбије непријатеља. О томе навештава Фердинанда 27. јуна бискуп Салахџан „Venerunt hodie ex Lippa quidam afferentes, Joannem misisse obulam Valentino Therek ad eas augustas, quas nos Portam Ferream vocamus, Vasselconem Rasclianum sacerdotem, cum suis coplis vsque ad numerum quingentorum equitum, qui per Valentinum Therek sunt profligati, Inter quos perisse dicitur Joannes Doczy et plerique alii, Blasius Arthandy perierit an euaserit incertum haberi, Joannem metu perculsum in arcem Solmos se precipuisse . . .“ (Hung. aa 1529.).

²⁹⁾ О битци овој имамо више вести. У једном запису од 18. јула 1529. стоји

Међутим се и султан Сулејман потпуно спремио за војну и као савезник Запољин пошао с големом војском у Угарску, да истера из ње Немце и врати Запољу на угарски престо. Намера је султанова била да Фердинанда потражи и у Аустрији и да освоји његову престоницу Беч. Они Срби у Турској, који су се и сувише изложили као приврженици краља Фердинанда, видећи, да се султан крајем јуна кренуо с војском из Цариграда, а од Фердинандове војске да нема ни спомена, нађоше се у врло неугодном положају. Преко једног уходе српског, по имену Вукосава, поруче Срби из Турске Павлу Бакићу, да би се они још пре доласка турске војске радо иселили у Угарску, ако ће им тамо бити боље; ако пак ни у Угарској немају ништа боље да очекују, остаће радије у Турској и подносиће, што им је бог одредио; моле Бакића, да их не обмањује него да им искрено и по души каже, јер они верују Бакићевој речи и Бакићевој души; моле га даље, да им не шаље људе непоуздане него сигурне, који их неће издати Турцима и они ће, ако се и не преселе, за време рата јављати Бакићу новости и догађаје у њихову крају.⁸⁶⁾ И Радосав Челник, који је био у тесној вези са Хоберданцем, молио је Фердинанда, да га изведе пре доласка главне силе султанове, јер се бојао освете турске због своје привржености према Фердинанду. У исти мах напише једно писмо Хоберданцу и пребаци истом, што га није раније извео него је дочекао

„Aus eines burgers von Funffkirchen brief, so erst aus der Thurkhey komcn ist, de dato den XVIII. juni. Wie er an freytag vor Johannis Baptista anhalt kommen, seyen Im underwegen ob zwai tausent wägen fliehender leut begegnet, die da schreyen und wainen. Und wie die nazarn, so mit iren schiffen die Tunaw innengehabt und beschutzt haben, alle zu dem Turckhn gefallen und seyen derselben schiff hundert gewest, nemlich halb hungrisch und halb Ratzn, welche mit dem Turckhn iren verstandt gehabt haben. Also das die Turckhn mit vii schiffen kommen sein. haben sich die Hunngern mit inen geschlagen. seyen die Ratzen ire gesellen in die gefallen, den maysten tayl erstochen und die andern mitsambt den schiffen weggefuert, also sein die Turcken vier meil wegs ire nachpewrn“ (Turcica aa 1529; Kriegs-Acten aa 1529). У писму саветника о овом догађају, управљеном на Будима 22. јуна краљу, стоји: „Wen das volkh von vntten herauff als Watha, Thwillen vnnnd anderen neben der Thunaw ligundt merckhtn vnnnd dorfferen sich herauff in die flucht geben, derer den ain tall Pesth erraicht, wen durch sie vnnnd andere alle khundtschafft annczatgt wiert, wie von kuniglicher maiestet vnnsers allergenadigisten herren nasadischen, die Raczen, zu des Thurkhen nasadischen geuallen vnnnd die hunngerischen nasadischen erlegt, die scheff oder nasaden sex von innen erobert, sollen also gestarks-zugs herauff khomen . . .“ (Hung. aa 1529). У току тога дана добише саветници детаљнији извештај о шајнашкој афери те јавише и те вести Фердинанду (Dr. Szentkláray Jenő, о. с. стр. 382 и 383). Напоследку имамо један документ, који одступа од горњих приказајући сукоб српских шајнаша са мађарским. 29. јуна јаве саветници краљу: „Wie der wascha Mechembek hab in kurtz verschinen tagn die hunggrischen nazarn vberfallen wellen, durch der ratzischen verratterey vnd ist zu schiff an die ort gefarn, da die hunggrischen nazarn gelegen, aber als sy des bey zeiten gewar worden, sein sy auf die Traa mit XVI schiffen gefarn, do wider Mechembek daselbsthin kommen ist vnd sy nit gefunden“, те с тога спали градове Мухач и Тату (Turcica aa 1529).

⁸⁶⁾ Ивић, о. с. стр. 34.

Султан прими драговољно деспота и преда му на управу и у посед све градове и земљишта, која је до тада уживао у Славонији.

Заповедник будимске тврђаве Тома Надажди бранио је у први мах јуначки град од Турака, који 3. септембра стигоше под Будим и одмах почеше јуришати на градске зидове. Посада градска се састојала из 2000 немачких војника и држала се неко време храбро уз свог заповедника али пети дан се споразуму два немачка капетана с Турцима, свежу Надаждија и предаду град у непријатељске руке. По налогу султанову уведе сад један паша са Алојзом Гритијем краља Запољу у будимски краљевски двор. У Будиму остави султан са Запољом Хасан-бега и 3000 турских коњаника, а осталу војску, која је бројала на 120.000 људи, 20.000 камила и 3000 топова, крене на Беч. Уз пут су падали у султанове руке градови дуж Дунава Вишеград, Коморан и Ђур, док се Пожун не хтеде предати. При прелазу турске војске преко једне речице код Ђура хтеде 19. септембра Павле Бакић да са својим четама поквари турски мост, али ово за времена примети заповедник турски Мухамед-бег и спречи намеру Бакићеву,⁴⁰⁾ на што се Павле повуче са српским војницима својим у Беч.

Са војском од 16.000 људи чекали су фалачки гроф Филип и Никола Салм долазак непријатеља под Беч. Краљ Фердинанд се уклонио из своје престонице, али грађани и посада бечка бранили су одлучно град и одбијали непријатељске јурише. Од 21. септембра, кад су стигла под Беч прва оделења султанове војске па до средине октобра јуришали су Турци без престанка на град. Многе хиљаде турских ратника нађоше смрт под бечким зидинама, али је све било узаман, јер се посада јуначки држала, решена да брани град до последње капи крви. Јесење доба нагони султана, да 16. октобра дигне посаду и да наложи одступање. 29. октобра налазио се султан са својом војском већ у Будиму, а 16. децембра се врати у Цариград.

⁴⁰⁾ О. с. стр. 336.

дошло, али не заслугом краљевом, јер он није са своје стране ни покушао, да осујети ту погодбу. Деспот се наскоро затим, почетком марта, налазио у друштву Запољиних присталица, палатина, Ивана Тахија, Фрање Шомођија и Петра Имрефија, с којима је заједнички нападао градове и поседе Фердинандових људи.⁷⁾

Жалосно стање у Угарској додијало је било и Запољиној и Фердинандовој странци, те се међу великашима роди мисао, да пораде на изравнању несугласица између оба протукраља и да начине трајан мир међу њима. Прве кораке на остварењу ове идеје учинио је надбискуп острогонски Вардаји почетком 1530. године, а наскоро прихвати ову акцију пољачки краљ Жигмунд и саксонски херцег Ђорђе, који уговоре, да оба супарника пошљу изасланике у Вратиславу, где ће се 24. јула одржати састанак ради коначног споразума о миру. Али састанак изасланика се ипак не одржа тако брзо. Фердинанд је желео, да пре састанка постигне још који успех, да разбије савез Запољин с Турцима и да у исто време освоји Будим. Крајем маја 1530. пошље у Цариград као посланике Јована Ламберга и Николау Салма и понуди султану плаћање годишњег данка, а сам се крене у Аугзбург, да на државном сабору, који се имао тамо одржати, изради код немачких staleжа помоћ против Запоље.

Догађаји ови изазваше и међу Србима живље кретање. Неуспех султанове опсаде Беча и излазак Турака из Угарске осоколи изнова Србе у Срему и околини, да наставе преговоре, прекинуте услед турског војног похода. Тежња за слободом, којој је нову снагу улио негдањи заповедник њихов цар Јован Ненад, покрене их, да с пролећа 1530. пошљу једног изасланика у Пожун Павлу Бакићу. Изасланик изјави, да Срби у Турској немају никог другог, коме би се могли обратити и коме би могли веровати осим Бакићу, заштитнику православне вере српске па с тога моли Бакића у име свију оних Срба, што се после смрти цара Јована настанили у Срему, да их извести, могу ли се Срби поуздати у краља Фердинанда; ако се могу надати његовој заштити, нека им пошље макар само 2000 одважних војника, коњаника и пешака па ће се Срби у Срему, а исто тако и они у Србији

nobilibus in perpetuum deueniet periculum“ (Hung. aa 1530.); о преговорима деспотовим јавља краљу Фердинанду и Николау de Rypach почетком 1530. и вели између осталог „Item vidi cum dispotus venit ad basam boznem ob causam, quod Turci petunt ab eo Kozthannycza, Ignoro quid perficietur inter eos“ (Turcica aa 1530.)

⁷⁾ Павле Бакић, у писму, писаном 6. марта 1530. и управљеном краљу Фердинанду, јавља вести, које је довео ухода на Будима „Johannes Tahy effectus est supremus regni capitaneus, missus iam Besprimium, vt illud destruat et decem presbiteros, similiter ad Albam seruiendos, statuat, sunt vncum eo palatinus, dezpotus, Petrus Bodo, Franciscus Somogy et Petrus Imrehffy. Comissum tandem est Johanni Tahy, vt omnia castra ex ista parte Danubii existentia vestre regie maiestatis obedientia destructo Wesprimio elicere et destruere deberet...“ (Hung. aa 1530).

те му стави на срце, да дотле чува границу земаљску од турских упадаја и да непрестано одржава везу са Србима.¹⁷⁾

И млађи часници војнички имали су у Бакићу, као старешини своје, исто поверење, које му је краљ, као своје војсковођи и властелину, указивао. Кад је Стефан Реваји напустио врховно заповедништво над шајкашима, замолише у јуну ове године главније војводе шајкашке Бакића, да се прими поново врховног заповедништва шајкашког, на коме се пре годину дана захвалио.¹⁸⁾ Бакић одговори војводама, да је оптерећен многим дужностима па не може примити на себе и ту службу.¹⁹⁾

Над Србима у Срему заповедао је непрестано негдањи генерални капетан цара Јована Радосав Челник. Одмах после цареве смрти, кад је превео своје чете у Срем, узео је Челник титулу сремског војводе²⁰⁾ и обмањујући Турке о верности својој одржавао је и даље везе са Фердинандом. Испред турске војске пред пролазак њезин кроз Срем повукао се Челник у заклонитије крајеве угарске, но тек што се Турци вратили, заузео је и он пређашњи положај у Срему. Разуме се, да је само један део Срема био у његовим рукама. Становао је у граду Небојцу, на речици Вуки код Вуковара. Заносећи се идејом, да ће Фердинанд у истину кренути огромну војску на Турке, извештавао је краља о кретању турском и позивао га непрестано, да поведе војску. Средином 1530. јавно се одметнуо од Турака и приступио уз Фердинанда. Почетком августа јавио је краљу, како се кренуло 7 санџака у помоћ Запољи и то видински, вучитриски, крушевачки, зворнички, босански, херцеговачки и смедеревско-београдски са 20.000 коњаника, затим прелази у писму на себе и тужи се, да је уз велику опасност по живот свој и својих прешао на краљеву страну па моли с тога, да му краљ награди верност; позива даље краља, да се крене већ једном с војском и да нападне Београд, јер су Турци сада збуњени другим пословима те Београду неће доћи у помоћ нико осим споменutih санџака; на завршетку изјављује у свом писму, да су Срби и с ове и с оне стране Саве одлучили, да чим виде краљеву војску, одмах подигну устанак против својих угњетача Турака.²¹⁾

Почетком августа се разиђе аугзбуршки сабор не одлучивши

¹⁷⁾ О. с. стр. 56.

¹⁸⁾ О. с. стр. 52.

¹⁹⁾ Hof- Kammer-Archiv у Бечу, Hungarica за 1530.

²⁰⁾ Народна традиција је сачувала успомену на Челника у песни „Маргита девојка и Рајко од Срема“. Ван сваке је сумње, да је Челник идентичан са војводом Рајком. Челник је називао себе сремским војводом, живео је у добу, кад су историјске војводе српске из XIV. и XV. столећа у велико биле изумрле и кад су Турци притиснули били сав Срем. Осим тога се звао Радосавом што одговара имену Рајко.

²¹⁾ Иваћ, о. с. стр. 57.

ништа у погледу рата на Турке. Једино је успео Фердинанд, да изради обећање помоћи од стране цара Карла, те на темељу овог обећања изда заповест својим круновинама, да се спремају за рат. Без сумње у вези са овим спремањем је и покушај Фердинандов, да привуче к себи неке Запољине великаше, међу њима и деспота Стевана. С деспотом и са Иваном Тахијем је водио приватно преговоре о прелазу на аустријску страну Валтазар Банфи, коме краљ наложи 9. августа, да настави преговоре и да врати споменуте великаше у верност.¹⁷⁾ Но преговори ови не донесоше успеха, јер се ни деспот ни Тахи не мо- гоше одлучити да поново ступе под окрнље Фердинандово.

Док се Фердинанд припремао на војну, пошље Запоља посланика санџак бегу смедеревско-београдском Мухамеду Јахијапашићу и замоли

од њега помоћи против Фердинанда. То је она војска, о којој је известио Фердинанд Радошав Челник. По претходном плану пребала је војска турска у пратњи Запољиног роџака Петра Петровића упасти у Моравску и опустошити ту покрајину, у којој дотле Турци нису бкли, али Фердинандов војвода Турзо спали мостове на реци Вагу и тиме спречи прелаз Турака у Моравску, који сада опустоше страховито горње крајеве Угарске и са 50.000 заробљеника врате се од куд су дошли. Међутим се и Фердинандова војска прикупила и под генералом Регендорфом крене се у другој половини октобра на Будим. У војсци Регендорфа је било око 10.000 Немаца, Чеха и Шпањолаца и толики број које Мађара које Срба. Српске чете су предводили Бакић и Челник.

Бакићу је Фердинанд издао 3. октобра налог, да са свима својим четама српским похита што пре у табор Регендорфов,¹⁸⁾ који је идући од Беча нападао и освајао подунавске градове Острогон, Вишеград и Вау, а 31. октобра започео опсаду Будима. У Будиму се затворио Алојз Грети са 3000 Турака и са четом Срба од 800 људи, којима је на челу стајао Петар Овчаревић.¹⁹⁾ Опсада је трајала месец и по дана. Српски војници су се при опсади нарочито одликовали. Сам Бакић је прерушен улазио у турски табор да уходи непријатеља и по причању једног писца, будимски војници су га у један мах познали, али га не моглоше ухватити.²⁰⁾ У борби је пало много српских коњаника и међу

17) Фердинанд у свом писму на Валтазара Банфија, датим 9. августа 1530, вели: „Redite sunt nobis bine litere tue per nuntium tuum de feria tertia proxima ante festum beate Margerite Virginis, quibus gratulor intelleximus, que de tractatione cum despoto et Johanne Tahi ineunda scripsisti, nobis vero propter piura eadem, que vrgentissima nostra negotia nunc minime hucit, tibi dare commissionem et mandata iuxta petitionem tuam, ferre tamen possumus, vt priuato nomine ac per temetipsum cum eisdem despoto et Johanne agas et operam adhibeas possibilem, vt ad fidem nostram reducantur. Interea nos latius super iis deliberaturi, que ad hoc describere et conducere videbuntur....“ (Hung. за 1530).

18) Ивћ, о. с. стр. 59.

19) Hung. за 1681.; Szerémi György, о. с. стр. 282.

20) О. с. стр. 301.

осталима рањен је и један брат Бакићев.²¹⁾ Дубока зима и вест, да Будиму долази из Турске помоћ, примораше најзад Рогендорфа, да средином децембра дигне опсаду и да се повуче у Острогон.

Србе у Срему је разочарао неуспех Рогендорфова подузећа. Војвода сремски Радосав Челник бојао се непрестано, да га Турци не прогоне због неверства. Више пута обраћао се краљу Фердинанду с молбом, да му даде један град у Угарској, где ће се склонити са својом породицом, ако га Турци протерају са његових славонских и сремских добара. Краљ се најзад одазове молби његовој и поклони му град Ричо, кога је аустријска војска средином 1530. године освојила од Запоље. У граду је после освојења остао као кастелан Гашпар Доминић, који не хтеде на налог краљев да преда град Радосаву Челнику него је тражио, да му угарски дворски саветници плате најпре своту новаца, коју су му дуговали. Поход Рогендорфа против Будима прекине спор. Саветници наложе Радосаву, да похита у табор под Будим те овај прикупи своје чете славонске, остави своју породицу и све драгоцености своје код суседног великаша Владислава Море-а и дође у будимски табор. Иза неуспешне опсаде Будима затражи Челник још живље, да му се изда град и краљ је у више маха понављао заповест Доминићу, да изађе из града који му не припада, али Доминић никако не хтеде. Спор овај је коштао Радосава око 10.000 форината те он, завађен љуто с Доминићем, науми, да силом прибави себи посед града. Кад се после склопљеног примирја с Турцима враћао из Беча, пресретне на путу Гашпара, који је ишао у град Ричо, нападне га и зароби па га поведе у Славонију и баци у тамницу свог града Небојца. Извештавајући о овом чину дворске саветнике 23. маја 1531. потужи се Челник горко, што се њему праве са свих страна неприлике. Он се из Турске преселио на аустријску страну на честе позиве и на многа обећања краљева и оставио је у Турској сав свој посед и имања, па место награде за његову љубав спрам хришћанства, њега сретају тешкоће и неприлике у новој домовини.²²⁾ Саветници послаше извештај Челников краљу, који му наложи 3. јуна 1531. да пусти Доминића из затвора, а он ће се постарати, да Доминић уступи град.²³⁾ У то се и Владислав Море дигне против Челника. Дознавши Море за ропство Доминићево не хтете вратити Челнику жену, децу и драгоцености, док год овај не пусти на слободу Доминића. Челник се обрати у тој ствари на краља Фердинанда, који понови 10. августа 1531. свој налог саветницима, да израде код Челника слободу за Доминића и код Море-а слободу за Челникову жену и децу. Заповести краљевој се покори Челник и пошље Доминића саветницима у Будим. Саветници пусте Доминића у

²¹⁾ Ивић, о. с. стр. 60.

²²⁾ О. с. стр. 65.

²³⁾ О. с. стр. 69.

слободу, али Челнику не испословаше обећано уступање града Ричо нити нагонише Море*а, да врати Челникову породицу и драгоцености.**)

Неправда, коју су некажњено наносили Челнику. јасно показује, да се услед развоја догађаја на Србе није више обраћала велика пажња и да помоћ њихова није више имала дотадању вредност. У новембру 1530. састали се у Позњу изасланици Фердинандови са Запољиним, али се у погледу мира не моглоше сложити него закључе на основу фактичног поседа примирје, које је имало трајати од 13. дец. 1530. до 13. дец. 1531. године, а док за примирје не стигне потврда од султана, споразумео се 21. јануара 1531. г. у Вишеграду изасланик

м) О. с. стр. 72. Кацвјанср је био валожво кааеатаву треичнаскок Гаврвлу Кајцеру, да позове Домвввћа у Тренчнв в да се споразуме с в>вме о устуаању града

Рвч о, Домвввк одговорв ва овај позвв. .Illud vobis sincera fide opto scriptis vestris sane intellexi, vbi scribitis, vt ad vos Trinczinium venire deberem et ibi de negotio et ordinationem, quod inter me et Czelnik vtitur, tractatur, vellitls, ex parte resignationis ards istlus. Scitis bene, quod ad priores literas domini Kocziani sue dominacioni rescripsi, quod ego nullo modo illac descendere nec venire volo donec michi litere libertatis et cum assecuratione pacis per aliquem a regia maiestate portate non fuerint, satis enim quod antea mihi maxima leuitas facta est pro meis fideliseimls seruidls, quibus me regie maiestati semper prompte et fideliter inseruiebam et nunc eandem leuitatcm timeo, vti prius mihi euenerat, propterea sclatis, quod ego illac nullo modo equitare nec venire volo*. На ово □□□□ одговорв Кајцер ДомввниНу вз Тревчвпа 24. октобра 1531. «Intellexi ex literis vestris, qualiter Trinchinium proficisd non vellctis nisi antea assecurado salui condudus a Romanorum regie maiestate, domino nostro gradoslslmo, vobis porrlgeretur et vt nemini castrum resignare veUetls nlsi antequam omnium stipendiorum debltorumque vestrorum essetis plenarie contentatila. Magnlficus dominus noster Joannes etc. commisit mihi, vt vobiscum tractarem, ob illam resignationem castru vtque post itlam vobis porrigere debeam florenos quingentos hungaricales quam pecunie summam magnifica dominacio sua Trinchimi manibus meis assignauit Propterea notum fado vobis, illum Rascyanum Chelnyk personaliter iam esse Trinchinii expectans resignationem castru Rychov. Memor igitur eltis, quid vobis magis conducat facere, ne honor vester in hoc facto vloletur, memor propterea sltls, quid voueritis et ipsis dominis commissariis bellicis et ipsi domino nostro magnifico Joanni Caczianer, ego enim paratus sum post factam resignationem vobis quingentos florenos administrare omniaque Dia facere ac exequi, que in commissis mihi a domino nostro predictodata sunt. Omnis autem superellectilis tam victualium quam aiarum rerum in vestra potestate est, vt eam diuertatis iuxta placitum vestrum exceptis tormentis ac pulueribus alisque municionibus bellicis . . . О томе, да ће Челввк у Тревчвв доћв, јавво је у иааред Ваквћ Кајцеру dbcmom од 19. октобра вз Ђура. У авсму етојв : .Intelleximus ex iiteris magnifici domini Joannis Caczianer, quomodo sua dominado scripsit egregio domino Chelnyk ex parte exhlbicionis ards Kycho, vt dominus Chelnyk quam ddu\$ posset circa suam domiuadonem Trinchinium festinaret, Illiquc arcem prefatam exhiberet, si vero Ipse dominus Caczianer tunc absens fuerit, omnem commissionem informadonemque exhibende ards Rychu, dominacio vestra loco domini Caczianer habebit. Nos igitur dubitante^ an itile domini iam fatum, Chelnyk comperiri valeat duximus, vestra egregia dominatio seribendi rogamusque egregiam dominacionem vestram, vt dominum fratrem et amicum nostrum quatinus faciat, ila dominatio vestra, ob nostri amicitiam et fraternitatem, cum dominus Chelnyk ad vos peruencriit, illi arcem Rychu bonomodo et absque aliqua mora diladonis ac procrastinadonis dare ac manibus illius assignare velit, quonlam si per eadem nostrae amidtle causa fecerit, nos maiori fratcrnitate et araideia eidem impendemustf. (Крањскп зеиалсвв музеј Rudolfinum у Љубљавв).

Фердинандов Рогендорф са изаслаником Запољиним Ласкијем на тромесечно примирје.²⁶⁾ Ласки се после овога упути на порту и код султана изради не само потврду уговореног примирја него и продужење његово до 9. маја 1532.

Док су се краљеви погађали међу собом, покушају неки великаши угарски, на челу с Петром Перињијем, да обилазећи Запољу и Фердинанда начине реда у Угарској. Они се састаше 4. марта у Бабочи и затим 19. марта у Белавару где уговоре, да на 18. маја сазову државни сабор у Весприму.²⁷⁾ Задатак сабора би био, да нађе пута за јединство и одбрану државе и то да нађе без учешћа Запоље и Фердинанда па евентуално и против њих. И Фердинанд и Запоља забранише својим присталицама, да иду на тај сабор те се исти разиђе услед слабе посете. Павле Бакић начини споразум са Валентином Тереком и Људевитом Пекријем, да ће заједнички остати уз Фердинанда, а ако наступе прилике да га оставе, учиниће и то заједнички. На скупштину веспримску не дође ни један од њих него су само послали своје изасланике, који ће их извести о току њеном.²⁷⁾

На јужној граници Фердинандовог дела Угарске постигао је у ово доба један не безначајан успех војвода Стефан Балентић. Почетком маја 1531. напао је са својим четама град Бечеј, својину Запољиног присталице Стефана Вербечија, те је топовима порушио зидове и ноћу јуришем заузео градску тврђаву.²⁸⁾ Овај успех Балентићев дојави Бакић

²⁶⁾ У пратњи Хијеронима Ласкија пригодном преговора његова са Рогендорфом јануара 1531. издавано се и више Срба. У једном запису о том стоји „Isti fuerunt Hungari cum Lazky Ex Rascianis potiores Petrus Olczarowyth, Stepko Rathkowyth, alii potiores weynode nazadiste, qui fuerunt in seruitutis regie malestatis . . .“ (Hung. за 1531).

²⁷⁾ О скупштини овој дознајемо и из писма барона Леонарда Vels-а, дативаног 28. маја 1531. у Бечу и управљеног краљу Фердинанду. У писму вели Фела: „Hat eur mayestat vormalis aus einem neben geschlossnem schreiben vom Wakhit Pauli die zertreuung der versammlung zu Wesprin verstanden vnd fueg eur mayestat nun aber zu uernemen, das die versammlung zu Stuel-Weysenburg, so des weyda parthey aussgeschriben, nun auch zerstoßen vnd daselbst nit vber vierhundert phärt gewest, die nachmals, da nyemants komen, auch verritten sein“ (Hung. за 1531). О овој акцији Запољиних присталица сачуван је и извештај Аудраје Корона, послан Павлу Бакићу (Egyház történelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából, szerkesztették Bunyitai V., Rapaics R. és Karácsonyi J., Budapest, 1904. стр. 136).

²⁸⁾ Monumenta comitialia regni Hungariae, Első kötet. Budapest 1874. стр. 320 и 327.

²⁹⁾ Рогендорф и Пецен пишу краљу 15. маја 1531. из Plindtenburg-а „Wir werden auch durch des weyda commissarii erindert, das ain ratzischer hauptman in Siebenburgen ain vesst sloss eingenomen vnd sagen, er hats eur mayestat zu guet innen, wie wir auch vorhin vergebentlich dauon gehort.“ У писму ивје стојало, како се зове тај Србин те Фердинанд зашта за име његово, на што му 28. маја одговори барон Фела „Eur mayestat schreiben, welches am datum den 22. may steet, darinnen eur mayestat des ratzischen hauptmans, so in Subenburgen ain vesst sloss eingenomen soll haben, sein auch des sloss namen zu wissen begert, auch eur mayestat das guetbedunckhen des khriegs folkhs halber anzuzalgen, hab ich in abwesen des herrn von Rogendorfi vnd von Herberstein, die paydt von hie ver-

лакше ићи, јер се баш у тај мах налазио у околини Тренчина Кацијанер с војском, па може и силом приморати Доминића на уступање града, а Кацијанеру би то била дужност већ и с тога, што је он избавио из ропства Доминића, кога су саветници били послали у Беч и што је том приликом обећао, да ће платити дуг Доминићу.⁴⁾ Из сачуваних споменика није познато, да ли је Фердинанд чинио још што у овој ствари и шта је даље било са Челкиком, јер је ово последња сачувана вест о њему.

Видећи Фердинанд, да не може рачунати на какву знатнију помоћ од стране немачких кнезова, покуша, да преко посланика замоли мир од султана. По споразуму с братом царем Карлом пошље 5. новембра 1531. Јосифа Ламберга и Леонхарда Ногаролу у Цариград

да преговарају о миру. Према краљевој инструкцији молили су посланици од султана мир уз обавезу, да Фердинанд плаћа данак на свој део Угарске, а не пристане ли султан на то, онда су имали да траже од Запоље отштету, па ће се Фердинанд одрећи за овај мах Угарске и вратити Запољи онај део њезин, који је држао у својој власти. Ако ки ово не усвоји султан, добили су посланици упутство, да се одрекну и одштете и да захтевају једино то, да се Запоља не жени и да после смрти његове припадне Угарска Фердинанду. Но Турци не хтедоше о измирењу с Фердинандом ни да чују него одбацише све понуде посланика и наставише ратке припреме.

Док се Фердинандови посланици бавили у Цариграду, скупише се угарски великаши да се међу собом посаветују, на који начин да се учини крај несрећном стању у држави. Вођа ових великаша је био Тома Надажди, уз њега пристаде бискуп Шуљок, Валентин Терек Павле Бакић и други те на договору у Закању 1. новембра 1531. одлуче, да сазову за 31. јануар идуће године сабор у Кенезе. Запоља међутим забрани своје присталици Надаждију, да присуствује том сабору, а кад Фердинанд примети, да сталежи ни спрам њега не дишу пријатељски, забрани и он својим присталицама сваку даљу акцију, те тиме покрет у зачетку свом угуши.^{4*)}

Голему војску, коју је пуну годину спремао за војну против Фердинанда, крене султан 25. априла 1532. из Цариграда према Београду. Из Ниша отпусти Ламберга и Ногаролу, да и лично саопште Фердинанду неуспех поверене им мисије. Намера султанова је била, да удари

4*) О. с. стр. 98.

♦) Fraknói Vilmos. Magyar orszégyUlési cmlékek, Elsó kötet crp. 327. ГГечујсни бпсвуп павеств краља 10. јаауара 1532. о овом оожрету међу угарским магнатима те чу нзиеђу осталог саоштп .dies conucltui alio dictus est in Bercnhyda, fcstum dlui Gregoril pape, quo interfuturos audlui ab ore eorum Valentinum Therek et Paulum Bagyth plusquam mille equitibus. Hos duos curet maiestas vestra slbi ita coniungere, ne possit in eorum fide quidquid dubitare, video enim vtrumquc male contentum de maiestate vestra, presertim quod nulla esset domus hactenus eis data, que perpetua esse posset' (Hung. sa

изнова на Беч. У табору његову је било на 170.000 војника са 400 топова. Али и код Беча се прикупљала велика сила. Фалачки гроф Фридрих доведе 29.000 војника, сталежи Чешке, Моравске и Шлеске наоружаше 35.000 људи, од цара стигоше 8000 шпањолских, талијанских и холандских најмљеника, а папа Климент VII. пошље једног рођака свог са свотом новаца, за коју ће моћи узети 5000 угарских војника у најам и даде две освећене заставе, које ће носити у бој трупе Павла Бакића и Валентина Терека.⁴³⁾

Са војском својом приближавао се крајем јула султан угарској граници. Код Осека приступи његовој војсци деспот Стеван те се поздрави и поклони великом везиру.⁴⁴⁾ Прешавши Драву упуте се Турци правце у Беч и уз пут су му се предавали, већином без икаквог отпора мањи и већи градови, док 5. августа не стиже цела сила турска под град Кисек. У овом граду се затворио са неколико стотина људи капетан Никола Јуришић, који одлучи, да брани град до капи крви. Велики везир заповеди, да се топовима бомбардира град и након три дана бомбардовања падоше спољашња утврђења градска у турске руке. Сад наложи везир Ибрахим јуриш на тврђаву, али храбра посада одби овај као и неколико поновљених јуриша. Турцима пође за руком, да пробију на неколико места градске зидине; у неколико маха су већ и турске заставе заболели на зидове, али су ипак сваком приликом уз големе жртве били сузбијени. Дванаест јуриша турских одбили су опсађеници те Ибрахим буде принуђен, да преко изасланика својих затражи од Јуришића годишњи данак или једном за увек 2000 угарских форинта, па ће му поклонити град и дићи опсаду. Храбри Јуришић одби понуду Ибрахимову, на што овај наложи нов јуриш. С надчовечанским напрезањем сузби Јуришић и овај нападај. Сулејман, не знајући, да је опсада толико изнурена, да нов нападај не би могла издржати ни пола часа, закључи, да дигне опсаду. Да би бар у неколико загладио своју срамоту, направи се великодушан те обдари

1532). О истом предмету пошљу навештај краљу и барони Жигмунд Херберштајн и М. Леополдадорф 11. јануара, те описујући, како би се незадовољство могло стисати веле „So wurde auch der Backhit mit Papa vast wolzufriden sein, er sey auch zufriede, eur königlichen mayestat Papa abzutretten gegenn Togkhay“ (Ibidem). Алекса Турчо пише истог дана у истој ствари краљу: „Si est voluntas maiestatis vestre, vt Valentinum Therek et Paulum Bakyth reddat cum petitionibus eorum contentos concludat istic maiestas vestra cum fratre Seredi, qui dicitur esse in curia maiestatis vestre, ex parte castri Tokay et non paciatur tantam pecuniam suam“ (Ibidem).

⁴³⁾ Buchholtz, o. c. IV. стр. 104.

⁴⁴⁾ Hammer-Purgstall, o. c. стр. 666; Thüri József, Török történetirök, I. kötet, Budapest 1893. стр. 351. У то је доба и Запоља са својим четама повео на Ердеља акцију, о којој пише Турчо 20. маја 1532.: „Joannes rex Transsilvaniam exiit secundum flumen Keres versus Lyppam, habuit secum Siculos ad duo milla et aliquot bombardas maiores, nunc in Lyppa tractat cum Rasclanis, vt inde aliquem numerum militum habere possit.“ (Hung. sa 1532).

Азији, престала, јер се војска турска вратила из Азије, те султан одговори Шеперу, да је Угарску поклатио Запољи и да не може о њој преговарати са Фердинандом. Но да би се ипак решила распра између Фердинанда и Запоље, пошље султан пуномоћника свог Алојза Гритија, да изглади диференције и одреди границу између оба краља.

Грити се крене јула 1534. у Угарску да изврши поверену му мисију. Собом је повео угледан број војника као пратњу и упути се пре свега у Ердељ, да се састане са краљем Запољом, који се тамо налазио. У Ердељу се понашао као крволок, те је свугде, где се год појавио, изазивао највећи страх. С почетка је народ приступао најпонижније моћном тиранину, али кад овај даде војводу ердељског Имру Цибака мучким начином убити, прекипело је Ердељцима те на челу са Стефаном Мајлатом дигну устанак против Гритија и после дуже борбе заузму 29. септембра град Међеш, ухвате у њему Гритија и убију га. На двору Фердинандову је наступила велика радост, кад се рашчуо глас о смрти султановог пуномоћника и љубимца. Фердинанд се надао, да ће сада султан за казну одузети од Запоље земљу па је дати њему на управу. Осим тога припомогне, да се и међу Запољиним присталицама рашири уверење, како је Запоља пао у немилост код султана те више њих пређоше услед тога Фердинанду. Запоља се одиста налазио у теснацу и трудио се, да по сваку цену склопи мир са Фердинандом, но овај је све покушаје измирења одбио. Султан пошље Јунисбега, да испита тачно, ко је крив Гритијевој смрти, али се међутим у папирима везира Ибрахим паше, пријатеља Гритијева, којег је султан дао погубити, нашло писама, која су теретила Гритија те султан одустане од намере да свети смрт његову.

Није нам тачно познато, како се за време нападаја султанова на Кисек држао Стеван Балентић и његови банатски Срби. Не зна се, да ли је и он узео активна учешћа у ратним догађајима, али се поуздано може утврдити, да се при крају 1532. године и он био покорио Запољн. Више података сведоче о томе. После одласка турске силе из Угарске наложио је 6. новембра 1532. краљ Фердинанд Ивану Каццијанеру, да врати у верност градове Петра Перињија и Балентића, а 28. јануара идуће године писао је Владислав Море, како је Балентић једног човека његова предао присталици Запољином Петру Овчаревићу.^{*)}

^{*)} Hung. aa годиву 1532. и 1533. У наводу краљевог писма, послатог Каццијанеру стоји: „Item quod castra Petri Pereni et Rasciani Illius, qui se obtulit ad fidelitatem maiestatis regiae cum castris Solmos et Lyppa prius ad deuotionem maiestatis suae redigantur“, а Владислав Море пише на Палоте Томи Салахавију „Nouitates vero has dominationi vestre reuerendissime scribere possumus, Casparem Donath, familiare nostrum, ad nos de Buda venit, quem Stephanus Balentygh captiuum apud Petrum Ocharowyth relinquerat et dicit, se propriis oculis vidisse, vt filium domini Petri de Peren Budam adduxerunt, quem Joannes pro obside, vt prefatus dominus Petrus de Peren perpetuam fidelitatem ipsi Joanni obseruabit, tenere vult“.

Па и доцније, септембра 1533, при набрајању Запољиних војвода, ставља Севастијан Пемфлингер међу њих и Балентићево име.³⁾ Али приврженост Балентићева Запољи није дуго потрајала. При крају 1534. споразумео се изнова краљ Фердинанд са Балентићем, написао му донационално писмо и предао га Бакићу, али се Бакић морао најпре обвезати, да неће дати то писмо Балентићу дотле, док не испуни обећања, која је Фердинанду задао.⁴⁾ Поновно приближење Балентића Фердинандовој странци покрене краља Запољу, да раскрсти са несталним властелином овим те почетком 1535. нападне с војском на Липово, ухвати Балентића и баца га у великоварадску тамницу, где га је држао дуже време па га онда даде уморити.⁵⁾ Краљ Фердинанд је мирно гледао шта се догађа са Балентићем и није ни покушао да га спасе од пропасти.

Павла Бакића је болела зла судбина српских досељеника у Угарској, чије је стање скоро једнако тешко било под Фердинандом и Запољом као и под Турцима. Где год је могао заклањао је Павле своје сународнике. Човечност и родољубље његово познати су били по свима крајевима угарским па су се поједини српски ратници отимали да служе под његовим заповедништвом. У време султанова похода

³⁾ Пемфлингер пише из Дјошђера 4. септ. 1533. краљу о опасности, која прети Мухачу и Хусту „Gentes partis aduerse sunt prope duo milla tam peditum, quam equitum, quorum capitanei sunt Joannes Doczy, Steffanus de Bathor Szomlay, capitaneus de Lyppa Valinthei Stepan, Paulus ac Gothardus Kun, gentes Emerici Cybak et quidem budensis capitaneus pixidariorum . . .“ (Ibidem).

⁴⁾ Ивѣћ, о. с. стр. 132.

⁵⁾ Verancsics Antal, Összes munkái, II, стр. 89. У Бечу су 6. марта 1535. испитивале војне власти једног ухода, који се од 14. до 22. фебруара бавио у Великом Вараду. Између осталог рекао је ухода: „Der Walindt Dissdipan, so Lippa Innen gehabt, ist zu Wardeln im schloss gefangen, in cynem gewelb vnd es hutten drabantten sein. Es hatt ein alter Rayz, sol reych sein, fur in gepetten den weyda, auch fur in wollen burg sein, aber noch nix statlichs aussrichten mogen . . . Themesswar hatt innen Petrowytt Petter, sol des weydas freunndt sein, auch Lippa vnd lest die Rayzen, so doch kawm einwenig verschulden, baldtt hencken, den man vorhin nit mithon hat dorffen, als Walendtt Dissdipan daselbst purckgraff gewesst“ (Hung. за 1535). Срби су много жалили за Балентићем. У писму Михајила Бидија из Мухача 24. фебруара 1535, упућеном на Ивана Кацџанера, пише „dicit etiam (explorator), Joannem praecipuam confidentiam in Rascianis habere, nam sex praecipuis famulis Stephani Ballinthei, quem captiuum tenet, singulis pro centum equis ad tres menses solutionem fecit, cum quibus nititur necessitate expostulante colonos Rascianorum uniuersos leuare, qui tamen, vt intelligimus, non admodum bono animo sunt erga Joannem, dicebant enim inter sese clauculum, quod si eos insurgere cogeret, in eius pernicem insurgent, nam illi nimium tristantur de captiuitate ipsius Stephani Ballinthei“ (Ibidem). Врџачки пише Балентићево име „Szteppan Balintthy“, а Ђорђе Сремац „Stephanus Balinttt“ па тако се зову (Bálinttt) и данашњи барони Балентићи у Nagy Ettyű, који су директни потомци Стеванови. Порекло Балентића у делу Ивана Нађа Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblakkal (Pest 1857. стр. 131) признавао је нетачно. Стевана Балентића спомиње и лесковски поменик (Гласник српског ученог друштва књига 42, стр. 44. Београд 1875).

на град Кисек био је у турској војсци велик број Срба, од којих су многи на глас, да се у близини налази Бакић са српским четама, остављали турски табор па прелазили Бакићу. Више пута су ови ускоци услед недовољног обавештаја залутали у табор другог ког заповедника Фердинандова, који су у таким приликама поробили српске избеглице а неке шта више и поубијали. Прибеглице српске су носиле собом своје драгоцености, што су капетани аустријски знали, па су их претресали и отимали њихову имовину. Бакић је с тешким срцем гледао свеколике патње својих сународника те се 17. децембра 1532. обрати краљу писмом, прикаже му, шта се све чини са Србима и замоли његову заштиту. Особито се тужио у писму на шопронског капетана Хараха, и ујварског заповедника Ламбергера, који су најревносније гонили српске досељенике.⁶⁾

Међу магнатима угарским заузимао је Павле по богатству своје једно од најодличнијих места. Силне драгоцености донео је собом у Угарску још при прелазу из Србије, а у току ових десет година умножио је у знатној мери своје имање. Краљ Фердинанд му је, ценећи његов рад, ишао сваком приликом на руку да прошири што више имање своје. У току 1532. поклонил му је град Сомбатхељ, али му није издао конфирмацијално писмо те Бакић 31. децембра 1532. замоли из Међера краља, да му потврди поседовање овог града.⁷⁾ Краљ се одазове овој молби. Донацијоналним писмом од 11. фебруара 1533. изда званичну потврду, да је Сомбатхељ уступио у посед Бакићу, резолуцијом од 19. октобра 1533. даде му краљ један део прихода од града Ујвара,⁸⁾ а повељом од 11. новембра 1534. потврди сва добра, која је Бакић дотле уживао и у потврди похвали држање Павлово и браће његове у боју против непријатеља. Између осталог истакне краљ, како су Бакићи оставили велику удобност и презрели угледан положај у Турској за љубав хришћанске вере, како су се храбро борили и како су два брата Павлова (Манојло и Комнен), погинули на разбојишту; због ових жртава, које Бакићи поднесоше у служби хришћанској, потврђује краљ сва добра, градове, замке, тврђаве, вароши и села, која је Бакић добио у разно доба од краља Људевита и Фердинанда, сва та имања потврђује на уживање и са свима наследничким правима, потврђује и даје Павлу, супрузи му Теодори, кћеркама Марији и Ангелини и браћи његовој Михајилу и Петру.⁹⁾

Да би наплатио огромне услуге Бакићеве, није се Фердинанд ограничио само на поклањање пространих поседа и награда у новцу него

⁶⁾ Илић, о. с. стр. 103.

⁷⁾ О. с. стр. 104. и 118.

⁸⁾ *Benigne resolutiones* (Országos levéltár у Будимпешти); Илић, о. с. стр. 108—110.

⁹⁾ Др. Јован Радокић, Прилог за историју Срба у Угарској у XVI., XVII. и XVIII. веку, Нови Сад 1909. стр. 3.

му је и иначе давао разне олакшице. Богатство Павлово се састојало осим у поседима и драгоиеностима још и у марви, те кад је маја 1535. хтео Павле да један део своје марве, 2000 комада говеда, претера у Аустрију, изда Фердинанд 29. априла те године налог царинару Хансу Мознеру у Алтенбургу, да од Павлових волова не захтева царину него да му изда сведочанство, као да је ллатио да га неби други царинари задржавали.¹⁰⁾

Због питања о поседу долазио је Бакић често пута у сукоб са својим суседима. Овда–онда је дизала краљица Марија тужбу код брата Фердинанда против Бакића, што је узимао десетину и од оних људи, који су живили на њеном поседу. Оваке тужбе против Павла стизале су нарочито 1531. и то не само од краљице него и од Алексе Турзо–а,

по чијем су имању Бакићеве неплаћене чете пустошиле. Према тужби краљице Марије одузео је Бакић 1534. године једно село њезино, које је припадало оварском спахилуку њеном и на земљишту тога села почео је да зида себи дворове.¹¹⁾

За време дуготрајних преговора Фердинандових са султаном и са Запољом одржавао је Бакић везе са српским познаницима својим у Турској, и ако ове везе нису биле тако честе и нису имале више ни приближан значај оним везама у време рата. На двору своме имао је Бакић секретара за превођење писама, добивених од Срба из Турске, са српског на латински па је слао те преводе краљу Фердинанду. Једно, српским језиком писано писмо, послао је краљу 10. новембра 1534. и то у оригиналу, али се у пропратном писму извинио, да с тога није превео писмо, што му секретар није код куће, а осим тога на двору краљеву је Никола Јуришић, који зна читати српски те ће он и ово писмо

¹⁰⁾ Ungarische Gedenkbücher у бечком коморском архиву за годану 1634—1540. Цела белешка гласв: „Beuelch, das Bakith Paul zway tavsent oxsen frey weidn lassen solle. Getrewer lieber. Wir haben aus beweglichen wrsachen vnnsem getrewen lieben Pauln Bakith bewilligt, dass er yetzo discn gcgenwirtigen sumer zway Uwsent oxsen, die ime zuegehorig sein, aus unsern cron Unngern und durch unnsern dressigisten zu Attenburg dreissigist vnd aller annder beschwarung frey herauff in Österreich oder wo ine gelüst, treiben lassen mög unnd emphelhen dir darauff mit ernnst unnd wellen, wan gedachter Paul Bakith die berurt antzall oxsen herauff aus Unngem durch unnsern dreislgisten zu Altenburg treiben lassen wirdet, dass du des dreissigistn von soliche antzall unangeforder und frey durchpassieren lassest unnd ime oder den seinigen geburlich dreissigist-zettl, als ob derselb bezallt wäre, gebest und zuestellst, damit er an andern dreissigist stetten nit aufgehaltten werde unnd nicht weniger von solicher antzall oxsen, wass dauon dreissigist geburt, in den raittung empfang und ausgab stellst, das solle dir in kunftiger deiner raittung auf geburlich des Paul Bakith oder der sondern urkhundt für guct angenohmen.“

¹¹⁾ Ивпћ, о. с. стр. 92. Н 113; Hof–Kammer–Archiv у Бечу, Hungarica Miscellanea аа 1534. □ 1535. Баквћ је више пута, кад му у време ие вададу алаћу аа вајамшхчке чете његове, умео пљачком суседвнх вкања да прехравв своје војиике. Тако је октобра 1631. отео од сељака вз остроговске околнае 200 вомада говеда (Regestik a kulfoidi levclàrakkból стр. 47.)

био ожењен са Катарином Баћањијевом, т) али се не зна, да ли је имао деце. У један мах је изгледало као да ће се и деспот покрај Балентића приближити Фердинанду. Стојећи у пријатељству са присталицом Запољиним бискупом Симеоном Ердедијем, договарао се с њиме године 1530. да заједнички пређу на страну Фердинандову,¹⁰⁾ а у мају 1531. слао је свог посланика Павлу Бакићу и покушао, да се преко Бакића измири са Фердинандом, али је и тај покушај остао без последица.^{1*)} Идуће године је настојао да се преко Терека приближи Фердинандовој странци,¹⁰⁾ но преговори се и сада разбише. После овога се деспот

) О супруав деспота Стевава дозвојено свега из два трв саомевка всторвјс. У писму Јовава К&цванера од 27. фебруара 1535., управљевом вз Кошвца краљу Ферддвладду, стоји иокрај осталог: „Eur kuniglichen mayestat (ragen genedigists wissen, das Niclas Gussitz, so yetzo auf Pressburg lgt, nun lennger dann ein gantz jar eur kuni* glichen mayestat gefanngner ist, der bltt eur kunigliche mayestat seiner gefennckhnuss gnedigist begnaden vnnd ledig lassen, mit disem erbietten, das er sein lebenslanckh nit wider eur kunigliche mayestat sondern derselben trewllch dienen, auch seiner hausfraw schwester, so der despot zu einem gemahl gehabt, zu eur kuniglichen mayestat gehorsamb vnd getrewhait zu bewegen, sein muglichen vnnd treuen vleyss ankeren, sich auch des gnuugsamblich gegen eur kunigliche mayestat vcrschreyben vnnd verbürgen will“. Десвотаца српска с* соомвње н августа 1536. (код Геваја, о. с. стр. 129 .che la dispotessa de Seruia poi che cum le terre et fortezze sue era rcomandata al gran signor, che la regia maicsta non se ne habia de impazar. . . Освн тога је сачувадо једио ввсмо десоотвчно, авсаио 1. марта 1542. у^Стоном Веограду н уорављево брату њеаваом фраи»п Баћа&вјт. Овде се ова потовсала Catharina de Batthyan, condam despotissa (Hung. aa 1542). Напосдетку в Иштванфи соомиње у датаравом делу ва сгр. 168, да је Улама папа освојво од

Кеглевља год. 1543. Беду Стену, коју је овај мало пре тога, отео од Катарина Баћа&в, удовде српског десаота Јована. Иштванфв је адтенво вме деспота Стевана са вмеовм оца његова.

F. V. von Bucholtz, Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten, Vierter Band. Wien 1833. стр. 70.

**) Hung. за 1531. Гевералн Рогевдорф, Фелз н Херберштајн јавишо вз Беча 25. маја 1531. краљу Фердннанду, којв се валавво у Урау „Vnd so wir am herauf ziehen zu Raab vber nacht gelegen, hat vns Bakhit Paul aber von ainer bchaussung ermont vnd gebetten vnd Papa oder das schloss, so der Stcffen Pemflinger stief vatter innen hat begert, auch an vns gesint, das ime eur maiestät die einkhomen des bisthumbs Raab, so die khunlgin Maria innen hat, volgen het lassen, gegen bezallung vnd vnderhaltung (als weyt dasselb raichet) seiner hussarn vnd In anderweg. Er hat vns auch zu uersten geben, das sich Horwat Janusch, welher waan zum Grytz (sic) gewest vnd der dessepott eur maiestat ergeben wollen vnd deshalb ire potten bei ime gehebt. Was eur maiestat nun darauf zu handeln gelegen sein wil, das stellen wir derselben in Ir gnadigs bedenken“.

**) Крао> Фердлиид пвше 14. дедеибра 1532. Иваву Кацијаперу, зекалском кааетаву у Кра&ској и врховиои капетаву доњаоустрнјској .Vnnd nachdem sich Wakyth Pawl vnnd Zalai Janusch darinnen so trewlich vnnd geflissen bemuen, wie du schreibst, so haben wir inen desselben hiebey nach deinem gutbedunckhcn yeglichen sonnderlich gnedigisten danckh zuggcschriben, weihe schreiben du inen anntwurten wirdest wissen. . Verrer haben wir Terek Valennts handlung mit dem despoten zu gnedigen gefallen verstannden; wir weren auch genaigt, zu furdrung fridenns vnnd ruee, bemellten despoten mit ainem geschloss, wie er begert, zu uersehen, so wir aber derzeyt khains wissen, so wellest dich mit vnnsern reteu in Hungern dauon beraten, was sy maynen, das im zu geben wer.

још на неколико места узгред спомиње. У писму Петра Кеглевића, управљеном 24. октобра 1533. Фердинанду, описује се пут једног посланика, који је из Цариграда преко Босне дошао у Славонију и свратио деспоту, а у јулу 1534. кретала се једна чета од 1000 војника, које Срба које Турака, из Срема према Будиму и у пратњи њиховој налазио се и деспот Стеван са 200 коњаника.⁹¹⁾

За време нападаја турског на Кисек, кад је концентрисана била сва војска Фердинандових присталица под Бечом, са успехом је напао деспот некоја суседна места у Славонији.⁹²⁾ Од босанског санџак-бега добијао је у више маха војничку помоћ те се са својим четима и са том помоћи турском дизао на околне славонске великаше, присталице Фердинандове, па је отимао градове и замке њихове, неке силом, а друге преваром. Санџак бег Хузрев хтеде да дође у посед тих многобројних градова и пространог имања деспотова па да онда покори и остала славонска места. Стога се у току 1535. завади са деспотом, крене војску на њега и убије га.⁹³⁾

dasselb auch daneben dein selbst gutbedunckhen, vnns von stund zue schreiben, vnns darnach dest pass haben zu entschlessen. Dann was wir ime hlerinnen thuen vnnd geben khönnten, weren wir gnedigclich genaigt . . ." (Hung. aa 1532).

⁹¹⁾ Hung. 1538; Ивић, о. с. стр. 126.

⁹²⁾ Сачувано је о томе писмо Јована Тахија, управљено на Пакраца 4. августа 1532. Стефану Мајлату. Писмо ово гласи: „Magnifice domine, filii nobis obseruantissime. post salutem ac nostri commendacionem. Conatus omnis erat, dominacio vestra magnifica venire ad Welyke, nunc tempus est et nimium placet, si dominacio vestra magnifica venire festinauerit, quia dezpotus maxime apparatus et terram istam more Thurcarum depredare et occupare conatur, dicit, quod a cesare sibi commissum ac datum est. Credimus deo auxiliante cum ceteris dominis ei resistere possumus. Chorgo et Berzwnczi cinerata sunt, sed si Pekercz et Welyke cinerabuntur, nescitur, quid est agendum nobis. Superinde cum domino Thoma Nadasdi curam adhibeatis, famam hanc ceteris dominis publicetis, domino Ludoulco Pekry et aliis dominis similliter, superinde nobis relacionem faciatis et eandem felicissime valere optamus. Datum in castro nostro Pekercz, dominico in profesto beatissime Marie Virginis de Niue, anno domini 1532. Joannes de Thab, gubernator prioratus Auranae etc. manu propria." (Országos levéltár, Belügy. I. Fasc.) Осим тога је на 1532. године сачувано још једно писмо, које је у друштву са Петром Маркшом писао Томв Надашдију. Писмо ово гласи: „Magnifice domine, frater et amice nobis confidentissime, salutem et nostri commendacionem. Adhibet magnificentiam vestram Clemens Literatus, homo noster, nostro nomine magnificentie vestre de negotio nostro certa relaturus. Rogamus igitur magnificentiam vestram, illi fidem omnimodam adhibere nostri ob intuitu veit, non alle nisi que a nobis in dicendo accepit est relaturus. Eandem felicissime valere longa per tempora cupimus. Ex Naghfalw in festo Sancti Marci Ewangellste 1532. Stephanus Berizio etc. Petrus Markws de Kereksalas etc." (Országos levéltár, Nádasdy gyűjtemény).

⁹³⁾ О сукобу са санџак-бегом и смрти деспотовој има података у делу De Turcarum moribus, epitome Bartholomeo Georgeultz Peregrino Autore, Lugduni MDLIII. стр. 146. За смрт деспотову сазнајемо из два писма барона Николе Јуришића. Јављајући августа 1536. краљу за провалу Турака у Славонију, вели Јуришић намећу остало: „Ich hab ewr genaden zu yeder zeit des Turggkhen handlung in Windischlanden geschriben, als vil es mir muglich ist gewesen, zu erkunden bisheer, in diser stund khumbt meines

За ратовање с Турцима и са Запољом морао је Фердинанд да

напегне сву своју снагу. Осећао је међутим, да не сме ни свог највернијег пријатеља Бакића потпуно напустити, те му обећа у току априла 2000 коњаника и наложи угарским великашима, да му ову чету даду у помоћ. Али краљеву налогу одазваше се само три племића, који у јуну доведу Бакићу свега 360 војника и то Гашпар Доминић дође са 100, Павле Раткаји са 60 и Фрања Каполнаји са 200 коњаника, но ни овима није краљ могао да изда најамничку плату. Бакић сада није више ни требао у толикој мери помоћи. Да напада на Терек, за то му је ова помоћ била премалена, а да се брани од Терека, није више било потребе, јер се Терек није усудио да удари на утврђене градове Бакићеве Ђур, Сомбатхељ, Бер и друге, те су му напади изгубили пређашњу жестину.¹⁵

И друга околност је принудила Терека, да се бар за време пријатаји са нападајима. После пада славонских градова увидео је Фердинанд, да су узалудни сви покушаји измирења са Турцима па се почео живо спремати, да поведе офензивну борбу против Турака и да их силом истера из Славоније. Неизвесност, како ће испасги ова акција краљева, принуди Терека, да се утиша и да не изазива одвише мржњу Фердинандову. Изгледа, да су се и Турци надали офензиви Аустријанаца, јер Мехмед-бег није никако хтео да изведе војску из Срема, него је шта више у току 1537. године непрестанце прикупљао све више војске. Почетком ове године имао је Мехмед 23.000 војника, а његов друг босански Хузрев паша 13.000. У мају је дошло 14 турских шајка у Будим, да буду турској војсци на помоћи, а у јуну је дошло из Турске 8000 војника у Срем и сјединили се са Мехмед-беговим четама.¹⁶

Док су Турци непрестано прибирали своју снагу на границу Угарске, док је Валентин Терек освојио целу жупанију шимешку и заланску и држао у својим рукама многа места у жупанијама веспримској, ђурској и шолронској, дотле је и Запоља постигао један знатан успех* освојио је у фебруару ове године од Фердинандових војника град.

иадао, да Кс Терен иаиадатв н ове градове, У посму од 29- тији јввља он краљу
 •Ex parte Valentin! Therek id vestre maicstati sacratissime scribere possum. Expugnato castro Lak feria quarta transacta venit ad obsidendum castellum meum Janoshaza dictum, quem nunc firmissime expugnat. Si tarnen gentes iste, que hic sunt, voluissent. quas nullatenus ad id inducere potuimus, eis ac cum equitibus nostris potissimum autem si armigeros ad id inducere poteramus, fortunam cum hoste experiebamur. . Adversarius autem expugnato Janoshaza, quod vt rumor allatus est, totaliter enim iam suffodere aut hodie aut potissime cras obtinebit, aut enim in co existentes (radere debent aut illuc perire illico, ut tostissime perccpi, aut Jaurinum aut hanc Sabariam atientabit...** (Ibidem).

u) Ibidem.

**j Ове лађе турске су брзо по доласку своје пострададе. Мног Србв, војн су служнлп на тви лађалла, пребегоше хрвшћанвиа и путвше се у логор Павла Бахвћа (Ibidem).

четама је ишао земалски капетан Мајер. Војску из Угарске не хтеде

Фердинанди његовим јер је она малу према својим домовима и посла се Бакић да остане код куће и да чува поседе своје и својих суседа од нападаја Терекoвих. Кад је за ово дознао Бакић, управи почетком августа краљу молбу, да и њега пошље на бојно поље и да му у војсци даде чин, који њему припада. И не сачекавши одговора замоли у другом писму Бакић краља, да његовом пријатељу Фрањи Зају поклони, кад Турке прогнају из Славоније, градове Горјан и Церну.**)

traducere et pro nostris fidelibus habere et tenere magnoperc cupiamus, idcirco attendentes ad fldcm industriam ac rerum gerendarum exactam prudentiam et dexteritatem generosi Joannis Cazianer, baronis in Cazenstein et Hadnegg, consilarii et generalis capitane! nostri ac magnifici Pauli Backyth, hussaronum nostrorum capitane!, fidclium nobis dilectorum, eosdem ex certa scientia nostra animoque deliberato ac omnibus melioribus modo, via, iure, causa et forma, quibus melius'et officatius, potuimus et debuimus et constituimus deputauimus que sicuti per presentes fadmus, creamus, constituimus et deputamus nostros veros legitimos et indubitatos mandatarios, nuncios, actores et procuratores, cum piena generali et speciali potestate ita (amen, vt una alteri non deroget, vice et nomine nostro cum prefatis wayuodis et aliis, quibus opus fuerit, Rasdanis, quo lpsi partes nostras tenere et sequi statuunt agendi, tractandi et condudendi eosque nomine nostro pro fidelibus nostris recipiendi et ad loca et dominia nostra traducendi et admittendi cisque quicquid ipsis prenomlnatis mandatariis et procuratoribus nostris videbitur dicto nomine nostro promittendi aliaque omnia et singula pro huius rei effecta quomodolibet necessaria et opportuna fauendi, dicendi et exequendi, etiam si talia forent, quod mandatum exigerent magis speciale quam presentibus litteris nostris expressum est, ponentee prefatos mandatarios nostros, quo ad premissa per agenda in totalem locum nostrum promittendo sub verbo nostro regio, quod quicquid per dictos mandatarios nostros actum, gestum, condusum et nomine nostro promissum fuerit, ratum, firmum et gratum habebimus et ad effectum deduci et inuiolabiliter obseruari faciemus. Harum testimonio literarum sigilli nostri impressione munitarum. Datum Präge, die XXX. mensis July anno, domini MDXXXVII.“ (Haus-, Hof* und Staats-Archiv y Бечу, Privilegia Ferdinand! I. regis de anno 1530–1537).

) У исто осо глаен: „Post fidclium ac perpetuorum seruidorum melque humillimam commendacionem. Jam vt vestra sacratissima maiestas voluit, Sclauonlam michi descedendum cst. Vt igitur antea ita et nunc vestre sacratissime maiestati humillime supplico, velit digneturque per postam citissime domino Joanni Caczianer demandare, vt et honor meus illic tribuatur. Michi eciam intimare qualiter et quo pacto illic me seruare debeam et qui sub du du meo sini, vt et illis mandatum vestre sacratissime maiestatis exprimerc ostendereque possem, optarem enim et honorem meum reddi. De negocio etiam Rasdanorum, qualiter ipsa ex dominis consillariis cognoscet vberius, dei domino Caczianer documentum ac mandatum, qua liter tractanda sint, miserant autem ad me et Rasciani illi, qui apud Joannem (in partibus Lyppa agentes) sant, quorum eciam negocia lucidius ab eisdem dominis darus intelliget. Dignetur igitur vestra sacratissima maiestas ipsos dominos consilarios ad dominium eciam Leonardam Vels edocere per citissimum preceptum, quid et qualiter et cum illis Rasdanis tractare agereque debeant. Ncgociam enim istud et si non proderit, non tamen nocebit. Ceterum si auxilio diuino, qua in re nullum dubium fieri debet, Thurci profligabuntur et si pars illa inferior e manu eorum liberabitur, sunt illic castra Gara et Czcrna vocata, que Franciscutn Zay post filiam domini condam Laurendi Banffy nunc ipsi Zay desponsatam, concernunt. Supplico igitur vestre sacratissime maiestati humillime, vt consideratis meis et ipsiua eciam Zay scruiciis. que eb antiquo vestre sacratissime maicstati tum ego tum ipse fideliter exhi-

Прага 30. августа покуша да умири Бакића обећавши му, да ће се брижљиво старати о његовима.

Што се већма ближила војска граници турској, тим је од све јачег значаја постајало питање, како ће се држати Срби у Турској. Бакићу је стављао краљ на срце, да учини све што може и уме, да загреје Србе за борбу против Турчина.²⁶⁾ Међутим је краљ и сам знао,

vt vsque quadriduum apud dominum Joannem Caczianer fauente deo constituemur. Supplicauit tamen et antea vestre sacratissime maiestati gerere curam, ne Wesprimium periret. Est enim Austria tanta gens parata, que ab obsidione liberare possit. Gerat igitur curam ne pereat. Ego autem iuxta voluntatem vestre sacratissime maiestatis omnia mea deserte in manu aduersarii vestre sacratissime maiestatis, qui me persecutur, reliquit, cui liberum iam, vt vult, equitare et cuncta peragere est. Ceterum domini Hungari infidelitate vestre sacratissime maiestatis existentes fecerant congregacionem crantque vno loco, qui vt intelligo, retulerunt inter sese, vt eos vniuersos proditores ego appellassem, volebant nuncium ad me mittere, qui nunquam aduenit, qui si aduenit, iuxta merita eorum relacionem ipsis faciam, non multos enim video, qui domino eorum vestre scilicet sacratissime maiestati veram fidelitatem prestarent. Ex parte autem mei edicere possum, qualiter primitus amicitia sese mihi commendabant (fui enim ego ipsis multa amicitia). Jam nunc amicitiam eorum cognoui, ob quos multum deceptus sum. Instruo igitur nunc me qualiter ipsis respondeam. Licet nondum certo aduentum nunciorum cognoscam, ex auditu enim et ipse rem hanc percepi. Recordor autem, me vestre sacratissime maiestati scripsisse, vt non multi ex ipsis dominis forent, qui ex amore fideles eiusque essent. Non dixi tamen ita, si vim et potenciam eiusdem sentirent, vt fideles non forent. Secus tamen pauci essent, qui ex amore fideles sese erga vestram sacratissimam maiestatem gererent, nisi ex timore. Quia tamen vestra sacratissima maiestas inlaxerat ipsis, vt aduersus Valentinum Therek auxilio michi fierent, quod non fecere. Nullo enim auxilio fuerunt, pulo eos ita agere, vt cum hoc negotio eorum ordinent. Estimo etiam huiusmodi scripta mea, ex curia vestre sacratissime maiestatis eos cognouisse, quia autem in ea Wylaky versetur, potuit huiusmodi intimatio mea ad manus suas aliquo pacto deuenire et per eum ipsis dominis manifestatas esse, ipse enim dominus Wylaky non multum me diligit, imo summe odit, quia Jaurinum ipsi non remisit, expensasque meas ipsi non condonauit. Supplico igitur vestre sacratissime maiestati humillime, dignetur curare ad defensionem meam, ne tales literae mee ad manus alienas deueniant. Vltimo, habeo adhuc ego duos fratres. Vnum eorum hac estate ad stipendium austriacum ordinaueram estque iam cum aliis Sclauonie, alter mecum est, quem libenter hic mittebam, nunquam tamen efficere potui. Ero iam vnacum illis in seruitio vestre sacratissime maiestati, consortem et liberos habeo et quia de negotio meo incertus sim, qualiter illic michi contingat, consortem et liberos meos antea omnia summo deo ac tandem vestre sacratissime maiestati lego atque committo, quos vt ex innata sua clemencia ne deserat, simplex oro. Optoque vestram sacratissimam maiestatem ad multa tempora felicissimam valere. Cui me et seruicia semper fidelia ac familiam meam vnice commendo. Ex villa Hodos 21. augusti 1517 Eiusdem vestre sacratissime maiestatis serultor fidelis Paulus Bakytli de Laak. Jam et ad Sirinium homines meos misi dum apud dominum Caczianer fuero, vberius et ego meliusque in ea re procedam. Breui autem fauente deo intelliget vestra sacratissima maiestas, presenciam illic meam noctiuam non fuisse* (Hung).

²⁶⁾ Одговор Фердинандови на писма Бакићева гласе: „Magnifice, fidelis, dilecte. Reddite sunt nobis bene literae tue ex Sabaria 16. et XVII. huius ad nos date. Ad quarum priores, in quibus ut tibi meritis honor tribuatur in Sclauonia a nobis ordinari petis, respon. demus tibi, nos etiam priusquam tu ea de re scripsisses, ad hoc propensos fuisse, vt tu videlicet pro tua singulari erga nos fide multiplicibusque nobis prestitis seruitiis honorifice habereris tractarerisque neque dubitamus, quin Joannes Caczianer, generalis capitaneus noster, sese erga te ita geret, ut bene contentus esse, neque te in aliquo grauatum scotire possis.

да су везе Бакићеве са Србима за време дуготрајног примирја ослабиле, а и иначе велика даљина и многе године, које су делиле Бакића од српских сународника у Турској, умањавале су утецај његов. Све ово покрене краља, да једним чином уздигне и ојача углед Бакићев међу Србима, а уједно да га награди, што је добровољно пошао у рат. 20. септембра изда краљ повељу, којом Бакићу даје титулу српског деспота и позива сав народ српски, да се окупи око свог новог по-

Quantum ad Rasclanos attinet, de quibus in eisdem quoque literis mentionem facis, tu per te scies et poteris ea cum illis tractare, que pro tua prudentia et huiusmodi rerum experientia nobis proficua fore credas. Nam cum iam antea transmissimus dicto Johanni Catzianer mandatum in eius et tuam personam expeditum, scripsimusque tum, que nobis in eam rem uidebantur facere prout tu ipse cum ad se veneris, intelliges, non putamus opus esse replicatione. Quo uero ad petitionem tuam ratione illorum duorum castrorum Gara et Czerna, gratiose memores erimus et si ea castra ad manus et potestatem nostram deuenire contigerit, nos erga Franciscum Zay gratiosos demonstrare non pretermitemus, ut utriusque seruitiorum a nobis rationem habitam fuisse sentire possitis. Ea uero, que nobis in posterioribus literis significasti, cur uidelicet in Sclauoniam potius quam ad Vesprimium iter arripendum duxeris, nobis grata admodum fuere, etiam id grato animo suscipientes, quod defensionem Vesprimii tibi adeo cure esse intelligamus, quam et etiam in posterum geras absce gratiose requiramus et etiam confidimus, te ita facturum. Que omnia quoque gratia nostra erga te recognoscemus. Circa grauationes Nadasdy et etiam antea ad nos delati sunt. Te autem latere nolumus, nos eos tantum conduxisse, qui nos requisierunt, quique pro rerum tenuitate sine stipendio nostro sese uix sustentare potuissent. Propterea cum tam ingens periculum illi regno patrie uidelicet ipsius Nadasdy impendeant nosque gentes nostras eo miserimus seseque subditi nostri omnes quantum quisque tum bonis tum persona propria potius instruxerint et in auxilium patrie promptos sese demonstrauerant, sperabamus equidem, quod et ipse Nadasdy, cum vnus sit non ex minimis prouincialibus Sclauonie, debuisset se ipsum et ultro ad prelatum Joannem Catzianer quanto maiori apparatu potuisset proficisci ibique vna cum ceteris strenuis patrie defensoribus pro patria sua pugnare, sicuti quemque vtrum fortem decet, confidimus tamen cum adhuc et quo certius nunc periculum instare uidet, eo alacrius arma pro ipsa patria suscepturum esse. Hec sunt, que ad scripta sua respondenda esse duximus. Datum Prage 26. augusti 1587. * Загнх: „Ferdinandus etc. Magnifice, fidelis, dilecte. Quas ad nos XXI. hulus mensis ex villa Hodos dedisti literas et accepimus et gratiose intelleximus idque nobis ipprime gratum fuit audire, quod perfectionem illam tuam in Sclauoniam ad Joannem Catzianer ita accelerare studes, ut apud eum breui constituaris. Nam minime dubitamus, quin tuo illuc aduentu nobis prouintibusque illis et subditis nostris totique demum christianitati maxime vtilis et proficuus futurus sis. Quo ad Vesprimium commisimus commissariis nostris bellicis, quod eius defendendi curam gerant et quidem nihil pretermittetur, quod quoquomodo pro eius defensione fieri poterit. Sed non possumus nisi valde sperare, si expeditio illa sclauonica prospere successerit, quod etiam Vesprimium et pleraque alia loca iam tum defensa erunt et ad punitionem aliquorum inobedientie et infidelitatis procedi poterit. Quantum vero ad defensionem bonorum tuorum attinet, dabimus eum ordinem, ne damnum aliquod patiaris in illis, sed quod tibi quamdiu abfueris, illesa preseruentur. Quod autem nonnulli Hungari contra personam tuam congregationem fecerint idque quod tibi imputant ex curia nostra eos intellexisse opinaris, tibi pro certo significamus, quod litere tue postquam a nobis perlecte sunt, non dantur Wilacky et quidem haud scire possimus, qua via id ad ipsum delatum esse potuerit, debes tamen hoc tibi persuadere, quod si tibi quidquid coram nobis imputare conabuntur, nos te omnino excusaturi sumus tuque certus esse potes, literas tuas non peruenturas esse ad manus ipsius Wilaky. Porro commendationem vxoris liberorumque tuorum nobis factam clementi

главице.²⁷⁾ Овај чин краљев, који би био од огромног утецаја, да је пре неколико година извршен био, остао је у ово доба без и најмањих последица. Њега у опште нико није тако рећи ни запазио. Глас о именовану Павлову могао је стићи у ратни табор аустријске војске у Славонији једва неки дан пре трагичне смрти новог деспота.

Војска аустријска, која се прикупила у Копривници, да одатле пође дубље у Славонију, бројала је 10.000 пешака и 8.000 коњаника. Док су се ови војници, који су били цвет војне снаге краља Фердинанда, прикупљали у логор копривнички, позове Мехмед-бег Јахија пашић босанског Хузрев-бега, зворничког Џафер-бега, свог брата алаџа-хисарског Ахмед-бега и клишког Мурад-бега, да одмах с војском дођу и да се сједине с њиме у околини Вуковара. Фердинандови ратници стигоше у маршу од десетак дана у Вировитицу и већ ту осетише јаку оскудицу у храни, јер бискуп загребачки Симон Ердеди, који је преузео на себе да води бригу о храни, није снабдео војску у довољној мери. У Вировитици заустави Кацијанер војску своју и пошље напред Павла Бакића са 1000 коњаника и са две чете италијанских стрељаца према граду Сопљу са задатком, да тамо удари на Турке и да од заробљених распита, где се налази главна турска војска. Турци у Сопљу чим приметеше, да им се Бакић приближује, покупе сав провијант те један део понесу собом а други отрују, затим запале град и побегну лађом према Осеку. Бакић ухвати ипак неколицину, који исказаше, да се Мехмед-бег Јахијапашић са војском налази под Осеком и да намерава Осек са целом снагом својом бранити од хришћана.²⁸⁾

Оскудица у храни примора хришћане, да што енергичније наставе марширање против непријатеља и да одмах предузму нападај на Осек и тако пре свега да разрачунају са главном силом непријатељском. У Осеку се шанчевима оградио Мехмед-бег са 15.000 војника и са 60 топова. Хришћани чим стигоше под Осек отворе ватру из топова. Турци су знали, како је велика невоља код хришћана због оскудице у храни те се не хтедоше упустити у одлучну акцију, него осташе

*animo susceptimus et ita quidem, vt tibi nullum dubium esse debeat, nos in omnem euentum te tuosque omnes in gratiosa comendatione et protectione nostra habituros esse idque quia nobis semper constanti fide summaque diligentia seruiulisti. Optamus preterea, vt negotium cum Rascianis solita tua prudentia prosequaris eaue officias et concludas cum illis, que nobis vtilia fore existimabis, quod quidem nobis apprime gratum erit vtque erga te id quoque grate recognoscemus, haud immemores erimus. Datum Prage 30. augusti 1531.**

²⁷⁾ *Privilegia Ferdinandi I. regis de anno 1530.—1537.*, стр. 296; Јован Радоњић, *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку*, Нови Сад 1909, стр. XXVIII.

²⁸⁾ *Pauli Jouli, Warhafftige Beschreibung aller chronikwirdiger namhafftiger Historien und Geschichten, der ander und dritte Theil, Frankfurt am Mayn 1570.*, стр. 315; *Schwandtuerli*, o. s. II, стр. 123.

мирно у табору и ограничили се на то, да са своје стране једино топовима одговарају на непријатељске топове. Тако пролазише дани без одлучних бојева. У тврђеном граду не моглоше хришћани ништа да нахуле, храна су све мање имали, невоља је бивала све већа, а у то стигне глас, да из Босне долази Хузрев-паша са великом војском у помоћ Мехмед-бегу. У задњем моменту изби још и неслога међу хришћанима те све то нагна Кацијанера, да напусти опсаду и да поведе војску кроз средину Славоније натраг према Загребу. Велике јесенске кише отежале су пут, а непријатељ је узастопце гонио хришћанску војску, испред које су још раније уништили Турци на целом путу све изворе, одакле се могло хране набавити. У највећој невољи оставише неке војводе војску њезикој судбини па побегоше. Први умакоше Кацијанер, Пекри и Шлик. Сада су биле све очи упрте у Павла Бакића. Он не хтеде бегати него се стави на чело своје војске и покуша, да остави продирање непријатељско. Код Горјака, недалеко од Ђакова, нападне 9. октобра на надмоћну војску непријатељску те да би осколио личним јунаштвом остале хришћане, јурне са својима у средину непријатеља. Јаничари навалише на српског витеза са свију страна и после жестоке борбе и храбре одбране његове оборе га смртно раненог с коња. Сад настаде очајна борба између српских конџаника и Турака о мртво тело Бакићево. Турци ипак потисну хришћане и одсеку Бакићеву главу. Одличан вођа српски Павле Фодор притекне у помоћ Бакићу али и сам, као и друг му Теодор Пејић са многобројним српским коњаницима, плати главом. Неке међутим, као Павла Делију, Димитрија Скендеровића, Вука Милолу и друге, заробе Турци.***) Одсечену главу Бакићеву даде Мехмед-бег своме сину, да је заједно са заробљеним Павлом Делијом и са хиљаду других заробљеника однесе у Цариград султану Сулејману на поклон.8)

* *) Крљ Фердианд је већ 19. октобра понио Цекрија за наследника погнулом Бакви у војничкој доповедности. У долому о пиновињу иели краљ: „Cum Paulus Bakyth in fidelibus scnitlis nostris iam occubuerit et in eius locum alium constituere ncessum sit, de fide tue erga nos constantia atque rerum agendam et rei militaris experientia et cognitione piene confisi . . . huiusmodi duobus millibus preesse volumus . . . * Hung. за 1537). О погноју Бакићској нуиу: Schwandtner, о. с. II. срп. 411; Brutus Jinos Mihaly, Magyar historiäja (14W-1552), közli Toidy Fercnz, Pest 1867 стр. 477; Istvanffi Nicotal о. с. стр. 214; Pray, Annals regum Hungariae, pars V. стр. 289; Verancsics Antal, összes munkái, II. стр. 302; Bonfinii Rrum Hungaricarum dccades quattuor cum dimidia, Hanoviae 1606 стр. 932; Thiri József, Török ifrténetlök, II kötet (1621—1f-66), Budapest 1096 срп. 97. Заробљеног Павла Делви хтедс Терек откунити за хп.хаду алатиока од турског ааооведника Амурата. Хтео је Делију да стави на муке због атонтата, који је овај покушао иротлв њга. Међутии Амурат одбње ионуду Тереву (о. с. стр. 141).

*) Изоештај уходе Ђорђа Шоваго, 19. новембра 1537. (Hung. за 1537).

Смрћу Бакићевом расуо се и остатак војске хришћанске. Једини још гроф Лодрон остаде, да се бори с непријатељем, док и он смртно рањен у боју не допаде ропства турског. Војници се разбегоше куд који, али не познавајући предела и лутајући по њему већина их је опет пала Турцима у руке. Само мален део стиже кући па и ти су били изгладнели, без оружја, без коња, а неки и без хаљина.

преклињао краља, да не чини неправду браћи Павла Бакића, који је, као веран присталица краљев, изгубио живот свој. Краљ је хтео своје пријатељу Фрањи Илочком да учини услугу по сваку цену те 25. јануара изда из Прага налог надбископу острогонском, да мирним путем одузме од Петра и Михајила Бакића град Ђур и имање ђурске бискупије и да их преда бискупу Илочком.¹⁰⁾ Кад је Михајило дознао за овај налог, обрати се краљу још једном и изјави, да већма воли пропасти и умрети него да му код њега живог смањује посед. Подсећа краља у писму на верну службу своју, подсећа га на проливену крв и смрт браће своје и моли га, да одустане од своје намере. Но краља није било могуће умекшати. Као одговор на то писмо наложи он 1. марта из Прага Бакићима, да одмах предаду Ђур Фрањи Илочком и забрани им, да у будуће узимају десетину са имања ђурске бискупије.¹¹⁾

Међутим су и на трећој страни имали браћа Бакићи неприлике. Моћни властелин угарски Тома Надажди био је додуше присталица Фердинандов, али је у исти мах стојао у тесној вези и пријатељству са Валентином Терекком. У дуготрајној борби између Бакића и Терека успели су и Бакићи, да освоје поједина имања, села и градиће од Терека и његових присталица, али је неке од ових имања преотео Бакићима Тома Надажди. Бакићи се потуже краљу на поступак Томин, на што Тома одговори 4. марта краљу и оцрни пред њиме оба Бакића подмећући и погинуломе Павлу нечасна дела.¹²⁾ Краљ је и сам видео, да су обеде против Бакића измишљене те се није ни обазирао на њих, но Бакићи дознаше приватним путем за Надаждијево писмо и 26. маја упуте краљу оштар протест против поступка Надаждијева, који се усуђује, да износи ниске клевете о мртвом брату њихову.

Кад је углављен мир између Фердинанда и Запоље дахнуше душом горњи крајеви Угарске, али одношај Терекков спрам његових суседа остао је и даље непромењен. Савезници браћа Бакићи, Фрања Каполнаји и веспримски бискуп Мартин прикупе у марту војску и ударе

¹⁰⁾ Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából, szerkesztették Bunyitay V., Rapaics R. és Karácsonyi J. Harmadik kötet, 1531—1541 Budapest 1905, стр. 225; Hung. за 1538.

¹¹⁾ Egyháztörténelmi emlékek etc. стр. 231.

¹²⁾ Између других ствари пише Надажди, да код Бакића „ . . . nonnulli affines mei etiam nunc capti tenentur et inter alios etiam pauper Stephanus Raykay, consiliarius camere vestre maiestatis, sed accidit mihi cum istis Bakyth, sicut illis, qui verberantur et non permittuntur plorare, sed illi, qui alios verberant, se plorare simulant“. Између осталих штета и неправди, које му починише Бакићи, истаче Надажди нарочито, да у овај мах држе његов град Чокано. Али најружније су се, вети даље, поцели према њему за време првих сукоба са Терекком. Тада Павле Бакић није имао где да склопи своју фамилију и драгоцености, те му он уступи један свој град. Међутим као награду за то добротивство хтедоше Бакићи да тај град присвоје себи, али их је Никола Јурашић одговорно од тог ружног дела (Hung. за 1538).

остали као главнији великаши српског порекла Петар Петровић³⁰⁾ и Петар Овчаревић, а покрај њих се све јаче истиче војвода Никола Цреповић. Приликом преговора Фердинандових са краљицом Изабелом заузима се Петровић најживље за Србе, чија је важност по државу Запољину, особито у бурним временима, била неоспорна³¹⁾. Али се

писму вели „per defectum seminis dominorum quondam Jaksyth non exigua bona sunt in maiestatem vestram deuoluta“ па моли краља, да Србима даде Јакшићева добра, а њој да уступи породична имања Н. Македонца Перјамош и Крашо-Северни. Идућег дана са питањем Јакшићевих добара бавио се угарски дворски савет. У једном списку „Supplicatio de diversis negotiis domini locumtenentis ceterorumque consiliariorum ex Posonio data“ стоји између другог: „De bonis quondam Jaksyth scripsimus his diebus ad regiam maiestatem, nostro iudicio posse maiestatem suam recompensam facere domino Petro Bakytth pro castris Lak et Sabarya, quibus iure decidit, dignus est enim pro suis et fratris meritis, cuius a maiestate sua imprimis ratio habentur . . .“ Међутим краљ већ 3. марта одговори на горње писмо дворских саветника „Super prouisione ad Themeswar facienda nec non de bonis quondam Jaksyth primo quoque tempore deliberabimus, id quod nobis consultus esse videbitur“ (Hung. зв 1543).

³⁰⁾ За Петра Петровића пије поуздано, да ли је Србин или Хрват. Многи мађарски писци га називају Србином; његове чете су већином састављене од српских војника, његов је утедај на Србе велик, те сам га стога и убројко међу српске великаше, мада имаде и писца, који га Хрватом називају. Тако на пр. у делу Joannis Michaelis Bruti Hungaricarum rerum liber III на стр. 371. пише „prefectus Petrus Petrovitiis, genere Croata.“

³¹⁾ У једном рукопису о преговорима Петра Петровића са наставником Фердинандовим Гашпаром Середи-ом из године 1543. стоји: Postquam valedixissem regine in eodem oppido Gyalu venimus ad colloquium cum Petro Pethrouyt, qui mihi ita locutus est, ego sum daturus arcem Themeswar ad manus regine mee quancumque mihi mandauerit, faciat quoduelit, nolo aliquid pro meis seruiis exigere, nolem causa esse perdicionis illius arcis. Maiestas regia curet sufficientem hominem ad temeslense officium eligere, qui sciat cum Industria seruire sue maiestati et regno, qui poterit multum, et in magnis seruire, si idoneus et diligens illi arci preficietur. Habeat imprimis regia maiestas curam de Rascianis, quia sine seruicio illorum in defensione regni Hungarie esse non poterit, parua mercede poterunt eos conducere, qui multa seruire poterunt, possunt in districtu themesiensi et locis propinquioribus equites Rasciani supra duo milia inueniri, pedites vero circiter ad mille quingenti. Imprimis necessarium est, vt vel regia maiestas vel sacra catolica cesarea maiestas scribat ipsis Rascianis literas statim assecurandi illo de his quatuor infrascriptis negotiis, primum, quod vnusquisque secundum suam condicionem solutionem habiturus erit a suis maiestatibus; secundum, quod assecurentur omnes per maiestates suas de dominationibus regis Joannis ipsis factis; tertium, quod vnique in terra hungarica dature sunt maiestates sue loca adhibenda, si eos ex propriis sedibus quoquo modo migrare oportuerit, propter serucia maiestatum suarum; quartum, quod recuperato regno Raschie vnique secundum suam conditionem suas antiquas hereditates seu loca illarum, si que instaurare noluerint, nouis colonis graciose reddite sunt. Item vltra hec quatuor quintum sue maiestates addere non negligent propter publicum bonum, videlicet, quod maiestates sue dature sunt ipsis suo tempore despotum, quem ipsi voluerint, his scriptis mirum Immodum illi ad serucia maiestatum suarum allicientur, sunt enim magnanimi, quod honores appetunt. Hec cum Pethrouyit mecum contulisset, sua serucia maiestati vestre sacre commendauit . . .“ (Hung. зв 1543). У истом рукопису у даљем току пише „Ex bonis condam dominorum Jaksyth poterint Rascianis facere bonam prouisionem. liberando ex illorum manibus bona nobilium nonnolorum, quorum uiolenter ipsi possident . . .“ И краљица Изабела је водила приликом ових преговора

Срби и директно обраћали краљу Фердинанду и водили с њиме преговоре”). Једна група Срба, поименице Петар Божић, Радојица Радић, Никола Цреповић, Петар Врачић, Стефан Сабо, војвода Милола, Петар Херлић, Иван Дејак, Ђорђе Плинчић и други састадоше се у Ходошу 1. септембра 1542. и ту закључише, да пошљу Петра Божића краљу Фердинанду, који ће у име њихово изнети жеље и потребе оног дела народа српског, што се налази у држави Запољиној”).

бргу о Србима. Јављајућв Фврдиианду, да ће иу Петроваћ иа в»ену жељу предатп Темвшвар велв „sed maiestas sua ad officium illum themesiense eligat Idoncum hominem, qui edat loco et tempore, Hungnros cum Rasdanis concordare et in obedienda tenere, quod tatem hominem sua maiestae expediat ad me cum omni Informatone in secreto cito pecuniis, quibus ille possit pro- presenti statu rerum conducere Rascianos ad seruida maiestatis sue,

plus enim nunc ille homo, qui habebit offidum themesiense, expedire poterit cum decem milibus florenis, quam postea cum quadraginta milibus et in hoc themeslensi sua maiestas habeat magnam ptouisionem, comes enim themesiensls poterit multa regno et maiestati sue seruire, si eum dignitate et auctoritate se gesserit in officio ilio. . (Hung. aa 1543). На встог времена иалааиио а овај аавис: „Si litere et mandata regie maiestatis domini nostri dementissimi prius perueniant ad dominos et comitatus vltra Tibiscum seu Tidam existentes, quod litere reginalis maiestatis vidue uel si interim non erunt coacti per fratrem Oeorglum serultores maiestatis vestre, qui nunc sunt inauthoratl, auxilio domini Bathori, subsidia de Ulls comitatibus (preter themesiensem et orodiensem, qui in conflniis et in medio Rasdanorum sunt constrlcti) prouenlenta absque dubio si non omnino, magna ex parte certe exlgere poterunt*. Иа тога доба вмамо једву вест о расиодожењу Срба у другвм крајеввиа. Ивав УНСтор је год. 1543. подиео крад»у свсв: »Informatio Joannis Pastor de Zagrabia pro parte regni Sdaonie etc.“ в говорећа о Србпма пвше „ sunt multi ex Rasdanis vel Seruianis, qui desiderant maiestati vestre seruire" (Ibid).

) Неоосредвв повод овпм двректввм ореговорвма дала је акцвја Алексе Турао-о, којв се обраћао иа Србе в позввао вх, да ступе у службу краља Фердв вавда. Долааак српског вааславкка пропраћа Турзо пвсмои вв Острогоиа, датвраам 13. свтембра 1542., којвм јавд»а крал»у: „Orca inicium exacti veris mlseram ad Rascianos, qui In partibus ad Themeswar vidnis agunt, vt eos pellicerem ad obediendam et seruida maiestatis vestrl. Distulerant tum responsum, forte propterea, quod non arbitrarentur vltas vires tuturas, quibus maiestas vestra dicionem suam recuperaret. Nunc mittunt hunc hominem, nundum suum, ad maiestatem vestram, per quem cognoscet Ilorum postulata, ea vero sunt elusmodi, vt cum preiudido et detrimento multorum dominorum et nobilium sint contunda, eorum inqoam in quorum bona Rasciani Isti condescenderunt aut quorum bona condam Joannes rex istls habenda permisit. Quavls rebus integris nihil hoium esset istls concedendum, tamen videtor mihi, vt maiestas vestra placido responso hunc remittat, annuatque ad tempus istorum voto, ne se durius responsum fuerit, reelliant et ad Turcam conuerlantur, qui facili illis prima fronte omnia offerre non gTauebitur et alioqui non puto adempdonem Ilorum istis Intentandam, que nondum ita recuperauimus, vt adlmere liceat. Suo tempore maiestas vestra sacra poterit rectificare ita, vbi res suas in iUls partibus solidius firmauerit* (Hung. sa 1642).

**) Пропратио пвсмо, дато Божвћу, гласв: „Serenissime pñnceps et domine dementissime ac benignissime. Post fidelissimam seruitiorum nostrorum рефелиат commaendadonem. Nunc mlslmus e medio nostri vnanimiter hunc fratrem nostrum egregium Pet/um Bossyг erga vestram serenlssinam maiestatem pro negociis arduisslmis suplicantes, quare vnanimiter suplicamur videlicet serenissime maiestati, suplicationem Ipsius nomine nostro esaudire dignetur cuique fidem adhibcre dignetur relacionemque omnem gradoslsslmam «хрpectamus et seruldum fideli perpetue commendamus tanquam domino nostro dementissimo.

пут женио са удовицом Гашпара Цобора. Прва жена Петрова била је Ана Пилишбергер, а ова друга Урсула Шаркањ.

На војни поход Фердинандове војске под Јоакимом Бранденбушким одговорно је султан Сулејман тек идуће године. Дошао је са великом војском лично у Угарску и за кратко време освоји градове Шиклош, Валпово, Чазму, Печуј, Острогон, Тату, Стони Београд и цео предео, у коме леже та места. Освојивши Стони Београд почну Турци да пљачкају по околини, на што бан хрватски Никола Шубић Зрињски скупиле војску, здружи се са Петром Бакићем, Андријом Баторијем и Павлом Раткајијем те заједнички нападну Турке пљачкаше и до ноге их поразе⁸⁶).

од Петра Бакића „quia frater suus in seruitis maiestatis vestre sacratissime vitam suam et ceteros suos amisit et quia transfuga a Thurcis fuit, ut et alii exemplo gratie maiestati vestre moti, a iugo thurcico ad fidelitatem sacre maiestatis vestre se conferre studeant“. Чак се и Надажда 24. фебруара 1543. заузео за Петра код краља наводећи ове разлоге „vestra maiestas illi allunde prouidebit, quamuis ob multos respectus meretur iste Bakyt gratiam vestre sacratissime maiestatis, mors suorum fratrum, effusio sanguinis sui in seruitis vestre sacre maiestatis, sed ut nunc ommittam, si vnquam vestra sacra maiestas indiguit ratione rasciana, nunc maxime indiget, nunc deberet vestra sacra maiestas et aliis ad transfugiendum exemplum dare, quam et veteranos transfugos, ut est Bakyt, opprimere permittere“. Под уводајем ових саветивка паде краљ 3. марта исте године предлог угарској влади, у коме намећу другог стоја „Volumus autem omnino, ut Petrum Bakyth ratione inscriptionis nostre super castris Lak et Sabarya nullo modo opprimi permittatis“ (Hung. аа 1543.).

⁸⁶) Pray Georgius, Annales regum Hungariae, pars V, стр. 386.

XI. ОД СМРТИ ПОСЛЕДЊИХ ЈАКШИЋА ДО СМРТИ ПЕТРА БАКИЋА.

(1543—1552).

Што су Турци дубље продирали у Угарску те тиме северозападну границу своје државе јаче одмицали од средишта српског живља, то су постајали све слабији знаци живота и кретања у српском народу. У Фердинандовом делу Угарске, који су чете султанове непрестано крњиле и сужавале, бивало је сваким даном све мање Срба. Потискивање Бакића са њихова поседа на левој обали Дунава и пресељење њихово у град Холић,¹⁾ одузело је Србима дотадањи центрум, око кога су се негда груписали. Још једино су градови Фердинандови на обали дунавској задржали привлачну снагу за Србе. У њих су се настањивали трговци и шајкаши српски. Дунав је био главни трговачки пут, њиме се брже ишло и лакше се одржавао додир са српским крајевима. Осим тога жива традиција о прелијашњим српским шајкашима много је доприносила, да су Срби непрестано попуњавали шајкашке редове у Коморану и осталим подунавским местима.*)

*) О превосу оородвчвог седвшта ва Ђура одиосно Соибатхеља у Холвћ в о вачнву, ва којв су Ваквћв дошлп до Холвћа в» једна вест у иове&в Фердвнав- довој од 17. иаја 1654., вгдавој турочкој »упан вјв. Тамо стојв, да је после сиртн Павлове „memoratus Petrus similiter Bakyth, frater eiusdem, adhuc superueniens, arcem ipsam et oppidum Sabaria cum pertinentibus et decimis eorum prenotatis magnifico olim Francisco de Rewa, corniti comitatus de Thurocz ac locumtenenti palatinall. nec non Michaeli, Joanni, Laurentio et Francisco fillis eiusdem, ratione castris Holych et castelli Sassyn in comitatu nitriensi existentibus et constructorum nee non vntuersarum pertinentiarum eorundem per ipsum Petrum Bakyth a prefato olim Francisco de Rewa sibi et suis ac dicti quondam Pauli

Bakyth Ilbris ac heredibus perpetuo in remissionem in sortem solutionis reimpignora-asset..... (Orsz. Leveller, Turintsimi Elmek, I. Tase...

1) И у оуDM угарсквм градовома, којп се иалазплн у турсквм рукама, служвлв су многв Срби као ратвцв п то пајвпше као мартолозв. Према дефтеру, сачнњевом аа преие од 29. јавуара 1649. до 29. јануара 1550. налааво се в Пештв Јанко Ачотко са 34 Срба мартолоза, Срдав Лвгоршев са 40 Срба, Ђура Двмвтрвје са 46 Срба в Тодор Ачотко са 47 српскпх ратцвкв ; у Совду је бвлв 67 Срба мартолоза, па чвлу ин Павае Варасвћ, Вук Двмвтрнје и Вукаш вв Вујвћ ; у Жаибеку је бво Јоваа Раднћ са 70 Срба; у Нограду Вук Стојан са П2 мартолоаа Срба ; у Вацу 39 Срба> у Острогану 451 мартолоа, све Србв, ва челу вв Павле Гргур. Петар Почво, Вука> швн Радошев, Нпкола Радвћ, Ђура Андрвћ, Нвкола Петров. Вукашни Бакша а у

Друкчије је стајало са државом Запољном. После смрти краљеве заузели су Турци додуше Будим, али је доња државна граница, у Банату и Ердељу, остала и после смрти Запољине, као и за живота његова, нетакнута. Та је граница била у непосредној близини српској, она је била тако рећи наслоњена на српски народ и сасвим је разумљиво, да су Срби сваки час прелазили из султанове у Запољину државу и снажили тиме број Запољиних поданика српских. Ово је пресељавање било олакшано добрим односима Запољиним са Турцима, те је, нарочито у Банату, било концентрисано многобројно српско становништво и о расположењу његову морало се при одсудним догађајима водити рачуна.

Ове одсудне догађаје су међутим избегавали и одгађали меродавни фактори у Угарској. Краљ Фердинанд није био у стању ни да спречи освајања султанова године 1543, а камо ли да сам напада и осваја. Крај свега тога, што је уверавао толико пута Мађаре, да ће ослободити целу домовину њихову и што је и сам цар Карло обећао, да ће током 1545. године лично повести војску против Турака, ратови и заплети на другој страни принудише браћу Хабзбурговце, да напусте план о ослобођењу Угарске и да потраже од султана мир на основу фактичног стања, односно на основу поделе Угарске на три дела. С великим напором и са понижавањем успе Фердинанд тек толико, да по цену од 5000 дуката склопи са Сулејманом примирје на годину и по дана и то од 10. новембра 1545. до 10. маја 1547. Овим примирјем је уједно уређен и одношај Фердинандов спрам Запољине државе, јер је она стојала под заштитом султановом те ни на њу није смео нападати, а да не прекрши уговорено примирје.

Крајње је време било, да Фердинанд добије од Турака одрешене руке, јер је на другој страни претила велика опасност. Цар Карло се заплео у рат против протестаната, те су године 1546. и он и брат му Фердинанд извели сву војску своју на бојна поља по Немачкој. Чак су и угарске чете ратовале. Над једним оделењем аустроугарским управљао је Фрања Њари, а кад се овај разболе и оде кући, преузе заповедништво Петар Бакић. Ово оделење са Бакићем на челу нападне код Милберга на немачког изборног кнеза Јована Фридриха, разбије му војску па зароби и самог кнеза.⁵⁾ И у другим сукобима са непријатељем учинила је угарска војска цару Карлу драгоцених услуга.

Примирје, које је склопљено са Прусом, донело је Угарској давно жељеног одмора. У мирном и тихом животу, који је сада наступио, пролазили су дани без важних догађаја. Неколико вести нам је са-

Хатвану 44 Србина мартолоа са Орџаном Вукманом на челу (Lászlófalvai dr. Velics Antal, Magyarország történelmi emlékei, Második kötet (1540—1639), Budapest 1890. стр. 79—84, 86 и 87).

⁵⁾ Ghömöri báró Zay Ferencz, Irta Thallóczy Lajos, стр. 44; Istvánffy, о. с. стр. 181.

чувано и из тог доба о Србима. У априлу 1546. скупљала се војска. на челу јој Стефан Добо, Петар Бакић и Фрањо Зај, да по налогу грофа Николе Салма нападне на Јегар, али до нападаја ипак није дошло. У години 1548. имао је Бакић сукоб са градом Кисеком, јер су његови људи из Сомбатхеља изнуђавали порез од становника кичечких,⁴⁾ а кроз целу годину 1549. задаје Петру посла парница, што је поведе против њега Бертолд од Липе, врховни маршал Чешке и то због неке шуме, коју је Бакић по тврдњи маршалевој неправедно присвојио.⁵⁾ Других вести из овог мирног времена није сачувано, осим што чешће пута налазимо име Бакића и других Срба у записима о исплати најамничке и друге плаће и о новачењу војника.⁶⁾ Ови дани тихог живота продужише се и после истека примирја. Краљу Фердинанду пође науме за руком, да уз нова понижења и нове материјалне жртве склопи 10. јуна 1547. са султаном мир на пет година.

⁴⁾ Фердинанд се заузео за грађане кичечке и 16. августа забранио је Бакићу, да их у будуће узнемирује (дворски коморски архив у Бечу, Ungarische Acten).

⁵⁾ Дворски државни архив у Бечу, Hungarica aa 1549.

⁶⁾ Из год. 1546. сачуван је један Musterregister, у коме се спомињу међу другима Ratz Diemeter, Ratz Damian, Ratz Janusch, Otscharabit Dicmuler, Ratz Petter, Marckho, Gregorius Ratz, Pribegg Iban, Marckhowitsch Jorg (Ung. Acten). Од особа, којима је дворска комора чинила раану исплате, споменућу: Из год. 1545. „domino Petro Bakytth, ratione decimarum episcopatus jauriensis florenorum 200, Ocharowyth et Demetrio Myhaly in bello vulneratis florenorum 100, Ladislao Zabothe similiter in bello penes regiam maiestatem altera manu amputato flor. 50“ (Hung. aa 1545); из год. 1546 „Petro Bakytth in recompensam decimarum bonorum domini Francisci Bathyanu ab eo iuridice ademptorum singulis annis dandi flor. 200“, затим из 1549. год. „Prouisionem habentibus nazadistis In Sellye et Comaron residentibus, Item Rasclanis Ocharowith et Demetrio Erdehegi etc. flor. 2122“ (Ung. Acten). Год. 1549. платала је угарска дворска комора „magnifico domino Petro Bakytth pro decimis bonorum domini Bathyanu, que sibi cum arce sabariensi Inscriptae erant domino episcopo jauriensi remisit, maiestas regia singulis annis durante beneplacito suo solui iussit 200 florenorum“ (Коморски архив, Ungarische Gedenkbücher). На истом месту налази се запис од 18. јула 1550, у коме краљ Фердинанд јавља довођаустрлиској комори, да Петар Бакић кожурује плаћање 15.000 форинта, чи којих се краљ обвезао и 300 форинта, позајмљених покојном надбискупу острогоњском. Краљ налаже, да се први дуг исплати у року од пет или шест година, а за други захтева побљву пифориацпју. У погледу оног првог дуга од 15.000 форинта вадаје краљ 2. августа 1550. повељу Петру Бакићу (Ibidem). За Михајила Овчаревина и Димитрија Михаљија имамо у препису целу резолуцију у ствари исплате годишње пенације. Резолуција ова гласи: „Ferdinandus etc. Venerabilis et egregii fideles nobis dilecti. Conqueruntur nobis hii fideles nostri egregii Demetrius Mihaly ac Michael Ocharowyth. quod pensionem illam annualem centum florenorum, quam annis superioribus pro fidelibus ipsorum seruciis ex gracia nostra per vos soluendam deputaucramus, vos eidem non restituissetis. Pro qua expetenda maximas iam expensas fecissent, cum itaque nobis seruerint et deinceps quoque seruire possint, cuius rei causa nos hanc illis gratiam fecimus, volumus et fidelitati vestre harum serie firmissime committimus et mandamus, aliud habere nolentes, quatenus acceptis presentibus ipsos de illa summa, que nondum est restituta, contentos reddere et deinceps quolibet anno deputationem nouam ipsis factam eis persoluere debeatis et teneamini. Aliud facere nullo modo presumatis. Datum in ciuitate nostra Lythamerycz, vigesima die iunii anno domini millesimo quingentesimo quadragésimo septimo“ (Országos Icvéltár, Benigne Resoluciones, 1531 usque 1547).

Удовица Запољина краљица Изабела одабра после губитка Будима град Булафејервар за престоницу своје државе па је одавде одржавала живу везу са својим оцем, пољачким краљем Жигмундом. Овај ју је непрестано саветовао, да се измири са Фердинандом. Измирењу је био склон и братер Ђорђе, али је тражио, да Фердинанд најпре испуни обвезе великоварадског уговора, које је на себе примио, јер се братер бојао преваре од стране Фердинандове. Краљица Изабела није опет веровала ни свемоћном намеснику своме братру Ђорђу и вечито је ровала у друштву са Петром Петровићем против њега. Тужила се на њега и своме оцу и Фердинанду и султану, али се окретни дипломата умео одржати на свом месту и покрај свих интрига, што се против њега ковале. У жељи, да обезбеди сина Запољина, који му је поверен на старање, отпоче он 1550. изнова преговоре са Фердинандом у смислу великоварадског мира. Чим је Изабела дочекала ове преговоре, одмах их је саопћила Турцима. Султан Сулејман се разгневи на брата, ферманом једним прогласи га издајником домовине и позове ердељске сталеже, да му брата жива или мртва изруче. Уједно наложи будимском Казим-паши, да поведе војску у помоћ краљици Изабели. Братер се извуче и из ове неприлике. На међешком сабору придобије ласкавим речима сталеже, а султана ублажи, посливши му 10.000 форинта пореза. Султан ипак не хтеде више веровати братру, него пренесе намесничко достојанство са њега на Петра Петровића.⁷⁾

Нови намесник је сматрао за први задатак свој да саломипуно моћ братрову. С војском, којој је на челу стајао, поседне Булафејервар, затим нападне и заузме 7. септембра 1550. Мартинуцијев град Алвинц и још неколико градова. После овога подели војску, те један део српских чета даде Николи Цреповићу са задатком, да нападне Чанад, а сам се врати у Булафејервар са три хиљаде српских војника. У исто време обећа Турцима градове Бечеј и Бечкерек, ако му брзу помоћ пошаљу.⁸⁾ Никола Цреповић нападне са 8000 српских војника Чанад и притесни га јако. Друге српске чете освојише град Бранчику, али сви ови успеси не збунише Мартинуцију. Жељезном руком држао је управу земље. Да би спасао од опсаде Чанад, чијом је одбраном управљао Гашпар Перушић, пошље Тому Варкоча, који са одабраном војском нападне Цреповића и потуче га. Око 2500 војника Цреповићевих пало је на бојном пољу и око 4000 допаде ропства. Цреповић

⁷⁾ Петровић је настојао, да у овим данима осигура за себе српске чете, те је њима угађао и чинио поклоње (Verancsics Antal. Összes munkái, közli Szalay László, hetedik kötet, Pest, 1865. стр. 74.).

⁸⁾ Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön története, írta Böhm Lénárt, Első kötet, Pest, 1867. стр. 206. и 207.; Ghymesl Forgách Ferencz, nagyváradi püspök, Magyar Historiája 1510.—1572., Forgách Simon és Istvánfi Miklós jegyzésével együtt, közli Majer Fidél стр. 7; Történelmi Társaság 1905. годшну, стр. 94.

умаче из покоља, а Варкоч заузео сада Петровићеве градове Нађлак, Чал>у, Егреш и Оросламош.*) За то време фратер прикупи још војске, те са 12 хиљада људи крене се и на Булафетервар, где се налазила краљица са сином својим и Петровић са 3000 Срба.10 Видећи, да је свака даља акција узалудна, напусти краљица даљу борбу те фратер Ђорђе остаде господар ситуације.

Султан је склопио био мир са Фердинандом поглавито с тога, што је имао да ратује на другој страни, против Перзије, на му је тај мир добро долазио. Међутим од како је 1549. године победио Перзију, стављао је непрестано нове захтеве и на Ердељ и на Фердинанда. Оваким поступањем само је упућивао фратра Ђорђа и Фердинанда једно на друго и поспешивао је преговоре њихове. Крал> Фердинанд пошље у Ердељ свога војводу Касталда с војском и именована Андрију Баторија и Тому Надаждија за своје поверенике при склапању коначног уговора са краљицом Изабелом. После дужег колебања потписа краљица 19. јула 1551. уговор, по коме уступа Фердинанду Ердел> и круну светог Стефана, а овај њој плаћа 100.000 форинта у име мираза и 140.000 дуката у име уступљених ердељских градова, сину њеном Јовану Жигмунду поклања за вечна времена херцештва у Шлеској Опелн, Ратибор и Саган и обећава удају своје најмлађе кћерке Јованке за њега. На основу тога уговора уступи Петар Петровић Фердинандовим л>удима градове Темишвар, Бечеј, Бечкерек, Липово, Шољмош, Лугош и Карансебеш, као и цео големи посед, који је имао у околини темишварској, а као накнаду за све то добије од Фердинанда град Мункач и околна добра.11)

Краљица преда на пољани фелвиначкој 21. јула круну државну и крунидбене знакове Касталду па се са Петровићем упути према Шлеској. Фердинанд именује сада Стефана Лошонција за заповедника темишварског, Андрију Баторија за липовског, Шпањолцу Бернаруду Алдани иовери Лугош, а Ђорђу Шередију Карансебеш. Сабор ердељских сталежа, који се у тај мах одржавао у Колошвару, одобрио је промену државне управе и поздравио је Фердинанда као новог владара свога.

Но радост свију оних, који су држали, да ће сада наступити срећнији дани за Угарску, била је прерана. Петровић при подаску из Ердеља обавестио султана о промени, која се догодила. Султан одмах баци у тамницу Фердинандовог посланика и наложи румелијском беглербегу Мехмеду Соколовићу, да се са 50.000 ратника и 50 топова крене у Ердељ. Међутим је Фердинанд поставио за намесника свога у Ердељу фратра Ђорђа, јединог човека, који је дорастао овим тешким

*) Istvanffy Nicolai, o. c. стр. 195.; Verancsics, o. c. VII. kotet, етп. 116.; Történelmi Tár sa 1881. стр. 379. и за 1905. стр. 95.

10) Verancsics, o. c. VII, стр. 131, 131. и 136.

11) Љуб. Стојановић, Старв српски заонсо в иативса, I. део, стр. 181.

временима, али му није дао одрешене руке. Фратер се хтео у први мах повући од јавног рада, јер је са опсрбом свог штићеника Јована Жигмунда и са присаједињењем Ердеља Фердинандовој држави сматрао завршеним задатак свога живота. Примивши ипак намесничко достојанство прегао је живо, да отклони опасност, која је услед промењених прилика претила од Турака. Осећајући, да се приближују поново бурна времена и знајући, како су знаменита чињеница Срби у таким временима, трудио се, да их што јаче придобије за себе. Још док је водио са Фердинандом преговоре, јавио је истоме 4. марта 1551. да се је споразумео са два врло угледна Србина из Турске, са људима, чији утецај и углед није мањи од угледа, који је негда уживао међу Србима у Турској Павле Бакић. Ова два Србина обећаше фратру, да ће подићи око 60.000 Срба на устанак против Турака, чим буду хришћани дошли са јаком војском у њихов крај.¹³⁾ Па и на оне Србе, који су по налогу Петра Петровића са Цреповићем на челу напали прошле године Чанад и љуто страдали под њим, није фратер заборавио. С њима је у току марта преговарао и они му обећаше, да више нигда неће хришћане изневерити.¹⁴⁾

У то се крене Мехмед паша Соколовић, да силом отме Ердељ

¹³⁾ Károlyi Árpád, Fráter György levelezése, Századok aa 1879. стр. 520. Краљ Фердинанд је врло озбиљно схватио ову вест фратрову. Знајући, како је од велике важности помоћ српских војника и појединих угледних људи у српском народу, ставио је 30. марта 1551. вазалцима својим Томв Надаждију, Авдријп Баторију и Жигмунду Херберштајну, који су водили преговоре са фратром, да се распштају потанио о тој двојци угледних Срба и да га обавесте, шта даље да се у тој ствари ради. Ова инструкција Фердинандова, дата посланицима, штампана је у делу: „Historia critica regum Hungariae, stirpis Austriacae, a Stephano Katona, tomulus III, ordine XXIII, Bude, 1798. стр. 21.

¹⁴⁾ О овом навештава 31. марта фратер Ђорђе краља писмом на Ењеда, у коме вели „Rasciani, quibuscum preterita hac estate propterea, quod Thurcis se conlunxissent, veriti, ne quid nunc simile eis a Bubulch et aliis militibus nostris, quos ad omnem occasionem paratos esse vident, accideret, supplicatum ad me miserant, vt eis ignoscerem, promittentes, se a christianis delnceps nuncquam defucturos, que propterea maiestati vestre significare volui, vt istorum quoque consensum maiestas vestra intelligeret“. У инструкцији, коју је Фердинанд дао 1. јуна 1551. својим вазалцима у овим преговорима са фратром, наложио је намећу другог „Insuper sciscitentur commissarii nostri ab eodem episcopo waradiense, qui sit status arcis nostri themesiensis, quae bona ac pertinencie proventusque eiusdem, Idem quis modus gubernationis et prouisionis et quatenus se extendant autoritas comitis themesiensis, quae loca ei sint subiecta, qui teneantur, audire imperium eius, quod salarium ei debeat, quanto numero gentium ad custodiam arcis et defensionem illarum confinium a fidele nobis dilecto magnifico Petro Petrowyth obseruatus sit et quis delnceps obseruandus esse videatur, tam circa dictum castrum, quam circa alia loca vicina videlicet Lugas, Karansebes, Rekas, Zahla, in quibus mixtim Hungari, Rasciani et Valachi habitant. Non dissimilia inquirant de arcibus nostris Lyppa, Solmos, Bechye et Bechkerekew, pro eiusque arcis statu et conditione ac singulariter de Rascianorum libertatibus, seruitiis, censibus et hoc genus aliis, quae maiestati nostrae debentur...“ (Orsz. levéltár, Történelmi Emlékek, Belügy, III).

6. септембра из Темишвара краљу, да су многи Срби плаћени, а и осталима да ће се платити.¹⁶⁾

Али толико пута поновљено средство, да Србе непосредно пред судбоносне догађаје задовоље и одушеве за борбу, овога пута није донело очекиваног резултата. Навршило се већ једно столеће од како српске чете, цвет народа српског, стоји у првим редовима угарске војске. У очи опасности поклањали су меродавни фактори велику пажњу српским војницима, чинили су им поклоне и обећања, а чим је минула опасност, заборављали су на своја обећања и на услуге српске. Место награде, наношена је Србима свака неправда. Одушевљења међу Србима није могло бити ни иначе. Борба хришћана против муслимана, та узвишена идеја, која је покретала српске ратнике при сељењу на угарско земљиште, давно је изгубила негдањи значај свој. У ово доба била је та борба празна реч. Место у борбу против душмана својих, отимача домовине њихове, учествовали су Срби деценијама у грађанском рату, налазили се често пута у једном табору са Турцима, као са савезницима и покровитељима и борили се заједно с њима против хришћана. Ово се најчешће догађало са Србима из Баната, који су у непосредном додиру и као Запољини поданици у пријатељству са Турцима живели пуну четврт столећа, те је услед тога код њих прилично отупела негдања српско-турска оштрица.

Још је један разлог зашто Срби нису у овај мах одговорили оним надама, које су у њих полагане. На челу турске војске стојао је беглербег Мехмед-паша Соколовић, који као турски заповедник није заборавио на своје српско порекло. Осећаје своје спрам српског народа открио је касније, кад је као велики везир обновио пећску патријаршију и учинио свога брата Макарија српским патријархом. У дописивању са околним великашима угарским служио се Мехмед искључиво српским језиком и ћирилицом. Оваком заповеднику турском није било тешко задобити симпатију Срба у Банату. Он је то знао па је преко својих људи обећавао Србима на царску реч, да им неће никакво зло учинити, да ће их оставити у уживању њиховог земљишта и да ће их штитити од сваке неправде.¹⁷⁾ Таким поступањем је Мехмед још пре почетка ратне акције створио за себе добро расположење међу Србима.

И ако је фратер Ђорђе сву снагу напрегао да достојно дочека непријатеља, ипак познавајући огромну силу турску, покуша, да лукав-

si eorum servitium per totum mensem non erit necessarium, reliquum eis defalcetur ex salario domi dando, fuisse necessarium cum eis ita convenire, vt in fide retinerentur, alloqui enim cum vniuerso Rascianorum populo fuissent contrarii" (Ibidem).

¹⁶⁾ Ломовци наше краљу намеђу дурор „Rasciani soluti erunt, insimul hodlerna die ex mandato nostro hic comparebunt, reliquos etiam insolutos Rascianos citius assumemus et illos omnes in castris sistemus..." (Ibidem).

¹⁷⁾ Ibidem.

одбијала је јуначка посада јурише Турака, који су са три стране нападали. 20. септембра, између петка и суботе, водила се борба целу ноћ и пред зору продре Мехмед у тврђаву и опсађенике све до једнога поубија.²³⁾

Још док је трајала опсада Бечеја одржаше Срби у Араду скупштину и на њој закључише, да својевољно предаду град свој беглер-бегу Мехмед-паши и овај закључак доставе паши преко свога изасланика Ђорђа Радована. За намеру арачких Срба дозна и кастелан Балог, те извести о томе 18. септембра Андрију Баторија.²⁴⁾ Међутим су војводе биле немоћне спрам овог покрета међу Србима. За Арачем се повела и друга места те помоћу Срба припадну Мехмед паши без борбе градови Фенлак, Нађлак, Иладија, Шољмош, Галад, Чаља, Бодорлак, Егреш, Задорлак, Доњи Еперјеш, Хорогсег, Чанад па чак и Липово. И темишварски Срби послаше потајно изасланике беглер-бегу и понудише му услуге своје. Беглер-бег је радосно дочекивао Србе и главне људе њихове обасипао је поклонима, те је помоћу њиховом заузимао место за местом.²⁵⁾

Борбе је било око освојења Бечкерека, али је и овде држање Срба набрзо одлучило у корист Турака. Беглер-бег опколи око подне

²³⁾ О држању Срба јавља Батори Касталду 13. новембра из Темешвара. „Ex castro Bechkerky quasdam literas nobis attulere. quibus intimatur, quod Rasciani in districtu Zygethsegh morantes, Turcis sese subilcere volunt, quemadmodum incole oppidi Aracha vna cum vxoribus, liberis et tota substantia se dedidere, est ibidem et fortalitium quoddam, sed in eo nostrates qui fuerant, antea ibidem relictii, existunt... mandauimus aliquocles per omnes comitatus Hungaris et Rascianis nobilibus et ignobilibus, Item lugalensibus et karansebeslensibus, vt quilibet viritum insurgere et armis instructi huc confluere debeant, sed neulquam mandatis nostris licet, pluribus mouentur“. Нешто касније, 19. септембра, пише Батори „Interim vero istorum proditorum loco misi alios centum pedites ad arcem Bechkerke, nescio tamen, vtrum isti ingredi possint, cum Rasciani in insula et ciuitate bechkerklense existentes communem a principio habuerunt et nunc quoque habent cum Thurca intelligencliam hominesque vel nuncios speciales dictum erga beglerbegum mittunt et propter hanc causam timemus ingressum istorum peditum ad castrum difficile esse, nam si pedites isti ingredi possunt, tandem si possibile esset vel sexcentos equites ad Bechkerke mitterem, ad Bechkerke mitterem, vt Rascianos ex ciuitate et ea insula tanquam proditores expellerent“ (Ibid); Katona, o. c. свеска XXII, стр. 48.

²⁴⁾ Писмо Балогово гласи: „Ezt nagysagodnak tudassara adom, hogy az bechey byro ezt bezelly, az Thooth Thamass, hogy mykoron ew Arachan volth, az arachyai razok gywlesth tetek volth közöttök es az gywlesben ezth elvegeztek ew közöttök, hogy oda beeaggyak magokat az török ala es Radowan Georgyöth külték oda bee, es ew wele külték lewelet es az thöröknek, kyth ew neky oth valo jambor zemelyek, jelentetek megh azert nagysagod, vssellyön gondot rea, merth arwitatast teznek az arwlok. Isten meg thartha nagysagodat. In arce Bechkerky feria secunda in festo exaltacionis crucis anno 1551“ (Hung. aa 1551).

²⁵⁾ Katona, o. c. XXII, стр. 50 и 55; Istvanffy o. c. стр. 195; Dr. Komáromy András, Gersel Peiteő János levelei Nádasdy Tamáshoz (Történelmi Társaság 1904), стр. 271. У писму својем од 24. септембра 1551. године Петер, да Срби са женама и децом, са целим табором својим беже Турцима.

у четвртак 24. септембра бечкеречку тврђаву и почне са четири ратне справе да руши зидове градске. У зору јавкше опсађеници, којих је још свега било на 80 људи, да се предају. Од посаде бечкеречке Турци меке поубијају, а друге одведу у ропство. Извештавајући о овом 27. септембра краља, јави Лошонци, да се и у Темишвару опажа међу Србима извесно кретање. Мехмед паша настоји, да и темишварске Србе задобије за себе, те постоји опасност, да се Срби предати непријатељу и сам Темишвар.*⁹ Под Темишвар стигне Соколовић са турском војском 13. октобра 1551. али је град под заповедништвом Лошонцијевим јуначки одбијао непријатељске јурише. Све до 16. новембра нападали су Турци на град без успеха, а тада их зимско време принуди, да ноћу дигну опсаду и да се врате у Београд. Међутим стигну на бојно поље

фратер Ђорђе и нови заповедник ердељске војске Шпањолаи Касталдо и са 85.000 војника нападну град Липово. Месећ дана храбро се бранио липовски турски заповедник Улама. а 15. новембра понуди предају града. Касталдо је захтевао безусловну предају, али фратер против воље Касталдове прихвати Уламине услове. Од 5000 липовских Турака остало је било још свега 1500, које фратер пусти на слободу. 5. децембра наложи вођама српским Николи Цреповићу, Стефану Сабо. Петру Божићу, Тодору Балентићу, Сави Рацу и Димитрију Мужевићу, да са 300 српских војника испрате Уламу и његове Турке. Срби испрате Турке до турске границе па се опросте од њих и врате натраг, али Мађари под вођама Фрањом Хорватом и Мелхијором Балашом нападну на обали Тамиша, недалеко од Темишвара, Уламине војнике. Крвав се бој заметне, на страни Мађара падну многи па и сам Балаша допадне рана, а од Турака ранише и Уламу, који свега са 300 другова избегне у Београд.**)

Осећајући, да друкчије не може одбранити земљу од непријатеља. хтео је фратер Ђорђе великодушним поступањем спрам Уламе да ублажи Турке и да их одврати од даљих нападаја. Али мудру политику фратрову нису на двору бечком могли да разуму. Место да су захвални великоме дипломати, из Беча су ометали његов рад и с подзревањем су пратили сваки корак његов. Јавно нису то показивали.

Шта је видело сам краљ је израдио кол јале, да фратер, подалека од града, да бодро пази на рад фратров па ако затреба, да га склони с пута. Касталдо је и сувише добро схватио ово упутство. На бојном пољу није показао никакву способност, али да из потаје убије једног старца, том задатку је био дорастао. Пуштање липовске турске посаде у слободу убрзало је крваву катастрофу. Касталдо је у поступку спрам

u) Hung. за 1551.

m) Isthvanffi, о. с. стр. 200; Katona, о. с. XXII, стр. 90 и 94.

сталежи замоле краља Фердинанда да изглади размрницу између зава-
 ђених великаша.**)
 Последњих дана децембра управе поново ерделски заповедници
 молбу Петру Бакићу, да им што пре прискочи са својим четама у
 помоћ. Бакић се обрати 1. јануара 1552. из Холића краљу и замоли
 га, да пошље заосталу најамничку плату за његове чете па се одмах
 кренути у Ердељ.⁸⁾ Но ипак је још протскло месеци дана док није при-
 спео у Липово. О његову доласку извести Алдана карансебешке по-
 главице,³⁴⁾ у намери да их осоколи на истрајност. Фердинанд је у првм
 мах наложио био Бакићу, да пошље један део својих чета, 300 коња-
 ника, у Ђулу, но пошто су други пре Бакића прискочили већ у помоћ
 овал граду, то Фердинанд 14. фебруара повуче ову наредбу и наложи
 Вакићу, да се у ствари своје акције споразуме са Касталдом.^{8*)} Бакић
 ступи у споразум с њиме као и са Алданом и према заједничком плану
 преведе своје чете преко Тисе и нападне изненада град Сегедин, у
 коме је тада био санцак-бегот Хадер-бег. Бакић стиже 21. фебруара
 пред капије сегединске, разруши их одмах и већ идућег дана освоји
 град, а тврђаву градску, која је била на месту тешко приступачном.
 опколи и почне бомбардовати.*^{®)}

Видећи, да тврђаву градску, у којој је посада бројала преко 300
 турских ратника, неће тако лако освојити, обрати се Бакић 22. фебруара
 ма Алдану и на Хорватиновића у Солнок и позове их, да му похитају
 без одлагања у помоћ. Опсада потраја дуже времена, те је један део
 помоћи био стигао а други део је био на путу, кад се догодила ката-
 строфа сегединских опсађивача. Опсађени Турци преко голуба писмо-
 ноше јавише паши будимском Кадим-Али-лаши, у каквом се очајном
 стању налази тврђава сегединска. Паша крене сву своју војску те
 у брзим маршевима стигне 1. марта исте године под Сегедин и
 одмах приметне битку са изненађеном војском угарско.^{а)} Битка се

*^{®)} О томе аакључку говорв § 60 у декрету краља Фердвнавда I. за годину
 1550. (Dr. Kolosvári Sándor és Dr. Óvári Kelemen, Magyar történet 1526—1508 évi törvény-
 czikkek, Budapest, 1899. crp. 28ty.

n) Hung. aa 1662).

м) У писму СВМ, поме Алдана б фебруара на волеђви и после адресе: Jam
 seruitores sue maiestatis sub capitaneatu magnifici domini Petri Bakytth existentes via cum
 domino Bakytth venerunt et etiam plurcs seruitores sua maiestas nobis in auxilium mittet“
 (Hungarica sa 1662).

**^{®)} Ibidem; Történelmi Tár за 1891. годвву (Erdély vonatkozó regesták 1551—1553)
 ■Тр. 446 n 643.

М) Hatvani Mihály, Magyar Történelmi okmánytár a briisszeli országos levéltárból és a
 burgundi könyvtárból, Második kötet 1538—1551. Pcs 1859; Óvári Llpót, Oklevél Másolatai,
 Második füzet, Budapest, 1894. crp. 140.

,Т) J obuh Касталдо Баатвста паше 2. марта вз Тордс кралжу Фердвнавду .Hodie
 a magistro de Campo Aldana et a Petro Bachith ex Zeghedino literas accepi, in quibus
 dicitur, quod in arce circiter trecentum quinquaginta Turci sint inclusi, qui numerus multum

заврши с потпуним поразом Бакића и Алдане те и саме војводе с муком изнесоше главе из покоља.

После пораза код Сегедина задржао се Петар Бакић још неко време на операцијоном земљишту. Овде је прикупљао своје расуте чете и заштићавао остатке своје војске. При овоме дође у сукоб са војводом Бартоломејом Хорватом, који је присвојио имање неких младића српских. Ови су дошли из Турске са знатним иметком, али им старија браћа изгинуше у сегединском покољу. Бакић опише Фердинанду у писму од 7. априла из Нађлака неправду, коју учини тим младићима Хорват и препоручи исте краљевој заштити.³⁸⁾ Краљ је намеравао, да повери Бакићу вођење оних чета, које је одлучио да пошље у Темишвар, као потпору тамошњем заповеднику Лошонцију,³⁹⁾ али се Петар није осећао више способним за акцију него се врати у Холић, где после кратке болести премину у кругу своје породице. О његовој смрти извести већ 16. маја 1552. бискуп јегарски краља Фердинанда.⁴⁰⁾

 itum excellit, quem antea scripserant et hic ab aliquibus intellexi, quod non minus sint quam quadringenti . . .” Већ 6. марта јавља Касталдо из Булафејервара јегарском капетану Ераму Тајфалу о порази сегединском „Credo dominationem vestram magnificam iam intellexisse, quod magister de Campo Aldana, Petrus Bachith et Joannes Opperstorfer ex suburbis Zeghedini exierant, ut manus cum Turcis consererent et profligati sunt, propterea dominatio vestra magnifica de illis confinibus bonam curam habebit et nos ad partes inferiores omnia proposse providebimus . . .” (ibidem); Katona, о. с. XXII. стр. 227.; Љуб. Стојановић, Стари српски хрисовули. акти и т. д. (Споменик срп. краљ. академије III) стр. 143.

³⁸⁾ Hung. за 1552.

³⁹⁾ Erdély történetére vonatkozó regesták, közli Barabás Samu, Történelmi Társ 1892 стр. 114.

⁴⁰⁾ Под тим датумом пише бискуп јегарски из Беча краљу једно писмо, у коме намећу другог јавља: „Petrus Bakyth reuersus nuper a seruitis sacre maiestatis vestre ad arcem suam Holyth, diem suum extremum obiit. In eo concurrerant omnes infirmitates, senectus, hydrops, pituitis et ruptura, cuius anime deus sit misericors”. (Ibid.) Фердинанд је знао добро, како оданог в врсног човека губи у Петру Бакићу. И ако је и Паалу и Петру за живота њихова учинио многу неправду, после смрти њихове одавао је свако признање њиховој успомени и споменици у повељи од 17. маја 1554. како им је дао град Сомбатхељ, вели, да је то учинио „ob preclara illa seruitiorum merita, que magnifici quondam Paulus et Petrus Bakyth de Lack, olim equitum nostrorum leuis armature capitanei, nobis et sacrae regni nostri Hungariae coronae atque adeo toti reipublicae christianae in diversis expeditionibus nostris contra immanissimos Turcos pro liberatione regni nostri Hungariae partiumque sibi subiectarum susceptis, summa fide et constantia exhibuerunt . . .” (Országos levéltár у Будимпешти, Történelmi Emlékek, N. R. fasc. I.)

XII

ОД СМРТИ ПЕТРА БАКИЋА ДО СМРТИ КРАЉА ФЕРДИНАНДА.

(1552—1564).

У току рата, изазваног предајом Ердеља у руке Фердинандове, изашли су Срби у Угарској поново на површину. Рат је овај довео до извесног значаја акцију ердељских бораца српских, али последица тога рата, пад Баната под Турке, коме су много допринели својим држањем баш сами Срби, откинуо је од Угарске и предао Турцима онај крај, којим су Срби, као најбројнији део становништва, тако рећи доминирали. Мален остатак Срба у Ердељу и у хабзбуршком делу Угарске био је расут и без икаква јединства и везе, те није за дуго времена успео, да којим год чином својим обрати пажњу на себе. Живот српског народа у Угарској био је после овог рата тако притајен, да све вести, које су нам сачуване о Србима тога доба, потврђују потпуну безначајност и мртвило, у коме се они налазили.

У првом страху, који је настао услед наглог напредовања турског, повукли су се некоји становници банатски према Ердељу, те су отуд настале узурпације туђег имања. Нарочито су при томе страдали они Срби, који су уз Фердинанда пристајали. Кад је Мехмед-паша после безуспешних нападаја дигао опсаду Темишвара при крају 1551. и отишао у Турску, вратише се Срби из околине темишварске својим домовима, али нађоше посвуда у свом поседу Мађаре, који су преухитрили праве господаре па запосели имања српска. Тако је Бенедикт Кошар заузео домену Рекаш, а жену српског племића Вукчевића, која је тамо становала, одагнао. На то племићи српски Никола Цреповић, Петар Божић, Јован Литерат, Теодор Балентић, Стефан Сабо, Вукчевић и други упуте из Јенопоља 24. априла 1552. писмо Бернаруду Алдани, потуже му се, како је Кошар запосео њихово имање Рекаш и замоле га, да исправи ову неправду и да наложи Кошару, нека напусти оно што му не припада.¹⁾ Цреповић се и посебним писмом од 25. априла

¹⁾ Hung. аа 1552. Писмо њихово Алдани гласи: „Spectabilis ac magnifice domine, domine nobis semper naturalis gratiosissime. Post salutem et fidelium seruitlorum nostrorum commendationem. Cum a vestra spectabili magnifica dominatione reversi fuissetus. In via nos familiares fratris nostri Nicolai Radit coniugisque Ladislai Radit et Vukchycwit inventi

обрати Алдани, опише неправду, коју су му нанели Бенедикт Кошар и жупанија темишварска, на челу са Стефаном Лошонцијем и замоли за заштиту.⁷⁾ Алдана пошље ова писма српских поглавица краљу Фердинанду. У Бечу су осећали, да је ово незгодан моменат за потискивање Срба те надвојвода Максимилијан забрани 22. маја Лошонцију, да у будуће Србе узнемирује, а краљ му наложи, да врати Србима,

dixeruntque bona illorum Rekas vocata a Benedicto Kossar occupatum esse, nouitque tamen vestra spectabilis magnifica dominatio, coniugem domini Wkchyowit Illic habitantem e domo sua propria compellendam. Nos tamen omnem confidentiam in vestra spectabili magnifica dominatione habemus de offensione bonorum nostrorum, quidquid tamen spectabilis magnificus dominus Joannes Baptista Casteldus scribat de occupatione bonorum nostrorum, vestra spectabilis magnificentia ex suis intelliget litteris, supplicamusque vestre spectabili magnifice dominationi tamquam domino nostro gratiosissimo, scriberet litteras ad Benedictum Kossar, ut sit pacificus de occupatione bonis nostri, quousque deus maximus magnificum dominum Lossonczy in medio nostri attulerit et quomodo a maiestate regia domino nostro clementissimo fuerit mandatum, ita faciat. Nos in omnibus maiestati sue tanquam domino nostro clementissimo seruire et obedire curabimus: dominationi quoque vestre spectabili magnifice in perpetuum reseruire studebimus valereque vestram spectabilem magnificam dominationem felicissime desideramus. Datum ex oppido Jenew in die Sancti Georgii Martyris anno 1552. Eiusdem vestre spectabilis magnifice dominationis fideles et perpetui serutores Nicolaus Chrepowit, Petrus Bossit, Joannes Literatus, Theodorus Balynthit, Stephanus Zabo, Wkchyowit et alii nobiles Rasciani“.

⁷⁾ Ibidem. У писму свом јавља Црпоовић: „Spectabilis ac magnifice domine, domine mihi gratiosissime. Post salutem et seruliorum commendationem. Cum a vestra spectabili magnifica dominatione reuersus fulsem, inveni bona vel villas duas per Benedictum Kossar occupaturos, quodquid tamen vestre spectabili magnifice dominationi spectabilis magnificus Joannes Baptista scribat, ex suis litteris de occupatione bonorum nostrorum apercius intelligere potest, quas in illis inclusas vestre spectabili magnificentie missuras, suplicoque vestre spectabili magnifice dominationi tanquam domino meo gratiosissimo, scriberet litteras ad Benedictum Kossar et ad comitatum themesiensem, ut sint pacifici de talibus occupationibus hoc vsque, quo dominus magnificus Lossonczy adveniat. Quoniam dominatio vestra spectabilis magnifica etiam litteras maiestatis sue intelliget, ex parte negotii mei ad dominum Lossonzy sonantes, quidquid maiestas sua eidem mandauerit, dominatio vestra spectabilis sit auxilio in occupatione bonorum nostrorum, quoniam preter deum non habemus cui supplicemus nisi vestre spectabili magnifice dominationi. Cum ipse redierit et quum fuerit mandatum a maiestate sua, nos in omnibus obedire curabimus, quoniam si vestra spectabilis magnificentia litteras ad Benedictum Kossar et ad comitatum themesiensem non scribet, scio feria tertia post sanctum Georgii omnia occupatura. Dominationem vestram spectabilem valere felicissime desideramus. Ex oppido nostro Jenew feria secunda post festum Sancti Georgii Martyris anno 1552. Eiusdem vestre spectabilis magnifice dominationis fidelis et perpetuus serultor Nicolaus Chrepowit“.

Алдава својште краљу већ петог дана о неправликама српских становника у околини Темишвара „Isti nobiles Hungari cum magna furia veniunt ad occupandum suas possessiones, quas Rasciani tenent a rege quondam Joanne sibi concessas. Rasciani vero sese defendere conantur, quare consultum foret, maiestatem suam ordinare personas, quae dirigerent atque ad effectum deducerent ea, quae maiestas sua regia disposuisse, nam si ipsimet sibi iustitiam administraturi sunt, magnam quoddam scandalum inde sequitur“.

Идућег дана, 26. априла спомение Алдава поново у писму, управљеном краљу, иасвља мађарске госпоре у околини Темишвара да вели „Huc accedit, quod plerosque etiam Rascianorum depraedari ceperunt, excludentes illos bonis suis priusquam ordo et dispositio maiestatis suae afferetur,

што им је на неправди одузео. Лошонци одговори краљу 3. јуна из свог града Панкоте, да је посед, о коме Срби пишу, његово породично имање, које је Запоља одузео од њега и предао Србима за то, што није хтео да изневери Фердинанда и да прими Запољу за свог го* сподара.*)

siculi dominatio vestra ex literis, quas mihi desuper scripserunt, videre poterit. Ego quidem illis rescripsi sed nihil) effeci..... Non solummodo occupant istis Rascianis villas, verum grassati sunt etiam in frumcna, pecora et bona ipsorum, ita, quod aliter credere nequeam» quin huiusmodi rebus ita sine ordine succedentibus, aliquid tandem sinistri emersurum sit* На основу ооих пзвештаја краљ Максииплајан, у заступању свога оца ферди* наида, иаложи 9. маја 1552. иреко Касталда Лошинцију «ne Rascianis bona sua occupare priusquam maiestas sua regia ea de re per ipsum tosontium plenius informata certum ordlnem praescripsissetu. 22. маја јууи Максиолнјан Кастолду оооубу .Caeterum quod Rasciani

sub praetextu decreti in conuentu posoniensi declarati de restitutione bonorum omnibus suis facultatibus et bonis exuantur, nobis magnopere displicere iam antea tibi ostendimus, cum maiestas sua Lossontzi tam serio praeceperit, ne Rascianos e bonis suis deturbari seu quouis modo itla occupari permetteret, priusquam per ipsum informata certum de ea re or* dinem praescripsisset*. Истога дапа иаопше пнсмо Лошоицвју п јавп иамеђу другог .Praeterea graues etiam subinde ad nos qucrelae ex parte Rascianorum deferuntur, nempe quod a quibusdam sub praetextu decreti in nouissimo conuentu posoniensi de restitutione bonorum dedarati, omnibus suis bonis iuridica cognitione per commissarios deligendos non expectata spoliatur. Cum itaque maiestas sua tibi antehac firmiter mandauit, ut Rascianos bonis suis cxui vel expelli nullo modo pcrmitteres, priusquam ipsa maiestas sua per te plenius informata certum ea de re ordinem praescripsisset. Idcirco etiam nunc tibi commitimus, ne dictos Rascianos non tantum per te ipsum siue milltes tuos (quos ad iniurias et illicitas exactiones contra nostros quoque subditos colonos imo et milites noetros valde promptos esse

intelligimus) molestes, sed neque per alias quicumque sibi iustitiam suo arbitrio administrare intendimi, molestari aut spoliari permittas priusquam nos de qualitate bonorum possessorum iuriumque eorundem piene informes*. Лошоицн одговојч аа Панвоте 29. иаја .Ccterum domine mihi dementissime in isdem literis iterum scribit vestra maiestas, vt mei Racionorum fidelium maiestatum vestrarum bona occuparent, pecora, frumenta et alias res ab ipsis depre- darci colonosque ad Temeswar pertinentes variis exactionibus agrauarent. Dum iste litere maiestatis vestre ad me venissent, duo precipui Rasciani, vnus Nikolaus Screpwuyt, qui est supremus inter ipsos, alter Stepan Zabo, coram quibus literas vestre maiestatis perlegi ac etiam proposui et est verum domine clementissime, quod vnus scruiitor meus non secundum concusiones regni non solum bona sua reoccupauit, sed etiam eorum duorum Rascianorum abduxit res, de quo promisi ipsis, vt quamprimum intrauero ad Temeswar, secundum legem ita cum puniam, quod videbunt et alii, quod non est librum ex fidelibus maiestatum vestrarum vnus altcrum opprimere* iHuiig. aa 1552).

) Erdély vonatkozó regesták, Törtcnelmi Tér aa 181»-. срр. 150. У одговору своме иелп Лошоицв: „De querelis Rasdanorum iam antea maiestatem vestram sacratissimam informaueram et nunc preter illam priorem informationem maiestati vestre sacratissime aliud scribere nescio sed serenissime rex, nil melius mihi vlderetur, quam maiestas vestra sacra- tissima unum certum hominem huc expediret, qui omnia negotia quomodo se habent, per scutarct et resciret tam Rasdanorum quam aliorum, cui vestra sacratissima maiestas fidem adhibere posset. Quamuis enim hys proxime pretcritis quinque diebus Nicolaus Cherepowyth sacre regie maiestatis mandatum ad me portauerat, vt de bonis suis secundum decrcta regni, ne interim satisfadionem impenderem, doncc super eis maiestatem suam sacratissimam in- formarem, hadenus autem maiestatem vestram sacratissimam ea ratione non informaui, quod partis etiam alterius causam cognoscere volebam. Licet per ipsum Cherepowyth informatus

Турска војска, која је презимила у Банату, спрема се с пролећа 1552. за нов нападај и средином ове године кренула се према Темишвару. Главни заповедник војске Касталдо није имао смелости, да се лично сукоби с Турцима него одбрану горњег Баната препусти липовском капетану Алдани,⁴⁾ а град Темишвар Стефану Лошонцију. Темишвар се налазио у лошем стању те је Лошонци мољакао непрестано од краља новаца и војника, да се бар сада, на догледу опасности, припреми на одбрану. Кад није добио помоћи, заложио је породични иметак свој само да наоружа град, мада му је било јасно, да се пред надмоћном војском турском неће моћи дуго држати.

Срби су са своје стране прискочили Лошонцију у помоћ. Још на темишварској скупштини 15. децембра 1551. примили су на себе задатак да опскрбе храном град, а бригу над извршењем овог задатка преузе Никола Цреповић. У градској посади се налазиле и српске чете, којима су на челу стојали Никола Цреповић и војвода Гргур. Када се Турци приближавали Темишвару, испадну из града 400 хусара под заповедништвом Цреповићевим и 100 шпањолских пешака на челу са Алфонзом Перецом те потисну прве турске чете и заробе 20 Турака. Међутим је стигла и остала војска турска, на броју 100.000 ратника и 24. јуна започела са нападајима на Темишвар. Дуже од месец дана опседали су Турци град без успеха, а 27. јула буде Лошонци принуђен, да им преда град. Заповедник турски Ахмед паша у пркос заданој речи наложи Турцима, да нападну хришћане при њиховом одступању из града. У покољу, који се сад изроди, падне Лошонци, српски војвода Гргур и многи војници. Мален део војника, међу њима и Николу

eram, quam maiestati vestre sacratissime hungarice scriptam in specie misi, hodie accepi, Joannem Kende erga dominum Bakyth luisse, qui solus personaliter responderi potest, similiter Joannes Leway et Joannes Forgach sunt ibi contra propositiones Cherepowyth, qui et illi personaliter respondere possunt. Quod ad bona mea et fratrum meorum attinet, sunt bona nostra maternalia equaliter hereditaria, quemadmodum est oppidum Lossoncz vnde cognomine vocor, pariter et fratrum meorum, que ideo erant a me occupata ac abalienata, quod fuerim maiestatum vestrarum sacratissimarum fidelis et serenissimum quondam regem Joannem scribere noluerim. Dum beglerbegh Themeswar obsederat, Rasciani diffugerant et ita bona mea fratrumque meorum reoccupaucram, tandem ubi Rasciani rediere ex domini Castaldi voluntate, que Nicolaus Cherepowyth possidebat, eidem iterum relaxavi. Postea sacre regie supplicavi, ut pro meis fidelibus ac magnis servitiis, si illis bonis me providere non dignabitur, tantummodo mea ac fratrum meorum bona ex sua gratia eliberare dignetur. Ad quod mihi sua maiestas per hominem meum clementer respondere dignata est, quo libere possideam, que iam fere a quattuor mensibus possideo. Itaque si maiestas vestra sacratissima a me rursum auferre vit ipsique restituere, in benigna maiestatis vestre sacratissime voluntate consistit. Reliquorum Rascianorum omnium bona ita se habent, quia nullus eorum in eis de jure heredes esse videntur (Hung. аа 1552.).*

⁴⁾ Са Алданиом се у први мах налазио и Цреповић на челу својих српских чета, но он је накоро прешао у Темишвар (Erdély történetére vonatkozó regesták, közli Barabás Samu, Történelmi Társaság 1892. стр. 275.).

Цреповића, заробе Турци. Цреповића Турци касније изменише за једног бега турског, који се налазио у ропству аустријском.

На вест о паду Темишвара побеже Алдана из Липова у Ердељ, те тако Турци без борбе поседну целу околину темишварску. Од знатнијих градова падеше Турцима у руке Мезешомљо, Ђармат, Чаквар, Вршац, Михаљд, Пожежена, Ковин, Храм и сва места између Тисе и Мориша.

На другој страни је напредовала будимска војска под заповедништвом Али-паше. Већ почетком априла освојила је Весприм, а затим је посела више хонтноградских градића, од којих је једна тврђавица, Дрегељ, пала 7. јула у турске руке тек после јуначког отпора и после витешке смрти заповедника Ђорђа Сондија и целе посаде градске. Заповедник Фердинандов Тајфел стојао је са више хиљада најамничких чета недалеко од Дрегеља, али није имао одважности, да притекне посади у помоћ. Касније, 9. августа, сукоби се ипак његова војска на палаштанском пољу са Турцима и претрпи ужасан пораз. Али-паша крене сада своју војску на град Јегар, који је бранио храбри војвода Стефан Добо са 2000 ратника. Међутим код овог града су Турци били лоше среће. Са нападајима су започели 9. септембра, подузимали су јурише један за другим, у више маха су се поједини војници турски и на зидове градске попели, али је јуначка посада сваки нападај сузбила. И жене су помагале при одбрани града. Турци изгубише сваку наду, да ће град моћи освојити. У то наступише хладни јесењи дани, који најзад примораше Али-пашу, да дигне 18. октобра опсаду и да се врати у Будим.

За време ове борбе покуша један део банатских Срба да се одметне од Турака и да се повуче дубље према Ердељу. На тринаест хиљада кола кренуло се око сто хиљада српских становника у Ердељ, али им се и овде не допадне те се врате поново под турску власт. Баптиста Касталдо је са своје стране све учинио, да Србе привуче к себи, послао је почетком августа 1552. неке људе, да их одврате од Турака и писма, у којима их је звао, али се Срби не моглоше одушевити за нову управу у Ердељу.⁵⁾ Шта више, набрзо после овога

⁵⁾ Баптиста пише 6. августа 1552. на грчки „Zessebes“ к краљу Фердинанду: „Videbit quoque maiestas vestra, quid mihi castellanus Deuae scribat de Rascianis, qui se a Turcis in Transilvaniam receperant cum uxoribus et liberis, qui ad numerum centum mille animarum ascendebant et dum vidissent, postea illos tam vituperose aufugere Turcis se quoque cederunt et nobis hostes effecti sunt. Et, ut maietas vestra intelligat, an essent centum millia Rascianorum, computatis paruulis et mulieribus, sciat quod habebant tredecim millia currum propriorum, unde, nescio. Quid amplius dicam nisi quod sicut tanti mali exemplum quoscunque ad malefaciendum inuitat, sic pena deberet esse talis, ut omnes intelligerent, quod puniuntur hi, qui tantos excessus committere audent. In reliquis nescio, quid amplius remedium reperire possim nisi suadere, ut ad conflictum deueniamus, quia sic nos necessitas cogit, quocunque eum erumpant, nullum penitus obstaculum reperient. Gulam, que est

спремају Срби заједничку акцију са Турцима. Из Ђуле, где је главни капетан био Димитрије Овчаревић, пишу октобра 1552. неки племићи о нападају на турски градић Сент-Ђурађ, који су бранили Турци и Срби.⁶⁾ О припреми Турака, да у друштву са српским ратницима нападну Фердинандову војску, јавља и подвојвода у Деви, Павле Банк, у писму, упућеном новембра 1552, врховном заповеднику Касталду.⁷⁾ Они Срби, који нису хтели да живе под Турцима, него су оставили банатска места, кад њима Турци овладаше и повукли се са женама и децом у Ердељ, имали су овде у први мах тежак живот. Неко време су морали да живе без сталног боравишта, но касније сабор ердељски, држан у Торли 1553. реши питање ових досељеника, одредивши им имања Керестур и Ер код Св. Маргите за насељење. Ови спахилуци су припадали граду Чико у солночкој жупанији.⁸⁾

Рат турски са краљем Фердинандом провлачио се и кроз идуће године, ма да је краљ непрестано молио султана за мир. Султан је као услов мира захтевао, да Фердинанд пре свега врати Ердељ краљици Изабели и њеном сину. Фердинанд није могао да пристане на овај услов, али није био у стању ни да достојан отпор даде турској навали. Међутим ни Турци нису били више енергични као у први мах. Сукоби су бивали све ређи, те је све мањи број вести о кретању српских чета. Током 1553. истиче се војвода Степан, који је о свом трошку

omnium, que remanserint arcium melior, dubito hactenus derelictam esse, ad quam ex via Varadini, quascunque provisiones facere potui, feci, sed sicut castellanus Deuae scribit, iam de ipsis et de Rascianis quoque actum est, quibus tamen expediti homines proprios cum litteris, sed dubito, quod nihil proderit, quia omnia in extremum preceptulum ruant. Касније се поново враћа у том писму на Србе и вели „Rasciani autem illi cum uiderent, se destitui tantam prodilionem, conquerentes et deplorantes cum usque ad Deum persequuti sunt multosque tam ex Germanis quam Hispanis occiderunt, clamitantes ipsum esse proditorem et canem“, а капетан Ђорђе пише на Деви 5. августа 1552. „Lugasyenses iam Turcis adhererunt, hoc auditu multitudo Rascianorum abheserunt illis“ (Hung. аа 1552).

⁶⁾ У писму свому вели „Sunt iam quinque dies, quando Mihael Thot cum sua coorte fuerat ad castellum Zenth-Gyeorg expugnare, prope Tybiscum, vbi fuerunt aliqui Turci et Rasciani, qui et reuersus non potuit espugnare, attamen primam partem eiusdem castelli obtinuerat, unde aliquos etiam Rascianos adduxit, insuper multos equos et boues per illos depre-datos reportauit . . .“ (Ibidem).

⁷⁾ Између осталог пише Банк: „Postea rediit alter noster certus explorator, quem illuc ambulare fecimus, qui hactenus nobis semper res certissimas retulit, certo nobis nunc refert, quod Cazzun bassa totam Rascianitatem, Valachos citra vitraque partes Marossy pertinentias, Temesuar et populos desertorum atque totam suam ditionem connumerat, quibus commisit, ut quacunq; hora comiserit, statim prompti esse et consurgere debeant cum armis et aparatibus necessariis. Ipse etiam Cassum bassa cum omnibus Turcis et Tartaris, qui nunc venerunt, in promptu est, solum tempus non dicunt, sed letabantur omnes, quia dicebant, nolle intus Transiluaniam ire et equites Rasciani possunt facere plusquam sex millia hominum“ (Hung. аа 1552).

⁸⁾ Hurmuzaki, Documente privitoare, Volumen II, partea 5. Bucuresci, 1897. стр. 80. Monumenta comitialia regni Transylvanie, tom I, стр. 492—496.

Петра Петровића, који га фебруара 1553 шаље као свог посланика Казум бегу и турском султану.¹³⁾ У споменицима историјским остало је много бележака и о другој жени Петровој, Урзули Шаркањ, која је надживила свога супруга и као удовица становала у Холићу.¹⁴⁾

Док су се Бакићи, окружени туђинштином, почели брзо однарођивати,¹⁵⁾ Цреповић и Овчаревићи остали су и даље у средини српској и били су на челу Срба у њихову крају. Никола Цреповић је био јако имућан, о чему нам је сачувано више доказа. У јуну 1553. позајмио је он краљу Фердинанду 1000 Форината, а као залог за овај новац уступио му је краљ град Бранчику са целим земљиштем, што уз тај град иде,¹⁶⁾ а идуће године је узео од чанадског епископа домене Холдвилаг, Шороштељ, Мунару и Чанад у закуп на две године,¹⁷⁾ на ~~чети~~ је пристао 29. априла 1554. и краљ Фердинанд.¹⁸⁾ Нешто касније,

statutoriae pro magnifico Petro Bakych de Lak, tutore magnifici pueri Pauli filii sui ex generosa condam domina Anna, filia egregii olim Wolffgangi Pylsperger de Bal progeniti, nec non egregio Joanni Czobor, filio ejusdem condam Wolffgangi Pylsperger, super castro Kowpchy vocato, comitatul mosoniensi Ingreminato ac universis ejusdem pertinentiis.

¹³⁾ Erdély történetére vonatkozó regesták, Történelmi Társaság, год. 1872. стр. 69. и 673.

¹⁴⁾ Тако на пр. молила је Ураула 25. августа 1568. дворску комору, да може претерати своја говеда на аустријско земљиште без царине, али јој молба није уважена (Ungarische Acten у дворском коморском архиву у Бечу).

¹⁵⁾ Ипак имамо података, да Бакићи нису остали равнодушни ни у будућем спрам својих sunarодника и да нису прегинули сваку мезу с њима. Павле Бакић млађи стојао је у додиру и писао је 8. октобра 1556. једно писмо капетану Петру Рацу (Négyszáz magyar levél a XVI. századból (1504–1560) közli Szalay Ágoston, Pesten 1861. стр. 170). Па и касније, 1568. године заузима се Ана Бакић за цеког Јована Раца, а 1. новембра 1538. препоручује у писму на Холића једног човека, који је дошао и њој поглавнито због српске вере (Magyar hölgyek levelei, стр. 32 и 53).

¹⁶⁾ Коморски архив, Ungarische Gedenkbücher.

¹⁷⁾ Ibidem.

¹⁸⁾ Országos levéltár у Будиму, Történelmi emlékek P. N. У овој ствари пише краљ Фердинанд Владиславу Вапу: „Egregie, fidelis nobis delicta Nolumus te latere, quod nos fideli nostro egregio Nicolao Czerepowith possessiones infrascriptas episcopatus chanadiensis in partibus istis regni nostri transsilvanici sitas, videlicet Holdwylag, Sorozthel, Monyora et Chanad, quarum due prius quoque illi inscripte fuisse pro florenis mille dicuntur, infra spacium duorum annorum certis et rationabilibus de causis concessimus et pro summa trium millium florenorum nunc nobis numeranda inscripsimus. Quare fidelitati tue mandamus serio, cures atque efficias, ut fideles nostri reverendus et magnifici episcopus et wojwode nostri transsilvani, a predicto Nicolao Czerepowith accipiant, fidelitatis et obediencie nobis et corone nostre perpetuo obscurande iuramentum, quo prestito predictam summam trium millium florenorum in moneta ab eodem Czerepowith repetas et accipias in manus tuas, inde nostras istarum partium necessitates curaturus et pecunia tibi numerata concedas illi prescriptas possessiones episcopatus chanadiensis libere utendas, ita tamen, ut ordinariis et legitimis pronentibus contentus sit neque colonos indebitis exactionibus aut aliis oneribus insolitus grauet aut opprimat. Secus in his ne facias. Datum Viennae, die vigesima nona mensis aprilis, anno domini millesimo quingentesimo quinquagesimo quarto“. Осам тора у делу Rupp Jakob Magyarország helyrajzi története, harmadik kötet, Budapest 1876, стр. 231.

10. августа 1554, дао је Цреповић за две домене чанадског бискупа 2000 форинта,**) али није јасно, да ли се та вест односи на горњи посед.

И породицу Овчаревића спомињу у ово добз нзвори у више маха. Један Овчаревић, Михајило, био је војвода шајкаијки. Њега окривп неки денуицијант тс га краљ Ферднанд баии у тамницу, гдс је месеиима лежао, док му није пошло за руком да докаже невиност. Као накнаду за нанешену меправду давао му је Фердиманд годишње 50 форинта.**)

Други, много познатији и пећ споменути Овчаревић, Димитрије, био је заловедник иад четама српским у Банату. Он се стане спремаи по-четкоп 1556. да огпугује у Беч, где је на двору краљеву имао посла. Од краља је добио дозволу, да може путовати, али га изненадно тур-ско кретање на грамицн принуди, да одгодн пут. Димитрије извести

о томе из Буле, 15. априла, палатина Тому Надаждија н замоли, да га пред владаром исприча због овога.*1) Током ове године даровао је краљ Фердинанд Димитрију Овчаревићу и Стевану Фелдварију Мартфе и Фелдвар, имања чанадског каптола, који је тада био упражњен. До-нација је гласила, да уживају те домене дотле, док се каптол не успо-стави.1*) Осим овога у поседу Димитријеву су била ова места : Керекеђ-хаз (делио га је са Доцијем) Нађфалу (делио га са великоварадским каптолом),“) затим Туређхаз, Бочар, Бикач и Санад.*4

19 Коморски архив, Ungarische Oedenkbucher. ■

) У коморском архиву, одељењу Ungarische Acten, иалае. се под год. 1554. ови аанси о Овчаревићу в о једиом српском свештенику, Јовану Р&цу: „Michaeli Ocharlowyth alias nazadistae regiae maiestatis, propter quorundam accusationem aliquot mensibus detendo et a seruitio ablegato, ad rationem prouisionis suae dati sunt floreni 50. Joanni Presbytero Rasciano, cuius fillus in infoelix pugna apud Zegedinum captus est. ad rationem prouisionis pro sustentatione senilis vitae suae dati sunt floreni 25. Идуће ро-дино су заовси о њима иешто оумнрпунј: „Michaeli Ocharlowyth, alias waywode naza-distarum, cui propter aliquam suspicionem coram maiestate regia delator in durissimis carce*ribus leso detinebatur, dum se a crimine expurgasset et maiestas regia prouisionem fecit, dati sunt floreni 50. Joanni Presbytero Rasciano, cuius filius Demetrius Myhaly, habens similem prouisionei». superiori est р«-r Tliurcas Zegcdini interfccclus et ob cam reni seni huic maiestas regia fecit prouisionem, dati sunt Moroni

) Országos levéltár у Г>удлму, Nadasdy gyijtemény. Пнгмо оуо ивиант: „Spettabili ac magnifice domine, domine, mihi semper gracioussimc. Post itdeliorum seruiciorum meorum debitam comendacionem Maiestas regia dominus meus dcmntissimus ad suam maiestatem proficiscendi pro meis negociis ardnissiinis hiis transactis diebus gratiam annuendo mihi gradosc per sua» litcras iniunxerat, me tamen itincri iam attrictum factiosorutn disturbia, ut in Trar;Mluania agitur et quii1 Kazon passa quoque in castris est, detunere. Ideo supplico vestre »incubili ac magnifice dominationi. uti domino granosissimo, dignetur apud maiestatem regiaui. dominimi uieum demcnlissimum, escusatiim habero. doncc comodum tempus eundt eueniat. In rellqun vestram spcciablem et magnificam dominationem diu felicein ad vota valere cupio. Cui me et mea perpetua seruida iterum commendo Gywle 15. die aprilis 1556. Eiusdem vestii spcdabilis et magnifico dominacionis fidelis scruiitor Demetrius Ocharwyth etc.“

** Rtipp Jakab, o. c. ctj». 49.

!lorov\$zky Samu dr., Temesvãrmegye és Temesvãr. Budapest 1912., стр. 8Т. а 100.

*.1 Torontãl vãrmegye. стр. У95.

У ово доба је било Срба више у турским бојним редовима него у аустријским. Навикнути на ратовање заменили су многи ратници српски хришћанску војну службу са турском,²⁵⁾ јер аустријска насилничка управа у Ердељу није могла да привуче к себи знатнији број Срба. Али није само српско становништво било незадовољно са новом управом ердељском него и остали народи у Ердељу почеше тражити начина, како да врате натраг краљицу Изабелу и њеног сина Жигмунда; постало је јасно свима, да су признањем Фердинанда за краља свог изазвали Турке против себе, а у Фердинанду нису добили никаква заклона од турске освете. Незадовољнике су Турци подстицали на устанак и обећавали им помоћи. Устанак букне и усташи позову за вођу Петра Петровића, који се бавио тада у Пољачкој. Петровић радо прихвати позив незадовољника и са једном пољачком четом упадне у Ердељ. На брзу руку и одмах после првих успеха сазваше године 1556. устаници сабор у Торду, где искупљени сталежи закључе, да поново доведу у Ердељ краљицу Изабелу и сина њеног. Срби пристану већим делом уз свог старог војводу Петровића, коме Турци поклоне жупаније Лугош и Карансебеш. У горњим крајевима прихвати Бебек оружје у краљичину корист, а у Ердељу је напредовао Петровић са својим српским четама и уз помоћ пограничних Турака.²⁶⁾ Петровићу се придружише ердељски сталежи те за кратко време падне њима у руке цео Ердељ осим неколико градова. Краљица Изабела се врати сада у своју негдању краљевину, 20. октобра уђе у Колошвар и преузе поново управу земље. Петра Петровића именује за губернатора, Михајила Чакија за канцелара, а у државни сабор одабере 16 великаша, међу њима и Николу Цреповића, кога је ускоро начинила и северинским баном.²⁷⁾

²⁵⁾ О учешћу Срба у турској војној служби има спомена у једном писму Палавичиња, управљеном на Ђура 6. октобра 1664. краљу. Палавичиња пише: „... prefectus arcis Palotha hoc mane homines et nuncios suos ad me miserat et mihi pro certo nuntiavit, non solum passim pene Pesth campum habere, sed et Turcas bosnenses, sirmienses, Rascianos ac alios multos ex partibus inferioribus leuatis etiam colonis et rusticis citra Danubium non longe Buda, in loco Kelenfewide vocato in castris esse...“ (Hung. aa 1554).

²⁶⁾ У делу Ghymesl Forgách Ferencz, Monumenta Hungariae historica, második osztály, tizenhatodik kötet, Pest 1866. стр. 89. описана је акција Петра Петровића и српских ратника. Тамо пише: „Inter haec Solimanus ad budensem bassam et ceteros omnes praefectos mandatum dat, ut Petrum redeuntem ex Polonia in Transilvaniam coplis juvent. Duos vero comitalus, Lugas et Caransebes, cum oppidis ejusdem nominis duobus proxime ad Danubium Belgradum versus ac Transilvaniae finitimos dono dat. In his comitatibus Rasciani armis, viris, equitatu satis pollentes, amisso Temesvaro singula millia aureorum numuum, tributi nomine, beglerbego, ut pacem redimerent, perpederant. Harum rerum fiducia ex Poloniae in Hungariam se recepit et ad Tibiscum, ad pagum Zeghalom vocatum, castris collocatis ex Rascianis exercitum comparet, finitimos Turcas in auxilium evocat etc.“

²⁷⁾ A szörényi bánág és Szörény vármegye története, írta Pesty Frigyes, Harmadik kötet, Budapest 1878 стр. 278.

Изгубивши Ердељ, ради кога је и дошао у сукоб с Турцима, постало је за Фердинанда излишно даље ратовање те је настојао, да се измири са султаном и то тим више, ујт о је године 1556. изабран био и за немачког цара па је морао и о немачким државним пословима да води бригу. Сулејман се после повратка старе управе у Ердељу није више опирао измирењу те је после дужег преговарања закључен 1. фебруара 1559. мир на осам година. Уговором овим, који је султан потписао тек 1562., одрекао се Фердинанд и формално Ердеља и обпезао се, да ће плаћати султану годишње 30.000 дуката.

Миран живот, који је сада настао у Угарској, почео је све више баиати у заборав Србе. За Михајила Овчаревића имамо вест, да је марта 1557. тражио војводско место у Ко.морану.**)

попу Јовану плаћала је дворска комора сваке године једну своту новаца, а исто тако и коморанском српском попу Владиславу, коме је јула 1552. подигла плаћу за два форинта.**)

Осим Михајила и Димитрија Овчаревића живио је у то доба и Јован Овчаревић. Према једном попису од 13. децембра 1557, налази се и он међу пратиоцима бискупа Вранчића и Фрање Заја, Фердинандових посланика на турском двору.5) Димитрије Овчаревић је *uslao* у свом поседу осим спомених добара делове Св. Петра, Фенлака и Варјаша. Он је остао у служби Фердинандовој и после повратка краљице Изабеле у Ердељ, јер је цео онај крај око Ђуле и Вилагоша остао у рукама Фердинандовим. Сачуваме су нам квите Димитријеве о плаћи, коју је примио током 1559. за издржавање 85 коњаника, над којима је у мирно доба заповедао.5) Исплате ове су се затезале, јер је Димитрије за време

) У рџуотф архиву у Бечу, Prot. Exp. за 1557., sua у екстрактима за месец иарт ова белешка: „Michaeln Ocharyuyth supplication von wegen aines weyda platz zw Comorn. Ugt hierbey vnd solle sein in negsten khriegswesen gedacht sein.

**) У екседиту ратног архива у Бечу стоји о овом попу Владиславу оод датумом иаја 1557.: „Ladislauen Rasdana prlcster zu Comorn besoldungs pesserung mit 2 fl“, а лод датумом иаја 1557. поше: «Ladislaus presbyterl Rasciani supplclern von wegen einer htlff zu auslösung seines bruedern Nicolai Bodi, so von den felndten gefangen vnd per betzallung seiner austendigen besoldung“.

**) Коморско архив, Ungarische Acten.

) Lendvai Miklós, Temes vérmegye nemes családjai, I. Budapest 1896. срп. 76. У иодпесву Петра Фејела даорској коморн палаае се међу осталим всолатама »ain quittung vom Demetrio Ocharoulth, rom. kays. mayt. hauptman über ain anzall geringer phardt zu Gyula, das er von ime freyhcrn Casparn More vnd Martino Selessy drey monath psöldung auf 64 geringer phardt in traitl vnd parem geldt 546 fl. hung. empfangen. Giula, den 20. tag marty 1559.

Испсд овог пвше „Item mer ain quittung vom Demetrio Oczarowith rom. keys. mayt. hauptman vber ain anzall geringer phardt zu Gyula. das er von Petern Feyel vnd ändern zwen commissaren in abschlag seiner eelbstpseldung 100 fl. hung. empfangen. 20. marty 1559. Item noch' ain quittung vom Demetrio Ocharouith, das er von Petern Fuel drey ganzer monathbsöldung auf 85 seiner undergebnen pherten In geldt vnnd traidt emphanen bl*- fl. hung. Gyula, den 10. tag marty 1559.“ (коиорскп архив, Ungarische Acten;.

ратних догађаја заузео неке поседе, на које није имао права те се најпре то питање морало рашчистити.³⁹⁾

О овим Србима у околини Вилагоша и о њихову животу имамо једну занимљиву вест о попису села, која су припадала вилагошкој домени. Ту се спомињу места Киш Рац и Нађ Рац, а српски карактер нарочито је истакнут код места Жирје, за које се изричито каже, да су му њиве необрађене, јер их српски ратници употребљавају као ливаде, да на њима пасу своје коње.⁴⁰⁾ Српски војници су сада, у мирно доба, били разређени под разним капетанима. Под управом Димитрија Овчаревића било је, као што смо споменули, 5 коњаника, међу којима су знаменитији били Никола Исоповић, Ђорђе Хорват, Иван Прибег, Петар Ченгерић и Иван Оперовић, било их је даље под капетаном Владиславом Керечењијем (знатнији Марко Сивић, Фрањо Свастич, Петар Фелдвари, Марко Хорват, Јован Рац, Тома Рац, од којих је сваки имао под собом неколико коњаника), под капетаном Павлом Беке (Јован Темишварац, Јован Рац, Бартоломеј Рац, Цветко, Стефан Душић, Јован Шафарић), затим под Фрањом Хорватом (Лазар Рац, Ђорђе Димић) и под другима.⁴¹⁾

Затишје, које је сада овладало по целој Угарској и које је бацило у позадину српске ратнике, није ипак умањило утицај поглавица српских у Ердељу. Краљица Изабела је одликована сваком приликом српске прваке Петра Петровића и Николу Цреповића. Међутим Петровић умре октобра 1557, а наскоро затим, 15. септембра 1559, премине и краљица Изабела те је од сада утицај Срба бивао све мањи. Цреповића су убрајали на сабору у Торди марта 1558. међу најглав-

³⁹⁾ Коморски саветници извештавају 30. јула 1559. краља Фердинанда, да Димитрију Овчаревићу с тога још нису исплатили 347 форлута пајамничке плате, што су „multas possessiones, villas et oppida per occupationem possideat“ (Коморски архив, Ung. Acten).

⁴⁰⁾ Овај попис потиче из 1561. године, налази се у коморском архиву, Ungarische Acten за ту годину и носи наслов „Conscriptio domini Villagosvar“. Описујући место Schyrta (гдемад Syrla) вели „liget gegen anfang der sonnen, gränzt oberhalb an obbemelten alten schloss, rechterhand an Cassa vnd Bannat (In Arrader comital ligende dörffer), linkerhand St. Köress, vnterhalb Casimir, hat in die tueffe ein halbe stund vnd bratte eine stund, ackher vnd wissmath auf 20 pflug oder sessionen, noch vngepauth, weil die aldorth befündliche vnbesoldete rätzische millitz andere grund occupiert, diese vngepauthe ligen lassen vnd anderen zu bauen auch nichts gestattet, vmb ihre viech-waldt vnd heumath aldort zu behaubten“. На закључетку целог пописа пише „Vorbey gehorsambst anzufuegen habe, dass die vorgeschribene observanz nicht wohl stattzufinden hat, zumahlen der verschleiss schlecht, die rätzische millitz zu dato wegen noch nicht beschehener einrichtung dominieret, sich hin und wider in denen proedien die besten grundstückli zue nuzen machet, mithin alles auf einer bessern einrichtung vnd elnen solchen grundherrn beruehet, welcher mit seinem fleiss vnd vorschuss guete contribuenten beyzuziehen vnd die wüthschafften zu mellorlern sich angelegen sein liesse“.

⁴¹⁾ Коморски архив, Ungarische Acten за 1564.

није великаше државне,³⁵⁾ али он умре априла 1562. године. Петровић се није никад ни женио, а Цреповић остави за собом две кћерке, Кату, удату за Валентина Терека, жупана хуњадске жупаније и Јелену, коју је изабрани краљ угарски и ердељски кнез Јован Жигмунд удао за влашког војводу Петра, од лозе Басараба. Сватови влашког војводе одржани су у Сибињу 22. августа 1563. уз необичну помпу. У сватовима је учествовао краљ Јован Жигмунд, који је адонтирао Јелену за своју сестру, осим тога је позвао краљ и све ердељске великаше, да дођу лично на венчање и све градове, да пошљу своје изасланике у сватове.³⁶⁾

Споменули смо, да су многи Срби, који су навикли на четовање а чији је крај пао под турску власт, ратовали од сада у турским редовима. Али и из других крајева узимали су Турци од свију хришћана једино Србе за своје војнике, не захтевајући као од других народа да се потурче при ступању у турску војску. Срби су служили већином као мартолози у турским посадама. У једном дефтеру побележени су војници, који су између 2. октобра 1559. и 20. септембра 1560. били размештени као посада по турским пограничним градовима. Према том дефтеру било је у Пешти 163 мартолоза, којима су на челу били Стојан Беренић и Стојан Радић. У Жамбеку је заповедао Димитрије Радол над четом од 36 Срба Сремаца, у Тати је било 20 српских мартолоза, међу острогонским мартолозима је било много Срба из Варадина, Београда, Ковина, Смедерева и околине Видина, у Стоном Београду је било 152 мартолоза, већим делом Срба, у Вацу је било 27 Срба мартолоза, на челу им Вук Радошев.³⁷⁾

³⁵⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek, második kötet, Budapest 1876., стр. 88.

³⁶⁾ Erdélyi főispánjai, gróf Lázár Miklóstól, Századok az 1889. стр. 31. Фрања Ђај цинше краљу на Кошница 9. фебруара 1564. између осталог: „Caeterum scripseram antea sacratissimae vestrae maiestati, filium Joannis regis Transalpino waywodae filiam cuiusdam Rasciani Nikolai Czrepowitli nomine in matrimonium ducasse, cuius nuptiis ipsemet Transiluanus cum valde sollenni pompa interfuit ipsamque sponsam usque ad locum residentiae ipsius Transalpini cum honorifica comitiva transmisit“ (Hung. az 1564.); Török-Magyarokori állam okmánytár, szerkeszték Szilagyi Áron és Szilagyi Sándor, első kötet, Pest 1868., стр. 15.; Documente privitoare la Istoria Romanilor culese de Ludoxiu de Hurmuzaki, Volumul XI (1517-1612), Bucuresci 1900., стр. 581. Влашки војвода Петар је стојао у вези и са Николом Цреповићем, коме је слао свога послањика у Мунару, где је Никола женио са својом породицом. После смрти Никољине слао је током 1562. војвода Петар у Мунару често пута свог луција Маргарети, удовици Никољиној, а сестри Димитрија Овчаревића (о. с. стр. 87б.). Да је војвода Петар узео Сришњу за жену допривела је осим православне вере и ранијих веза са Цреповићима свакојаким та околност, што је Петар био с матерне стране прауку српског деспота Јована. Јованова кћерка Јелена умрла је са молдавским војводом Петром Рарешом кћер по имену Chiajna (Стана?), која се удала за Мирчу III. Чобана Басарабу, оца војводе Петра Басарабе (Љуб. Стојановић, о. с. стр. 157.).

³⁷⁾ Magyarországi török kincstári defterek, fordította lászlófalvai dr. Velics Antal, Második kötet (1540—1639), Budapest 1890, стр. 226—228, 231, 283, 242 и 251. У дефтеру од

О акцији ових војника српских остало је више података. Тако је једна чета српска од 125 људи, чији је поглавица био хатвански санџак-бег, напала новембра 1562. на село јегарског бискупа Арок-салаш. Чета ова спалила је цело село, поубијала је и мушко и женско и поробила све, што се могло однети па чак и црквене утвари. Јегарски бискуп извести о овом хатванског бега и позивајући се на мир, који је владао између Фердинанда и султана, затражи од бега, да казни Србе и да плати одштету. Санџак-бег се није ни освртао на бискупов захтев, јер је нападај српски извршен, како изгледа, са његовим знањем.³⁹⁾ Оваки нападаји нису били никаква реткост; погранична четовања и чаркања нису ни после проглашеног мира скидана с дневног реда.⁴⁰⁾

Срби у Фердинандовом делу Угарске губе све више значај као ратници⁴⁰⁾ и истичу се са другом једном особином, наиме као одлични трговци. Са миром између Фердинанда и Турске спала је вредност и потреба ратника те се Срби бацише на трговину.⁴¹⁾ И о властели срп-

23. октобра 1557. до 12. октобра 1558. набројана су српска села у некојим пограничним нахијама турским. У чанадској нахији се спомињу српска села Хердег, Сеген, Сент-Миклош, Мегфалу, Саравола, Теремја, Падеј, Хомокрви, Велвк Сент-Петер, Нађлак, Кањва, Моноштор, Баајаш, Мезекеђеш, Салатка; у вазархељској нахији Теке и Игаш; у фејлачкој нахији Калиак, Панкота, Торикхаа, Асалвак, Герефењ, Монар, Бадорлак, Селеш, Новак, Обач, Задорлак, Удварп, Чомрок, Токош Телек, Бодорок, Сент-Деметер, Шаг, Тетви, Сент-Петер, Телек, Родош, Шебексег; у арадској нахији Чолта, Феређхаа, Ђкич, Чермедхел, Сентивап, Кпшчалта, Кекев, Дорна, Шеховд, Мали Шеберђен, Отаг, Котва, Мали Селеш, Сент-Миклош, Маријан, Кечке, Фелдвар, Рарои; у бекешкој нахији Багат (о. с. стр. 194—203). У години 1558. спомињу се ова српска села Ходеђхаа, Холош, Јаношфалва или Сент-Јанош, Кингерт, Куп-Селеш, Куташ-Терем, Лоранг, Перјамош, Рабе, Сајан, Сириг, Визеш-ђан. У Егрешу и Чоки живили су годиве 1558. и Срби и Мађари, али у попису 1581. била су та места чисто српска. У попису порезника, који је сачињен 1564. Стефан Телегди, спомињу се као српска места Нађфалу, Саравола, Сент-Петер, Перјамош и Сент-Миклош (Torontál vármegye стр. 396). Из нахије бачке (санџак сегедвиски) спомињу се 1561. годиве наричито као српска места Селеш, Керекен, Крстур, Сент-Михаљ и Учак (Velics Antal, о. с. стр. 276).

³⁹⁾ Hung. са 1562; Verancsics Antal, Összes munkái VIII, Pest 1858 стр. 384, 389 и 393.

⁴⁰⁾ Србе у турској војној служби спомиње и Стефан Дерфи у једном писму јула 1564., као што сведочи овај запис „Stefan Derffy, recepisse an crais hauptman ehenhab der Thonaw ainen sig betreffend, item dass er ettliche Rätzen, so in solcher sig gefangen worden, von dem kriegsvolkh erhandeln vnd ir maiestat zuschickken soll“ (Ратни архив, Prot. Reg.).

⁴¹⁾ У мурно доба пала је вредност српских становника у Угарској те су на двору заборавили на обећања и на повластице, дате Србима. Декретима својим од 1557. и 1559. уврстио је краљ Фердинанд Србе заједно са Власима и Рутенима међу јобаће и наложио је, да их попишу и порез на њих распорежу (Dr. Kolosvári Sándor és Dr. Óvári Kelemen, о. с. стр. 427 и 463).

⁴²⁾ О трговцима српским имамо у експедитивним протоколима ратног архива неколико бележака из овог доба. Ратни архив наложио је довоаустријској комори јула 1564, да пошље навестај „per turckhisch vnnnd rätzisch landsteuth“, а нешто касије августа 1568., захтева ратни савет од секретара Хорвата „beruef der Rätzen vnnnd an-

ској у Хабзбуршкој Угарској, о Бакићима, имаде све мање и све безначајнијих вести, јер су се и они одали мирно« домаћем животу.**; Али Фердинанд није дуго делио са поданицима својим уживање мира. Остарео и изнемогао преда априла 1564. управу државе своје сину Максимилијану, који је годину дана пре тога био већ крунисан за краља угарског.⁴⁹ Наскоро затим, 25. јула 1564, премине Фердинанд и буде сахрањен је у Прагу покрај супруге краљице Ане.

derer vnder dem Türggen gessner handlsleutt halber satnt dem guetbeduncklien. so iczlgcr zeit eingesellt*.

⁴⁹) У окспедитивн протоколна еачунип је из уар-ра 1562 овај запис: „Peter Bakhitsch btthet ime eine vnderhaltung auf die etliche pferdt zu bewillige». Beschluss: bewilligt auf 10 pferdt besüldung, а иод септембрм 1.562. стоји: „Paul Bakyth per pösserung seiner besoldung vnd bittet vmb ain tafclgeldt“.

*.) Прв крунисању његову fino је и Uan.ie Battuh (Kovachich, Scriptor. Minor. 1. стр. 149.

стојала већим лелом из српских војника, који су бранили храбро град и одбијали дуго врсна непријатељске нападаје мо кад ни од куд не дође помоћ, а јуначки заповедник посаде Димитрије Овчаревит погину,*) преда посада 2 септ. 1566. градску тврђаву Турцима. Градове Ђулу, Сигет и Јегар захтевао је султан као услове за мир и кад лепим начином није успео да их добије, узео је освојење тих градова као циљ свога војног похода, Док је један део војске опседао Ђулу, главна сила, којој је сам султан на челу стојао, прешла је код Осека преко Драве и првих дана августа упутила се на град Сигет.

У сигетску тврђаву затворио се гроф Никола Шубић Зрињски, бивши дугогодишњи бан хрватски а у то доба врховни заповедник прекодунавске крајине. Од младости своје лрвео је Зрињски тако рећи цео живот на бојном пољу, у вечитој борби са Турцима. У Сигету је сада очекивао турску силу са својих 2500 војника, од којих су Већин део били Хрвати, а остатак Мађари. По свој прилици је међу ратницима сигетским било и Срба, али је то морао мален број бити, јер их извори изричито не наводе. 6. августа започео је султан олседати Сигет отворивши опсаду жестокиим јуришем, кога опсађеници уз велике губитке турске одбију. Недељама је одолевала посада турским нападајима, па ипак помоћ, која је имала довољно времена да стигне, није се ни од куд појављивала. Краљ Максимилијан је прикупио војску. бројем и опремом јачу од Турске и та је војска на челу са краљем

надемирно стојала под градом Ђулом, готова да ступи у акцију тек онда, ако Турци попу на веч. Зрињски је одбио 15 јуриша турских, али му се број војника при томе смањило за половину, зидови градски попуцаше и он буде принуђен, да се повуче у узану градску тврђаву. Кад топови турски и ту пробише зидове и кад ватра, која се појави, начини даљу обрану немогућом, обуче Зрињски 7. септембра своје свечано одело, прикули око себе преостале јунаке, једноме од њих, по имену Николи Јуранићу, иреда заставу, затим отвори капију

dominationem vestram, prouideat Gywlae, nunc quoque aliud scribere non possum, quam quod certo intelligo, multos ex praecipuis viris militaribus discessisse. Stephanus quoque Abrahamffy vna cum vxore et rebus omnibus Gywla discessit et timendum, ne factiosis adhercat. Iste quoque Olcharowyth misit hominem eius ad dominum comitem Eccium a Salmis, veniam et Hcentiam petendo, interim tamen res et suppellectilia omnia inde abduci facit, videt enim manifestum periculum“ iTurcica за год. 1566).

*) Lendvai, о. с I стр. 70; Istvanffy, о. с. срп. 308. Опасујућн овј догађај ве.ш Иштванфв, да је Ончареввћ бно взавредан чоиек. кога су војивцв н иарочнтно Србн, поштовалв као оца свога а слушалв га са аајвећом љубави. Ов је многе војивке пзбавно вз ропства, другвма је поклањао коње, оружје, иоваца алп хаљвиа Рањеи је бво првлвои једвог вспада вз града в у првв иах вије раив ив ирадавао пећу важност, алв иту се од рапе крв отрује те цела глава отече в храбра јуиак умре у иајвећам иукаиа (Ibidem). По једвом летоипсу српском авао се ааповедипк турске војске, која је Ђулу освојпл«, Петраи иаиia (Љуб. Стојаиоввћ, о. с. стр. 149).

од тврђаве и преко малог дрвеног моста залети се на непријатеља те јуначки погине скоро са целом посадом градском.

Пад Сигета није султан жив дочекао. Један дан пре тога испустио је душу. Мехмед-паша Соколовић, који је у тоба био велики везир, затајио је смрт Сулејманову све дотле, док син његов Селим није дошао из Азије и преузео управу државну у своје руке. Нови султан није наставио борбу, него је био, као и краљ Максимилијан, склон миру, те бискуп Антон Вранчић успе да почетком 1568. у Једрену склопи у име краљево са портом мир на осам година. Мир се овај протезао и на Ердељ, а као основ му је служио моментани фактични посед појединих сила.

У време ратних догађаја био је однос српских племићских фамилија спрам осталог народа српског у Угарској много тешњи него у мирно доба. Четници српски су најрадије служили под заповедништвом српског племића, с којим се могли на матерњем језику споразумевати, те су војници српски стојали за време рата у непрестаном додиру са племством српске крви. У мирно доба упућени су били племићи у друштвеном животу на мађарско племство, с којим су били одасвуд окружени. У мору мађарскога вишег и нижег племства, удаљени од језгре српског народа није националан осећај код наших угледних људи могао да се одржи у снази него је полагано и постепено наступао процес однарођивања. Па и код оних првака наших, код којих су унутрашњи осећаји, и национални и верски, остали нетакнути, тешко је пратити живот и рад њихов, јер су попримали спољашње знаке помађаривања. Тако на пр. поуздано знамо, да су разграђене племићке фамилије Фејрвари, Темешвари и Фелдвари биле и покрај својих чисто мађарских презимена српске и православне вере. Свакако је морао бити велики број таквих српских фамилија, само је због непотпуних историјских извора немогуће установити њихово српско порекло.

Велика је потешкоћа за истраживање живота српског народа у Угарској, што извори, почевши од друге половине XVI. столећа, место сваког презимена називају поједине Србе једноставно Рацима. Тако се у једној молби племића из Ђуле спомиње године 1560. племић Петар Рац, коме је касније, 22. марта 1568., дао краљ Максимилијан као донацију три дела места Боршод у жупанији боршодској.³⁾ Овај је Рац набрзо после тога допао невоље. Мада је постојао мир између Аустрије и Турске, упао је он са својом четом у турске крајеве где је робио и палио куд год је стигао. Ратни савет, извештен о томе, баца Раца у тамницу.⁴⁾

³⁾ Коморски архив у Бечу, Ungarische Acten. У донацији вели Максимилијан, да даје три дела места Боршод Петру Рацу „hominis fortitudine militari et commendatione multorum virorum motus“.

⁴⁾ Ратни савет издао је овакав излог: „An graf Eggn zw Salbm, das er Ratz Pettem

Током шеснаестог века и особито у другој половини његовој истакли су се поједини Срби и у дипломатској служби. Нарочито су били вешти као изасланици ердељских кнежева код влашких и молдавских војвода, затим код Татара као и на порти. Године 1556. спомиње се изасланик ердељски Павле Радић на двору војводе Александра, око године 1578. и касније спомињу се Петар и Михајило Раци као посланици ердељски, а 1580. Петар Рац и Никола Ивановић.⁵⁾ Године 1558. ишао је Павле Рац као изасланик ердељскога кнеза војводи Радулу, но тај ће бити по свој прилици истоветан са горњим Павлом Радићем.⁶⁾ Од осталих знаменитијих Срба, којима извори из овог доба место презимена стављају реч Рац, споменућу: Вука Раца, јегарског ратника, Валентина Раца, Клемента Раца, Јакова Раца, становнике у Герге-у, Владислава (Жировића) Раца, војводу коморанског⁷⁾ даље Гаврила Раца⁸⁾ и кањишке војнике Јована и Маринка Раца.⁹⁾ Но далеко знаменитији од свију ових је Павле Вратковић Рац, зет Павла Бакића млађег, о коме ћу као и о споменутом Петру Рацу, наћи касније прилику, да коју више проговорим.

Од Овчаревића живила је у ово доба још и сестра Димитријева Маргарета Овчаревић, удовица Николе Цреповића. Димитрије Овчаревић је био незадовољан са својим положајем у Ђули и молио је с јесени 1565. ратни савет, да га премести из Ђуле, а са том жељом ће по свој прилици бити у вези и пут његов у Беч, који је на почетку идуће године предузео.¹⁰⁾ Ове је године Димитрије, као што смо

von wegen aines gelthonnen straiß soll gefänckhlich einziehen vñnd straffen" (Prot. Reg. аа 1570).

⁵⁾ Hurmuzaki, о. с. Vol. XI. Bucuresci, 1900 стр. 791, 817 и 821.

⁶⁾ О. с. стр. 869.

⁷⁾ Ungarische Acten за 1567. Овај војвода Владислав је путовао са Ђорђем Хосутоти као посланици у Цариград па су га током 1567. оптуживали, да је његова надаја узрок, што су Турци у Будви затворили чет чланова аустрајског посланства. Са овим ће бити у вези белешке, које су сачуване у ратном архиву о истом Владиславу и које гласе: „Ladislaus Rätz beschwärdt sich wider Anndreen Kielman obrister zw Comorn, das er ime gelt vñnd andere sachen nemen lassen" (Exp. аа 1569.), као и малог ратног савета „Andre Kielman soll Ladislaus Rätz 60 ducatten, die zw seinen hannden erlegt worden, widerumb herausgeben" (Reg. аа 1569).

⁸⁾ Под новембром 1572. пишу Ung. Acten за њега: „Gabriell Rasciano, filio quondam Joannis praesbiteri Rasciani, ad rationem annuae eius prouisionis dali sunt floreni 32". Овом Гаврилу давана је провизија дуго времена. Има о томе један податак и на 1584. (Történelmi Táр аа 5900 стр. 92).

⁹⁾ У попису књижицих војника приликом исплате пажњине у год. 1575. упидају у очи покрај споменутих два Раца још ова имена: Bartholych Myhal, Tergossyeh Gaspar, Tergossyeh Filler, Mwkach Radych, Kryschyeh Janos, Marko Wukylyewyeh, Prynchyeh Georg, Rackhowith Andrasch, Herlenowitsch Migklosch, Racintschitsch Janusch (Коморени Архив, Ungarische Acten).

¹⁰⁾ У ратном архиву су сачуване ове белешке о Димитрију: „Demetrius Ochirewyth bitt ime von Gyula abzichen zu lassen vñnd anderer orte zu gebrauchen" (Exp. сeur.

споменули, погинуо при опсади Ђуле од Турака, а сестра његова, удовица Цреповићева Маргарета, надживила га је са кћеркама својим, Јеленом, која се раставила од влашког владара Петра Басарабе па се преудала касније за Владимира Московљанина и Катарином, супругом Валентима Терека, унука старијег Валентина те се њих три обрате 1572. године војводи ердељском Стефану Баторију с молбом, да по* тврди њихово право на породична имања Чанад, Холдвилаг, Цјороштел и Мунару.¹¹⁾

1665.); „Ocharowith Demetrius bltt vmb erlaubnus ain raiss geen hol zu thuen“ (Exp. фебр. 1566.) а вааог ратвог савета: „An Ladislaus Keretschenl, Demetrio Ocharowyth ain raiss gesch ho! zu erlauben* (Reg., 16. фебр. 1566.).

) С пролећа 1566. отерао је војвода Петар од свбе своју жену Јелеву те се она заједно са кћеркицом својом Теодоркицом врати у Ердељ. Крал Јоаав Жвгмунд Заообља, који је Јелеву adoptирао за сестру своју, примио је врло усрдно а покловио јој град Деву за стаивање в на уживање градских првхода, док се не рашчисти патане, шта ће даље бити с њом (Documente privitele la Istoria Romanilor, culese de Ludoxiu de Hurmuzaki, Volumul II, partea 5 (1552—1575), Bucuresci, 1897. стр. 591). О фамилји Цреповићеној вако оодатава у исмју Ђорђа Кемевдвја, уорављевом годвие 1572. вз Дете квезу ердељскои Стефану Баторвију. У писиу стојв: „nos litteras ejusdem inhibitionales, ammonitorias et rectificatorias pro parte magnifici domini Casparis Bekes de Kornyat contra generosam dominam Margaretham Olchiaruyt, relictam egregii quondam Nicolai Cherepuyt rafione et praetextu totalium possessionum Chanad, Sorostcl, Holdwilagh et Monora vocatarum in comitatu albensi Translluaniae existentium habitaram confectas et emanatas . . .” Каспвје је кнеа Батори вздао ову повељу: „Magnifico domino Francisco Forgacsi de Gyemes etc. cancellarlo ac summo consiliari nostro nobis honorando, salutem et fauorem, Exponitur nobis in personis generosarum et magnificarum dominarum Elenae egregii Vladomeri Muskovitae et Cathcrinae magnifici Valentini Theoreok de Enning consortium, filiarum vero egregii quondam Nicolai Chcrepult de Sasvar, qaomodo ipsae paribus universarum litterarum inscriptionalium factum totalium villarum et possessionum Csanad, Holdviläg, Sorostely et Monora vocatarum, in comitatu albensi existentium, quae scilicet in libris principum proxime defunctorum regiis concriptae et insertae haberentur, ad praesens plurimum indigerent essentque necessaria. Pro de harum serie committimus tibi et mandamus firmiter, ut acceptis praesentibus easdem unversas literas inscriptionales super praescriptis possessionibus factas requiri et reinveniri, requisitarumque et reinventarum paria jurium earundem exponentium uberiolem ad cautelarti sub sigillo nostro extradari et emanari! facere modis omnibus debeas et tenearis, secus non facturus. Datum Albae Juliae feria quinta proxima post dominicani reminiscere, anno domini millesimo quingentesimo septuagesimo secundo (Orszagos levéltár у Будвмоештв, Erdélyi osztály, Comitatus Albensis, Cista 4 Fase. 1). Истодобво са оввм подацима о фамилји н поседу Цреповићеву сачувљв су нам спокевљвц в јадаи попвс сросках места у турсвој Угарској. Годвие 1672. сломвју се ова српска иеста по горљој Бачној: Kelebia, Tompa, Ludas, Borsód, Máttyushiza, Mélykút и Ivanka (Bics-Bodrog vérmegye, szerkesztette dr. Borovszky Samu, II kötet стр. 103). На встои месту се палазв, врема јсдион дефтеру турском од 21. јуиа 1579, дообс осталих сроских места у Бачкој, међу која рачунају Турци: Kollut város, Kiskollot, Kecsene, Vadka, Ordásfalu, Mestorfalu, Arozdarfalu. У твм мостпма су сроске фаиилје довмеце ваведене, затвм се иабрајају остала места сриска: Mrzsefalu, Genizfalu, Gorne Verbász falu, Hrasztina falu, Teiekház falu, Nagy Szonta falu, Veprovác falu, Bezdin falu, Vaniska falu, Doroszlo, Gorne Petrofcze, Barja, Puszta-Kis-Barja, Gregorofcze, Nagy Ilisz, Pervancze. Odzmk-Tatár, Kesznc, Feltnar. Martinofcze, Szenmartin, Nagy*Batalom,

Од фамилије Бакића живила је удова кћи Павла Вакића старијега, Маргарета, која је била удата за Јована Кендефија а после смрти његове преудата за Тому Олаха, кога је такође надживила. Њој је двор исплаћивао старе обвезе, које је имао према фамилији Бакићевој.^{1*)} Осим Маргарете често се спомиње у ово доба и Урсула Бакић, удовица Петра Бакића.^{1*)} Занимљиво је да женски чланови фамилије Бакића и кад се поудају, ипак свагда истичу своје девојачко презиме. Ово се исто опажа и код женских чланова Јакшићеве породице. И ако је мушка лоза Јакшића угинула још 1543., разудате кћери Марка Јакшића истичу своје име Јакшићево још пуних тридесет година.¹⁴⁾

Досељеници српски у Угарској нису били само врски ратници

неко, како смо споменули, и одлички борници и трговци, те су на су делу Угарске становали. Разуме се, да су баш с тога били више од других изложени пљачкању непријатељских чета.¹⁶⁾ Бавећи се

Szent-Oyörgy, Nagy-Telck-Vat, Doszta, Baris, Puszta Garna, Tele, Pusztaküt, Vcreszló, Puszta Renk. У свима овим местима бало је стационитво чвсто српско, само у Оцпк-Татару п у Б&рвту иалазвло се по 12 муслвмава.

^{1*)} У коморској архиву се налазе два иодатка вз год. 1566. о твм исилатаиа. У једном стојв: „Ausgab vnnd belzaltung allerlay schulden vnnd von etlichen verfallen interesse ... frawen Margaretha Bakhyt weyllenndt Thomam Olach sonnst Kendy gelassen wittib flor. hung. 200* (Ung. Acten), а у другом иаређује краљ Максимвлвјан, да се у

два оброка исплати 100 флор. Маргарета ВакоК (Margarethae Bakyth Joannis Kendeffy relictae et magnifici quondam Pauli Bakyth filiae ob eximia et praestantia utriusque castro Ung. Gedenkblicher). Иа год. 1670. је такође сачувапа белегака, у којој пзмеђу другог стоји: „dominac Margarethae Bakyth quondam domini Kendeffy relictae In rationem debiti nouem millium florenorum rennensium soluti sunt 48 flor. 42 er.“ (Ung. Acten).

¹⁾ У коморском архиву, Repertorium, иалазв се иод датумом фебруара 1568. ова белешка: „Ratschlag auf Emerici et Pauli Czobor, auch Michaelis vnnd Vrsulae Bakyth etliche begern*.

и) О иодели добара међу кћсрвма Марна Јакшвћа остало иам је внше иодатка, међу оствлвиа в овим: „Signatura super divisione bonorum Marci Jaksit de Nagylak Inter Elisabetham Nicolai Doczy viduam et Scholasticam Ladislai Zeleméry consortem, filias vero eiusdem Jaksit inita, vigore cuius Scholasticae antelatae medietas civitatis Naghlak integrae posscssiones Mezöhegyes, Kirélyhegyes, pr.icidium Ràkos, Feltak cum castro Czefresd. nonnulli subditi In oppido Czomorkàn, Chanadiensis, ex septem possessionibus ultra fluvium Maros in comitatu Ihcmesicnsi situati et Paterlaka vocati, tres integrae ct medietas septimae posscssiones Boldog Aszon-Paterlaka vocatae; antelatae Elisabethae autem medietas civitatis Nagylak integrae possessiones Samson, Kutas, medietas Zombatlicl, castrum Sasvar cum oppido, nonnulli coloni in Czomorkan, tres integrae ex memoratis septem Paterlaka et medietas Boldog Assonlak (casto Nagylak ct 8V possessionibus circa Lugas situatis pro communi relictis) obtl-gcrunt“. (Orszàgos levcltär, Fase. 759 № 43). Год. 1750. водвла је пАриш<у Anna Jaxyt. piimum Casparis Bänffy dein vero Antonil olim Kendy relieta, tutrlx pueri Ladislai filii Jobi Paxy протвв Иетроивае Chyre Nicolai de Walko consortis (Faso. 1036 № 49).

^{1*)} Tatto ва пр. вз аирпла 1566. имаио у Prot. Exp. ону белешку: „Etlich Hungarn bitten vmb bewilligung die turggischen Rätzcn zu plündern*.

најразноврснијом трговином стојали су Срби из турског дела Угарске у добром одношају са калетанима и другим војничким и цивилним поглавицама у хабзбуршкој Угарској, јер су српски трговци богато награђивали пријатељство тих поглавица. Изгледа, да су отуда настале и разне злоупотребе. Угарски сталежи су од увек мрзили српске досељенике и настојали, да им нашкоде, где год могу па су ове злоупотребе узели као повод, да на саборској седници од 27. јула 1567. донесу чланак законски, којим се најстрожије забрањује капетакима по Угарској, да заклањају Србе или друге сумњиве трговце из Босне.*)

И после склопљеног мира гледали су у Бечу с неповерењем на ердељског кнеза и изабраног краља угарског Јовака Жигмунда. Држали су, да он и на даље лодстиче Турке против Аустрије и да он буни

мађарске великаше у хабзбуршком делу Угарске. Напоследку пође за руком коморнику кнежеву Гашпару Бекешу да 16. септембра 1570. склопи у Шпајеру уговор са краљем Максимилијаном, по коме Жигмунд признаје врховну власт краљеву над собом и ступа с краљем у савез против Турака, а краљ обећава, да ће Жигмунду дати за жену рођаку своју, баварску приниезу Марнју. Али рана смрт Јована Жигмунда (умро 15. марта 1571.) уништи овај уговор. Са Жигмундом је изумрла лоза Запољина и ердељски сталежи изабраше себи за владара Стефака Баторија, најугледнијег и најбогатијег магната ердељског. Овај је заиста био дорастао владарском положају своме, али га набрзо изабраше Пољаци за свог краља те Батори даде најпре изабрати свога брата од стрица Кристофа за кнеза ердељског и тада пређе у Пољачку где преузе краљевску власт. У то умре 12. октобра 1576. краљ Максимилијак и на престо хабзбуршки седе његов најстарији син Рудолф.

Положај Срба под ердељским кнезом био је повољнији него под влашћу хабзбуршком, где су српски досељеници патили под притиском мађарских сталежа. У Ердељу је власт ишла ка руку српској трговини, у хабзбуршком делу Угарске су српски трговци потискивани. 17) Угарски сталежи су нерадо гледали нова српска досељивања и опорезивали су чак и оне Србе, који немају куће ни земље него су са марвом својом живели по шумама и бреговима и сав им се иметак састојао из

*) Dr. Fraknói Vilmos, Magyar orszagyilési emlékek, otödik kötet, 1564—1572. Budapest 1877. стр. 153. Као гдавну алоуиотребу иаводв иств члаоак пожуиског сабора, да српска трговца ибсв ореаалв пи од тогу, да Турцима продају хрпшћапску децу, »аробљене људе и ствари, отете од јобаћа (Dr. Kotosviri Sándor és dr. Óviri Kelemen, Magyar történet 1526—1608 évi történelmi emlékek. Budapest 1899. «тр. 573, чл. 50. у декрету Максимилијанову са 1567). Мађарски војноци су ввше иута уиадалв у тур-ито аевљиште и борплл ге са српским петиционив, као што иам ги«дочв белешва ратног архива на септембра 1578 годмјн < NHanns Kruschilz bericht, wie ettichc Raitzen geschlagen" (Prot. Exp).

17) Ратон савет мздаје 12. јуна 1577. налог „An grat £ggn zu Salm per abschaffung der rälzischen handelscut vnnnd wendung etlicher mangi in vnnnd ausserhalb Raab" (Prot. Reg).

покретнина,¹⁸⁾ а ердељска влада је драговољно примала српске досељенике и ослобађала је од пореза чак и оне, који су имали своје куће и земљишта. Оваким поступањем јачали су ердељски кнежеви српски елеменат у Ердељу, те су се Срби често селили са турског на ердељско земљиште. Крајем 1580. преселио се повелик број Срба из околине Темишвара у Ердељ, које кнез Кристоф Батори насели у Геребенешу у торданској жупанији, затим у Пагочи, Св. Петру и Силвашу у колошварској жупанији. Нове досељенике ослободи кнез кроз пуне три године од сваког пореза.¹⁹⁾

У једној повељи, коју је издао краљ Рудолф год. 1579. пригодом парнице Петронеле, супруге Петра Рајковића, а кћерке Димитрија Скендериновића од Јарка против Ане Катић, удовице Стефана Шилића од Фаркашдина, сачуван нам је један податак за генеалогiju Бакића. Ангелина, кћи Павла Бакића, удата је била за Имру Цобора, заменика палатинске части (палатинство није у то доба било попуњено) и имала је с њиме сина Мартина.²⁰⁾ Мати овог Имре Цобора је била Урсула Шаркан, супруга Петра Бакића, која је с првим мужем Гашпаром Цобором имала синове Имру, Павла и Ђорђа.²¹⁾ Истодобно имамо и један податак о Михајилу Овчаревићу, коме је ратни савет 29. маја 1579. дозволио да може отпутовати на три месеца у Ердељ.²²⁾ По свој при-

¹⁸⁾ Проповиције Максимилијанове за пожуњски сабор, 19. августа 1569. (*Dr Fraknól Vilmos, o. s. ötödik kötet (1564—1572) стр. 297*); проповиције Рудолфове за државни сабор 10. фебр. 1590. (о. с. *hatodik kötet, 1573—1585, Budapest 1879. стр. 358*).

¹⁹⁾ *Országos levéltár, erdélyi osztály, Ilber reglus Christophori Bathori I folio 33.* Цео текст о томе гласи: „1581. Albae die 4. martii. Illustrissimus princeps universos advenas Rascianos proxime ex pertinentiis Temesvár, ditone scilicet turcica, qui se in Transylvaniam contulerunt ac in territoriis possessionum Gerebenes in tordensi, Pagocha, Zent-Peter et Zylwas in colosiensi comitatibus existentibus consedere ex annuentia nostra. infra spatium trium integrorum annorum a die praescripta computandorum, exempt a solutione quorumlibet censuum, taxarum, dempto tributo Imperatoris turcici nec non servitiorum quorumlibet exhibitione et decimarum pensione“.

²⁰⁾ *Országos levéltár, N. R. A. Fasc. 1631. N° 22.*

²¹⁾ У будапештанском државном архиву N. P. O. Fasc. 1682. N° 29. гласи се овај запис: „Fassio Pauli, filii quondam Petri Bakyth de Lak, vigore cuius Michaeli de Reva, sororis suae carnalis Annae Bakyth marito, ad id se obligavit: quod ex portionibus suis in archibus Holich et Fleskeo earumque pertinentiis, prout et castelli Sassyri nitriensi et posoniensi comitatibus adjacentibus habitis, interea donec de 3000 florenis, quos prefatus Michael de Reva pro earundem e manibus Ursulae Sárkány antelati condam Petri Bakyth relictae, novercae scilicet suae ac Emerici, Pauli et Georgii Czobor filiorum eiusdem ex Caspare quondam Czobor, priore marito progenitorum recuperatione de suo expendat, plenarie satisfecerit, nulli quidquam impignorare vel alio quovis modo alienare velit“.

²²⁾ *Prot. Reg. донос* под 26. мајом белешку: „Ad Agriensem vmb bericlit, ob Michaelem Oucharowith auf drey monat in Siebenbürgen zu erlauben“, а под 29. мајом: „Passbrief für Michaelm Oucharowith in Sibenburgen zu ziehen“. (1) Михајлу имамо податана и из год. 1583., кад му је плаћена промија у износу 32 фор. (*Történelmi Társaság 1900. стр. 63.*)

лици је Овчаревић путовао тамо у намери, да посети своје српске сроднике у ердељској кнежевини.

Нови владар аустријски, цар и краљ Рудолф, наставио је према Турцима мирољубиву политику свога оца, те је продуживао на даљих осам година једренски мир. Али и за трајања овог мира, на граници је остало ратно стање. Турске чете су упадале сваки час у хабзбуршки део Угарске, робиле су незаштићена села и вароши, а често нута су ударале и на утврђене градове. У одбрани границе од Турака истакло се и неколико знаменитијих српских ратника. Највећу пажњу обратио је на себе споменути Павле Вратковић Рац, зет млађег Павла Бакића. О њему имамо вести још из 1569. године,²³⁾ но прави значај његов настаје са јулом 1574., када је постао заповедником пограничног града Ујвара на место умрлог Ђорђа Гици-ја.²⁴⁾ Чим је Рац именован заповедником ујварским, одмах је живо прегао, да град свој поправи и припреми за одбрану. И заиста већ октобра ове године удари једна чета турска на Ујвар, али је Рац са својом посадом сузбије. У овом сукобу пало је више Турака мртвих и многи буду заробљени, које Рац заједно са трећином плена, отетог од Турака, а у вредности 400 талира, пошље цару у Беч.²⁵⁾ За цело време свога управљања Ујваром заштићавао је Павле своје сународнике Србе и настојао, да им прибави намештење у аустријској војсци и да избави из турског ропства поједине ратнике српске. Нарочито је водио бригу о Стефану и Луки Рацу,²⁶⁾ о Павлу Скиљановићу и о свом сину Вуку.²⁷⁾ Градом је

²³⁾ Марта 1569. издаје ратни савет: „Anntwort an Pauln Rätzen, khriegsman zu Vywar“ (Prot. Reg.), а јуна исте године: „Ratz Paul bschwert sich wider den Gltzi Georgen“ (Prot. Exp.). Приликом пописа плаће појединим ујварским официјарима год. 1569. пише: Paulus Raacz, idem a prima januarii vsque vltimam decembris ad equos 9 per flor. duos, ratione autem equorum declini per flor. 3 habuit fl. 252 (Országos levéltár, Lymbus).

²⁴⁾ У Dispacci di Germania год. 1574. стоји, да је краљ 6. јула заповедио угарској комори, да намести Павла Вратковића названог Рац, место умрлог Ђорђа Гици за напетана у Ујвару. Ратни савет изда 23. јула 1574. „Instruction für Paul Wrakhowitsch, sonst Ratz genannt, vber die haubtmanschaft zu Vywar“. (Prot. Reg.)

²⁵⁾ О поправци града пише у Prot. Exp. под 30. августом 1574.: „Paul Rätz schreibt turgische khundtschafften vnd begert robat zum gepew“. На то је ратни савет одговорио: „An Pauln Wrakhowitsch, auf das er wögen des gepews zu Vywar geschryben“. О нападају Турака на Ујвар пише 20. октобра 1574. ратни савет (Prot. Reg.): „Anntwort an Pauln Wrakhowitsch, auf sein anzalgen, wie die zw Vywar Türggen geschlagen“. О нападају пошље Павле наредбај новембра исте године: „Wrakhowitsch, wievil sy Türggen gfangen vnnnd Irer kays. mt. zum dritten taill daraus gepiert“ (Prot. Exp.) На истом месту 22. дец. 1574., пише: „Wrakhowitsch Paul, das der dritte taill peut merers nit als 400 thaller vnnnd wie sy den feindten nachgesetzt“. У мају идуће године је наложио надвојвода Карло Павлу, да својим војницима забрани узнемиривање и завојвање Турака. Ови су хтели, дакле, да се освете Турцима на нападај (Országos levéltár, Acta publica Fasc. 41. № 45.).

²⁶⁾ У сукобу Бекеша са Баторијем узео је Стефан Рац учешћа на страни Бекешевој (1679), а 1580. заповедао је над једном војничком четом у Јегру (Katona, о. с. св. 25, стр. 404 и св. 26, стр. 90).

²⁷⁾ Стефан Рац се је нарочито одликовао међу својим сународницима. Један

управљао на потпуно задовољство ратног савета. Изралио је, да је у Ујвару повишен број војника, те кад је 1575. запретила од Турака опасност грофу Форгачу, Павле је добио налог, да му са 200 ратника притекне у помоћ. Године 1579. имао је Павле нов сукоб с Турцима под Ујваром, који се такође свршио са поразом турским. Шта више, да би се осветио Турцима за ове нападаје, нападне с војском и заузме Паркањ, при чему многе Турке поубија и богат плен задобије.***) Идуће године замоли Павле због старости разрешење од службе, које му ратни савет и дозволи, но то разрешење се отегне, јер се Павле усте-зао да преда двору трећину плена.***) Кашње је молио од краља, да му подари за стечене заслуге нека имања, али није познато, шта је у овој ствари решено.,в)

брат његов је когвиуо код Свгета (Prot. Exp. за 1572), и и он сам јо почетком 1574. бво у турском рооству. Цавле Рад се обрати ратиом сапету у ствари ослобођења Огефавова, о чему Prot Exp, доиосв уарта 1574. овај запнс: „Paulus Ratz bit vm des Stephan Ratz erledigung gegen den gfangnen Ennigh von Solnockh. Caesarea maiestas et antea huius Stephani Ratz in suis grauaminibus memlnit et adhuc dementer meminisse digna* bitur, si sua maiestas captiuos aliquos Thurcas intromittat, ipse etiam restitatur“. Кашље, 24. септ. 1574., пнше: „Steffan Ratz, ist zu seiner erledigung der gfangne Türgg, so die zu Wywar geschenkt, bewilligt vnnnd dem stalmaister ime denselben erfolgen zu lassen beuolchen worden*. У дсцембру је био Стефани Рац на слободи. Он замолв краља да му даде службу, на што ратнв савет имложп: „An Wrakhowitsch Pauln, das er Rstz Steffan mH dlennst solle vnnnderpringen* (Prot. Reg.). Павле одговори марта 1675: „das er des Nagh Fcrentz verledlgten platz dem Ratz Stephan vbergeben hat“, но ратив савет га укорв „Pauln Wrakhowitshen würdet verwisen, warumben er des Ferenzen Nagh stöll one vorwissen dem Steffan Ratz vergeben“ (Prot. Reg.). Од осталох Срба, који су иод њви служвлп, Цавлв мреиоручје октобра 1574. Павла Скупљавовићв краљу, да му иоубьсь плаћу (Exp.), затпм се иов. 1575. аауавма за Лазара Малака (Exp.), а окт. ове годвпе молв место Јовнна Аиђала аа свог свна Вука, која је ввћ од аарвла ове годвие управљао иоловвнои чете умрлог Гашаара Черепија (Reg.). К«снвје, 1577., колво јеповишвцу плаће аа свог свиа, алп иу ратив савет ие одобрв молбу.

*) Katona, о. с. св. 26, стр. 89; Isthuaffi, о. с. стр. 35^.

**) Ратнв савет вадаје окт. 1574.: „Antwort an Pauln Wrakhowitschen aut das er vmb haltung merer khriegsleut zu Wywar gepetten“. О плену Иавлову довнајемо вз белсшке ратног савета под 1579.: „Pauln Vratkowitz vmb bericht, wie es bisher mit dem dritten teil der peutten, so zu Wywar erhalten worden, gehalten, wie vnd was gestallt dieselben angelegt worden*. О наиуштању службе његове наир: „Pauln Vratkowtth wirdet ime erlassung seines dienstes bewilligt (21 марта 1680). Идуће годвие даје краљ налог: „An Zelemeri Laszlo, Ratz Pauln an seinem ofiiziolat nichts volgen lassen biss er dritten teil der peutt erlegt“ (10. јан. 1681., Reg). О Иаплу Рацу пмамо један податак од Iти. дец. 1576., где се извнњана dit o иује ирирехао у помоћ „warumben er jungstlich, alss der bheeg zu (jran gestraiffen, nit zu den Comornem gestossen“ (Prot. Reg). Заиовед-лвцв на гранвцн ввоу сие.ш »ш на кратко хрсме оставвти сеоје место беа доаволе оладареве. Тако 10. марта 1578. молв „Peulus Wratkowyth vmb erlaubmis gehn Press* bürg*. (Exp.)

м) Panni «анет забележио ји о тој ио.іоіи Панловој v Prot. Lxp. за сеит. 1583. ове речи: Paul Vratkowlth bitt vmb etliche guetter. Hof camcr begertt des kriegsraths bedenckhen. Wider auf die hol cammer. Dem kriegsrath ist glvichwot bewisst, das der supplicant

Осим Павла Вратковића Рауа спомињу историјски документи Јована Рауа, ратника српског у Кањижи, Дели Дамјана, пешачког војводу у Тополчану, затим Србе, који су допали турског ропства. Јанка Војводића из Коморана, Адама Рауа и Кристофа Сиглића, Илију Рауа, Дели-Теодора и Николу Рауа из Јегра. Честе су вести о већ споменутом Стефану Рацу, кога су Турци 1484. по други пут заробили.*1) Из сачуваних података о сукобима пограничних чета и молбама појединих знаменитијих војника, да им краљ помогне при откупљивању заробљених другова, види се, како је несигуран и тежак био живот на граници. Погранични војници морали су бити непрекидно на опрезу, вазда спремни да дочекају нападаје турске и да једни другима у помоћ притекну.

Важнију улогу од ових многобројних Рауа играо је веслримски заповедник војвода Радић, који је у току 1585. допао турског ропства, али се уз новчану припомоћ цареви искупио те се већ почетком 1586. налазио у Веслриму. Године 1588. придружи се Радић са 200 својих војника заповеднику ђурском Вићентију Грегоријаниу и Петру Хусару, те заједнички нападну тврђаву Гест, освоје је и опљачкају. Грегоријанац повери Радићу ову тврђаву на чување, али на заповест надвојводе Ернста мораде је Радић* предати будимском паши Ферхату.**)

Покрај Павла и Стефана Рауа видну је улогу играо на граници аустријско-турској Петар Рау, о коме је већ било говора. Њему је владар за показаку храброст поклонио марта 1575. хаљину у вредности од 50 фор., што је у оно доба значило велико одликовање, а 1580. му је подарена војводска част у Ујвару над 100 ратника.**)

Други Петар Рау, с предикатом од Тевиша, служио је под ердељским кнезовима. Године 1572. био је посланик кнеза Стефака Батон-
ein alter langwieriger diener Ist, weil ime aber nit bewisst, ob vnnd was für gueter er hieuer vnnd zu seinem abzug empfangen oder ob er auch noch yetziger zeit mit einer jfrrlichen pension versehen, so kan der kriegsrath hierzue wenig rathen, sunder werden die herrn etwo bey der hungarischen caramer bericht hierüber einzuziehen.

*) Тешко је одредити, да ли се све весте о Стефану Рацу односе на једну личност или је оо средн више особа. У Prot. Reg. налазе се ове белешке: »An Andre Teufl per vnderbrlungung Ratz Istwans zu Raab" (16. јула 1680); „An die hof cammei wegen Ratz Istwans zu Erla begem" (14. јуна 1584); „Bescheid für Ratz Istwan auf das er vmb des Skuanowith Pauln stell vnnd offlciolat angehalten. Wirdet auf kunfftige gelegenheit vertröstet" (6. окт. 1682); у Prot. Exp. пише „Ratz Istwan vmb bestattung seines offlciolats vnnd ain gnad" (8. јул 1682); „Ratz Istwan gefangnen von Commorn werden sechs gülden reinisch auss gnaden bewilligt" (6. јуна 1684. год.).

И) Prot. Reg. и Prot. Exp. аа 1685. в 1686.; Katona. о. с. са. 26, срп. 363.

*) У Prot. Exp. аа 1676. пише: Commendation schreyben für Ritz Petern. Ist ime ain eher klaidt per 50 fl. werth verschafft worden". О војводству његову опше јула 1680. Prot. Reg. „An den von Zierotin Ratz Petern ein weidaschaft vber 100 trsbanten zu Vywar eruolgen zu lassen", ао већ 6. маја 1684. овше у Prot. Exp. „Ratz Istwan vmb des verstorben Ratz Petern weldaschaft zu Vywar".

рија код војводе влашког Александра и 1574. посланик кнежев на порти. Ове године се борио Петар уз кнеза,⁴⁴⁾ а кад Стефан постаде краљем пољачким, ишао је Петар Рац са својим војницима у Пољачку, те је уз остале ердељске чете помагао краљу у ратовима, које је водио. Нарочито се истакао у рату Пољака против руског цара Ивана Грозног. Приликом опсаде града Полоцка показао је 30. августа 1579. необично јунаштво. Имао је под управом својом 100 војника, али је сам био у првим редовима и личном храброшћу је највише допринео, да је град освојен од Руса. Многобројне ране је задобио у покољу те га краљ Стефан пошаље 14. септембра у Ердељ брату своме кнезу Кристофу на лечење. Са рањеним Рацом послао је краљ кнезу Кристофу писмо и препоручио је топло овог јунака саветујући кнеза, да му подари какво имање. Да ли се Кристоф одазвао жељи краљевој, није познато. Међутим је Петар чинио и друге услуге династији Баторија. Ишао је у Молдавску, да врати на престо војводу Александра, затим је био посланик ердељски на порти. За заслуге добио је 16. јула 1585. од кнеза Жигмунда Баторија донацију Вадкерт. Године 1591. слао га је кнез поново на порту као посланика, а јануара 1593. ишао је у Молдавску Вели-аги. Супруга му је била Зафира Логофет, а брат му је био Балинт Рац, који је такође учествовао као капетан над 100 војника у рату пољачког краља Стефана против Русије од године 1579. до 1581.⁴⁵⁾

У ово време спомиње се још један Србин, по имену Марко Хорват. Године 1582. је Марко један нижи часник у Токају, но већ те године заузима се за њега Ханс Рубер код ратног савета, који на основу тог заузимања одређује, да се Марку Хорвату осим дотадања три потчине још два коњаника и у исто доба да му се даде 50 талира.⁴⁶⁾ После овог времена све чешће сретамо на име Марково, као на одличног вођу и храброг ратника. У новембру 1588. узапћена је у

⁴⁴⁾ Hurmuzaki, o. c. Volumul II, partea 1 (1451—1575), Bucuresci 1891. стр. 617.

⁴⁵⁾ Siebmacher, Ungarischer Adel; Erdélyi országgyűlési emlékek. III. kötet, стр. 276; Szamosközi István történeti maradványai, Történelmi Tár за 1888. стр. 83; Veress Endre, Lengyelországi Adalékok, hazánk XVI—XVIII század történetéhez, стр. 23, 28 и 38; Dr. Ötvös Ágoston, Báthori István király levelei, Magyar történelmi Tár, Nyolczadik kötet, Pesten 1861. стр. 225; Katona, o. c. са. 26, стр. 501; Szádeczki, kormányi Békés Gáspár, стр. 293 и 409. Од осталих Срба ердељских спомињу навори Михајила Раца, који је такође пратио са својом четом краља Стефана Баторија у неговим ратовима. За стечене заслуге добио је племство од краља Стефана повељом од 12. новембра 1581. По свој прилици је онај Михајило, коме је дат предикат „de Nemet Brod“, истоветан са Михајилом Рацом, коме 28. маја 1853. повлања племство кнез Жигмунд Батори, називајући га „servitor Cibiniensis“ (Siebmacher, Siebenbürgischer Adel).

⁴⁶⁾ У Prot. Exp. под 28. дец. 1582. пише: „Hanns Rueber pitt fur den Marcklio Horbath“. У Prot. Reg. за 28. дец. 1582. стоји: „An Carl Rueber dem Ratz oder Horwath Marco zu seinem dreien noch 2 pferd vnnderzugeben, а затим „Horwath Marco (Ratz) kriegsdienstman zu Toggey werden 50 taller anstatt der begeritten provision bewilliget“.

па их робиле и оправдава прелаз стонобеоградског бега на аустријско земљиште, који је пошао да казни српске хајдучке чете.⁴⁸⁾ Нешто касније, 28. августа 1587., извештава Никола Палфи из Коморана надвојводу Ернста, да се једна чета српских војника, преко хиљаду људи, кренула из околице Бечеја и Бечкерека према Будиму.⁴⁹⁾

Ове чете и са аустријске и са турске стране немају у својој средини знаменитијих људи, од имена и угледа, него су ратовале као туђи најамници. Српске племићке породице из прве половине 16. столећа изумрле су или су сасвим повучено живиле, без икаквог додира са народом, из чије су средине потекле. Од старих породица спомиње се године 1585. Катарина Бакић, удовица Гашпара Куна⁵⁰⁾ и јануара 1588. Михајло Бакић, у свези са сабором пожунским.⁵¹⁾ Занимљиве су вести и о Ани Бакићевој, кћерки старијег Петра Бакића, а супруги Михајила Реваја. Ана је имала осморо деце: Ловру, Петра, Фрању, Варвару удату за Гашпара Прушкоцког, Катуну удату за Валтазара Јакшиа, преудату за Николу Шармашаги-а и касније за Гаврила Кендија, Софију, удату за Ђорђа Фанчија, Јелену удату за Имру Доција и Јелисавету. Мати се много бринула за будућност своје деце, нарочито својих кћери, о чему нам сведоче сачувана писма Анина.⁵²⁾

Међутим се приближавао обрт у питању аустријско-турском. Краљ Рудолф, који се повукао у Праг и тамо занемарио потпуно државне послове, није додуше хтео прелома с Турцима⁵³⁾ те је још и 1592. обновио мир на нових 8 година, али већ идуће године наступише догађаји, који су неминовно морали изазвати отворен рат. Заборављени и потиснути досељеници српски избише сада поново на површину. У бојевима их наскоро налазимо у првим редовима и о њима сада почињу да воде бригу и рачуна на све стране.

⁴⁸⁾ Hung. за 1587.

⁴⁹⁾ M. kir. országos levéltár, Colosm. Convent. E protocollo minori X. Запис гласи: „Protectionales Catharinae Bakits, relictae Caspari quondam Kun de Kvsal, super cunctis suis bonis et possessionibus facta“.

⁵⁰⁾ Dr. Fraknói Vilmos, Magyarországgyűlési emlékek, VII kötet (1582—1587), Budapest 1881.

⁵¹⁾ Századok за 1883. (Lakodalmak a XVI. és XVII. században) стр. 217, 219 и 230; Deák Ferencz, Hölgyek levelei, стр. 84, 41 и 43—44; Történelmi Tar за 1898 (Kendy Gáborné végrendelete 1595.-ből) стр. 175.

⁵²⁾ Покушаји преговора са Србима у Турској и обећања, да ће цар кренути војску против Турака, било је и за ово време, али меродавни кругови нису озбиљно узимали ове акције. Тако је на пр. Рихард Штрајт ступио у преговоре са Србима и Бугарима, који су се преко својих свештеника заклели, да ће, чим виде хришћанску војску, сви листови подигнути оружје против Турака (Извештај од јануара 1602. Hirtmuzaki, о. с. Vol. XI стр. 211).

XIV.

ОД БУНЕ СРБА У БАНАТУ ДО БИТКЕ КОД МЕЗЕКЕРЕСТЕША.

(1594—1596).

Крај свију неправда, нанесених српским поданицима и од угарских и од ердељских сталежа, живот Срба у турском делу Угарске био је тежи него оних у Ердељу и у хабзбуршкој Угарској. Српске ратнике, који су се негда пуни жеље за осветом, доселили из покорене отаџбине у Банат и Бачку, да заједнички са хришћанским суседима војују против душмана својих, задесио је у новој домовини трагичан удес. Крајеви њихови пали су под Турке те тако све жртве, које су досељеници српски поднели, нису користиле ништа, него су шта више потомци тих досељених Срба место у прастарој српској домовини робовали Турцима у туђој земљи.

Података о животу ових Срба у турској Угарској немамо готово никаквих, али на основу оног што знамо у опште о положају раје

спрам својих господара, можемо мислити, како је тек тешко било ратничкој нарави српској да подноси јарам турски. Дуготрајни мир аустријско-турски приморао је Србе у Банату и Бачкој да притаје тешко стање своје и да поаносе сва насиља турска, али чим се одношаји аустријско-турски помутили и чим је отпочео рат, незадовољство са турском управом букнуло је код банатских Срба у отворен устанак.

Тешко је тачно одредити, кад је почео петнаестогодишњи рат. Прелазак турских лограничних чета на аустријско земљиште и робљењс њихово било је и у мирно време свагдања појава, а није ништа необично било, ако оваки нападаји добију мало већи обим те турске чете заузму и где који град у близини границе. Првих година задњег деценија XVI. столећа учестали су оваки нападаји, особито од стране босанског паше Хасана. Године 1592. нападне он на град Бихаћ у Босни и освоји га заједно са целом околином, која је још од краља Матије била у рукама угарских владара. Са овим кораком Хасановим настали су између Аустрије и Турске одношаји, који се ни по чему нису разликовали од отвореног рата, а кад почетком 1593. постаде великим везиром ратоборни Синан-паша, спремали се Турци, да и формално прекину мир. Хасан-паша крене с пролећа ове године велику

војску и нападне с њоме град Сисак, чија се посада храбро бранила, док јој 22. септембра не стиже у помоћ војска, којој су на челу били Тома Ердеди, Рудолф Егенберг и Херберт Ауерсперг. Ови, и ако бројем слабији, бацише се свом снагом на непријатеља и до ноге га потукоше. У боју паде и сам Хасан паша са многим одличним Турцима.

Пораз Турака код Сиска убрза намеру порте, да отворено зарати на краља Рудолфа и велики везир Синан паша крене наскоро војску, с којом се већ 4. септембра налазио у Београду. Истодобно заповеднуше бој с Турцима и заповедници горње Угарске па освојише више градова у жупанијама хонтској, ноградској и гемерској. У то стиже и Синан са војском те заузме након кратке опсаде Весприм и Палоту. Пошто је већ било поодмакло јесење доба, не хтеде се после ових успеха упуштати у даље ратовање него се врати са својим четама у Београд на зимовање.

Краља Рудолфа затекао је рат потпуно неспремна. Није имао ни новаца ни војника а ни савезника, те се морао лаћати свију могућих средстава да одоле непријатељу, Обратио се на сталеже аустријских покрајина својих, апелирао је на западне градове европске и под разним изговорима је ударао нов намет на народ и на поједине имућније људе. Од страних градова пружише му новчану помоћ шпањолски краљ, папа, разни талијански кнежеви и вароши као Фиренца, Ферара, Модена и Парма, велику предусретљивост показаше немачке државе као и чешки сталежи, но највише је допринео угарски државни сабор, који није презао ни од каквих жртава. Да би добио потпору и у војној снази, ступи већ током 1593. у преговоре са ердељским кнезом Жигмундом Баторијем, а знајући, како је тешко стање хришћана под Турцима, надао се и од њих користи у току ратовања.

Са хришћанима у Турској рачунало се увек кад је било речи о рату на Турке, а сви, који су правили планове о побуни хришћанских поданика турских, стављали су Србе на прво место, јер су они најтеже могли да се свикну на робовање. Ову идеју, да се споразуму са Србима у Турској у сврху заједничког ратовања на Турке, пригрлила је не само аустријска влада, него и кнез Жигмунд, те с пролећа 1594. док су још текли преговори о савезу цара Рудолфа са кнезом Жигмундом, водила се жива преписка и са српским виђеним људима у Банату. Повода су за то дали сами Срби, који нису имали стрпљења да сачекају развитак догађаја па да се у згодном моменту споразуму и придруже хришћанима него су на своју руку подигли буну против Турака.¹⁾

Подстицања је свакако било већ одмах у почетку устанка. На

¹⁾ Буну банатских Срба детаљно је обрадио проф. Јован Томић у студији „О устанку Срба у Банату 1594. године с нарочитим погледом на савремене прилике у суседним земљама, Београд 1899.“

граница српској према Ердељу било је доста српских хајдучких чета, које су Турке нападале по друмовима, а кад им је до невоље долазило, побегле би на ердељско земљиште. Чим је започео рат аустријско-турски, рашириле се вести по народу о тајним преговорима кнеза Баторија са царем Рудолфом и о скорашњем енергичном продирању хришћана у турске крајеве, те чете хајдучке добише новог полета и у њихове редове почеше Срби са свију страна хитати. Ердељске власти су мирно допуштале, да се чете образују на њиховом земљишту, шта више, ишле су им и на руку у томе. Ердељски погранични заповедник, лугошки бан Ђорђе Палотић, соколио је ратнике српске и обећавао им је лотпору. Исто се тако живо заузимао и потиривао устанак Фрања Гести, један од главних војничких заповедника ердељских. С почетка су се ограничили на нападаје турских каравана, али кад се број четника умножио, лаћали се они и тежих задатака: почну нападати турске замке и тврђавице. На челу једне оваке чете био је Петар Мајзош, који је негда био у служби лугошког бана, а у последње време ставио је у турском градићу Охату, недалеко од Темишвара. Мајзош удари са својом четом у марту 1544. на Вршац,*) пороби га и спали, затим нападне на неке паланке, те отме становницима све покретно имање, марегу, новац и ствари, а затим пребегне са већином својих ратника на ердељско земљиште. У исто доба је друга чета под заповедништвом Јовака Лугошакина пустошила у пределу око Алмаша, не надајући ни где озбиљног отпора. Велики везир турски Синан-паша, који је баш тада намеравао да крене војску од Београда, где је зимовао, према аустријској граници, јави кнезу Баторију за нападај српских чета и замоли га, да ухвати Петра Мајзоша и другове и да их казни.*) Батори одговори, да се таки разбојници сад у ратним време-

9 Једаи опсац стављн опсаду Вршца у кисивје нреие п велв, да су Срби опсели оосле освојења Бечкерека Бршац. 'Заповедник вршачке турске ооаде ооаве вођу српских уеташа Јаика Калабура аа мегдан. Јаико се одазове ооаву и убнје у двобоју турског заооведника, алв Србв ипак, услед кретања вовог uante Хасава млађег, дпгиу оисаду (Wolfgang! de Bethlen Historia de rebus Transeylvanicis. tomus tertius, Cibinii 1783. стр. 231).

) Ирво ^{ГВСМО} Синан-паше кнезу Баторви у отнарл устанка гласи: „Uraknak ura Erdély vaida. Mikor hozád érkezik az en levelem, ugy ércsed, Tjömösvarhoz tartozó uévti városbeU Maidzos Peter, ki azelőtt Lugasson is egynéhényszor lakot, mostan két szàz latornak elöljárója lött az hatalmas csészär birodalmàra Versecre rea mentek voli és az bà nyàkra is az bànyàkban cgunóhànyot megölt, màr liajoikat, pènzeket mind elvitte, mindcn latorsàgot megtudtuk, kit az idc vaio nèpek szinte oda az te orszàgodba kergettek és nyomozlak. Azért az illik te hozzàd, liogy azt Maydzos Petert minden térsaival cgyetemben Kerestetvén megbüntesed a mint ennek elottc az hatalmas csàsàrnak hivségedet mutassad, ebben is mutasd meg hùségedet, hogy afféte latrókat mindernd tóltàltatvàn, eróssen meg büntessed öket, hogy töbször az hatalmas csàsészèr birodalmàra nc gyitljenek és kàrt ne tgyenek. Az a latór immàr harmadszor tett kàrt az hatalmas csàsàr birodalmàban, kiért illik és méltó, hogy ki kerestcsed és térsaival egyetcmben megbüntcsed. Illyen latorért nem jò

нима свуда појављују но он ће са своје стране настојати, да похвата оне четнике, који су пребегли у Ердељ и да их по заслуги казни и већ је издао у том смислу налог лугошком бану Ђорђу Палотићу.⁴⁾

Срећан почетак охрабри Србе и целој акцији даде много озбиљнији изглед. Вршац постаде легло усташко и број њихов је растао непрекидно, те устаници прошире свој делокруг и ступе у додир и са аустријским војним властима. Ердељ је додуше био у непосредној близини устанку и са Ердељцима су побуњеници имали јаких веза — у њиховим редовима су били и многи ердељски Срби — али преговори кнеза Баторија са царем Рудолфом још нису били завршени и сталежи ердељски нису још хтели, да се кида са Турцима те кнез није смео устаницима да даде издашницу помоћ, јер је морао да таји пред Турцима своје везе са побуном. Између Аустрије и Турака је владао рат те аустријске власти нису морале да крију своје преговоре са побуњеним Србима. Невоља је била само то, што је граница аустријске Угарске била удаљена, но кад у мају генерал Тајфенбах, заповедник војни у горњој Угарској, поведе своје чете из Кошица и опседне турски град Хатван па се тако приближи устаницима, ступе ови у живахну преписку са Тајфенбахом.⁵⁾

te read valami szonak lenni". Набрао после тога пише му цово писмо, које је на кнежев двор стигло 8. априла, а докато га је Једап Лугошанин. У писму вели између осталог: "... mint ennek előtte most is hívségedet mutasd meg az hatalmas császárnak, azt is gondod legyen, hogy az latrokat által ne bocsásd országodon, megbüntessed őket, mert nem mind így leszen rövid nap immár elvállik, egy felé az dolog. Ez napokban valami latrok egy czüst bánjához való Virsicza nevű palankra rea menvén, az megégettek és minden marhát beöltöte kivették, ki Erdéli volt benne s ki máshova való. Azért az illik te hozzád, hogy afféle latrokat megkerestessed és megbüntessed, mert ezt az hatalmas császár athnameja ellen cselekedtik, mi legyen az oka? jobb léssen neked, ha az alattad való népedet meg bírod". (Државни архив у Будимпешти, Acta publica Transylvaniae ab anno 1583.—1594.)

⁴⁾ У одговору вели Батори: "... Irja nagyságod, hogy az latrokat országomon által ne bocsátom, arról nagyságodnak az irhatom, hogy afféle gonosztévő emberek ez mostani hadi időben mindenütt igen megszorottana. Mindazáltal arra nekem oly gondom nagyon, hogy mindenfelé az határokra vigyáztatok és az sok áll utokat, ősvényeket, mellyeken afféle gonosztévő emberek szoktanak ki s be járni. meghadtam, hogy elrekeszek, hogy annál jobban lehessen az reájok való vigyázás és gondviselés, sőt az, kik Versedzre utóttek volt is erőssen megparancsoltam az lugassy bánnak, hogy eő maga azokat is kikeresse és az kiket benne megtalálhat, megfogassa, minden kedvezés nélkül megbüntesse..." (Acta publica Transylvaniae ab anno 1583—1594).

⁵⁾ О преговорима Тајфенбаховим са Србима имамо оне белешке у ратном архиву у Бечу: 15. маја 1594. послат је „An herrn von Teufenbach antwort auf seine schreiben vom 7, 8 u 10 may per ersetzung der hohen ambler im veldt neben andern artikln. Item werden ime abschrift etlicher verlobnen schreiben vberschickht. Item per correspondenz mit den Rätzen" (Prof. Reg.); 30. маја пише ратни савет „An herrn von Teuffenbach per bassa temesvariensis ankhunft gehn Pescht vnd correspondenz mit herrn von Starhenberg, auch vberschickhung der assecuration für die Rätzen", а 1. јуна пише „Herrn von Teufenbach recepsse per volckhilff staigerung der hungrischen trabanten besoldung und tractation mit den Rätzen"; 15. јуна надет је налог „Teufenbach wegen der Rätzen auffstandt soll darauf

Вefc по првом писму Синан–паше види се, да је он сумњао у исправност кнеза Жигмунда, али кад прође неколико дана и нападаји усташа се поновише, а кнез ни једног устаника не ухвати, било је Турцима јасно, да за леђима устаничким стоји сам кнез. После Вршца нападну Срби на Вокчију те и тамо попале и поробе што су год нашли. Број ратника се даномице множио и при крају марта удари усташка чета од 500 људи на град Моржину, становнике поубијају и сву марву отерају собом. Међу устаницима познаше Турци многе главније људе кнеза Жигмунда и војнике ккежева војводе Фране Гестија. Неколико банатских српских усташа похватају Турци те их рашчережише и бацише на точак, но Срби се брзо осветише Турцима, похватају лађе њихове, које су из Липова пошле у Ердељ да доведу

соли и поубијаше Турке на њима. Синан–паша изашље једно оделење војске да испита, која су места заражена буном. У Ирхови ухватише Турци усташу Стакка са меколико другова, у Белшови и шесторицу, у Девихаби седморицу, у Азовици четворицу и седморо браће неког Лазара, село Нађ Јур пристајало је цело уз устанике, у Ирхову нашли су тридесет побуњеника, у ердељском месту Билени такође су сви становници били побуњени, а многи, који су недавно поробили турске паланке, налазили су се у Зелишћу. Главна сила устаника стојала је са војводом Мухником у околини Алмаша, одакле се спрема да нападне утврђени град турски Фачет.

Синан–паша напише писмо кнезу Баторију, које му донесе Мустафа–чауш 1. априла и пребаци му, што никако не хвата усташе.*)

gedenckhn, wie inen mit puluer vnd volckh zu hilff komen mOcht werden* ; нетог даиа је н&ложево „An herrn Steffano Bathori per hilff für die Rätzen. In simili Simoni Forgach“. У исти уах јавв ратнн савет „Archiduci Maximiliano werden die Zeitung der Rätzen wider die Turckhen erhalten victori vberschickht“. а НО јула наложн „hungrischen standt anbringen Rätzenhilff“ (Ibidem) У внше маха јављао је Тајфеиб&x ратлом савету о крета&у н успехама српсквх чета. У Prot Exp. под 1. јуиом виа ова белешка „Teufenbach vmb geldt und volckh und wegen der Rätzen praeparation wider den Turckhen“, а аод 22. јуном „Teufenbach per der Rätzen fortruckhcn continuiert noch, da man ime getdt, volckh und munltion schickht, will er Hatwan baldt haben“.

*) Писмо Чуоубо гласп : „Fiam Erdéli vaida Bathory Sigmond. Mikor az én leve-

len hozzád érkezik, így értesed, ennek ciotte az Erdély tartományában, vaia mi latrok egybe gyulven az hatalmasasasza Birodalmara Versedze, Bokenyara menven, azokat megdunak. Megirtam vaia, hogy afféle latrokat megfogassad és megbüntessed, de miért hogy eddig őket meg nem büntetted, ezután tobben gyültcnek ismit öszve, úgy mint ött szàzon és Mardzinàra üttottenek, az ott valokba, kit meg Oltenek s kit megsebesitettenek és minden marhàjokat elvèvén, kottya vetére hantak. Mostan ismit az szàndékok, hogy az kastélyra Fadzattra is reé mennyenek ezek az latrok. mind Oeszthy Ferencz névii szolgálhoz tartozók és ilyen látorsàgot cselekettenek. EzelOtt oda hozzàtok vaiami hajok is mentek volt sóért, kiket vlsza nem boesàtottàtok, mi annak az oka? En fiam az én ezom neked mindenkor tanàcs, meri nem biinteted meg azokat az latrokat, mi annak az oka, csak gondolkodgyàl felölle. hogy noha azok az latrok cselckeszik az látorsàgot, de az hire mind te rajtod vagyon, nem illik illyen szokat magadra vened. Ha akarnàd, azokat az látroket kOnyen kikerestethetnéd és megbiin-

Батори се у одговору своме извињавао пред Синаном, да не стоји у

визама, устанем крију се шумама и брдима. Пориче, да су међу усташима били људи Фране Гести-ја, него су скупљени из свију крајева и земаља, као што се у ратним временима увек купе свакојаки људи да робе и пале. Он ће са своје стране све учинити да похвата оне, који се крију на ердељском земљишту те је већ издао заповест лугошком бану да тражи и да хвата устанике. 7)

tethetnéd, mert az klk czelekettek, azok mind fő emberek, kit én megértettem, sokat látom én immár és sok forgat az en fejemben. Itt ml közöttünk is az jobbágyok föltámottak volt, de én megfogattam őket s kit négyé véagattam, kit nyársba vonyatom, kit horogba vetettem, benne egynéhànyon pedlg oda Erdélybe szállatak közüllök, az kket meg nem foghattak

Levelet irtam hozzàd ez dologért, én fiam valamit màst ne gondoly, hanem fogad meg az én szómat, minden dolog az tir isten kezében vagyon, az utolsóruł gondolkodgyál fiam, mi az oka, hogy az ilyen latrokat meg nem kerestetted és meg nem buntetted. Az hajókat is, kik Uppàruł oda hozzàtok sóért mentenek, mi az oka, hogy vlsza nem hocsàttod, az hajókat bocssàstok atà, ne hàborgassàtok az kereskedó emberekett, tudod mit végeztünk, miért cseiekeztek az athname eilen, ha tudod venni, az én szóm mindenkor baràtséghoz vaiò, ha aka* rod, hogy bUnös ne iégy, hid meg az en szomat. EzelOtt fő embereket ktltem vaia Thömösvär tartományába, hogy az mely latrok onnan az többivel edgyiltt az bànyàkra mentek volt, azokat meg drkàljàk és Irhova nevii faluba, Ztancz nevu latrort talàttàk egynéhàny magàval, Belsovicza nevu faluba hatot, Devlhaba hetet, Azoviczàn négyet és Lézàmak het Oczét, Nagy Jur falubeliék mind latrok voltanak, Irhova városba harmincz latrot talaltanak, Erdelyhez tartozo Bilena nevii falubeliék mindenestil az latrokkal voltanak, az melly marhàt innét elvittének, Zetistyén talàltak meg benne. Azok az latrok mostan mind Almas tartományban vadnak Muhnük vaidàval, azokat kerestess meg és biintess meg. Az a valda Muhnük mindenkor latrokat tartott, az athname szcrint lassad, vagy meg Olessed őket vagy màshova kiitgyed, azoti légv, ott ne tarcsad Almàs tartományában hanem màshova kulgyed, az tobb latrokat is biintess meg. Az én tanàcsomat vagy fogadod vagy nem, szabad legy vele*. Твх дана иослао је Свнав кнезу још једио онсмо, у коие јавља „Thömösvär tartományabul vaiami latrok gyülekeztenek, kik az Erdélyiekkal egyetértven, az ide vaio szeginysigre mentenek, marhàiokat erróvel elvittek, sok kàrt tóttének. Az kik Ut TOmOsvàr tartománybeliek voltanak, azokat meg fogattyuk és meg is bilntettyuk, de az Erdélyhez valók oda Erdélyben szalattanak, azokat ti is megbUntessétek. Ez idelg az hatalmas csàsàrnak hivségcdet mutattad, most is axon legy hogy azokat meg buntessed, erre gondod légyen, hogy az latrokat ki kerestetvén, megbüntessed és az mint őket megbUntetlk, ird meg ennékemv (Acta publica Transivaniac ab anno 1583—1594).

f) Одгоиор Баторвијев гласн: „Nagysàgcs bassa etc. Meghózzàk az nagysàgod levelit, meļben írja nagysàgod, hogy az latrok kàrt tennének és hogy azokat, ki kerestetnem, megbiintetném; arrùl azert nagysàgodnak mostanis egyebét nem irhetok annàl. az mint ezelott irtam vaia, afféle gonosztévOk nem csak ott, hanem it ez országban is igen megsokasottanak és sok kàrokat cselekesznek, kirul nagysàgodnak sokat Irhatnànk, ha va* lami hasznot làtnak, de annak egyebb semmi nem oka, hanem ez mostani hàboru ido és semmlképpen annak eleit nem vehetni illyen erdös és hegyes helyben, mellyeken mindenféle nemzetségek egynéhàny ország eilen szabadon a hova akarnak, oda mehetnek. Mindazáltal meghadtuk erössen, ezutàn is meghadgyuk mint az lugassl banusnak s mint az egyebb véghelyen vaiò tisztartoinknak, hogy azokat az latrokat mlndenüt kikerestessék és megbintessék. Nagysàgod is hadgya meg az végbelieknek, hogy Ok reàjok vigyàzanak és buntessék őket. Ahol nagysàgod írja, hogy afféle latrok ide voltanak, azt nem tagadhattyuk, hogy ide

Устанак се међутим рапидно ширио. Лугошки бан Палотић је храбрио устанике и обећавао им, да ће кнез Жигмунд са молдавским и влашким војводама и са угарском војском напасти Темишвар, а осим Палотића подстицао је усташе и Валтазар Ватори. Кнез Жигмунд је имао озбиљну намеру, да што пре зарати с Турцима и да се користи са покретом српским. Стунио је у додир и са влашким војводом Михајилом, а наставио је живо и преговоре о савезу са царем Рудолфом. Но преговори су се ови отезали, а ни сталежи нису никако хтели да прихвате кидане с Турском, те је кнез био принуђен, да непрестано пориче пред Турцима везу са устаницима. Темишварски паша Хасан управи кнезу 1. априла писмо, предочи му рад устаника и јави, да су Турци потпуно утврдили, да побуњеници несметано прелазе у Ердељ и да су многи од њих лави Ердељци, те га замоли, да их хвата и казни. Батори одговори Хасану као и Синан-паши, лорицао

valok is nem voltak közzük, de csak Isten tudgya, azok honnan gyiiltnek egybe. egy ünen is, mas honnan is. Nagyságod elhidyge, hogy itt az mi birodalmunkban senki oity fő ember nincsen sem Geszthy Ferencz sem mas, az kirul nagyságod ir, az ki afféle latrokat fejeert hátam megct mcne tartani, hanem csak azok co magok akarattyan vadnak, senkitiil nem fiignek. Az kiket pedig nagyságod ir, hogy ide szalattanak, küzüllök értheté nagyságod, hogy cz orszagh* so!; hcgyck. havasak vadnak és affélek mint azokra az hegyekre. crdókr fogának, illyen nyarl idOn immàr mind éjel nappal ott vadnak, lappognak az ialukra nem mernek jönni, földalhatna, vaiami en tulem lehetségcs, mindenben az athnamehoz és az hatalmas csüiszitr parancsolattdhoz tartom magamat. Irja nagysógod, hogy az só hajókat nem akarom alü bocsritani Lippàra. Senki azt inkóbb nem akarna mit én, ha az sonak kelette volna, de mi is csudàljuk, mi legyen az oka, hogy immiir cgy néhAny idóttiil fogva semmi sót innen nem szàlittottak, meri én azt akarnàm, hogy az hatalmas csriszàr birodalmànak is abbui ne tegyen fogyatkozàsa. nekem is hasznom (enne belölle. NagsAgod azért hadgya meg mint Mppàra s mint Tömösvàra azoknak az kik sóvai kereskednek. hogy jöjenck rea, mi itt min* dennek igaz Olég sot adatunk, mert nekiink is abbui volna több hasznunk. ha az sònak keleti volna, hogy nem mind vesztegiilana, nem tudom, miért tartoztatnak itt az hajókat, holott nekiink semmi sziikségiink nincsen rea, hanem Inkùbb nagyságod ez mostani Imboni idónek àlapotyrinak tulajdonlcsa, kiért az cellerek nem mernek jarnl és talàn attui is tartanak, hogy az mint egyébkor is történt, ott alatt mint só vakban s mint egyéb marhàjokban sokmant hánvanak, ki, hogy ne törtenyek, nagyságod vlseltessen gondot rea, mert ltt minalunk semmibul nincsen brntasok sem fogyatkozàsok“ (Ibid).

'I У писму Хасау паше темишварског ероју: „Uraknak ura Erdéll vaidànak köszönetemet írnom mini jo iiamnak. En fiam immàr egynéhàny esztendóitiil fogva onnan fölletek ide az földre szoktának az latrok mint az hatalmas császàrnak mint az szegenysegnek kàrt teszcnk. Ez napokban is zàzlókkal egynéhàny palànk alà jöttek, nagy kàrt tettek. kirul irtam vaia az tugassl bànnak, de eó megtagadà, hogy eó hirivel nincsen, az is izené. hogy eó ncki azokra az latrokra gondja lészen. de az mit mondot, abban semmi nem tott. Az latroknak utànnok menttink vaia és mind oda az le hatàrokba mennének, az nyllvàn vagyon, még az nap is tudgya. hogy azok hi latrok az ti orszàgtokba valók, feó nemes emberek is volta: közóttök, semmi nincsen, az mit meg tudtunk. Zlnan bassa gyakorla kérdezi tiitem, kiesodàk legyenck azok, a kik azt a latorsagot eselektették. En az montam, hogy azok orszàg làtrai, abban nincsen hire az Erdély vaidànak. Isten tudgya, mindenkor azt irom neki, hogy az hatalmas császàrnak hive, igaza kgyelmed soha baràtsàgomat nem nézi, az latroknak engedelemmel vattak és az hatalmas csdszàr orezàgànak sok kàrt tesznek. Meg mikor Gyula

је, да има додира са устанком и обећавао, да ће казнити сваког учесника у побуни. Но тих дана долазио је један чауш султанов, по имену Амхат, преко Влашке у Ердељ и уз пут дозна за дволичну улогу коју игра кнез, па не хтеде ни ићи на двор кнежев, него се одмах са границе ердељске врати у Цариград. Жигмунда је неугодно дирнуо овај догађај, те се хитно обрати везиру Синан-паши, изрази чуђење своје због таког поступка Амхатовог и нагласи верност своју спрам султана. Ни Синану није годно у ово време расцеп са Жигмундом, јер је аустријска војска опсела у исти мах Острогон и Хатван па су Турци имали на тој страни пуне руке посла. С тога се Синан начини као да верује речима Жигмундовим и замоли га, да поступа најстрожије против усташа, а он ће јавити порти, да не верује речима Амхатовим.⁹⁾

Кнез Батори сазове за 12. мај сабор ердељских сталежа у Торду и преко својих опуномоћеника покуша, да изради пристанак сабора на савез са царем Рудолфом и на објаву рата Турцима. Један део сталежа је био вољан да усвоји кнежеве предлоге, али већина није могла да се одлучи на кидање традиционалног пријатељства с Турцима. Сабор вотира додуше све, што је потребно за припремање на рат, али реши, да се с Турцима не почиње непријатељство док год аустријска војска не освоји Будим. Кнез је журио раскид с Турцима највише с тога, што је желио да употреби у своју корист устанак српски у Банату. Устаници су баш у то доба послали били у ердељски Београд владика Теодора Тиводоровића¹⁰⁾ са другим посланицима, да јави кнезу досадање успехе, да му понуде престо српског краља или деспота и да га замоле за помоћ. Жигмунд пошаље устаницима

magyar kéznél volt, akkor is ez az Fázat tartománya békességben volt, mostan is efféle latrok ott zászlóval Mardzinan az sokadalma megütöttek es ott sokat levágtanak, megsebesítellenek és eleven is vittének el benne. Az vaidámnak es egyéb törökeknek és minden marhájakat elvittek, kótya vetyére hántak, enyl sok látorságot cselekettek még az palánkba is be izentenek, hogy harmad napig ki menyenek belőle, mert azután oda is reafok mennek. Azok az latrok többire mind Gesztl Ferenczhez tartozók, annak vaidai Ispanyi vadnak velek, más Erdéii fő embert is ismertek meg közöllök. Ez az látorság igen sok, tudom, hogy kegyelmednek hírével nincsen, de nem jó következik belőle, semmi jóra nem vélhetni ezt árullatáshoz hasonló dolog, ez ilen latroknak nem köllének, ha az oda való ispánok, tisztartok, egyet nem értenek vélek, miképpen cselekedne ezt eő magátul az jobbágy. En fiam, nem jó dolog ez a mit ilyen időben cselekesznek, vagyon e kegyelmeteknek ebben hire, mi legyen ennek az oka, ird meg ennékem igazán az választ, hogy én is ércsem. Ha az hatalmas császárnak hív vagy, az latrokat meg büntesd, mert az utólja ennek nem jó leszén, az tanácsomat fogad meg. Az zerdár én tülem választ var, egy napnál tovább az csauzt ott ne tarcsad“.

⁹⁾ Одговор Синанов је донесен од Јована Лугошанина у ердељски Београд 22. априла 1694. (ibidem).

¹⁰⁾ Осим владике Теодора спомиње се као вођа српских устаника и Доцијан Рац у делу Wolfgangi de Bethlen о с. стр. 184.

заставу и храбрио их је преко свога изасланика на истрајност.¹¹⁾ Турци су видели дволичну улогу Баторијеву, знали су, да се крај свег правдања кнежева корен устанку налази у Ердељу те да му врате мило за драго, подигне се једна чета Турака из места Мудве и нападне ноћу ердељско село Бучијану, поубија неколико људи, многе поведе у робље а село похара и запали. Батори похита, да писмима од 16. маја оптужи пред султаном и пред великим везиром Синан-пашом ове Турке, а са себе да скине сваку кривицу са устанка српског.¹²⁾ Симулирајући и даље пријатељство и верност према султану извести Батори 23. маја Синан-пашу, да устанак непрестано расте, да су устаници заузели већ више кастела и поубијали многе Турке, па и једног чауша, који је долазио из Београда на кнежев двор.¹³⁾

Турска је била у ово доба у неугодном положају. С једне стране опсада Хатвана, а с друге опсада Острогона приковаше целу снагу турску, која се налазила у Угарској. Темишварски паша Хасан није се усудио да нападне усташе само са својим четама, а велики везир

¹¹⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek, III kötet, стр. 310 и 311; Székely krónika стр. 74; Katona, о. с. св. 27, стр. 37. и 38.

¹²⁾ Писмо Баторијево Синан паши одео је Јован Рац. У њему вели Батори намећу другог: „Nagyságod erről költetik megtalálnom, hogy ez napokban az hatalmas császár Mudvai vitézi itt az én birodalmomban egy Buchiana nevű falumra éjel reá útvén, egynéhány artallan szegény embert megöltek, sokat rabba tettek, az falukat megégettek és minden marhájakat, barmokat elhajtottak és naponkint több afféle kárt tetelt, rablást igyekeznének tenni az én birodalomban . . .” Ако то Турци чине због буце у Банату, онда не раде право, јер његова пије кривица што су Срби подигли устанак; он је већ наложио лугошком бану и другима, да гоне усташе. Слично је и друго писмо, управљено султану. На завршетку писма моли султана као и Синана, да наложи паши темишварском и осталим пограничним заповедницима, нека не дупрају у Ердеље (Acta publica Transilvaniae).

¹³⁾ У првом делу свога писма Синан паша, јавно је кнез Батори пољтично новости наставља: „Immár nagyságodnak az levelet megirtam vala, bocsatani nagyságodhoz, azonban ilyen hírelm érkezének, kit talán nagyságodnak eddig máshonnan is értésére adtlák. Mindazáltal akarom nagyságodnak én is szokásom szerint megírni, hogy az ráczság oda ala az alföldénn egynéhány ezeren lőtámadván, az hatalmas birodalmában egynéhány castélyra rea mentenek, az benne való népet levagtak s minden marhájukba praedát hántak, sótt egy csauzt is, az ki az mi thayánk emberivel ide jeő volt Fehérváru, mint az ml emberünkkel egyetemben megöltek, mostan is naponkint löbben gyülekeznek, ugy anyira, hogy immar sok ezeren vadnak és nimeth partra is izentek volt és onnan is sok szolgáló népek, katonak és egyeb szabad legények mentek közökbe, anyira meg erőssetenek immár, hogy egynéhány ezer hadakozó ember sem árthatna nekik. En ezeket halván az hatalmas császárnak tartozo [hivségem szerint mindgyárast gondom volt reám, hogy az menyire tülem lehetet oltalmazhasson túlök az hatalmas császár birodalmat, meghattam az lugassi bánomnak, hogy kergesse őket, kiért mostan ismit ujobban ugyan innét udvaromtul is költet valami lovag népet bocsatanom oda Lugosra, hogy azokkal együtt kergessik és szelesicsek őket és az kikkel bírhatnak, azokat meg büntessék és kártul oltalmazzák az hatalmas császár birodalmát. Anak felette az kik az csauzt megölték is meghadtam az lugassi bánnak, hogy azokat is büntesse, őket és azon vagyok, hogy mindenben megmuthassam hivségemet az hatalmas

Синан паша стајао је још увек са главном војском турском код Београда, али није могао ни мислити на угушивање устанка, него је морао хитати, да ослободи опседнуте градове. На порти су држали, да је Хасан паша крив, што се устанак банатски тако раширио те га скину* са тог достојанства и поставе Софи-Синан-пашу за беглербега темишварског.

Усташке чете су се међутим скупљале у градовима Вршцу, Бокчији, Фачету и Моржини па су одавде нападале на околна места. Број оружаних усташа нарастао је на 15.000. При крају маја нападну побуњеници град Охат, заузму га и поубијају посаду, а 1. маја се упуте на град Бечкерек, у коме је било много Срба. Заповедник турски у Бечкереку изашље пред усташе неколико угледних Срба, не би ли преко њих отклонио опасност, што је граду претила. Међутим се ови изасланици споразуму са устаницима, да заједнички нападну на Турке. На то турски заповедник остави град и побегне са неколицином Турака, а устаници потуку заостали део посаде те хтедоше напустити тврђаву, но српски становници бечкеречки, бојећи се турске освете, силом нагоне усташе, да оставе један део чета, које ће штитити Бечкерек.¹⁴⁾

császárnak. Ezek így lévén az csauzt sem merem azon az uton nagyságodhoz visza bocsátani, a kin én hozzém jöt volt, féltvén vaiami szerencsétlenségtil, hanem SencOrc bocsátam, hogy inkább békével és bántás nélkül mehessen nagyságodhoz". Ово писмо Катровјево

је управо одговор на писмо „Soffl. Zinan bassae berierbegi Thömösvariensls", које је наследио Хасан пашу у том достојанству. Бегдег-бегево писмо гласи: „Utanak urának Erdély vaidának köszönetemet irom. Szeretettel váio levelet irtam nagyságodnak, ThemOsvári Musztafa csauztul arca kérlek, hogy a mint ennek elette baratkotunk egymással, mostan is ugy legyünk. A mint ezclott, mint az hatalmas császárnak s mint az bassának irt nagyságod meghlttek igazságodat hivségedet arra kérlek, hogy mi szégyent ne valjunk, az bassa előtt, onnan földetek vaiami latrok gyUlekeztenek, Ide jötenek Verseczre, Bokslára, Faczatra és Mardczinàra és minden marhàjokat elvittek. Tudom hogy nincscn hiretekkel, hogy enyi sok gyiilekezet En fiam egynéhànyszor levelem jott nekem az bassatul, hogy mindenrül irjak neki, meglehetne az ti tületek. hogy az latrok csendességben lennének, de mindenap tobbcn gyiilekeznek, kàrt tesznek, nehezen buntethetnl most meg oket. de az mely marhàt, juhokat, lovakat az mi tartomànyukbul clvisznek. azokat itt el nem adhattyak. Az ellenség orszàga is peddig messze vagyon, oda sem vIhetik, hanem ez Hétt Birodalomba egymàs között adgyàk eli. Kérem nagyságodat mint régi barátomat, en szégyent ne valjak hanem to emberidet szolgaidat kuld reàjok, kerestessd meg az latrokat, fogassd meg és biln* tesd meg . . . Иа истог ервмвиа сачувано нам је писмо „Haidar aghac kihajae Sciaus bassae", које почвае са речима „Szolgàlatomat irom Erdély kiràlynak. Még mlkor az fàk viragoznl keszték, akkor kezdesék az latrok gytilekeznl . . . (Acta publica etc.)

ч) Томпћ, о. с. стр. 45; Katona io. с. си. 27. стр. ;3), а nero тако и fichten (о. с. стр. 224) пишу, да Србв „coactis non contemnendis copiis — quaedam castella Turcarum, nempte Ohadum, Oobranum et atia In regione Tömöslensi et validis praesidiis et munitione obfirmata, tmclatls defensoribus, capiunt, dlripiunt, inflammant“. И предео око Палчева се ообунво, алн су овде Турцв бвлп оадмоћивјв те 27. паја наиадву и поубвјају у бдваввв павчевачкој велвкв број Срба в вођу »ихова саахију Вукадвиа ■8 Парте (Л>уб. Стојавовћ, Старв сраски аавси а иатпвсв, II, стр. 811).

После Бечкерека нападну устаници утврђену кулу Ердехеђ, а кад је не могоше заузети, нападну Бечеј, заузму град и опколе градску тврђаву, у којој је било 50 до 60 турских војника. Посада је нудила и тврђаву на предају, али устаници нису хтели да пристану на услове ове предаје. У бечејску тврђаву су наиме Турци посакривали велику множину блага, па су као услов предаје тражили да могу понети собом то благо. Истодобно нападну устаници и освоје град Тител, а како се баш у то доба кретала војска везира Синан-паше према Острогону, падну устаницима у руке 13 турских лађа, које су носиле провијант, топове и муницију за војску Синанову. Устаници поубијају Турке, који су били на лађама, један део муниције и провијанта понесу собом, а што не могоше понети, потопе у Дунаву.¹⁵⁾

Нови беглербег темишварски Софи Синан-паша сједини своје војнике са четама липовског, чанадског и ђулинског бега те са целом војском, која је бројала 11.000 душа, пође на сусрет усташама. Почетком јуна се сукоби са бечкеречким Србима али претрпи страховит пораз. Срби освојише 18 топова и потукоше Турке тако, да их се свега око 1000 спасло, а међу погинулима се налазио и син Софи паше. Остатак војске сједини Софи са четама свога претходника Хасан-паше, који му је хитао у помоћ те заједнички понове нападај на Србе, али побуњеници однесоше и овога пута победу, па почну убијати Турке на све стране и поубијаше за кратко време, по рачуну једног писца, око 25.000 Турака.¹⁶⁾

Устаници су сада били на врхунцу својих успеха. Радосну вест о победи јавише одмах и кнезу Жигмунду и генералу Тајфенбаху.

¹⁵⁾ Ortellus redivivus et continuatus oder Ungarische und Siebenbürgische Kriegshandel, so vom Jahre 1595. biss auf 1665. mit dem Türcken vorgelauffen, Nürnberg 1665. стр. 148.

¹⁶⁾ Andree Lamberg, Historia von den Empörungen, Köln 1596; Szalay, Das Rechtsverhältniss der Serbischen Niederlassungen zum Staate in den Ländern der Ungarischen Krone, Leipzig-Pest 1862 стр. 12; Baronyai Decsi János Magyar Historiája 1592—1598 köztly Toldy Ferencz, Pest 1866 стр. 102. Томић (у циграном делу на стр. 21 и 22) наводи, према писму Тајфенбаховом од 10. јуна, управљеном војводи Матвији, да се борба водила код места Претаја и да је већ у првом боју пао бивши паша темишварски са свих три бега и само се сви пашини спасао. У немачком препису Тајфенбахова писма стоји о томе: „Es wäre ain Mazul bassá mit 11000 Türghen auf sy zogen in malnung, solliches schloss (Бечеј) zu entsetzen, sy hetten in aber sambt seinem sohn geschlagen. also vber 1000 darinn nicht entrunen, darunter sich der sohn auch saluert. der vatter ist aber mit dreuen, beegen, Krutscka, Vidln vnd Mudas todt bliben“ (Hungarica за 1564). Овај навештач дакле мисли, да је наша хтео Бечеј да ослободи опсаде, док Дечи тврди (о. с. стр. 106) да је наша хтео Србе да протера из Бечкерека. Да је борбу водио Софи паша видимо из навештаја Ђорђа Рада, који је, према писму генерала Волцгена рекао, да је темишварски паша напао усташе, при чему му је сви страдао. Ово сведочи и Беллев, који наречом тврди (о. с. III. kötet, стр. 230), да је Софи паша у том боју погинуо сам. Највад то се види и из Дечи-јевих речи, кад вели, да се темишварски беглербег после пораза вратио у Темишвар и сјединио се са претходником својим тј. са Хасан пашом.

Жигмунду су послали трофеје од победе, титулирали су га ерделским и српским краљем¹⁷⁾ и молили га, да заузме престо на који су га избрали и да им пошаље помоћи, а Тајфенбаху послаше онога истог човека, који је и раније водио преговоре с њиме. Изасланик овај стиже под Хатван—9. јуна и саопћи генералу вест о победи, али појединости није тачно знао. Идућег дана стигне под Хатван нови изасланик српски Ђорђе Рац, који замоли Тајфенбаха за дозволу, да се може састати са надвојводом Матијом. Тајфенбах пошаље Ђорђа са пропратним писмом Матији под Острогон, одакле дојави генерал Волцоген надвојводи Мг.ксимилијану 14. јуна вести, које је донео овај српски изасланик.^{1*)}

Кнез Жигмунд је осећао, да је дошло крајње време за искупљење задане рени у ствари потпоре банатским Србима. Пошаље пре свега једног изасланика — имену војводу Михајила, да буде устаницима у руци и објави преко истога, да ће скорим доћи помоћ. У исто време постави Мојсија Секеља на чело одабране војске и пошаље га на границу државну. Прелаз преко границе није му дозволио, јер би то значило отворен рат с Турцима, а на рат се Жигмунд није могао одважити без пристанка сабора. Шта више, морао је пред Турцима одашиљање Секеља да оправда и он је тумачио овај корак немирима, које Секељ има да угуши. Да би сталезе приволио на рат с Турцима и на отворено подупирање српског устанка, сазове их за почетак јуна на сабор у ердељски Београд (Ђулафејервар). Пред сталезима држао је кнез натрен говор, преклињао их је и молио у име родољуба, заклињао их је респектом према кнежевској части његовој. да закључе потпору српским устаницима, указивао је на велику опасност, која им прети и говорио, да се то може кадгод љуто осветити, ако ову прилику пропусте. Али све настојање на чак и окрутна средства, која је улотребио, остадоше без успеха: сталези закључише 11. јуна, да се још не кида с Турцима.^{1*)}

Чим су дознали, да је на граници стигла војска ердељска, поглавије српске Сава бам, Веља Миронић и владика Теодор управе

If) Цела му је твтула гласила „Az tündöklő és fényességes kiràlynak, Erdélyország és Ràczország kiràlyának Zsigmondnak, molduvai és havaselfoldi dicsoséges vajdajànak“ еие (Samosközy, IV, стр. 35; Katona, о. с. с. в. 27, стр. 44).

1*) У неку Волцогва ероје : „Vcrnr bringt obbemeldter Ratz, das sich die Ràtzen vnnd gehuldigten paurn zwischen Ofen vnnd Weissenburg in die 15000 starkch gerottet vnnd bereitt vier turgkhsche schiosser eingenomben, die Turgkhcn, so darinen, nidergehaut vnnd des bassa von Temeschwär lager vberfallen, daselbc aufs haubt geschlagen vnnd sein bassa suhn gefanngen, sambt ctlich stuckh vcldt gcschtitz neben anderer ansehnlicher pe\тт daruon bracht. Bitten dcmnach gcmeldtc Ràzen, Inen allein ain haubt neben notwendiger munltion zu khomen zu lassen, getrauen sy inen vili zu verrichten. Inmitcls haben sy inen bis dahin selbst aln haubt erwüldt* <Hung. aa 1594).

H; Erdélyi orszàggyulési emlékek, III, kdtet стр. 812; Katona, о. с. стр. 46 в 46.

Секељу писмо, датирано у Вршцу 13. јуна и писано у име свију спахија, свих кнезова и целог Српства и хришћанства. У писму је стојало, да је војвода Михајило затекао у Вршцу око хиљаду ратника, али су позване чете и из других места, те ће се за два до три дана прикупити на 5 до 6 хиљада устаника. Сви, који долазе у Вршац, полажу пред споменутим поглавицама и пред војводом Михајилом заклетву, да ће верно служити светлом краљу. На завршетку писма моле Секеља, да им пошаље што пре помоћи.⁹⁰⁾ Међутим Секељ није могао слати помоћи нити прелазити границе, шта више, кнез Жигмунд је још крајем јуна улеравао султана и Синана, да не стоји ни у каквој вези са устанком.⁹¹⁾

Ни с друге стране, од генерала Тајфенбаха, нису могли Срби да добију помоћи. Имамо поузданих вести, да се и овде озбиљно радило на шиљању помоћи и већ је за вођу помоћне војске одређен био Фрања Балаша,⁹²⁾ али је сав изглед, да одлука о тој помоћи није

⁹⁰⁾ Történelmi Társaság 1901. évi évkönyve (Vegyes közlések, Levéltári kutatások, közli dr. Vass Miklós) стр. 444; Katona, I. c; Dr. Szentkláray Jenő, A becskerekéi vár, Budapest 1886, стр. 39.

⁹¹⁾ Преко влашког војводе Михајила пошаље кнез Батори једино писмо, датирано 21. јуна султану и у писму намећу другог јави „ . . . Azt is adhatom hatalmasságodnak értésére, hogy a mit hatalmasságodnak oda föl is megírtam mindenfelől, itt az én országom kirul is mind ilyen hadi és haboru időben nem csak ellenségek, hanem egyéb sok gonosz emberek is támattanak, kik immár is nagy dúlásokat, égetéseket, pusztításokat és egyéb sokféle gonoszságokat, szertelenségeket cselekettenek és most is cselekesznek az hatalmasságod országiban, ugy adgyak bizonyjal értennem, hogy szinte onnan felől az nimeth partrul az nimetek hadából jötenek alá valami haramiak és az föld népet kíváltképpen az rácszágot, ki Thömsösvár táján Dunán innét vagyon, azok támasztottak föl, kik anyira megis sokasottak volna, hogy immár udgyan haddal járnának és naponkent többtön többülnének és ide mi felénk is szándékoznának, kik ellen ennékem is igaz öleg vigyázásom volt, hogy enyire ne mehettek volna elő dolgokban, de mind ilyen erdőe földön nehéz kikeresni is efféle dolgoktul megfogni őket, mindazáltal most is ugyan azon vagyok, hogy a mint jobban lehet ellenek álljak mint lovagot, gyalogot bocsáltam oda az végkébe, hogy kergetsek, fogdossák és büntessék őket. Az kik innét az én birodalmambul mint hogy az gonosz emberek mindenütt találtak oda közökbe adtak magokat, azokban eddig is sokat megbünteltem, most is mindenüt kergettem őket, semmit hátra nem hagyok bene . . . ” Идућег дана, 25. јуна, писао је Синан паши „ . . . ha szerencsájére, kit igen akarnék, ezt az én leveletem megadyák nagyságodnak, így ércse nagságod, hogy ide ki Thömsösvár felé és az Duna mellett való föld is igen megháborodot, az község mindenütt föllámadott és az edig sok helyeken sok gonoszságokat és szerentcsélenségeket cselekettenek, kik között minden felől való csavargó gonosz emberek valahonnan ki fölkelhetett, mint az nimeth partrul s mint az mihozzánk tartozó földrül is, mint ilyen hadi és haboru időben igaz ölegen voltak, kik ellen mi is valamit tudunk, ez idelg mindeneket meg próbáltunk mindenütt kergettük, fogdostattuk és büntettük őket . . . (Acta publica etc.).

⁹²⁾ Ратил савет надаје 1. јула палор „Christoff Teufenbach, per bericht wegen 300 hussarn vnd 100 archibusler, so den Rätzen zu hilf geschickht werden sollen“; затим истог дана „Vom Simone Forgach wiert bericht begert, wie dem Francisco Balassi mit dem 100 archibuslern vnd 300 hussarn zu ainem zuesprung der Rätzen eilendt aufzுகhomben“ ■ 11.

извршена, јер су у то доба настале тешке прилике за аустријску војску. Синан стиже под Будим са својом војском, а с друге стране се приближавале татарске помоћне чете, да заједнички нападну аустријску војску, која је опседала Острогон. Опсаду Острогона започету још при крају априла, предузео је надвојвода Матија са 35.000 људи и већ после неколико дана отворе му градску капију Срби те уз њихову помоћ потуку хришћани око 60 турских војника, који се у граду налазили и лочну опседати тврђаву градску. Тврђаву су Турци храбро бранили, поубијавши најпре све Србе, које су у тој затекли. Сав напор аустријске војске није могао да принуди посаду на предају.*⁹ На глас о доласку Синан-паше позове надвојвода Тајфенбаха, да дигне опсаду Хатвана и да похита са четама под Острогон. Битку са

Сикановом војском није Матија ипак смео подузимати него остави Острогон и повуче се испред Нелријатеља.

Доласком турске војске у Угарску и повлачењем надвојводе Матије решена је судбина буне банатских Срба. Будимски паша и темишварски беглербег Хасан паша млађи, који је наследио Софи-пашу, прикупе са свију страна голему војску и пођу почетком јула на усташе.*⁴ Турака је било око 30000, који се сукобе у близини Бечкерека са једним оделењем побуњених Срба, Мађара и Румуна од 4300 душа. У неједнаком боју претрпе хришћани ужасан пораз. Из покоља је, како један писац тврди, изнело главу свега око 300 усташа. Остале чете усташке биле су расуте те су их Турци једну по једну нападали и освајали од њих градове. Једно оделење побуњеника замоли од кнеза Жигмунда хитну помоћ а кад је не добише, поделе сами пред Темишваром мегдан с Турцима и подлегну у борби.¹⁵

јула „An Valentino Prepostuary wegen der Ratzen, Slbcnbürger vnd weida In der Moldau* (Prot. Reg. au 1594); под датумом 10. Јула забележено је у Prot. Exp. aa 1894. ово „Simon Forgatsch, per der Tartern ankhunfft, ersetzung Erlau vnd des Baiasi hilfialstung zu der Ratzen intent*.

n) Történelmi Tár aa 1902. годвну, стр. 580; Gróf Illésházi István nádor Foljegyzései 1592—1603. és Hídvégi Mikó Ferencz históriája 1594—1613. Báró Sámuel folytatásával, közli Kazinczy Gábor, Pest, стр. 9.

u) Уреиа белешци једног летописца оплев.еи је Бечкерек у попедељак 10. јуна, те се ирема томе тада догодила битка с Турцима (Л). Стојаиооић, Огарп сроска завсв в матпвсп, III, стр. 84). 10. јуил је те годвие аби.тл бво у аоиедељак, али се и пак овај датум не може одржати. Много је блпжв в ствив другв летописца, војв бележи, да су Турци чаувелв в опленплл Вечкерек 10. јула **иа** дав си. Тниотија (Гласинк срп. ученог друштва, кш. 53, Београд 1883, стр. 111). Но ии она бвлешка ипје поуздава, јер св. Тиотије ве оада 10. јула цего 2J. јуна.

u) Baronyai Decsl János, о. с. стр. 106; Bethlen, о. с. III, стр. 23в, 313 н 314; Fessler-Klein, о. с. IV, стр. 26. По једном сагшсу ухватио је темишварскв паша вршачиог владкпу а дао га је жпвог одератв, затвм креије турску војску иа Карту, нападне тамошње чете сроске, раабвје вх в убаје војводу српског Јанкула (ЈБ. Стојавоимћ, о. с. II, стр. 311'.

Ко је од усташа изнео живу главу, хитао је или у Ердељ или у горњу

Угарску, да под аустријском или ердељском заставом настави борбу против Турака. У једном извору изреком стоји, да су од Срба, који су избегли погибију код Бечерека, неких 400 ступили у аустријску службу,**) а од оних, који се спасоше у Ердељ, насели кнез један део у Тевиш и постави овде владику Теодора за православног епископа.*'» Турске чете су сада пустошиле, палиле и пљачкале незаштићена српска села све до реке Мориша.,в)

Средином јула био је цео Банат у рукама турским. Још неко време држали су српски устаници из Ердеља град Фачет, који је био на граници ердељској, но почетком августа наложио је кнез Батори Србима, да мирним начином врате град Турцима. Тајфенбах јави 7 августа надвојводи Матији о предаји Фачета и дода са своје стране, да је ова предаја јасан знак, да ће Ердељци држати с Турцима.†) Тајфенбах међутим није имао право, јер се још у току ове године Батори л>уто осветио оним великашима, који су му сметали да прискочим Србима у помоћ,*Q затим је склопио савез са Рудолфом и узео за жеиу Марију Кристину, кћерку надвојводе Карла (венчање одржано 6. августа 1595.), те ступио у рат против Турака. Но већ ррfl званичне објаве рата одиграли се крвави сукоби ма ердељском земљишту. Првих

**.) Неки Уалати (Satathy) јављ -U. септембра 1594. године из Великог Вара;п Ђорђу Палфију измџу осталог „Erinder euer gnaden auch hiemitt, dass der bassa vom Temeswar sei mitt denen Türggen aus Giula, Lippa, Chanad vnd Jeneo diesem profiandt schiffenn entgegenkomen geweest, aber sy seint durch dene armen Razen gar hartt geschlagen vnd welche von denen Türggen hinwegkhomben, seint auch gar sehr vnnd hartt verwundt worden. Da die arme Ratzen vndter Betschkereke geschlagen gewest, seint damals auss inen bei 400 hieher ankhomben. Jetzt seint aber dieselbigen wieder zu den ändern hinelngeschickt vnnd inen von mir sowoll im irer durchlaucht als euer gnaden nahmen ain guetter trost gegeben worden vnnd mir zweiffelt nicht, weill jetzt die partheische herr schon ausgethiltg seintt, vnnser herr werde alles nunmehr schon zum besten schickhen, dann vorhin seint auch diese den armen Razen zuwider gewesen, damit sy nicht haben auzstraiffen* (Патн архиву у Бечу, Feld-Acten за 159K lipua томе се спасло из иогнбије Сечкеречке виик* усташа иего што Деча тврди {о. с. стр. 107.)

•*) Sz&zadok за 1886, Tövis és vidéke, стр. 313.

*•» Katona (о. с. св. 'Si, стр. 47) велп. да је садиастало ниого теже ропсво него што је бвлo. Wcidenfeld L. (Historica narratio quorundam gestorum Sigismundi Bãthori) biiii *да је устанак тако крваво угушеи, да је искоре&ено п вме српско у оном предслу.

м) У ивсху вели Тајфенбах „Die Siebenbürger haben das schloss Fayzat, welliches die Rfltzen elngenomen, den Türggen wieder übergeben. . (Feld-Acten aa 1594). Срби су ОНПН огорченп иа ђрдел>це, што су нх оставилв иа цедалу, али фрањв IVcTojv. главиом ааиоведнпкy ерд^љском, пође прв крају 1694. године аа руком, да српске ративке правуче у вериост киезу Жигмуиду (Dr. Veress Endre, CarrUlo Alfonz jezuita-atya levelezése és iratai 1591—1618, Budapest 1903. срп. 79).

Erdélyi orszàggyUlési emlékek, ili. kötet, стр. 458. Главие аротавиакe своје даде киез ообвјатв: Валтавара Баторпја дао је уморвта, а Јоваиу Ифју, затам тројадн Кеида-jà, Јонаиу Вориемиси и другвма даде одрубвтв главе.

дана 1595. године пустошили су земљиште горњег Баната, Ердеља и Влашке 50.000 Татара. Влашки војвода Михајило са својим и ердељским четама потуче најпре Татаре а затим порази Ферхат-пашу код Никопоља.⁸¹⁾

Аустријско-турски рат је текао с променљивом срећом. Никола Палфи заузме Ноград од Турака, затим нападне Острогон и ступи у преговоре са острогонским Србима, да поубијају Турке, који су чували капије градске и да пусте у град хришћанску војску. Уреченог дана нападне Палфи на другој страни град те док су Турци одбијали јуриш, отворе Срби градску капију. При освајању тврђаве први се попео на зидове веспримски капетан Радић. Међутим Острогон не остаде дуго у хришћанским рукама; наскоро га Турци преотму, а услед кукавног држања грофа Хардека, падне и Ђур у руке Синан-паше (септембра 1594⁸²⁾). Идућа година била је срећнија. Честити војвода Карло Мансфелд освоји једно за другим Острогон, Вац и Вишеград, али своје успехе плати животом. У исто доба кнез Батори, чију врховну власт признаше 20. маја 1595. влашки и молдавски владари, крене војску у Влашку, где заједнички са влашким војводом Михајилом дочека Синан-пашу. Код града Ђурђева на Дунаву дође до битке, у којој Турци претрпе пораз. За то време Ђорђе Зрињски са друговима заузме на југозападном попришту градове Бабочу, Петрињу, Храстовицу и Гору.

У Турској се у то доба догодила промена на султанском престолу. Почетком 1595. умре султан Мурат и за владара дође његов најстарији син Мухамед III., који на глас о поразу Синанову код Ђурђева одлучи, да сам поведе војску против хришћана. Са 150.00 војника упадне у Угарску и удари прво на Јегар, који издајством немачких чета 13. октобра 1596. освоји.⁸³⁾ Надвојвода Максимилијан сједини своју војску са хришћанским четама кнеза ердељскога и кошичкога капетана Тајфенбаха и дознавши за пад Јегра, улогори се код Мезекерестеша, очекујући непријатеља. 23. октобра дође до сукоба. Султан изашље тога дана 40.000 војника, но хришћанска војска ове победи. Идућег дана удари сам султан са целокупном војском својом на хришћане, али ови и сада потиснуше Турке. Поједине чете турске већ су почеле бегати и сам султан се спремао на узмицање, а војска хришћанска, у уверењу да је победа већ извојевана, расу се у пљачкање. Овај тренутак вешто употреби турски паша Цикала, нападне са својим одељењем изненађене хришћане, унесе међу њих забуну и страх те пораз турски претвори у пораз хришћански.

⁸¹⁾ Hirtmuzaki, o. c. Vol. XII (1594—1602) Bucuresci 1903. стр. 31 и 77).

⁸²⁾ Istvanffy, o. c. стр. 406.

⁸³⁾ За опсаде Јегра пошаље заповедник Ђари Николу Раца надвојводи Максимилијану, да замоли 1000 пешака у помоћ (Katona, o. c. стр. 918).

XV.

ОД-БИТКЕ КОД МЕЗЕКЕРЕСТЕША ДО МИРА НА УШЋУ ЖИТВЕ.

(1596—1606).

За време српског банатског устанка 1594. г. и непосредно после њега излазе на површину три личности, које ће кроз читав деценијум и дуже да воде главну реч међу Србима у Угарској. Први је Ђорђе Рац–Сланкаменац, човек ниског рода, који је неко време служио као коњушар ердељског магната Јована Ифју и касније добио плаћу на четир коњаника. За време банатске буне водио је преговоре у име устаника са Тајфенбахом, а по свој прилици и са кнезом Жигмундом Баторијем, који га наскоро узе у своју службу и пошље га као свог изасланика Татарима и касније влашком војводи Михајилу. У ово је доба био Рац већ у годинама. Други је војвода Марко, назван дели–Марко, младић, који је уживао велик углед међу Србима,¹⁾ а трећи је

Сава Темшварац, чија улога почиње са ратовањем кнеза Баторија против Турака.

Батори се у свом ратовању непрекидно ослањао на српске војнике, који су имали више искуства и окретности од других. Кад је 1595. на почетку ратовања Баторијев војвода Ђорђе Борбел напао на Липово,²⁾ освојио га је заједно са Шољмошем и са још четир градића у околини, али уз помоћ лиловских Срба, који су сачињавали половину турске посаде у липовској тврђави. Па и остала места, Борошјене, Чанад, Нађлак, Вршац, Фачет, Панкоту, Еперјеш и Арад задобио је

¹⁾ О пореклу војиоде Марка аиамо врло мало. У молби својој. коју јс августа 1611. уоравпо на краља Матију, иоавва се на заслуге своје н велн, да је борећи се да аустрпјски дом магубио све сноје ииале н иролио крв своју, а браћа и родвтел»н његови жввот взгубнше (Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria Romanilor, Volumul IV, partea I, [1600—1649], Bukuresci 1882;. Да је Марко у ово доба бпо још илад човек, сведоче пам сачувапн сооменидп на взие||у другвх в взвештај Даввда Унгпада цару Рудолфу 30. октобра 1600., где хшше : „Well aber der Marco waida, ein feiner Jüngling .. .“ (о. с. срп. 375). На внше мест* иаавају взворв дела Марка Дубровчавок, једаи га пасаци зове Сегедпвцем, алв је тешко установвттв, да лв се овде радв о једној плв о две особе.

²⁾ У једвом взвештају од 24. јула 1596. паше, да се војска ердељска вал&ав ведалево од Темвшвара. Вођа јој је Ђорђе Борбел», хоие даномвце ирвдолаве мпогв Србв (о. с., Vol. Ш , стр. 241).

Батори тек уз издашну потпору тамошњих српских становника.*) Да би освојио 10.000 Срба, који се доселили пре него Батори је из групе Срба окриле кнежево. Уз пут су ови Срби поубијали неке чете јаничарске и њиховог поглавицу, а сјединивши се са ердељском војском, стадоше одмах крстарити по турским крајевима, пустошећи и убијајући све до Темишвара.4

Почетком јуна 1596. крене се кнез Батори, да освоји од Турака град Темишвар. У војсци је имао много српских ратника, међу осталима су били Ђорђе Рау, дели-Марко и Сава Темишварац. Уз пут снабде храном Липово и Фенлак, а 9. јуна стиже пред Темишвар и опколи га идући дан са свих страна. Са севера је био Гашпар Корниш, са запада су заповедали ердељским четама Алберт Кирал» и Стефан Толди, а са истока и југа постави се кнез Батори са својим оделењем. Срби темишварски отворе одмах капију од српског дела града (Raitzenstadt), у који уђу ердељске чете. 17. јуна заповеди Батори јуриш на тврђаву градску, али Срби не хтедоше јуришати него само Мађари, који буду одбијени.*) Неуспех овај и вест, да опсађеном граду хита у помоћ београдски паша Хасан, принудише кнеза, да дигне опсаду и да се врати у Ердел>.

Дели-Марко је на челу једне чете српске ратовао уз осталу ердељску војску, али је врло често упадао у турске крајеве па је на своју руку робио и убијао Турке. При свима овим сукобима показао је одважност у необичној мери. На њега и његову чету се без сумње односи и она вест, да су под крај 1594. године 500 Срба упали у Турску, све до Једрена опљачкали и силно благо задобили.*) После опсаде Темишвара пролазио је Марко са својом четом по турским крајевима, хватао је натоварене лађе, робио трговачке караване и на све могуће начине досађивао Турцима. Више пута је прелазио преко Дунава у Бугарску па чак и преко Балкан-планине, те је с оне стране њене пустошио околину реке Марице. Ово је чинио нарочито онда, кад би дознао, да је турска војска отишла у Угарску. С пролећа 1596. прешао је са 1500 војника Дукав и напао на град Плевну. Понео је отуд плена у вредности 400 хиљада шкуда, ухватио је 70 Јевреја и 400 Турака са супругом и сином турског заповедника у том крају.7 Једном је међутим и Марко љуто страдао. С четом својом протера бега кладовског,

*) Szàzadok aa 1884, Székesl Bercsényl Imre, közli Thaly Kàlmén, стр. 199.

4) Ortelius Redlivus, стр. 159.

·) О. с. срп. 196 ; Décsi, о. с. срп. 257 а 260.

*) Робио беа потпаса, управљево 20. децембра 1694. в3 Кошвца ва геверала de Orazia (Feld-Acten за 1694); Dr. Vincent Makouchew, Monuments historiques des slavcs meridionaux et de leur volsins, 2 volume, BelgTade 1882, стр. 71. Qо другом аавештају ааузеди су Србв том првдјвом в Софвју (Hurmuzaki, о. с. XI, стр. 501).

») О. с. Vol. III, partea II (1576-1600), Bukurescl 1857, стр. 197.

пређе Дунав и стане робити по Бугарској. Бег кладовски прикупи по-велику војску и дочека дели-Марка на повратку, поубија му скоро све другове, а Марка рањеног зароби и пошље у Цариград.⁹⁾

Нестални и неурачунљиви кнез Жигмунд Батори набрзо после венчања са надвојвоткињом Маријом Кристином науми, да се растави са женом и да се повуче са управе Ердеља. Током 1597. преговарао је са Рудолфом, нудећи му Ердељ и тражећи у замену за њега херцештва Опелн и Ратибор. Рудолф пристаде на услове Баторијеве, на што овај сазове сталеже ердељске те и њих приволи, да признаду Рудолфа за владара и у априлу 1598. оде из Ердеља. За намесника свога у Ердељу именује цар Рудолф надвојводу Максимилијана, али још овај није у Ердељ ни приспео, кад се Батори августа месеца створи у Колошвару, где уз помоћ свога ујака Стефана Бочкаја заузме по-ново престо ердељски. Но ова влада трајала је кратко време, јер у сред планова, да раскине са Рудолфом и да се помири с Турцима, замрзне Батори изненада владање и пошље Бочкаја цару Рудолфу да поведе нове преговоре о уступању Ердеља. Бочкаји склопи споразум са Рудолфом, али још пре него што се вратио кући, кнез Жигмунд промени своју одлуку, измири се са својим рођаком Андријом Баторијем и преда му 17. марта 1599. са пристанком ердељских сталежа, управу Ердеља, а сам се склони у Пољачку.

Влашки војвода Михајило, савезник Жигмундов у рату против Турака, употреби забуну и немире турске 1598., да поведе војну експедицију у унутрашност Турске. Пре тога је успео, да за своју акцију придобије и многе српске војнике. Узео је себи за секретара Јована Раца од Тевиша, човека, који је знао латински, а био је вешт и ћирилским словима, којима су се то доба Румуни служили не само у друштвеном саобраћају, него и у верском погледу, јер су са православном вером примили и славенску службу божју.¹⁰⁾ На двору Михајилову налазио се сада и Ђорђе Рац Сланкаменац, са великом четом српских војника. Овде у Влашкој се Ђорђе и оженио; венчање се његово обавило јануара 1597. године.¹¹⁾ Док је турска војска безуспешно опседала Велики Варад, упадне Михајило год. 1598. са својим људима и са Ђорђевићим српским ратницима у Турску. Свега је имао на 6000

⁹⁾ Szamosközy István, *Történeti Maradványai 1565—1603*, kiadta Szilágyi Sándor, II. kötet, Budapest 1876, стр. 148. Према једном навештају Августа Нани-а заробио је дели-Марка Махмут-паша у новембру 1600. Турци су се некамерно радовали заробљену овог јунака. Дели-Марку је, тако тврди Нани, плаћао војвода Михајило 300 талвара месечно. Нани разликује два дели-Марка: једног дели-Марка Дубровничанина, кога је Махмут-паша заробио и дели-Марка из Кањаше, кога је Мехмед Сатерди пређашњих година убио (Hurmuzaki, о. с. IV, стр. 34 и 35).

¹⁰⁾ Szamosközy, I. с.

¹¹⁾ Hurmuzaki, о. с. XI, стр. 883.

војника, које са необичном брзином пребаци код Никопоља преко Дунава, нападне и потуче бега кладовског и врати се у Влашку.¹¹⁾

И у ердељске догађаје умешао се војвода Михајило. Кардинал Андрија Батори заузме према споразуму са кнезом Жигмундом престо ердељски, те Аустрија би принуђена, да оружјем прибави вредност уговору, склопљеном са Бочкајем. Цар Рудолф позове војводу Михајила да нападне на Ердељ,¹²⁾ на што овај са великом војском, у којој је и опет било много српских ратника, на челу са Ђорђем Рацом,¹³⁾ упадне у државу Баторијеву и у близини Сибиња потуче 28. октобра 1599. године до ноге војску кардиналову. Сам кардинал изнесе главу из покоља, али га у бегану ухвате противници и убију га. Истодобно је погинуо и секретар војводе Михајила Јован Рац. Њега су Мађари кнеза Андрије били заробили, али га на заузимање војводино пустише у слободу, но он још исто вече пребегне својевољно кнезу Андрији и даде му тачне податке о војсци Михајиловој. У битци код Сибиња ухвате Раца Михајилови људи и Михајило му даде одсећи ноге и руке те у грозним мукама испусти душу.¹⁴⁾ Напротив је Ђорђе Рац истрајао са својом четом уз војводу и овај га пошље средином децембра као свога посланика надвојводи Матији.¹⁵⁾

Међутим Михајило још није био на врхунцу својих успеха.¹⁶⁾ С пролећа 1600. године зарати он и са Молдавском, камо се склонио био кнез Жигмунд. У војсци, с којом се војвода кренуо на Молдавску, било је 4000 Срба коњаника на челу са дели-Марком,¹⁷⁾ који се спасао

¹¹⁾ Szamosközy, о. с. стр. 191; Illésházy вели, да је Михајило имао 12.000 војника и да је довео из Турске у опустошене крајеве Влашке 40.000 хришћана (Gróf Illésházy István nádor följegyzései 1592—1603 és Hidvégl Mikó Ferencz Historiája 1594—1613 стр. 36).

¹²⁾ Преговоре између војводе Михајила и цара Рудолфа водио је Ђорђе Рац, коме је цар дао 18. новембра 1598. слободан пролаз (salvus conductus) као влашком посланику (Hurtmuzaki, о. с. III, стр. 814).

¹³⁾ Szamosközy, о. с. II, стр. 938.

¹⁴⁾ Szilágyi Sándor, Erdélyi országgyűlési emlékek, IV kötet, Budapest 1878, стр. 99; Szamosközy, о. с. IV, стр. 111.

¹⁵⁾ О. с. стр. 455 и 460. Војвода је већ у ово доба имао диференцију са Бечом, те је надвојвода Матија настојао, да преко Раца приволи и Михајила на споразум (Történelmi Tár за 1888, Regesták Mihály valda történetéhez, стр. 735; Történelmi Tár за 1884, стр. 63).

¹⁶⁾ Војска Михајилова анимала је у Ердељу у пределу између Деша, Ковара, Самошувара и Бистрице и савремени записи су пуни јадиковања, како је велики намет имао народ да сноси надржавајући војнике Михајилове. Град Бистрица морао је да храни 2000 српских војника све до поласка њихова у Молдавску, у Дешу (Dees) је таборовао одабаша Петао са 1000 Срба и т. д. (Hurtmuzaki, о. с. XII, стр. 932 и 955). Заповедник српских чета у Бистрици је био капетан Михајило Рац, а оних у Ковару оберкапетан Павле бан (о. с. стр. 141 и 678). При поласку у Молдавску многи од српских ратника не хтедоше за време свог одсуства да оставе своје жене и децу у Ердељу него их са свима стварима, које су могли понети, послаше на влашку границу (о. с. стр. 891).

¹⁷⁾ Történelmi Tár за 1884, стр. 381.

био од турског ропства. На отпор није Михајило нигде наишао те се већ 16. маја налазио у престоници молдавској Сучави. Прогнавши молдавског војводу присаједини његову државу са својом па се врати у Ердељ. Али крај свију ових успеха је моћ Михајилова била кратког века. У Ердељу се набрзо дигне племство против њега и позове у помоћ Ђорђа Басту, заповедника аустријског у горњој Угарској, који је нерадо гледао, где војвода себи присваја ердељску кнежевину. Баста дође с војском и код Мирислова потуче 18. септембра 1600. Михајила и истисне га из Ердеља. И у овом боју је учествовао велик број српских војника.¹⁸⁾ Баста похвата у робље фамилије оних Срба, који су служили под војводом и овај га сад замоли у писму од 12. октобра, да пусти жене и децу његових бојара и Срба и да им врати одузето имање њихово.¹⁹⁾ Срби, присталице војводине, држали су се још неко време, али кад крајем септембра потукоше Мађари липовску српску посаду, пређоше и легла српска, Липово и Јенопоље, затим крајеви у Поморншју према Дромбару, на аустријску страну.²⁰⁾

Сабор ердељски, који се састао 21. јануара 1601., дисао је великом мржњом против Срба и расправљајући, шта да се учини са Србима, који су служили под Михајилом, закључио је, да Баста има одржати смотру над тим Србима и за које пронађе, да им се не може ни у погледу храбрости ни у погледу верности ништа приговорити, да постави на границу, а остале да насели по местима изван Ердеља и да по цену живота не смеју доћи ближе Ердељу. Исто тако имају се из државе прогнати сви остали Срби, који се налазе у служби код племића као земљорадници.²¹⁾ Овим закључком се хтело племство осветити Србима за њихово држање, али Баста није извршио жељу сабора, шта више, Срби постају наскоро главни ослонац његове владе у Ердељу.

Војвода Михајило се са остацима војске повлачио после пораза према Влашкој те се код Фогараша сједини са војском Бабе Новака и дели-Марка, који се вратише из Молдавске, али се не упусти у даље

¹⁸⁾ О. с. стр. 291. Хурмузак (Documente privitoare, Vol. IV, partea I, стр. 138) вели, да се дели Марко тек код Фогараша придружио са својих 2000 српских коњаника побеђеном војводи.

¹⁹⁾ У писму свом, датравом „ex castris in valle Kirko“ пише Михајило „Endlichen bitt ich, eur gnaden wollen befehlen, damit doch (vnserm beschluess nach) meiner bojarn vnnd meiner leute auch der Ratzen ihre weiber vnnd kinder sampt ihrem guet einmal frey-gelassen möchten werden“ (Hung. за 1600). Баста је и сам настојао да привуче Србе на своју страну те је 1. октобра 1600. из табора на реци Олти издао прокламацију „Generosis, strenuis, egregiis et nobilibus dominis Baba Nowak, caeterisque capitaneis, centurionibus, ductoribus ac vniuersis militibus haldonum et Rasclanorum in exercitu Michaelis valvodaе existentibus etc.“ У прокламацији вели, да ће их све пријати у службу и наградити их (Basta György, Levelezése és iratai, Budapest 1909, стр. 428).

²⁰⁾ Hurmuzaki, о. с. XII, стр. 1047 и 1077.

²¹⁾ Erdélyi országyűlési emlékek, IV, стр. 581.

ратовање него се нагоди мирним путем са Бастом. Овај је мир био врло нуждан, јер се на другој страни јавила још већа опасност за војводу. Пољаци упадну у Молдавску, протерају отуд чете Михајилове па насрну с војском и у Влашку и после крваве битке 20. октобра 1600. победе и протерају војводу, који сада побегне у Праг и замоли помоћи у цара Рудолфа.²³⁾ Са војском пољачком врати се и кнез Жигмунд, на што племство ердељско остави одмах Басту и почетком фебруара 1601. пристаде уз свог старог кнеза. Жигмунд разасла позиве и српским војницима, али изгледа, да се Срби нису одушевили за његову акцију. И сам Баста падне у руке Жигмундове, те га овај баци у први мах у тамницу, али га ускоро пусти на слободу. Жељан освете прикупи Баста у горњој Угарској војску, позове из Прага војводу Михајила те заједнички кренуше војску на Батор-ја, с којим се сукобе 3. августа код Нађгорослова и хаметом га потуку.

Чим се Михајило појавио у Ердељу пристаде одмах уз њега Ђорђе Рац, кога је дотле Баста држао у затвору у Сатмару и касније у Кевару²⁴⁾ а тако исто и дели-Марко, те су учествовали са својим четама, које су на брзу руку прикупили, у овој битци. После битке нападне Рац на Ењед и спали га.²⁵⁾ Баста није веровао у искреност Михајилову. Ђојао се, да ће он, ослањајући се на српске и влашке чете своје, које су сваким даном све то веће бивале, придржати Ердељ за себе, па 19. августа даде мучки убити војводу и одрубити му главу. Присталице Михајилове обузе страх на вест о убијству његову и ништа им не преостаде него да се подложе Басти,²⁶⁾ који сада поче сам управљати кнежевинам и то тако окрутно, да је пропиштала земља са његове тираније. Батори покуша уз турску помоћ да се поново дочепи кнежевског престола, али набрзо се измири са Рудолфом и оде за навек из Ердеља.

После смрти војводе Михајила изабери његови бојари са пристанком Бастиним Шербана Радула за војводу влашког против војводе Симона, кога су поставили Пољаци иза победе над војводом Михајилом. Шербан се са српским и влашким четама својим упути у Влашку, где је после дуге борбе успео да потисне свога противника и да у септембру 1602. уђе у престоницу Трговиште.

Споразум са кнезом Жигмундом још није донео потпун мир Ердељу јер је Баста морао најпре да савлада неколико великаша угарских,

²³⁾ Полазећи у Праг дође Михајило са 100 војника у Лугош. „alda soll ein schloss sein, darinnen Ráczen, die sich nur mit lauben vnd straffen erhalten, wohnen“. Ова лугошки Срби испрате војводу све до немачке границе (Hurmuzaki, о. с. Vol. IV, partea I. извештај Унгнадов од 30. октобра 1600).

²⁴⁾ Szamosközy, о. с. IV, стр. 116.

²⁵⁾ Szilágyi László, Erdélyi országgyűlési emlékek, V. kötet, стр. 11.

²⁶⁾ О. с. стр. 12. Баста остави лешину Михајилову на пољани, те је Срби уму и закопају (о. с. стр. 13).

који се на челу са Мојсијем Секељем не хтедоше покорити него помоћу Турака наставише борбу. Тек што је успео да ове изагна са ердељског територија, морао се борити са Татарима, које је још пре звао кнез Жигмунд, а у последње време поновио је позив војвода Симон да му дођу у помоћ. Баста 19. септембра 1602. порази на реци Серету и татарску војску, после чега дели-Марко хтеде провалити и у Молдавску, али га Баста задржа од тога, јер није хтео да изазива Пољаке.²⁶⁾

Сада је настао потпун мир, који је међутим трајао само кратко време. Мојсије Секељ, потиснут од Басте на турско земљиште, употреби боравак међу Турцима, да исходи од султана потврду за ердељског кнеза и опрост данка за 10 година. Са својим присталицама, с којима је делио изгнанство, уђе средином априла 1603. у Ердељ, где му приступи велик број племића и Сикулаца, који га прогласе за кнеза. Војска његова бивала је сваким даном све већа те заузме ердељски Београд, затим удари на Самошујвар, одакле Баста побегне у Сатмар, да из горње Угарске доведе чете, с којима ће поново заузети Ердељ. Дотле је Секељ са својим војводама заузео Бистрицу, Шегешвар, Међеш па и сам Колошвар, те је јуна месеца држао у својој власти већи део Ердеља.

Баста је био склон да се измири са Секељем под условом, да један део Ердеља остане у аустријским рукама, али док се Секељ колебао, да ли да прими понуду, притекне Басти у помоћ војвода Радул. К њему је Баста био послао једног изасланика да га покрене против Секеља, али како се Радул није дуго могао на ово склонити, обрати се изасланик на дели-Марка, који је имао под собом 1000 српских и влашких војника те придобије Марка, а затим и Ђорђа Раца. Ова двојица принудише и Радула, да пристане на акцију против Секеља. Дели-Марко стиже почетком јула са четама под Терчвар, а у исто доба пође Рац под Пражмар.²⁷⁾ Секељ пошаље једно оделење своје војске против ових влашких и српских ратника, али га ови 6. маја поразе. На то се сам Секељ крене против непријатеља и код Брашове утабори своју војску, ушанчи се и од кола начини заклон. У то је стигао и војвода Радул те 17. јула дође до пресудне битке. Мађари су, осокољени ватреним речима Секељевим, нападали из заклона на Србе и В ахе, али дели-Марко јурне са својим пешацима и посред кише непријатељских стрела и метака проломи наслагана кола и начини пролаз за осталу војску.²⁸⁾ Татари одмах побегоше чим ограда паде,²⁹⁾

²⁶⁾ О. с. стр. 16, 111 и 189. Молдавски војвода Јеремија Могила је преко једног изасланика захвалио Басти, што је задржао војводу Марка од упадаја (Basta György hadvezér levelezése és iratai [1597—1607], II. kötet, Budapest 1913. стр. 140).

²⁷⁾ О. с. стр. 52; Szamosközi, Történeti Maradványai 1566—1603, Ötödik kötet стр. 174; Negyedik kötet стр. 181.

²⁸⁾ Samosközy István, о. с. III. kötet, Budapest 1877. стр. 812.

²⁹⁾ Székely Mózes, Irta Várfalvai Nagy János. Századok az 1869. стр. 721.

а Мађари се држаху неко време, док наскоро и они не почеше узмицати те се и Секељ даде у бегство. Српски и влашки војници јурнуше за непријатељима и у бегању један војник смртно рани и обори с коња Секеља. Ђорђе Рац познаде Секеља, догрчи и одруби му главу, те је заједно са коњем кнежевим однесе Басти.“)

После ове победе врати се војвода Радул у своју земљу, а у Ердељу остави Ђорђа Раца са 2000 Срба и Влаха и наложи му, да буде Басти на услузи.*1) Њега пошље 4. новембра 1603. Баста бунтовним поглавицама мађарским, Ђорђу Борбељу и друговима, који су изнели главе из покоља те их позове, да се врате у верност цару.**) Док је настојао, да бунтовнике умири и привуче себи, награђивао је оне, који су се истакли са верности и храбрости своје. Српском капе-

тану Симону Лоди доклони 20. септембра добра, која су негда припадала војводи Луки, а другог српског капетана, Симона Хорвата, постави 7. новембра за главног капетана лугошког и карансебецког.“) Србе раздели Баста по граници, а поименце стави овеће посаде у Липову, Лугошу, Карансебешу и Белињешу.“) Покрај Раца остао је у Ердељу као заповедник српских чета и војвода Марко, који је одмах после Секељеве буне имао сукоб са неким Мађарима, при чему је и ратни савет у Бечу морао да интервенира.*5

После угушења Секељевог устанка наступили су за Ердел» тешки дани. Глад, сиромаштво и пустош влада на све стране, а чете Баistine окрутношћу уливају народу страх у кости. Тамнице су биле препуне, конфискација имања и вешала су на дневном реду. Земља је била пуна хајдука и Срба, који су од пљачке живили и Баста је предлагао цару, да узме у службу 6 до 7 хиљада хајдука и Срба, који су необично вични борби, да их стави у ред хришћанске војске, која се борила против Турака и да на тај начин ослободи Ердеље од ових четника.**) Кад је Баста држао, да је бунтовничку земљу сасвим умирио и да је лу>де од утецаја у народу истребио, остави 7. априла

м) О. с. стр. стр. 714; у белешвама фрање Мнво стојв, даје Севеља убво вевв Мвхвјало Катона шв свла Cslk-Szent-Mihály-а, којв је уаео главу Севељеву, а коvm да је аадржао Рац аа себе (Gróf Illéshàzy стр. 214).

*1) Szamosközy, о. с. Ш, стр. 177.

*) Basta György etc стр. 116.

") О. с. стр. 107 в 118.

м) Кокорскв архва у Вечу, Ungarische Gedenkbücher. У реме»у авше .auss-thellung der Rätzen in Lugos, Karanzebes und in den bezirk umb Belllamos* в надаже ре-вераду, да вастојв „damit sy demnach! aldort nit Ublhausen und dem armen man grossen schaden thuen" ; Basta György etc. стр. 144.

в>На тужбу Маркову вадаје ратвв савет 11. јува налог .Obrister von Moliardt soll ein vnparteylach gericht ersezten vnd die appellation wegen des Marci Deli beschwarung wider Michael Zelezi vnd Georgen Megyar dahin dltlglm. Interim sy des arrestes erlassen* (Prot. Exp. а Prot Reg. аа 1604).

**) Basta György etc. стр. 18> а 444.

1604. Ердељ, а управу над њим повери грофу Томи Капреолу, од кога наскоро преузеше управу неколико царских комесара. Басту именује сада цар Рудолф за главног команданта у рату против Турака.

Почетком 1604. вратио се у Угарску Стефан Бочкаји, ујак негдањег кнеза Жигмунда Баторија. Бочкаји се био у последње време повукао у Праг, јер су му противници конфисцирали цео горњо-угарски и ердељски посед. По налогу цара Рудолфа добио је сада натраг велик део свог поседа, али је и даље живео повучено. Кошички заповедник генерал Белгијозо није међутим ни њему дао мира, него га је глобио и сумњичио на сваком кораку. Овако поступање свакако је допринело, да Бочкаји, одиста ступи у везу са младим Гаврилом Бетленом и другим незадовољницима, који су испред Немаца побегли на турско земљиште. Једна чета генерала Белгијоза, у којој се налазио и Сава Темишварац као један од заповедника, нападне ове бегунце у околини Темишвара, али темишварски Турци прискоче мађарским устаницима у помоћ и спасу их од погибије.⁸⁷⁾ Овом приликом падне иреписка Бочкајева са мађарским незадовољницима у руке Белгијозу, те он позове Бочкаја у свој табор на пољу Ракомазу, да се оправда, а кад овај не дође, изашље војску против њега. Војска ова, којој се придружише и многе ердељске српске и немачке чете,⁸⁸⁾ освоји Бочкајев град св. Јоб па се крене на остале градове његове. Међутим Бочкајев присталица Павле Ервенди прикупи многе хајдуке и с њима нападне ноћу 14. октобра код Алмашда генерала Пецена, који је са 3500 војника хитао у табор Белгијозов, сатре му војску и њега самог зароби.

Услед ове победе порасла је моћ Бочкајева, број његових присталица бивао је све већи те хајдуци његови нападно на нека српска села, спале их и покољу српске жене и децу. Изреком се спомињу српска места у околини Уј-Кало-а, која су том приликом пострадала.⁸⁹⁾ Српски војвода Марко Сегединац похита са 1700 ратника у табор Бел-

⁸⁷⁾ Magyar történelmi évkönyvek és naplók, II, стр. 11.

⁸⁸⁾ При поласку ердељских чета настојади су царски комесари, да и у земљи остане довољно војске. У писму њиховом из Колошвара 12. октобра, управљеном надвојводи Матаји, стоји: „Damit aber das lanndt nit gar an khrlegsvolckh entblösset würde, sein im veltlager bei Weissenburg drey oder vierhundert Zäckeln mit etbo souij hungrihen pfärdten, die vnnnder dem obristen herrn Balthasar Khornis, Morsa, Marcen wayda, vnnnd Ratzy Georgen gedient vnnnd eur khays. mt. rath herrn Benedicto Myndzenty als ire inen zuegeordnetem haubt verblieben . . .“ Спомињући Карансебеш и Лугош веле „Soll es aber eur kay. mt. gehorsambist nit pergen, dass solche balde heuser mit lautter Rätzen besezt, so ire gemeinshafft vnnnd correspondentz mit den Turggen vnnnd panduren haben vnnnd derowegen solche heuser in grosser gefahr stehen . . .“ ж стога „ . . . würdet aber khunfftig diese zwo vöstungen zu erhalten hoch von nöfften sein, die Rätzen alle herausz zu thuen vnnnd hergegegen teutsche vnd Hungern hienein zu legen“ (Expedit an год. 1604.).

⁸⁹⁾ Szamosközy, о. с. IV. стр. 258.

гијозов, који се налазио недалеко од Великог Варада. Не осећајући се овде сигурним, крене генерал своју војску према Кошицама, да отуд приступи операцијама против Бочкаја. Код Токаја је војска прелазила Тису, напред су ишли немачки војници и док су они прелазили, оду Срби, Сикулци и Мађари у оближње место Ракомаз. У зору 25. октобра 1604., кад се нико није надао, дојуре Бочкајеви хајдуци и нападну Србе. С почетка су секли и Мађаре, јер их нису распознавали, али наскоро почну викати Мађарима и Сикулцима, да се склоне у страну те су нападали само Србе, које потуку тако, да је једва њих 25 са војводом Марком умакло, препливавши с коњем преко Саве.⁴⁰⁾

Дошавши пред Кошице хтеде Белгијозо ући са својом војском у град, али га становници кошички не пустише, него и они присташе уз Бочкаја. Сва места у горњој Угарској одметнуше се једно за другим од Белгијоза и признадоше Бочкаја за владара свога, те је Белгијозу остала још једина нада у Басту и аустријске чете, као и у Радула са српским и влашким четама његовим. Баста, коме се после пораза код Ракомаза придружио и војвода Марко, крене се са 14000 војника против Бочкаја и опколи град Кошице, али га не мога заузети него се повуче према Еперјешу.⁴¹⁾ Бочкају приступише дотле два нова града, Филек и Сатмар, те он позове 12. децембра и ердељске сталеже да му се придруже.

Догађаји у горњој Угарској изазвали су одмах и у Ердељу живо кретање. Варницу бацише и овом приликом српски војници, који крајем октобра приредише кржаве покоље у Карансебешу и Лугошу. Карансебешки Срби, на броју 300 ратника, завадише се са мађарским и влашким племићима и позваше у помоћ своје сународнике. Ноћу 19. октобра дођоше Срби из Михолда под предвођењем дели-Симе, затим из Лугоша⁴²⁾ и из Крашове са Цветком на челу те у зору тог дана нападну Мађаре и Влахе, покољу их и поробе.⁴³⁾ Тих дана дигну се лугошки становници и поубијају многе Србе из лугошке посаде. Они Срби, који осташе на животу, оду у Липово, доведу отуд липовске српске војнике те с њима потуку многе грађане, спале и оплене град лугошки.⁴⁴⁾

На овако немирном земљишту сасвим је природно, што је и устанак Бочкајев брзо ухватио корена. Већ у новембру 1604. пређе на његову страну Јенопоље. Наскоро затим, јануара 1605., учини то исто Кевар, чија је предаја у свези са заробљењем брата војводе Марка. Бочкајеви

⁴⁰⁾ О. с. стр. 241, 247 и 248.

⁴¹⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek, V стр. 249.

⁴²⁾ Вођа лугошких Срба знао се напетом Лука Рад (Hurtmuzaki, о. с. Vol. IV, part. I, стр. 375).

⁴³⁾ Szamosközy, о. с. IV, стр. 254.

⁴⁴⁾ О. с. стр. 255.

Ђулафи сазове сабор у Марош-Вашархељ, али дознавши, да Рац намерава напасти и запалити са свих страна овај град, пренесе сабор у Келементелке, а кад се заврши већање, упути се с војском у Ебешфалву. Рац се потајно прикраде табору Ђулафијеву и ноћу 19. маја изненада нападне на Мађаре. У крвавом покољу униште српски војници Ђулафијеву пешадију и само се један део коњице спасао.⁶⁰⁾

Ђулафи побегне из покоља у град Шард и овде прикупи нову војску па с њом опседне Шегешвар, али га заузети није могао, јер Рацу пође за руком 14. јуна, да пошље у град помоћних чета. Овај нови неуспех Ђулафијев је накнадила предаја градова Колошвара и Самошујвара, који признаше Бочкаја за кнеза. И Сасима су били дозлогрдили вечити немири, те се и они почетком јула одрекну сваке везе за Рацом, измире се са Бочкајем и признаду га за кнеза.⁶¹⁾ Према овом измирењу имао је Ђорђе Рац да отпусти своје војнике кућама, али он не хтеде о томе ни чути, нити се хтедоше градови Шегешвар и Сибињ предати Бочкају. Ђулафи задоби Фогараш и Брашову па науми да пође и против Шегешвара, који је бранио сам Рац, али 28. јула изненада умре. Његов наследник Петки здружи се са Алипашом и крене на Шегешвар.⁶²⁾ Баш пред што ће непријатељи доћи под град, пошље Рац 20. јула једну одабрану чету Срба од 520 момака под вођством Јована Чонке, да из Шегешвара однесу неке топове у Удвархељ. Мађари дочекају у заседи ову чету и потуку тако Србе, да се само њих неколицина спасе. И сам Чонка падне непријатељу у руке, а под хаднађом Јованом Бранковићем убише Мађари коња.⁶³⁾

Да би учинио краја немирима на граници послао је био Бочкаји још с пролећа ове године у карансебешки банат Павла Петнехазија са задатком, да неприметно изведе Србе из пограничних места и да их настани дубље у Ердељу. Петнехази успе, да их из Лугоша и Карансебеша изведе под изговором, да ће у Јенопољу или Липову бити исплата, те их поведе у Липово. Вођа ових Срба, који дођоше у Липово, звао се Ђура Бешлија. Заповедник мађарске посаде липовске Људевит Ракоци не хтеде Петнехазија пустити у град него само српске војнике. Српска посада је била сада у Липову нерамерно већа, износила је 2000 људи, док је Мађара било свега 250 војника, те се Бешлија као вођа српски споразуме наскоро са својим војницима, изазове свађу с Мађарима и позове Турке, да им преда град. Темишварски паша пошље алајбега Кулак Суса са 300 коњаника, које Срби 6. јула

⁶⁰⁾ О. с. стр. 51 и 31; Erdélyi országgyűlési emlékek V. kötet стр. 302.

⁶¹⁾ Magyar történelmi évkönyvek és naplók, II., стр. 39.

⁶²⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek, V. kötet, стр. 304.

⁶³⁾ Magyar történelmi évkönyvek és naplók, II. стр. 36, 51 и 70.

1605. пусте у град. Неколицину Мађара поубијају, њих 23 заробе, а остале заједно с Ракоцијем прогнају из града.⁵⁴⁾

Тако је кнезу Бочкају преостало, да још једино разрачуна са Србима и Власима у Шегешвару, око кога се све већма стезао ланац непријатеља. Почетком августа дођоше Стеван Чаки и молдавски војвода Симон са својим четама под Шегешвар, а у исто време пошље Бочкаји изасланике војводи Радулу да га склони на мир, надајући се, да ће онда и Раца лакше савладати. Изасланици кнежеви склопе 5. августа не само мир него и савез са Радулом, али се крај свега тога Рац и даље држао у Шегешвару.⁵⁵⁾ Тек кад је крајем августа дошао Бочкаји лично у Ердељ и повео преговоре са Рацом, преда му овај 9. септембра 1605. град. Један део његових чета ступи у Бочкајеву службу, немачке чете оду у своју домовину, а са остацима војске оде Рац у Влашку.⁵⁶⁾

Очистивши тако цео Ердељ настојао је кнез Бочкаји живо, да држави својој излечи ране, што су јој дуготрајни ратови нанели.⁵⁷⁾ За свог намесника у Ердељу поставио је Људевита Ракоција, а уједно ступи у преговоре и са царом Рудолфом, да начине коначан мир међу собом. Аустријски двор је хтео себи да олакша положај при склапању мира, те по свој прилици по бечком наговору покрене војвода Радул акцију против кнеза Бочкаја. Он пошље Ђорђа Раца као свога изасланика, да припреми земљиште и за кратко време придобије Стефана Беде, Вука Камутија, Јована Бранковића и многе Сикулце, али Бочкаји дозна за овај покрет и наложи Жигмунду Ракоцију, да ухвати Раца. Ракоци је већ раније, у писму од 10. маја обратио пажњу Јована Петкија на понашање Рацово, који је непрестано водио тајне договоре са Халмађијем и Камутијем,⁵⁸⁾ а добивши налог Бочкајев, даде 7. јуна

⁵⁴⁾ Szamosközy, о. с. IV, стр. 352; Magyar történelmi évkönyvek és parlók, II. стр. 89. Занимљиво је, да је Бочкаји непосредно после одметнућа липовских Срба обдарно липовског канетана Владислава Раца од Славкамена, поклонивши му повељом од 2. августа 1605. села Деску и Микелаку. Ово је по свој прилици награда, што Владислав није пристао са осталим липовским Србима уз Турке, а могуће је, да је тиме хтео придобити Ђорђа Раца, који је био у сродству са Владиславом (Lendvai, Temes vármegye nemes családjai, Budapest 1896. I. kötet стр. 88).

⁵⁵⁾ Иштванџи погрешно приказује ове догађаје. Он вели, да је Рац био опседнут у граду Валу, те се после дуге опсаде морао предати. Бочкаји га зароби и хтеде га потајно уклонити са света, али се за Раца заузме Ракоци и спасе га (О. с. стр. 534).

⁵⁶⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek, V. kötet, стр. 306.

⁵⁷⁾ У ово доба су повудили Турци Бочкају круну и наслов краљевски. Бочкаји прими круну, али само као дар, а не као краљевско знамење и одбије назив краља. За круну, коју му Турци дадоше, говорили су неки, да је круна византијских царева, док су други тврдили, да је од негдањих српских деспота (Istvanffy Nicolai, о. с. стр. 542).

⁵⁸⁾ Történelmi Társaság 1885 (Okiratok Erdély történetéhez) стр. 304.

1606. ухватити Раца, Бранковића и другове, те Раца и Камутија баци у самошуварску тамницу.⁶⁾

Док су се у Ердељу низали ови бурни догађаји један за другим, рат аустријско турски губио је после битке код Мезекерестеша доста жестину своју. У извештајима аустријских заповедника са бојног поља видимо, да су Срби и овде били велик фактор. Тако на пр. кад је надвојвода Максимилијан освојио 1597. године Папу од Турака. први се успео на градске зидове Радић Рац.^{в)} И Срби из турских пограничних места узимали су учешћа у рату. Тако 19. марта јавља генерал Дијонис Кноцер надвојводи Матији, да је у Бачкој скупљено на 15.000 Срба, који моле, да им се постави један вођа на све напасти непријатеља у рођеној му земљи.^{б)} По другој једној висти налазило се ове

године 150 Срба војника у Јегру.^{г)} У борбама, које је водио Палфи у околини Толне, Бабоце и Кањиже године 1599. и 1600, истичу се Петар, Аврам, Никола Црни и Продан, којима извори дају за презиме реч Рац. Петар, Аврам и Продан Рац су са својим четама мапали 1599. године, недалеко од Калоче, на Турке, баш кадсу ови вукли Дунавом лађе, натоварене храном и муницијом. У сукобу побију преко хиљаду Турака и отму им 58 лађа.^{д)} Никола Црни Рац и Продан Рац нападну идуће године на Харшан» и заплене овде богат плен.*4)

Аустријска војска освоји 1601. Стони Београд, где је такође било доста Срба*5), али идуће године при освајању Кањиже претрпи штајерски

*.) О. с. срп. 314 в 416; Szamosközy, о. с. IV стр. 354.

..) Istvanffy, о. с. стр. 459.

.) Писмо је датирано у Пожуну и у њему стоји das an yetzo in die I.VOOO Rätzen oder Wallachen bei Watschka beysamen sein, die bitten allain, dass er Eorsi Peter inen ain haubt ehlist wolle zu fürdern, der sy regieren vnd phucren khunc, weil sy willens sein, dem feind In seinem landt selbst schaden zu thuen* {Hung. aa 1599}.

*) Фалечкп коњвчкв ааиоведвкв Никкола Каса онше 1. маја 1599. у једном писму .Tertius dies est, quod Tartari ad Bereny appulerunt, Rasciani quoque stipendiarli, numero centum et quinquaginta, hesterna die sunt Agriam Ingressi“ (Ibid).

и) Katona, о. с. cb. 27, срп. 605, 603 в 673; Istvanffy, о. с. стр. 479 а 792.

*) Чвгв хајдучке залазвле су дубоко у Вачку и долаалше су у дотвцај са српским бачвм становнштвом. Никкола Палфв, да бв ојачао иедавно освојеви

Острог, ступу у преговоре са бачким Србим и 1998. године да се пресеље у ње као воле пресељеавх Срба заклетпу вераости. Том ирилвком су к*о сведорба о ао-ложевој заклетвв вздаве две оовел»е. у једвој су обеас срасвх калуђера ва места: Aranyos, Borsód, Nagy Geöricze, Kispatalom, Katymàr, Vémtelek, Madaras, ÜjvAros. Nagypatatom, GyOngyén, Legyen, Gara, Vasküt, Sèri, KOrtvélyes. У другој повељв се спомвњу бачкв Србв ва места: Halmas, Side, Mátéhàt, Sebesegyhét, Kelebia, Tovànküt, Bajànk, Melyküt, Istor, Jankó, Ivénka, Màda, Szentpàl, Rèma, Borotta, Temérdekhiti, Senti-vÀn, KunbÀji, Szentes, TatahAza, Kotokhàt, Arokht, Biked (B&cs-Bodrog V&rmegeye, II, срп. 108).

“) У једвом ивску од 21. сеитембра 1901. стоји .Des bassa selbst bekhanntnis nach seindt taussent Türggen in Welssenburg gewest, ausser der Juden vnnd Raßen* (Hung.

надвојвода Фердинанд пораз, услед кога паде Београд поново у турске руке. Надвојвода Максимилијан покуша у два маха током 1602. и 1603. да заузме Будим, али му намера не испаде за руком. Крајем 1602. године преговарали су обрштари Егенберг и Колонић са Србима у Турској у ствари пресељења на аустријско земљиште⁶⁶⁾, а свршетком

ав 1601). Нешто раније, августа те године, упала је по заповести неспремског капетана Тобије Грофа једна чета у турско земљиште наа Копања „vnd bey ein ratzischen dorff etlich Türken vnd Ratzen antroffen, von denselben 7 lebendige samt bey die 50 stukh vnd khuevlech, item 18 klepper mit guetem wint gottlob anhero gebracht . . .“ (ibidem).

⁶⁶⁾ У ратном архиву у Бечу (Expedit, September, No. 66) налази се као предлог другом спису извештај Ђорђа Пернешија о условима, под којима су Срби хтели да се пресеље. Извештај је датирав 2. јануара 1608. и гласи: „Conditionen, so die Rätzen oder Walachen begeren, das ihnen durch glawbenbrieff bäder herren obristen von Raab vnnnd von Kholenitsch zuegesagtt vnnnd versprochen solle werden: 1. Das ihnen sicher gelafft zuegesagt werde, das ihnen von niemandts khain laidt zuegefuegt wlertt, auch das sie in kheinerley weg von niemandts angetasst tributiert noch zu sclauen gemacht werden sollen. 2. Das ihnen ein gelegenhait vnnndt ortt an ainen sichern ortt eingeben werde, alda sie heuser vnnndt ihre wohnungen oder dörffer bawen oder stifften mögen. 3. Begeren sie freyheit, damitt sie in 10 jahren durchaus zu kheiner dienstbarkheit, robett, stewart oder gar kheiner aussgab gedrunge noch genöttigt werden, seiss auff wessen grundt es wöll, aldahn sie gestölltt werden sollen, voraus aber die knessen, deren vber 12 oder 15 nicht, welche vnter ihnen schier wie halbe edlleutt seindt, dieselbigen auff ihre lebenslang in freyheit gehalten werden sollen. Nach aussgang aber der 10 jahren die gemainen Rätzen auff wessen grundt sie werden, seindt vhrbüettig, alle dienstbargckheit, wie andere vnterthanen schuldig seindt (doch nicht mehrers) dem grundtherren zu laissten. 4. Begeren sie, was sie fuer benante türckhische heuser vbergeben werden vnnnd sie ausser munition, prouiant, weggen, fahnen vnnndt solicher ross die fuer ihre khay. mt. oder ihr fl. dt. tæglich wahren bekhomen khönnen, das solliches niemandt von ihnen nemmen, sondern ihnen ohne yederman alles verhindern, eruolgen solle. 5. Das alle, die so im nägsten einfall, welches die raberischen vnnndt darzue gehörigen granitz khrleugsuolckh vnlengst gethan haben vnnndt damahls gefangen worden seindt zu uorauss vnnndt in sonderheit aber drey oder vier Ihrer khnesen vndt fuernermer Rätzen ohne alle caution oder schätzung loss vnnndt ledig gelassen sollen werden. Nun volgen hernacher ihre erbuetungen. Erstlichen das sie das hauss Dombo, welches ain gemaurettes vnnndt mitt wasser vnnndt gemöss ringswalss vmb gegebenes vesstes hauss isst, darinnen dann an yetzo nicht vber 50 Thürckhen, der Rätzen aber vber die 300 starckh sein sollen, wie sie fliergeben, dieselbigen Tuerckhen zu fangen vnnndt das hauss vbergeben wöllen. Gleichsuahls wöllen sie auch mitt dem hauss Döbregess (welches auch ain gemaurettes hauss, darinnen nicht vber 30 Tuerckhen, der Rätzen aber vber 200 seindt) thuen. Yedoch begeren sie da nicht mehrers, das doch bey 1500 zu ross vnnndt fuess khrleugsuockh hineln geschlckht werde, damitt nach vbergebung obgedachter baden heuser solliche besezt werden mögen. Item sagen sie auch, das man dise sachen ins werckh zu sezen sich gar nicht saumen soll, demnach diss gewiss ist, das die Tuerckhen, so sie an derselbigen reuier oder granitzen seindt, ihre abgesandten zum vesier bassa geschickht vnnndt auff wenigisst vmb 1500 Tuerckhen auff dise granitzen disen winter zu legen, anhallitten haben lassen vnnndt ihnen beraytt von dem vesier bassa zuegesagtt worden vnnndt gewisslichen der Rätzen fuergeben noch in 14 tagen ankommen vnnndt auff bemellte heuser nicht weniger auch gehn Khoppan eingetaillt werden sollen, darumb dann diss ihr erbuetten zuuor vnnndt ehe gedachte Tuerckhen ankummen, soll ins werckh gericht werden, mitt angehengter protestation, da sich solliches verzug, die Tuerckhen ankummen, dise vnnndt andere heuser starckh besezt wurden, khundten sie ihrem erbuetten schwarlich

1603. склапао је и цар Рудолф план, да помоћу Срба заузме један турски град. Аустријском обрстлајтнанту у Болондвару понудио се један српски војвода, да са својим сународницима нападне Турке и да освоји један град турски. Ово достави ђурски обрштар Егенберг цару, који 18. децембра наложи надвојводи Матији, да прихвати ову покуду српску. Међутим резултат ових преговора није изознат. Забележено је даље у изворима, да је капетан Папе Милош Раи освојио са својим војницима године 1605. град Вазонију, који је касније предао Баћањију на управу.

Од знатнијих Срба спомиње се у овим крајевима Михајило Бакић, који је учествовао године 1602. и 1603. ка пожунском државном сабору*7), затим Матија Бакић, који је служио као мустершрајбер код

војничке интенданије. Михајило Бакић од Лака имао је са супругом Кларом Франкопанком тржачком двоје деце, Петра и Маргиту. Њима је још раније, тестаментом својим од 1564., оставила мати велик иметак, а године 1600. начини и Михајило последњу вољу, у којој остави Петру град Холић, а Маргити, удатој за Мелхијора Балашу, остави град Сашин. Петар Бакић је дакле био богат и виђен магнат, имао је неколико спахилука и градова у свом поседу те кад се 2. фебруара састајала нека комисија аустријско-турска, наложено је међу другим великашима и њему да пође као пратилаи аустријских комесара, на коњу, са слугама и шаторима, што је могуће помпозније.***) У војсци је носио чин капетана и узимао је учешћа у многим ратним сукобима. Био је у блиском сродству са Петром Ревајем, коме 14. фебруара 1606. године пише писмо о фамилијарним стварима,") но с којим се наскоро завадио ради Сузане Форгачеве, супруге Фрање Реваја.

Од осталих познатијих Срба вредни су спомена Никола Раи, као и Михајило и Петар, браћа Раци. Ова двојица замолише марта 1601. од цара Рудолфа опустело село Бесмир код Коморана као награду за војничке услуге.то) Далје је служио у војсци капетан српских чета Петар Раи од Толне, који је средином 1605. молио цара Рудолфа, да

nachkhommen. Sie vertrauten vnse auch, weliches zwar nicht unglaublich, weil Khoppan bey weitem nicht so vesst als Dombo, auch bade Dombo vnndt Döbregess vedes zwo vngrische meill wegs vnter Khoppan liggt, das, so baldt die von Khoppan solchen tumuli vnndt vbergehung bädcr heuser vernemmben vnndt hören, werden sie vnserer zu Khoppan auch woll nicht erwarten, sondern Sntweder ödt verlassen, oder in brandt steckhen. Weliches ich eweren gnaden, so weit ich von ihnen bericht worden, gehorsamblich erindem sollen".

и) Према декрету цара Рудолфа имао је и Мнхајнло ораса, да сабирв аореа. Ово су право вмплп само вајбогатвјн н најугледннји веливаши (Dr. Kolosvári és Dr. Óviri, о. с. срп. 817).

-») Történelmi T4г за годнну 1879. срп. 163 и за годиву 1900. стр. 317; Turcica sa 1604.

.*) Hung. aa 1606.

,0) Prot. Exp. aa 1601.

му у награду за тринаестогодишњу ратничку службу подари добра Фрање Алагија и Фрање Ибрањија. Овај Петар Рау од Толне умро је 1607. без мушких потомака.' Њ Од ердељских Раца живио је син Петра Рауа од Тевиша, Адам, који је 4. маја 1602. склопио уговор у ствари неких добара са Јованом Балентићем од Тевиша. Адам је 1. фебруара 1609. добио донацију Галго те се породица његова од сада зове Рау од Галго-а.7")

Кад је Бочкаји придобио за себе ердељске српске војнике, трудио се, да наговори и остале Србе, који су у западној аустријској војсци служили, да се њему придруже. Да би успео у овоме изда 23. јула 1605. године из Кошица проглас, којим шаље поздрав Србима и зове их, да оставе цара Рудолфа и да ступе с њим у савез;

хвали народ српски, који није научио ником да робује, а најмање Немцима, обећава Србима, да ће им дати некадања права, која су у Угарској уживали; плаћаће их и поступаће с њима као са својим Мађарима; упозорава их, да су му остали Срби, они, који стоје у Влашкој под командом војводе Радула, они у Ердељу са Ђорђем Рацом на челу и они у Липову под управом Лудевита Ракоција обећали верност. Позива и њих, да му се придруже, а не буду ли то учинили, он ће им се љуто осветити.7*) Овај проглас међутим није имао великог

*) О молби Рацовой пише 4. јула 1605. „Clementer intellexit serenissimus princeps dominus Mathias archidux Austriae, dominus noster benignissimus, quater egregius Petrus Ratz de Tolna, maiestatis suae caesareae ac regiae capitaneus equitum Rascianorum, sibi ab diuturna ac fidelia sua seruitia militaria bona egregia quoque Frandsci Alagy et aliorum Frandsci (brani, ut qui a fide ac fidelitate maiestati suae debita ad rebelles defecerunt, conferri petierit. (Фиванцијска архив у Бечу, Ungarische Gedenkbücher).

n) Orszigos levéltör, Erdélyi osztály, Gyulafehérvári kaptalan, Cent S. nr. 4.

) Prot. Exp. за 1706. Цовеља ова адресправа „Generosis, egregiis, nobilibus ac strenuis, ductoribus, viceductoribus et universitati militum Rascianorum In castris caesareanis militantium etc. grate nobis directis*, датвана је, „in libera ciuitate nostra Cassoviensi, die '23. july, anno domini 1603* и гласв: »Stephanus dei gratia Hungariae Transylvanieeque princeps et Sciuorum comes etc. Generosi, egregii, nobles ac strenui nobis dilecti. Salutem et gratiam nostram. Mi okon kelletet legien minekwnk magunk elete oltalmaert az nemeth chazar haday eilen fegiuert fognunk, hizzwk, hagi kegielmetek voltakeppen és bizoniossan erthi, mellben minthogi mind isten és emberek eleöt melto és nagi igassagunk uolt és nagon.

mind az egez magyar nemzettel egyetemben kiknek reghi szabadsagat sokkenen meghonnan felosszegette, de kesentetck uala es ekkepen igaz igiwkben meghsegiten az szent isten bennwnket» minnemw is szerenchekkei latogatot legien mind eddigh aztis szemeiuel lattia kegielmetek mindennap. Akarok azert kegieteket is szeretettel inteni, meghgondoluan az magyar nemzetseghez kegielmeteknek es az egez racz nemzetsegnek reghi idoktiil foguan vaio kotelesseget cs hagi mindenkoralakik az kegielmetek nemzeteben kereztien birodalom alatt voltak. nem egiebbhez hanem az magyar feledeiemhez halgattanak. Mostis, kegielmetek az magatok louat es meghmaradasat gondoluan, ne adna magat idegen nemzetsegh köziben ualo buidosasra, olliakhoz az kikkel sem természet, sem erkölche es magauselese megh nem eggiezhet. Gondoliatok inkab reghi lako helietekct es töb ncmzetscgtökböl vaio, atiatok fiait, kik az mi birodalmunk es szamiunk alatt meghtelepettenek es valahot kik vadnak mind hauaselfoldeben Raduly vayda mellet es Erdelyben Racz Georgiel, Lippaban Rakoczi Lajossal, mindcnwtt az mi hwscgwncrc attak

у теија на Србе, шта више, многи ратници и готово сви главнији људи ердељских Срба настанише се по свршетку рата на аустријском земљишту.

Липово, које је 1605. пало под Турке, није дуго остало под турском влашћу. Српски војници у Липову дознаше, да Турци намеравају да их све потуку на се споразуму са својим владиком Савом, који их је и раније одговарао од предаје Турцима те су чекали само на згодну прилику, да се с Турцима раврачунају. 23. априла 1606. запути се једна чета Татара од 500 душа да роби по околини Липова и бег липовски пође на њих да их гони. Срби се међутим махну Татара и вратс у Липово, а бега не пусте унутра те он побегне у Београд. Нешто Турака, што је још у граду остало, потуку Срби, у чијим је ру-

кама, бида, ратна заира. Владика Сава доби, после тога, као награду владичанску столицу у граду Тевишу. Турци из Буле пођу у помоћ липовским Турцима, али се врате не постигавши ништа.⁷⁴⁾

és kötetetek magokat. Raduly wayda eö maga is. Az mellet hazatok nepet, felesegteket es giermekteket tekinthetek, kikre köteteskeppen minemw gond uiselcssel tartoztok magatok Is tudgiatok, mi keglelmeteknek mlndenben ha nemi akariatok az mi kegielmessegwntket es is akaratumkat aianliuk es ha io inteswnket megh fogadlatok es töb hiueink köziben hozzank iöuen az mi szolgalatunkja adglatok magalokat, fogadgluk az mi fejedelmi szonkra es hitwnkie, hogi keglelmeteknek nem chak bantasa nem lezen hanem valaminemw allapotia es fize-tese tob magiar hiueinknek lezen, keglelmeteknek is azon (izeteset meghadattluk es lambor szolgalattlaert, kinek erdeme szerint ualo allapottia lezen. Ez mi Inteswnket penlgh kegiel-metek eglebre ne magiarazza, hanem chek keglelmetekhez vaio io akaratumkra mint hogy töb atiatok fiais az mi zamiunk es birodalmunk alat Immar io allapotban vadnak es az elöttis nemet között es nemet orszagban soha racz nem lakott, akarok az mi inglen vaio kegielmessegwntket magunktul aianlani, meliet ha kegielmetek uezen, sem magatok sem maradekitok blzonlosok legletek, benne hogi megh nem banniatok, ha penigh fogadnl nem akariatok es buldosasra uagi egleb vezedelemre iuttok, mi mind isten s mind emberek eleött es az töb kegielmetek attia flal elott is menteknek tartiuk magunkat, hogi okal annak nem tezwnt. Valete".

) Magyar tört. évkönyvek és naplók, II. kötet, стр. 74. Иа Самошкезвјевок причаву догодала се оредаја Лиавова овако : Стефана Петнехаавја ваговорв сежретар Свмов Дејав, да ступв у преговоре са двповсквм Србвма, беа зианја Бочкајева, у сврху предаје града. Петвехази пошаље јенопољског владвву Саву у Липово, којк се договорв са српскм вођама, да предаду град Мађарвма, алв под условом, да ам Бочвајп опростп рапвју веру. Главнн Србн су бвлв мшетан Радуп, Петар Калауз, Стевав Иап, делв Сава, Недељко Бошњак (Boszno), Радав Огарховвћ, Пеја ■ другв. Овниа аададу Петнехаап, владвкв Сава н осталн главнн д>удв квежевв веру, да вм неће ништа бвти в да ће и у будуће моћв остати у Липову само да град оредаду. Људеввт Ракоци доававшв шта се спреиа, пошље Ловру Нађа са 300 хајдува ирема Јевополу, да уи>е у лаповскв град, аво вк га Србв предаду. У липовској тврђави је бвлв 600 Турава под управом ј&ничарског аге Хафвз-паше, Тштмн Чорбаавје в Абдурамана, а у варошв су билв Србв □ вешто Турава. На ди и звак уставу Србв, пусте Нађа у варош в освоје је 7. априда. Темншварскн пата пошаље одках □□ Бечеја, Павчева в другкх пограннчних места 2000 војаака у помоћ лвоовсквн Турцвма, али овв ншта не успеше. 18. апрвла паде в тврђава двповск у руке сраско-мађарске (Szamosközy IV. стр. 859.—361). О предајк града

За време преговора о миру проглашено је примирје између Аустрије и кнеза Бочкаја, но у пркос том примирју трудио се Бочкаји, да истисне аустријску посаду из оних тврђава, које се налазиле међу његовим градовима. Број таких неосвојених места био је повелик, а најважнији је био међу њима град Токај, којим је управљао капетан Ханс Рубер на челу једне српске чете. Опколивши град успе Бочкајев војвода Цобор, да одсече сваку везу са спољашњим светом те у граду избије глад. Ипак се током 1606. месецима држао Токај, али се најзад морала посада, присиљена глађу, упустити у преговоре и под условом слободног пролаза преда град Цобору.⁷⁶⁾

Преговори о миру са Бочкајем, који су од аустријске стране започети крајем 1605., провлачили су се кроз прву полу 1606. године. Тек 23. јуна 1606. утаначен је у Бечу коначан мир, по коме припадне Бочкају цео Ердељ, затим Сатмар и Токај као и жупаније Угоча и Берег. Истодобно започну преговори о миру аустријско-турском, при чему је Бочкаји био посредник. Након дужих преговора склопљен је 11. новембра исте године под Комораном, тамо где утиче речица Житва у Дунав, мир на двадесет година између цара Рудолфа и Турака. Миром овим обвезао се Рудолф, да ће платити султану једном за свагда 200.000 форината и тим ће се откупити од дотадањег плаћања данка, а земље добива свака странка онолико, колико је у моментаном поседу држала. Овим миром на ушћу Житве завршено је петнаестогодишње ратовање Аустрије са Турском, а њиме се свршује уједно и један од најбурнијих перијода у животу угарских Срба.

називамо податана в у писму Катарине Палфи, управљеном из Тренчвина 15. маја 1606. Борђу Турао-у. У писму стоји: „Hievor hab ich geschrieben, das die Ratzen die Lipra vndt andere vestungen wiedermal eigenohmen vndt die Türken, so darinne gewesen, alle nidergehaut, diese verwichene wochen ist der Türke wiederumb zur vestung gerückt vndt dieselbe belegert auch mit siebenstücken geschütz beschossen, die Ratzen vndt haiduken aber sein nachtllicherweile herausgefallen, der Türken viel erlegt vndt inn die flucht geschlagen, also das der Türcke das geschütz daseibst verlassen müssen“ (Hung. aa 1606).

⁷⁶⁾ Magyar történelmi évkönyvek és naplók, II, стр. 79; Istvánffy, o. c. стр. 586.

XVI.

ОД МИРА НА УШЋУ ЖИТВЕ ДО СМРТИ ЂОРЂА РАЦА СЛАНКАМЕНЦА.

(1606—1611).

Мада су она мутна времена, која наиђоше на Угарску при крају летнаестог и почетком шеснаестог века прогутала као жртву небројене српске војнике, ипак су нови српски досељеници са турског територија с године у годину попуњавали редове Срба у хабзбуршкој Угарској и у Ердељу. Ратничку природу српску привлачили су ратни догађаји, који су у то време беснили на земљишту Стефанове круне, те је при завршетку рата био крај свију губитака, које су поднели у разним сукобима, број српских ратника неумањен, ако не и већи него на почетку ратовања. Нису само Срби са територијума турске Угарске ступали у редове хришћанске војске него су долазили и дубоко из турских крајева, из Славоније, из Босне и из Србије. После утаначе-

ног мира настало је питање шта да се учини и где да се стално настане ови српски војници, који су досад били разређени у великим и мањим групама по гарнизонима, док су фамилије њихове биле привремено настањене у разним местима.

Решење питања о насељу ових ратника задавало је доста бригае аустријским властима. Дугогодишње ратовање одвикло је српске чете од сваког другог посла, њима је пљачкање, отимање и убијање прешло било у крв те се после свршеног рата нису могли да снађу у новом, мирном животу. Тешко је било пронаћи згодан предео, у коме би населили ове Србе, јер они нису никако хтели да буду јобађи мађарских спахија, а ови опет не хтедоше друкчије уступити земљишта за насељивање, шта више, поједине спахије се опираше и од тога, да им овај ратнички елеменат у суседство дође.

Прву вест о намери трајног насељивања српских ратника имамо већ из 1604. године. Ратни савет изда у априлу ове године налог коморанском обрштару Моларду, да села, намењена српским ратницима, подигне и назиде и да их подвргне својој управи.¹⁾ Средином ове го-

¹⁾ Ратал архд8 у Бечу, Prof. Reg. aa 1604. Ове годпне се палазила велнка иао- жваа српских ратппка у Баствиој војсци у гораој Угарсвој. те ратнн савет 2. јува вздаје налог .Camera soll berichten wegen des deputlrten geldt auf das rasclanisch kriegs-

дине бавио се и војвода Марко са својим четама у околини Коморана* а кад се идуће године почело озбиљно радити на склапању мира—оставио је Марко коначно Ердељ те се са својим војницима, као и са војском Саве Темишварца и Петра Рауа, налазио на западном ратишту угарском.1) Од овог доба њихове и друге чете српске постају актуелним питањем, које ратни савет дуго времена тако рећи и не скида с дневног реда.

Ратни савет у Бечу настојао је пре свега да доведе у ред плаћу српских најамничких четника. Војвода Марко и Петар Рау, који су у Ердељу бранили аустријску ствар, а Век дуже времена кису примали плаке, захтевали су, да им се плати сада 50.000 форинта1) те влада изашље 13. јула Ђорђа Лешенбранда и Матију Бакића, чиновнике војничке интенданције, да одрже смотру над 6 компанија српских коњаника, да саставе регистар о њима и да им издаду плаћу за 5 месеци, уз потврду њиховог војводе.*) Идућих дана наложи ратни савет дворској комори, кека плаћа војводи Марку 400 форината месечно, а 4. августа именује Марка за обер—капетана над српском коњином.*) Пошто је рат још трајао, настојао је ратни савет, да задовољи српске најамнике, јер је помоћ њихова била јако нужна, те се са највећом готовошћу одазвао молби војводе Марка и грофа Хајнриха Дампијера, под којим су такође служили српски коњаници, да изда плаћу за издржавање њихових чета.*)

volckh in Ober Hungarn“ (Ibid). О селвуа, одршенн аа иаселење Срба в околвив Конорааа, амано вз ове годиае још једну нотицу. У*. јуна издао је ратив саиет обрштару Моларду налог „die acht hierin bcncntc Rdzcn in der herrschafft Comorn zu wohnen einkhumen lassen in den ncwgestiftcn dörfcrn“ (Ibid).

*) Prot. Exp. а Prot. Reg. аа 1604.

·) Ратии савет иаложв 16. јуи а 1606. обрстлајтпавту Гпитеру Хсреј у „den Marco weywoda mit den rascianischen pferden die beschaffcnhcit im hungarischen Alttcnburg recogosciren lassen* (Ibid).

) Под датумои 17. јуи а 1605. аабележено је у Prot. Reg. „Recepisse von Leschen brandi vnd Bakitsch per der ratzianischcn pferdt musterung vnd zallung halber, solen beuelen, es dem Marco weywoda vnd Rätz Peter mit denen 50.000 gülden praetension hicher remittim*, а оод 13. јулом „Leschenbrandt vnd Bakitsch sollen die 6 compagnia rascianischen pferdten mustern, gebreichige register ferttigen, inen alsdann die 5 monatsold gegen ircs waywoda Obligation raichen“ (Ibid). Већ 2. августа подвосе ова дпојпца ратиом савету „Verzeichnis der Razen, irer accordo vnd practensioncs der noch ausstandig vnbezahllten rests“ (Prot. Exp.)

·) У ствари нојводе Марка иалаже 17. јула ратан савет дворској хоморп .per crinderung, das Marco waywoda monatlichen zu veldt mit 400 gülden interteniment vnderhalten werde“, а 4. августа „Marco weywoda würdet seines oberhauptmans beuelch vber die ræ* dänischen pferdt erlassen vnd ime 400 gülden monatlicher bcsoldung bewilligt“ (Prot. Reg.).

*) Кад је Марво тражао веаадаву му плаћу, валожп ратни савет 3. септ. коиорв .damit dieser (Марко) ins veldtjeger nach Comorn sich verfügen khundt, haben die hem lne mit seinem ausstandt zu bedenggen vnd abzuferttgen“. Иств ов&кав валог је вадав 6. сеит. коморв аа воњаавке српске под грофом Д&мпвјером (Prot. Exp).

Погодба, учињена са војводом Марком и његовим најамничким четама, гласила је на 6 месеци, од првог августа 1605. до последњег дана јануара 1606. По истеку овог рока продужена је служба најамничка, а пошто је међутим наступило примирје и у изгледу било склапање мира, одлучи ратни савет, да начини коначни обрачун са најамницима и да их разреши од даљег службовања. Цару Рудолфу препоручи 30. марта 1606. војводу Марка ради његове верне службе⁷⁾ и на предлог Матије Бакића наложи 14. априла дворској комори, да исплати четворомесечну плаћу српским коњаницима и да их даде одвести у Шопрон, где ће Бакић одржати над њима смотру и распустити их⁸⁾. Са исплатом најамнине није ишло тако брзо, те ратни савет у мају понови налог комори, да изда Марку заостатак плаће, а у погледу даљег издржавања упути Марка да се обрати директно цару у Праг⁹⁾. Идућег месеца је издата инструкција Петру Бонхома, да са Матијом Бакићем одржи смотру над српском коњицом и да ју отпусти из најамничке службе¹⁰⁾.

Сада се морало приступати и решењу питања, шта да се учини са Србима, отпуштеним из војске. Један део Срба, на броју 1200 коњаника, који се налазили по селима око Ђура, желили су, да се стално настане у близини ђурске тврђаве те обрштар ђурски барон Брајнер поднесе 2. новембра 1606. ратном савету предлог, како да се ово насеље изведе¹¹⁾. Брајнеру наложи 9. новембра и надвојвода Матија, да ступи у споразум са спахијама, на чијем опустошеном земљишту ће се Срби настанити, дизати куће и обрађивати земљу. Из писма надвојводина видимо, да је Србима одређено посебно предграђе у Ђуру,

⁷⁾ Prot. Reg. О том закључку стоји „Imperatorl commendation für Marco weywoda wegen seiner erzalgten kriegs diensten und praetension“.

⁸⁾ У српске коњанике налазиле се и њихове породице, као што се види из белешке, којом је ратни савет наложио комори „die vier monatsoldt auf die rascianische pferdt, wollen die herrn gegen Ödenburg fiehren lassen und diesem musterschreiber, der die abdankung vnd vonainanderschaffung dieser pferd und deren, die sich bei ihnen befinden, verrichten soll, auf zehen tag gebreichliges lieffergeldt reichen“.

⁹⁾ Ратни саветници издају 18. маја налог комори „wegen der monatlichen 400 gulden reinisch veldtbesoldung vom ersten tag monats august des 1605. jars bis letzten tag monats januarii, in allem auf 6 vollige monat, wie ire kayserliche mayestät gnedigist bewillicht haben, bei dem khayserrlichen hoff kriegszollambt abreiten lassen vnd wurdet er (Марко) zu Prag wegen ferneren vnderhaltung bei irer khayserrlichen mayestät anzuhalten wissen“ (Prot. Exp.). По једној вести од 23. маја тражили су српски војници за насеље својих жена и деце и за обрађивање земље „ein ödes dorff in der herschafft hungarischen Alttenburg oberhalb Zameh, auf der haldt zwischen Pottersdorf, Vnsere Frau genandt, einzugeben vnd zu bewilligen“ (Prot. Exp).

¹⁰⁾ Ратни савет је 6. јуна издао „Instruction für Pettern von Bonhomo mustermeister vnd Matthiasen Bakitsch musterschreiber zu musterung der rascianischen pferdt“ (Prot. Reg).

¹¹⁾ Обрштар поднесе „fürschlag wegen niderlassung vnd vnderbringung der Rätzen, so sich vmb die vestung Raab zu begeben willens“ (Prot. Exp).

које је названо Нова Варош, затим села Никлорос, Лубниц и Мечир. Даље је наложио надвојвода Брајнеру, да са спахијама изведе на чисто питање робота, десетине и осталих права, како се спахије не би могле тужити будућем сабору, а нарочито да удеси све са Србима, који ће потпадати под коморанског и ђурског обрштара и имати дужност, да кад год затреба, врше ратну службу против Турака и против других непријатеља царевих. Обрштар поднесе о свему овом извештај ратном савету и уједно затражи, да се Србима изда плаћа за још два месеца и да се снабду вином, хлебом и другим животним намирницама¹⁴). Ратни савет уважи овај захтев Брајнеров, бојећи се, да ће Срби иначе прећи у Аустрију и пљачкати аустријско становништво те наложи 12. и 17. децембра дворској комори, да број српских најамника код Тура смањи преко зиме, али да им свакојако изда плаћу¹⁵). Но упркос поновљеној наредби дворска комора, по свој прилици због оскудице у новцу, није Србе задовољила. Невоља нагони српске коњанике, да од становништва силом отимају хране за себе и своје коње, те Брајнер јави почетком јануара 1607., да су Срби јако притеснили околна села¹⁴). Ратни савет изда 3. фебруара налог барону Брајнеру, да за тих 1200 српских коњаника одреди неколико опустелих села у бискупији ђурској и то између Тура и Папе. Становништво у Мађаровару, које је већ почело да пати због близине српских чета, замоли владу за заштиту, на што ратни саветници нареде, да се Србима издаје У у будуће провијант, јер без помоћи владе они се не могу одржати у тим пустим селима, те ће бити принуђени, да узнемирују спахилук Мађаровар или шта више, да се упуте чак у Аустрију¹⁵).

¹⁴) Registratur No. 20; Prot. Exp. У иолби својој тражи обрштар „auf die rascianischen pferdt zween monatsoldt in geltt auch habern vnd anders zu verordnen.*

¹⁵*) На подиесав Врајиерон наложи ратни савет „Auf die kayserliche hof camer. Die herrn haben zu firrhomng, das dise kriegsleuth auf Ossterreih nit begeben müssen in mangi der zallung, Verordnung zu thuen, von Kab aus mit brodt, habern vnd wein zu versehen, dann sonst nicht möglich ist, das sy sich erhalten khunden. Wollten aber die herrn ain zallung auf dise ain tausent zwayhundert pferdt verordnen, khunndte alsdan auf der herrn eiinderung ain reduktion fürgenumen vnd diese anzall pierdt Über wintter geringe rt vnd dieselben an den granizen braucht werden“ (Ibid).

¹⁶*) О навету у овом сапуван је записано: „Obrister, za Raab, Hauss, Preiner, anbrun gen, die von der Rascanem vmb Raab herum betragte dörfer betreffend. Beschlus. An die kayserlichen hof camer, die herm haben diesen kriegscutten ain zallung zu verordnen khunden dieselben alsdan bey ferrern gedult erhelten, reformirt vnd an vnderschiedliche ort aussgethailt verden“; 17. јануара цсте годкне поднола је дворска комора ратном савету извештај „wegen einraumung eines öden orths für die rassicianischen pferdt Wieder auf die hoff camer zu geben, ob diese dörfer üdt sein vnd wem dieselben zugehörig, ist dem kriegs rath vnbewust vnd ist hierin kein anders bedenggen zu haben als das die grundtherrn denen solcher grundt vndt poden eigenthumblich zugehörig sein, solchs nicht zu geben wellen, oder zu khunfftigen hungerischen landlag hierüber beschwarn machen, wellen die herrn aber vber sich nehmen, dass stehet zu der herrn bedenggen*.

¹⁷*) У иилогу својој, узданој 15. фебруара, вели ратни савет г... obwohl. iesc pferdt auf des bisstums Raab veröden dürfern zwischen Raab vnd Pappa sich zu

ним војницима исплати заосталу најамнину у новцу и чохи и да их разреши даље службе.²¹⁾ За комесара при спровођењу овог задатка одређен је и послат у Ђур 23. априла Матија Бакић.²²⁾

Још није била пала последња реч у ствари разрешења српских коњаника у Ђуру, кад се број српских војника појача доласком српске посаде из Токаја. Према миру цара Рудолфа са Бочкајем уступљен је град Токај Бочкају, те је јуначка посада токајска, која се, по једној вести, састојала свега из 28 српских коњаника и пешака, на челу са Хансом Рубером, напустила тврђаву и дошла у Аустрију, одакле се 20. јула 1607. обрати ратном савету ради обрачуна за службовање у Токају.²³⁾ Ратни савет наложи 27. т. м. Петру Бонхомо, да овим токајским Србима месечно плати сваком коњанику по 6 форинти до одласка из Токаја и да их онда, по дозволи царевој, разреши службе.²⁴⁾ Међутим о сталном насељењу ових Срба није ратни савет донео закључка те они замоле 13. децембра владу, да им одреди место, где ће становати.²⁵⁾

Са отпуштањем српских најамника из службе имало се решити и питање, шта да се учини са главним вођама српским, са дели-Марком, Савом Темишварцем и другима. Ратни савет се већ 1606. године заузимао код цара за војводу Марка и препоручио га за даљу службу,²⁶⁾ а после разрешења његових војника од службе, понови јула 1607. своју препоруку, те цар остави Марка и даље у

²¹⁾ На једну молбу Савцу о исплати војника, решено је „Auf die kayszerliche hof camer, zu verhueltung der raszianischen 1200 pferdt heraufzugs in Österreich, wais der khayszerliche hof khriegs rath khein anders mittl als dass mit denselben fürderlichst accordirt vnd auf billichen accordo die bezallung in geldt und thuch verordnet vnd diese pferdt abgedanckht werden“ (Ibid).

²²⁾ Ibidem.

²³⁾ О томе је сачувана белешка од 20. јуна: „Peter von Bonhomo bericht in sachen die abreitung der 2³ toggayerischen Razen. Auf die hoff camer, uns diesen toggayerischen Razen ist auff ihrer fürstlichen durchlaucht guten verwilligung abgereith worden, uns denen die herrn ferrers abzukhumen vnd dieselben abzufertigen wissen werden“ (Prot. Exp). Белешка од 20. јула гласи „N. toggayerische Relzen zu ross vnd fuess irer abfertigung. Beschluss. Auf die hof camer. Die herrn haben auf diese ehrliche khriegsleit die mittl zu ihrer abfertigung zu verordnen, khundte alsdann mit inen accordirt werden“ (Ibidem).

²⁴⁾ У палату, падавом Петру Бонхомо, стоји, да има „mit den Raszianern, so zu Toggey gedient haben vnd in Österreich sich befinden, bis auf die zeit ires abzuges von Toggey abreitten vnd monatlich sechs gulden reinisch aufs pferdt in abreitung einbringen vnd wenn die ganze summa bringen mechte, berichten, welen ire kayszerliche mayestat alsdan der abfertigung halber zu entschliessen“ (Prot. Exp). Касунје, 22. септембра, забележено је „N. beuelchshaber zu ross vnd fues des toggayerischen regiements. Beschluss. Auf die kayszerliche hof camer zu verordnung der mittl, damit dise möchten durch ainen accordo vnd tallsszallung abgefertigt werden“ (Ibidem).

²⁵⁾ О молби овој записао је у Prot. Exp. „N. und N. arme toggayerische Ratzen bitten vmb ein quartier. Beschluss. Auf die hof expedition, die hat ohne massgeben hierüber weittere verordnung zu thuen“.

²⁶⁾ Prot. Exp.

служби и пошље га на границу,**) одредивши му 100 талира годишње плаће.*8 Почетком јануара 1608. обрати се и Сава Темишварац цару Рудолфу с молбом за унапређење. Ратни савет одговори 12. јануара Сави, да ће, кад држава у будуће затреба српске војнике, имати њега на уму, а цар Рудолф изда диплому, којом имекује Саву обрштаром над 500—1000 коњаника српских.”) Ово именовање вредило је само за ратно време, те с таким решењем није могао Сава бити задовољан. Није био задовољан ни војвода Марко него идућег месеца поднесе молбу, да се и питање његове службе у мирно време реши и да му се одреди стална месечна плаћа, а кад не доби од ратног савета никаквог одговора, понови молбу децембра 1608.*9)

Док се у Бечу претресало питање о српским најамничким четама, у Ердељу се догодила промена на кнежевском престолу, која је донекле утецала на стање тамошњих Срба. Стефан Бочкаји није дуго преживио бечки мир. Дуже времена је боловао док га 27. децембра 1606. не стиже смрт.*1) Деце није имао те Ердељци изабери остарелог Жигмунда Ракоиија за кнеза, који је скоро цео живот свој провео међу Србима. Нови кнез, знајући из искуства вредност Срба у ратно време, трудио се, да знатније поглавице, које су остале у ердељској кнежевини, привуче к себи. Нарочито је обдарио угледније Србе у Липову. Српском липовском племићу Петру Краговићу да*ровао је 28. јуна 1607. у немачкој улици једну кућу и село Пату, које је припадало липовском граду.”) Другом једном витезу, Тривуну Нађу или Рацу, поклонио је 16. августа исте године у Липову једну курију и пустару св. Ђорђе у тамишкој жупанији.*8 Повељом од 18. августа

7) Белешка о овом се налази у Prot. Exp. под 17. јулом и гласо „Imperator, auff Marco waida anhalten seiner jarlicher vnderhaltung halber, ine zu accomodiren vnd etwo auff ein granizhaus zu befürdern“.

**9) Налог ратног савета гласи: „Comorae, per Marco weyuodae zu seiner vnderhaltung 100 taller raichen zu lassen“ (Prot. Reg.).

У одговору саом велп ратин савет „Wan khunfftig raszlanischer nation kricgslieit möchten besteh werden, wdlle ihre kayserliche mayestat seiner person befirderung gnedigist eingedenkh sein“ (Prot. Exp.), а у азводу о цареву решењу стоји „des Tcmesvary Sava halber, das er von 500 bis auf tausent pferdt bestell vnd zu einen obristen angenommen worden“ (Ibid). Но једном извештају од 14. фебруара о. г. имао је обрштар Сава под собом 813 сраска коњаивка (Ibid).

*8) У Prot. Exp. је забележено о иолбн &fарковој под 9. фебр. ово „Marcus waywoda begert ein zehrunge, damit er ir mayestat resolution desto fueglicher erwartten möge, zu verhalten“.

*1) Qo Свбмахеру дао је Бочваје пред скрт своју олемство Вуву Рацу од Саруда (2. септембра 1606) о вођп коњвце Јоваву Рацу од Боршјене-а (16. септембра 1606).

а) Lendvai, Temes vörmegeye nemes csalàdjai, Budapest 1896 I kötet стр. 64.

**9) О. с. стр. 74. У востом делу, ва сгр. 81., споивње се још једав српски племић, по вмеиу Радослав Павловвћ, хао ооседвк у Липову.

1607. дао је племство Михајилу Вићићу, Милошу Казмиру, Стефану Рацу, Радивоју Жупровићу, Николи Которловићу и Стефану Сави.³⁴⁾

После смрти кнеза Бочкаја донесе колошварски сабор, који је заседао од 10. до 24. јула 1607. године, закључак, да питање о Ђорђу Рацу, који је лежао у тамници самошуварској, поднесе кнезу Ракоцију на решење. Кнез одлучи да пусти Раца на слободу.³⁵⁾ Чим се Рац нађе на слободи, упути се одмах у Аустрију и већ 28. јула поднесе цару Рудолфу предлог, на који начин би се могао уз помоћ Срба и мађарских пандура освојити Темишвар од Турака. Између редака види се жеља Ђорђевог, да се овај задатак њему повери.³⁶⁾ Из овог времена је сачуван опширан меморандум Ђорђевог, поднесен цару Рудолфу. У меморандуму препоручује писац себе царској благонаклоности и истиче многобројне заслуге, које је за двор стекао дугогодишњим радом својим и то радом, који је често са животном опасношћу био скопчан; као сведоке своје борбе против Турака и дипломатске мисије код Татара и у Цариграду у време војводе Михајила наводи Николу Иштванфија и епископа Стефана Зухаја; затим прелази на своју акцију након смрти Михајилове, на борбу своју против војводе Симона у корист војводе Радула и на рат против Татара, приказује, како је Влашку оставио, чим је дознао, да је Секељ уз помоћ Турака и Татара упао у Ердељ; описује борбу против Бектеш-паше и против Секеља, кога је својом руком убио; у то је доба о свом трошку издржавао 4000 најамника. Спомиње даље акцију своју за време устанка Бочкајевог, одбрану града Међеша, битку своју са Ђулафијем, чију је војску од 12000 људи потукао са својих 2000 војника; описује опсаду Шегешвара, где се против будимског Али-паше, који је имао 1600 ратника, и против велике војске Бочкајевог и молдавске држао пуних 6 недеља; Бочкаји кад је видео верност Ђорђевог спрам аустријског двора, бацио га у тавницу, одакле га је недавно ослободио Валентин Хомонаји; у прошлим борбама изгубио је иметка у вредности од 100.000 форинта па пошто је од младости био веран цару, моли сада у старости уточиште и потпору царској.³⁷⁾

Цар Рудолф је једва дочекао вест, да је на ердељском престолу учињена промена. Надао се, да ће сада моћи вратити дане вечитих

³⁴⁾ Országos levéltár, őpoj 1303/1407.

³⁵⁾ Erdélyi országgyűlés emlékek, szerkeszti Szilágyi Sándor, Otodik kötek (1601. до 1607.) Budapest 1879 стр. 490.

³⁶⁾ Prot. Exp. aa 1607.

³⁷⁾ Hungarica за 1607. У Prot. Exp. сачуван је белешка од 16. новембра 1607. „Ratz Georg etlicher seiner pretensionen vnd vnderhaltung. Beschluss. Auf die kayserliche hoff camer, diese pretensionen. so guetter vmb Sagmar antreffend, würdet bei der herrn erledigung stehen, dieser ist aber wegen seiness verdiensts vnd redligkheit mit einer geburlichen vnderhaltung billich zu bedenggen“.

немира у Ердељу, којима се хтео користити. У пркос склопљеном миру почео се уплитати у ердељске ствари покушавајући, да Ракоција потисне с престола најпре помоћу негдашњег кнеза Жигмунда Баторија, а кад то не успе, онда помоћу младог Гаврила Баторија. У исто време се опирао да потлише мир, склопљен с Турцима на ушћу Житве, а дошавши услед тога у конфликт са надвојводом Матијом, хтеде овога искључити од наследства и оставити круну штајерском надвојводи Фердинанду. Матија, коме је престо по праву припадао, крене из Угарске почетком 1608. велику војску, уђе у Чешку и оружјем нагони Рудолфа на тако звани либенски уговор. По том уговору, потписаном 24. јуна, уступио је Рудолф Матији земље Стефанове круне, затим Аустрију, Моравску и Шлеску и при знао га за наследника царског престола.

У овом походу против цара Рудолфа узеле су учешћа и све српске најамничке чете на челу са Ђорђем Рацом, Савом Темишварцем и дели-Марком. Враћајући се из Чешке наносили су ратници српски штете становништву те ратни савет изда 6. јула налог Ђорђу Рацу, да забрани својим људима пљачкање⁸⁵⁾.

Наскоро после повратка из Чешке склопише Срби, који су стојали под командом Саве Темишварца, уговор са ђурским каптолом у ствари насељења на каптолском нововарошком земљишту. Срби су имали право, на основу овог уговора, да бирају себи судију и четир одборника, чији избор подлежи потврди каптола. Не потврди ли их каптол морају Срби предложити четир лица за судије и шеснаест за одборнике, између којих онда каптол бира судију и четир одборника. Од сваке српске главе добијао је каптол годишње три форинта, а исто тако од сваке продаје куће. Кад Србин умре без деце, његова марва припада каптолу; осим тога је одређен одношај нововарошких занатлија, утврђене су дужности Срба у погледу оправке мостова и улица и забрањено је капетану Сави, који је у ратно време заповедник српски, да у мирно доба заповеда судијама, одборницима и другим Србима⁸⁶⁾.

Док је питање ђурских Срба са горњим уговором скинуто с дневног реда, српски досељеници, који су отишли у Коморан, долазили су и даље у сукоб са грађанством те је државни сабор у Пожуну морао 1. новембра 1609. да донесе закључак о будућем одношају тих

⁸⁵⁾ Prot. Reg. за 1608. Белешка о том гласи: „Ráz Georg soll seinen vnderhabenden Raizen ernstlich anbefolchen, darmyt sy in irem abzug nach Ungarn deren vnderthanen vnderwegs ainige schaden zuefuegen“. Рацу је дакле, поверено вођење српских чета.

⁸⁶⁾ Szávai Gyula, *Győr monográfiája* стр. 271. и 272. Овде је публикован цео уговор, који се састоја од 14 чланака. Оригинал његов, писан мађарским језиком, чува се у ђурском градском архиву.

издао је краљ Матија једну повељу за Саву Темишварца, у којој хвали

и велике војне дела Савина која је као војвода капетан над 1000 српских војника учествовао у великим експедицијама ердељским, а тим у горњој и доњој Угарској и у недавном походу у Чешкој, те с тога уверава Саву о својој благонаклоности. Сличну повељу је издао краљ и Доминику Рацу, капетану над 100 српских коњаника^{4*)}.

Ђорђе Рацу нису у Бечу поклањали велику пажњу те се он упути у Ердељ, надајући се, да ће му тамо боље бити. У Ердељу избише нови немири и Рац се умеша у размирице, али му оне дођоше главе. Стари Ракоци се захвали 11. новембра 1608. на кнежевском достојанству и место његово заузме Гаврило Батори. Год. 1610. створи се завера у намери, да постави за кнеза Стефана Кендија. Потучени уста-

ници дозову у помоћ влашкога војводу Радула и Жигмунда Форгача. Батори сазове сабор staleжа у септембру 1610. у Колошвар и међу осталим магнатима дође на сабор и Ђорђе Рац.⁴⁾⁾ После сабора удари заповедник Баторијеве војске, Гаврило Бетлен, енергично на непријатеље те протера из земље и Радула и Форгача. Особито се жестока борба водила под зидинама Брашове, где је учествовао и Ђорђе Рац као и Аврам Рац са својих 800 пешака. У овим сукобима падне Ђорђе Рац у руке војводи Радулу, који га даде 16. јула 1611. у Брашови расчережити и главу му на зид градски поставити.⁴⁸⁾

Beschluss. Auf die khunigliche hoff camer mit errinderung, das dieser auf irer khuniglichen mayestat beuelch alher khomen vnd bishero alhie aufgehaltten werden, an jetzt aber wieder nach hauss ziehen solle, dente nun die herrn diese vncosten also anzuschaffen haben“ . (Ibid).

4*) Hof Kriegs-Archiv, Registratur No. 42.

4)) Erdélyl orsz&ggyiitést emlékek, Hatodlk kötet 1608—1614. Ђорђево потпис гласв: rGeor. R4cz de Szalonkemen consll*.

**) Székegy Mózes, Vãrfalvai Nagy Jãnostól (Szizadok a» 1869. crp. 725 apam. 4). О Аврму Раду в. Gróf Illéshãzy o. c. crp. 200.

XVII.

ОД СМРТИ ЂОРЂА РАЦА ДО СМРТИ КНЕЗА БЕТЛЕНА.

(1611—1629).

Петнаестогодишњи рат Аустрије с Турцима подигао је на извесну висину неколико нових особа међу угарским Србима, али после овог рата све до пред крај столећа, до великог рата за ослобођење Угарске од Турака, не избија на површину ни једна иоле маркантнија личност од српске народности. Под турском управом није то било ни могуће, а границе хабзбуршке Угарске и ердељског кнеза тако су биле сужене, да је на територијуму њихову тек мален део Срба станао. Нови досељеници били су међутим веома ретки. С једне стране их је задржавала од сеобе велика даљина од средишта српског, а с друге стране одбијале су их и прилике, које су владале у то доба у хришћанским деловима угарске државе. Водио се додуше дуго времена рат у њима, али рат верски, борба католика против протестаната, за коју се Срби нису могли одушевити и у којој их нису ни ратне странке радо гледале.

Од племића српских из тог доба занимљив је живот романтичног капетана Петра Бакића. Љубав његова спрам Сузане Форгачеве, супруге Фрање Реваја, Петрова брата од тетке, била је позната по целој земљи и кад се Петар споразумео са Сузаном те ју из града Холића јануара 1607. украо од мужа и одвео у град Детреке, својину Маргите Бакићеве, удовице Мелхијора Балаше, изазвао је овим неописан шкандал. Надвојвода Матија изда одмах капетанима у околини града Детреке-а налог, да силом отму Сузану од Бакића и да је врате мужу. И сам Фрања се спремао да оружјем нападне на Петра, али овај поручи, да ће топовима дочекати сваког, ко на њега удари. Услед овога одустало се од нападаја те се Реваји обрати тужбом на угарски државни сабор, који 1608. године донесе у чланку 26. одлуку, да палатин има одредити нарочит суд, који ће судити заљубљенима, Петру и Сузани.¹⁾ Углед Петров је јако био спао због ове немиле афере. Суд се додуше завлачио годинама и није донео конкретну пресуду, шта више, сабор угарски од 1625.

¹⁾ Dr. Kolosvári Sándor és Dr. Óvári Kelemen, Magyar törvénytár 1608—1657. évi törvénycikkkek, Budapest 1900. стр. 39.

године, после смрти Фрање Реваја, укинуо је чланком 49. ону одлуку од 1608., али је ова пустоловина отуђила многе пријатеље од Петра, те је он дуго времена живио повучен и заборављен.³⁾ Тек после смрти цара Матије ступио је поново у државну службу. С пролећа 1619. поднео је молбу ратном савету, да му се подели једно капетанско место и ратни савет затражи 8. априла од обрштара Петра Кохарија мишљење о Бакићевој молби. Чим је ово усвојено у начелу, Бакић у мају затражи упражњену ујварску капетанију над 75 коњаника, што му цар Фердинанд II. одобри те ратни савет наложи Кохарију, да инсталира Бакића за ујварског коњаничког капетана.⁴⁾

Војвода Марко није дуго издржао у служби аустријској. Августа 1611. је замолио цара, да му даде једну капетанију,⁵⁾ а с пролећа идуће године оде у Праг и одатле се обрати 12. априла ратном савету и посебном молбом председнику ратног савета барону Јовану Моларду, молећи га као свог опробаног заштитника, да се заузме за њега. Описује свој тежак положај и моли, да му се даде капетанско место.⁶⁾ Краљ обећа војводи, да ће му испунити молбу, али се то обећање није остварило те се Марко обрати у децембру ове године ратном савету и замоли од њега или капетанско место или провизију, позивајући се на обећање краљево и на своје заслуге.⁷⁾ Изгледа међутим, да су заслуге дели-Марка биле већ заборављене, а официрских места у мирно доба било је мало те Маркову жељу и покрај Молардовог заузимања не хтедоше испунити.

Војводи Марку не преостаде друго него да по примеру Ђорђа Раца остави аустријско земљиште и пређе у Ердељ. Овде се догодила недавно промена на кнежевском престолу. Победоносни генерал кнеза Баторија Гаврило Бетлен заводи се 1612. године са својим владаром и крене војску против њега. Уз помоћ Турака победи Баторија, који наскоро изгуби и живот. Ердељски сабор у Међешу изабере сада једногласно Бетлена за кнеза (23. октобра 1613.). По свој прилици на

³⁾ О љубави Петровој спрам Сузане писано је много у мађарској литератури, но најопширније је дело о том предмету публикација Deák Ferencz, Forgách Zsuzsanna (1682—1682), Budapest 1885. Саборска одлука о укидању парочјатог суда у Бакићевој ствари штампана је у делу Dr. Kolosvári Sándor etc. стр. 286, у декрету краља Фердинанда II за 1626.

⁴⁾ Prot. Exp. и Prot. Reg. за 1619. Белешка о молби Бакићевој гласи „Petrus Bakit de Laak bitt vmb die verledigte haubtmanschafft zu Uwar über 75 pferdt. Beschluss. Sacra regia maiestas, dominus noster clementissimus, domino supplicanti capitaneatum vywarhensem ad septuaginta quinque equos gratlose concedit“.

⁵⁾ Prot. Exp. О молби је забележено „Gesuch des waywoden Marcus vñ verleihung einer hanbtmanschafft“ текст молбе је публикован у делу Documente privltóre la Istoria Romanilor, culese de Ludoxiu de Hurmuzaki, Volumus IV, partea I (1600—1649), Bucuresci 1882 стр. 443.

⁶⁾ Expedt N. 31 за 1612; Hurmuzaki, о. с. стр. 417.

⁷⁾ О. с. стр. 483.

позив овог новог кнеза ступи у ердељску службу и војвода Марко. Тешко је тачно утврдити време, кад је Марко прешао у Ердељ, али је почетком 1615. још био на аустријској страни. По једном писму, управљеном јануара те године кнезу Бетлену, борили се Немци идејом, да протерају Бетлена из Ердеља и да сами запоседну ову кнежевину, у Влашкој пак да поставе за војводу Шербана, а у Молдавској Петрашка или дели Марка.⁷⁾ У аустријској служби остао је Марко по свој прилици и кроз 1616. годину но почетком 1617. налазио се на двору Бетленову, где је заузео врло угледно место. Бетлен му одмах поверава важне мисије. Баш у то доба су Турци кретали војску против Пољачке. На челу турске војске био је Скендер паша, уз кога су требале да пођу и помоћне чете Бетленове. Овај предложи Турцима, да вођа тих чета буде војвода Марко, кога сав витешки свет воле у тој* ликој мери, да с њиме хоће у рат и они који нису одређени. Марка предлаже за вођу већ и с тога, што је он необично подесан и окретан не само у ратовању него и у посредовању за мир. Без Марка мало ће вредити Турцима мађарска војска.*) У исти мах се Бетлен живо заузимао код Турака, да војводу Марка поставе за владара Молдавске и кад је у септембру ове године помогао притешњеном Скендер паши и посредовао мир између Пољака и Турака, захтевао је од султана као награду за то, да му врати Јенопоље и да протера из Молдавске војводу Михну Радула па на његово место да постави војводу Марка.*) Турци се међутим нису загревали за ове жеље и предлоге Бетленове.

Ни Сава Темишварац није могао дуго да издржи у служби аустријској.¹⁰⁾ Положај његов и његових сународника у Буру и око-

⁷⁾ Török-magyarokori éllamokmànytör, szerkeszték Szilágyi Aron és Szilágyi Sándor, Elsó kötet, Pest. 1868 стр. 127.

^{*)} Történelmi Tár aa 1880, Belhelen G&bor fejedelm politikai levelezése, kOzli Szabó Károly стр. 727.

^{*)} Erdélyi országgyijlésl emlékek, VII kötet, срп. 81.

,с> Код ратннва српсквх, н онвх у турској војсци као а у хрвшћанској, бво је разввјен осећај в љубав сараи супароднвка својнх. Прамер за ово вмамо в ва жввота Савв Темвшварца. Ов откупв од Валтааара Лев^еда за 40 форовтв два за-

робљена детета српска, а пошто су деца бвва вв српсквх врајева, заузме се са а>пх Једав Србвн [] турској војсци, одабаша Мвльш вв Будвма. ИСТН замолв 1615. год. Саву, да иу уступт ту децу, а он ће му вратата цену, коју је Сава за в>вх дао. во дслв-Сава одговорв, да децу држи као своје рођење спнове, јер иу бог ввје дао од срда порода, те вх с тога ве моке ватраг продаватв. Ивсво одабаше Савв гласи : .Köszönetemet es minden emberseges barátságomot ayanlom. Thouabba ezt adom tudtara kegyednek, hogy megertettem, hogy kegyednel kett racz gyermek wagion es kegyed negyuen forinton uette megh. Azert kerem kegyedet, hogy ugyan azon penzen bocsassa el kegyed es megh adom, ha penig kegyed azert eil nem boczatüa kegyelmed az rabokat, azt Is az istenert cheiekedem es kegyelmed Is az Istent gondold megh. Erre is igen kerem kegyelmedet, hogy ez level wyüö embertül izennye megh kegyelmed, mert bizonnial hidgye kegyelmed, hogy sem apiok sem annyok ninczen egyikenek Is es ezön levcl wyüö embertöl megh külgiuk

лини II) се све већма погоршавао, а плаћа, коју је добијао, није могла да покрије све издатке његове. Нарочито је имао невоље, што није био у стању да плати трошкове, које је начинио код гостијоницара Ђурског Адама Сајфрида, те га овај у два маха, марта 1613. и јула 1615. тужи ратном савету и моли, да се дугови Савини, које је починио у његовој гостијоници, одбију од плаће његове. II) Овако се стање није дало дуго издржати. Почетком 1616. године бавио се влашки војвода Радул у Бечу и враћајући се у своју државу, позове Саву, да пође са својим српским четама у Влашку и да ступи у његову службу. I*) Сава се одазове позиву Радулову, али најпре запита за дозволу ратни савет, који 12. априла ове године изда налог барону Брајнеру, ђурском обрштару, да пусти Саву, нека иде са својим људима Радулу. и) О судбини Савиној у новој постојбини није ништа познато.

Мада је између Аустрије и Турске владао мир, на граници државној били су оружани сукоби свакидања појава. Погранични војници, и аустријски и турски, залетали су се у противничка места па су робили и убијали становништво. Честе тужбе, које су војни заповедници на граници подизали против својих суседа, сведоче нам, да су у тим сукобима и на једној и на другој страни узимали учешћа српски ратници. Од 1612. до 1615. досађивао је непрестано мирном становништву у

kegyednek az penzt Is. Isten tarcza megh kegyedet". Темвшварац пошће 16. јула 1616. о овом аахтеву одабаше Нкдоша обрштару барову Ервсту Кодовжћу вввештај, у коме

веов : „Az mynemö ketl racz gyermek felöl panaszkodtanak az törökök, hogy en nalam wolnanak és nagysagod en nekem azt paranczollya, hogy nagysagodnak minden uoltakeppen meghjelenczem azoknak allapatilokot Azert nagysagodnak egiebet nem mondhatok ; en azokot sayat penzömön vettern, Lengyel Boldlzsar wrarotul, azok immar kereztenek es en Is nera vgy tartom mynt rabokot hanem myuelhogy az isten ennekem gyermekeket nem adot, gyermektm helyet istenert wgy tartom mint magam fyayat. En sem chatan nem nyertem sem lopua nem hoztam ököт, nagysagod blzonioissan chldgye, hogy ennel kllömb en ninczen. Azert nagysagod paranczolattira ezt akarom iras szerent felelnl. Actum Jaurul, die 16. junil anno 1615. Nagysagodnak alazatos szolgaya Dely Sava rach capitan“ (Turcica aa 1615).

“) Угарскк сабор од 1613. године довео је оддуку, да се плаћаће државног пореза ама преветп н ва Србе, који су ставовалв ва оству Рабакез, ва нмању Стефана Терека (30. члавав у деврету краља Матвје II. од годвве 1603., Dr. Kolosvár Sandor és Dr. Óvari Kelemen о. с. стр. 113).

➤) О арвом подвесу Сајфрвдову аабележево је „Adam Seyfridt, burger vnd gastgib, contra Temeschwarj Saba, per ausfertigung aines beuelchs an profiant verweiler zu Raab. Beschluss. Auf die khayserliche hof camer, die herrn haben hierüber ohne massgeben bey dem profiantverwalter die Verordnung zu thuen oder den supplicanten zu bescheiden“ (Prot. Exp. aa 1613), а о другом стојв „Adam Seyfridt beschwSrt sich wider den Temeschwarj Zawa wegen aiaer schuld! als 83 fl. 27 er., so er bey ime verzehrt Beschluss. Der rö* mischen kayserlichen mayestet hof khriegs rath vnd obrist zu Raab her Hanns Breyner frey* hen hat hierüber ausrichtung zu verschaffen*“ (Prot Exp. aa 1616).

*) Erdélyl orsziggyiUési emlékek, VII kötet стр. 47.

14) Белешва ова гласв: „Breyner, obrister zu Raab, solidem Temeswari Zawa da et nicht sonders bedenckheu, dem Radul wayda mit seinen leutten zuezuzfehen erlauben“ (Prot. Reg. aa 1616).

хабзбуршкој Угарској неки Србин из Паркања, по имену Арањ. Он је са својом четом, робио марву, и убијао поданике цара Матије. Многу штету су наносили вишеградски, пештански и острогонски Срби, ови последњи су у друштву с Турцима нападали на непокорена села око Ујвара у намери, да их својим пљачкањем присиле на покорност турским властима.^{17*)} Бег копањски нападне 1615. са 200 Турака и 1000 Срба два села властелина Баћањија па их пороби и спали,^{18*)} а исто тако су много трпели грађани вацки и коморански од српско-турских пограничних излета. Међутим се и Турци тужили на оне Србе, који су били у аустријској служби, а нарочито на ђурске српске становнике, јер су ови најчешће досађивали турским местима у близини границе.¹⁷⁾ Положај ових ђурских Срба је био тежак, јер их је у граду самом притиснуо каптол, а у околини опет племићи, на чијем земљишту су били настањени, те су били принуђени, да пљачкањем турских места умноже своје приходе.¹⁸⁾

У држави кнеза Бетлена био је град Липово центрум ердељских Срба. Турци су међутим непрестано тражили од ердељских кнезова, да им врате оне градове, које је од њих отео кнез Жигмунд Батори, па дакле и Липово и сви кнежеви, који се изређали после Баторија, обећавали су, да ће им вратити те градове, али су се под разним изговорима извлачили да испуне обећање. И Бетлен је добио турску помоћ и признат од Турака за кнеза тек онда, кад се обвезао, да

ће њима уступити Липово и околна места. На турско пожуравање да учини што је обећао, изговарао се кнез у први мах, да не може градове предати док не склопи мир са Аустријом и док се не утврди на престолу. Липовски су Срби нерадо служили и од Бетленом и на-брзо се стану договарати са противницима његовим, а кад кнез пошље војску, којом ће појачати посаду липовску и преузети у своју управу горњу варош, Липовљани ову војску дочекају и разбију. Вест о овом поразу стигла је почетком октобра 1614. у Ђулафејервар, где су сталежи одржавали државни сабор. На сабору одлуче, да Липово

**) Turca за годвну 1614. в 1615. У орвои поонсу стоји взиеђу другог: „Die Graaner Thurggen vnd Ratzen stralffen ohne vnderlass auf die vngehuldigte dörffer hinder Nouigrad, dieselben hefftig beschweren vnd berauben, In maynung sie dardurch zur huldigung zu bezwingen“.

) Ibidem. У оптужбв стојв : „Der beegh von Koppan mit 200 Türkhen zu ross und bey 1000 Rätzen dem Battiani zwey dörffer In grundt abbrendt vnnnd sich volgendts auf Ca nischa reterlrt haben .. .“

11) Ibidem.

e) Orezàgos levéltàr, Indices et repertorium expeditionum ab anno 1527 usque 1627, под ватонсом „Rasciani in Rabaköz degentes“ доноси : „Missile, quo mediante Stephanus Török a Rascianis in bonis suis residentibus dicae regiae ac honorarli sed et quarti quoque floreni pro intertentlone custodum sacrae regni coronae deputati rcstantibus modis omnibus per officiales suos exigii facere jubetur. Viennae, 22. aprilis 1615.“

освоје од бунтовника те сталежи и кнез издаду посебне окружнице на палатина, мађарске великаше и жупаннје, опишу стање у Липову, где Срби и Власи раде што хоће и оно мало Мађара стрепе непрестано, да их Срби не поубијају. С тога су принуђени да дигну војску, али тиме не мисле да мир наруше него само да устанак липовске посаде угуше.^{1*)} У исти мах прикупи Бетлен војску и доведе топове пред Липово. Кад војници липовски видеше припреме, које је Бетлен предузео против њих, упусте се у преговоре и понуде предају града, а Срби у доњој вароши дозову Турке и хтедоше да се одупру. У том критичном тренутку стиже чауш Ибрахим са султановим ферманом, којим се Бетлену даје дозвола да спорне градове задржи све дотле, док не склопи мир са царем Матијом.^{2*)} Ферману султанову покори

се посада липовска, а кнез за казну одуве неким Србима имање.^{3*)} Закључивши мир са Аустријом Сазове Бетлен априла 1616. сабор сталежа, који одлучи, да Липово и околна места врате према ранијем обећању турском султану. Извршење ове одлуке повере хаднађима Бенедикту Ерешу и Михајилу Балаши-ју. Првом дадоше 102 војника, а другом 500 Сикулаца са задатком, да преузму Липово од српске посаде, да град предаду Турцима, а српско становништво да населе у Ердељу између Ђулафејервара и Тевиша, у месту Вајажду. Међутим супарник Бетленов Хомонаји побуни Србе те ови не пусте хаднађе и њихову војску у град него их преваре на Ереша са његовим војницима и један део Сикулаца затворе и понуде цару Матији предају града. Цар се не одазове позиву липовске посаде, јер не хтеде да због Липова квари недавно склопљени мир са Бетленом.^{4*)} Сад се дигне сам Бетлен на Липово, опколи га са свих страна и после дванаестодневне опсаде заузме га 12. јула 1616. и преда Турцима заједно са градовима Шољмошем, Арадом, Фачетом, Богшаном и Нађ* лаком.“)

У земљама хабзбуршке династије расла је у последње време и заоштравала се све већма верска нетрпељивост између католика и протестаната, из које се наскоро излегла велика опасност за целу средњу Европу. Устанак Чеха у Прагу г. 1618., смрт цара Матије II.

(20. марта 1619.) и долазак католичког фанатика Фердинанда II, на престо аустријски значило је почетак борбе, која је позната под именом тридесетогодишњег верског рата и у којој је узео учешћа на страни протестаната против Аустрије и ердељски кнез Бетлен. На

^{1*)} Hung. за 1654. Окружница сталеша је датпрана 5. октобра. а Бетлевова 9. октобра.

^{2*)} Erdélyi orszàggyulési emlékek, VII. kötet стр. 13.

^{3*)} о. с. стр. 25.

^{4*)} о. с. стр. 47.

^{5*)} Századok за 1884, Székési Bercsényi Imre, irta Thaly Kilm&rt, стр. 202.

двору Бетленову уживао је војвода Марко необично поверење кнежево. Почетком 1619. године послао је кнез војводу Марка у Царнград као свог изасланика, одакле је у мају стигао натраг у Ердељм). Чим се Марко вратио из Цариграда, пошље га Бетлен у Праг, да води преговоре са побуњеним Чесима о заједничком нападају на Аустрију. Мисија војводе Марка у Прагу свршила се са потпуним успехом; Чеси изјавише, да не*е ни у чем да се разликују од Мађара, заједно ће живети и умрети с њима, шта више, кога Мађари изабери и признаду себи за краља, тога ће признати и Чеси за свог владара; рекоше даље Марку, нека Бетлен ништа не оклева него нека полази с војском и то равно на Пожун; у мађарским протестантским великашима Турзо–у, Баћањију, Надаждију, Ревају и другима наћи ће сваку потпору.

Свршивши тако свој задатак крене Марко 19. јуна из Прага и 13. августа се састане са Бетленом у Ердел>ум).

С Бетленом заиста ступише многобројни горњоугарски великаши у споразум. Осим Турзо*а обећаше Бетлену, да ће уз њега пристати Ђорђе Ракоци и Ђорђе Сечи, а с њима и све горње жупаније те се Бетлен одазове њихову позиву и лође с војском, под изговором да хоће бечки мир, кога Немци не поштују, да успостави. На челу једног војног одељења кнежевог од 20.000 људи био је Аврам Рац,в). За кратко време и готово без крви заузео Бетлен целу горњу Угарску, јер су градови, жупаније и великаши пристајали листом уз њега те је средином септембра било и Кошице у његовим рукама. Сада је било потребно ново посланство Чесима и кнез пошаље у септембру поново војводу Марка у Праг, придодавши му Стефана Хусара као пратиоца. Кроз горњу Угарску провео је посланике Имре Турзо и дао им је поузданог човека, да их проведе кроз Моравску и Чешку до Прага. 9. октобра стигло је посланство у Праг, где је Марко саопштио чешким staleжима, да је Бетлен наговорио Турке, да држе у шаху Пољаке и тиме обезбедио Чехе и Ердељце са те стране, да је Бетлен изабран за краља, и то једногласно и од staleжа горње и од оних доње Угарске и најзад, да Бетлен ступа у конференцију земаља против католика и стоји с протестантима као један човек. Управничко веће чешко даде свој одговор Марку и обдари њега и његовог адјункта Хусара лепим пиштољима, дугим пушкама, сабљама и плаштацима*).

м) Bethlen Gabor fejedelem levelezése, kladu SziUgyi Sándor, Budapest 1887. стр. 81. Бетлен јавља 29. маја 1619. палатвну .Nova ex porta, quod Marco wayvoda Constantinopoli redlerlt insalutato Turca.14

** Erdélyi országyiilési emlékek, VII. kötet стр. 112; Bethlen Gabor fejedelem kiadatlan politikai levelef, kiadta Sztágyi Sándor, Budapest 1879 стр. 119.

М) Okmánytár Bethlen Gabor fejedelem uralkodása tOrténetéhez, kiadta Gindely Antal, Budapest 1890 стр. 16.

,f) о. с. стр. 84. У ОБОУ делу аааважу аа Једном месту војводу Марка .haeres. magnaе Walachiae“ Bethlen Gabor fejedelem kiadatlan politika! levelei стр. 137.

Ово је међутим последња вест о војводи Марку, јер о даљој судбини његовој није ништа забележено”).

Освојивши горњу Угарску раздели Бетлен своју војску те 10.000 хајдука на челу са Фрањом Редеји-ем пошље у Моравску, а са осталом војском се крене на Пожун и одатле на Беч. Цар Фердинанд позове врховног заповедника своје војске генерала Букоја на одбрану престо-нице, те генерал остави притешњене Чехе и дође под Беч, кога Бетлен опколн. Пожун заједно са круном св. Стефана падне у руке кнезу, али глас, да његов стари супарник Хомонаји улази у горњу Угарску са пољачким и козачким четама, принуди га да дигне опсаду Беча и да похита пред Хомонаји-а, кога разбије и протера из земље. После кратког примирја пошље Фердинанд на Бетлена војску под управом

генерала Дампиера, који опседне Пожун, али при јуришању на град погине 9. октобра 1620. Друга војска аустријска на челу са генералом Букојом потуче 8. новембра на Белом Брду Чехе, па се идуће године упути на Угарску. Букој заузео Пожун и опседне Ершекујвар, али овде погине при опсади. Војска аустријска остави сад опсаду на похита натраг. Бетлен се крене за њом, потуче је на реци Њитри и продре у Моравску. Овде у граду Николсбургу, започеше преговори између цара Фердинанда и Бетлена и 31. децембра 1621. је углављен мир, по коме се Бетлен одрекао краљевског наслова и вратио круну св. Стефана Фердинанду, али је за то придружио својој кнежевини седам горњоугарских жупанија и добио херцештва Опелн и Ратибор.

У бојевима овим учествовао је на Бетленовој страни хаднађ Михајило Рац, који је првих дана јула 1621. тешко рањен,) а у аустријској војсци борио се од Срба Петар Бакић, капетан ујварски. Бетлену је Бакић у толикој мери сметао, да је 11. априла 1620. преклињао свога генерала Станислава Турзо-а, да Бакића као непријатеља државе лепим речима домами к себи или ма на који начин да га превари и да га пошље н>ему.*). Јануара 1621. године наложено је Бакићу, да се са својом четом придружи генералу Букоју и одређено је 100 фо-

***) У току год. 1619. жљвно је војнода Марко у дивљеи браку са Аиои Ба-

тори, која је оставља свога закоавтог мужа Жвгм уода Јожаку. (Erdélyi országgyűlési emlékek, VII kötet стр. 102). Маого хасваје, год. 1622. даСрајају се ва једвои иесту гоств, хоји су блпн код кпеза иа ручку па изисђу другпх паше, да је бола , Marko vajdané asszonyom 0 nagysága“. (Történelmi Tár за 1853, Abafi Lajos Naplökönyv 1632. bdi срп. 527.).

*) Bethlen Gabor fejedelem levezetése, kiadta Szilágyi Sándor, Budapest 1687, срп. 154. У ердељској кнежевап вствцала су се још два Србвна у oso доба, Стефаи Рац аилиас Cszizmazia вз Нвкопоља, коме је Бетлен даровао днпломом, датараиом у Нађ-Сомбату 9. дедеembra 1620, олемство в другп Стефав Р&ц, са предвкатои од Нађлака, кога је Бетлен учвва о племвћем у Булафејервару 25. маја 1625 (Siebmacher Siebcnbürglscher Adel стр. 211).

)) Ппсио Петлеово Турсо-у (о. с. сгр. 104.).

ринта месечно као плаћа њему и његовим војницима.³¹⁾ Изгледа да је у борби са Бетленом љуто пострадао посед Бакићев, те по свој прилици због овога ратни савет наложи 19. априла дворској комори, да плати Петру даљу месечну плаћу, јер он иначе нема од чега да живи, а 31. маја наложи генералу Букоју, да рестаурира од Бакића одузете ствари.³²⁾ Средином јуна кретао се Бакић поново на бојно поље,³³⁾ али о сукобима његовим нема тачнијих вести. Априла идуће године затражи он обрстлајнтантско место у Ђуру, а септембра понавља горњу молбу или, ако му је не испуне, онда моли оберкапетанство у Весприму.³⁴⁾ Не успевши у овим захтевима тражио је, да му се даде барем капетанија у Најхајзлу над сто коњаника. Ову молбу му одобри цар и средином идуће године одреди му 1000 форинта за услуге, које је учинио и штету, коју је поднео за време ратовања.³⁵⁾ 18. маја 1624. поверено је Бакићу капетанство у Паланки, а наскоро је добио наслов оберкапетана паланачког. Према једној белешци трудио се Бакић да своју тврђаву подигне, да рушевине њене поправи и да се тиме спреми на сваку евентуалност.³⁶⁾

Осим Бакића служио је у војсци цара Фердинанда Павле Рац, коме цар даде 9. августа 1623. племство,³⁷⁾ затим браћа Михајило и Петар Раци, чији се отац негда онако храбро држао приликом опсаде српског дела града Острогона. У току 1621. спомиње се Србин капетан Поповић, 1622. тражи капетанство неки Ђорђе Рац, а 1629. именован је на предлог коморанског обрштара барона Колонића Гаврило

³¹⁾ Prot. Reg. aa 1621. 29. фебруара је издат налог „Camera wirdt erindert, dass Petern Bakith monatlich hundert gulden sollen geracht werden“, а 29. марта је поновљен налог „Camera solle Petro Bakitsch die monatlich verwilligten hundert gulden ratchen lassen.“

³²⁾ Prot. Exp. и Prot. Reg. aa 1621.

³³⁾ Prot. Exp. Цела белешка гласи: „Petrus Bakitsch begert zu seiner abrais ins veldtleger sein bezallung zu verordnen. Beschluss. Ad cameram aulicam zu der herrn inuermeltten begerens verordnung. darmit der supplicant ehlist ins veldtleger sich begeben khündte.“

³⁴⁾ Prot. Exp. за 1622.

³⁵⁾ О именовану Петрову за капетана у Најхајзлу сачувана је белешка: „Petrus Bakith bitt ime die zu Neuheussl ledige haubtmanschaft über 100 pferdt und über dieselb für sein person noch 35 pferdt zu bewilligen“. Ратни савет наложи: „An obristen Esterhazi, der solle Petern Bakit die zu Neuheussel erledigte haubtmanschaft über 100 hussarische pferdt mit seiner persohn ersezten und dem khrigsvolkh fürstöllten“ (26. септ. 1622, Prot. Exp. и Prot. Reg.) 8. јуна 1623. издао је ратни савет налог „Camerae per erinderung, dass ihr mayestat dem Peter Bakith wegen seiner praetensionen tausendt gulden zu ratchen bewilligt“ (Prot. Reg).

³⁶⁾ Белешка о том, датирана јануара 1626., гласи: „Petrus Bakith referirt die ruinas der Palankhey und deren erhebung nothwendigkeit“ (Prot. Exp).

³⁷⁾ A magyar muzeum könyvtárának czimeres levelei 1200—1868, leírta dr. Áldásy Antal 1904. стр. 127.

Рац за обрлајтнанта коморанских шајкаша.³⁹⁾ О одношајима Срба спрам Турака имаде мало вести. Године 1613. ухватио је Павле Надажди једног српског калуђера, који је како изгледа, долазио из Турске и носио собом нека подозрива писма,⁴⁰⁾ а средином идуће године отели су Срби 40.000 талира од Турака и донели ту суму у Стони Београд.⁴⁰⁾

Кнез Гаврило Бетлен није ни после николзбуршког мира дуго живео у пријатељству с краљем Фердинандом II. Протестанти, који су живели у хабзбуршком делу Угарске, подносили су кнезу често тужбе против Немаца и католичких Мађара. Католици су, упркос обећању краљеву приликом склапања мира, давали повода овим тужбама. С друге стране су протестанти из северне Европе непрестано звали кнеза, да им помогне у борби против католика те Бетлен с јесени 1623. нападне Фердинанда, освоји његов град Нађсомбат и притесни му војску у тврђави Гедингу. После дужег преговарања нагоде се ипак ратне странке 20. маја 1624. и обнове уговор о николзбуршком миру. После овога живео је Бетлен у миру, па чак ни долазак краља Густава Адолфа на средње-европско разбојиште није био у стању да га покрене на акцију. Пред крај живота много му је бриге задавала друга жена његова Катарина, принцеза од Бранденбурга, коју је, младу и распуштену, дао изабрати 1626. себи за наследника на ердељском престолу. После дуге болести умре Бетлен 15. новембра 1629. године.

³⁹⁾ Prot. Exp. aa 1629.

⁴⁰⁾ Országos levéltár. У абјрци Indices et repertorium expeditionum ab anno 1527 usque 1627 под датумом 30. августа 1623. пише „Mandatum, quo mediante Paulus Nadasy Rasclanum quendam monachum kaluger nuncupatum ibidem sub custodia detentum, tanquam eccleslasticam forte personam graeci ritus ad vicarium ecclesiae jauriensis remittere, literas vero apud eum inventas huc ad consilium bellicum mittere jubetur.“

⁴¹⁾ Történelmi Táр aa 1879 стр. 537.

XVIII.

ОД СМРТИ КНЕЗА БЕТЛЕНА ДО ДРУГЕ ОПСАДЕ ГРАДА БЕЧА.

(1629—1683).

О учешћу угарских Срба у тридесетогодишњем рату тешко је створити јасну слику. Тачно се додуше зна, да се на разбојишту средње Европе бориле и српске чете из Угарске, али у аустријској војсци тога доба било је много Хрвата и Срба из Хрватске и Славоније те је немогуће оделити од њих угарске Србе и приказати их посебно, а писани, који описују тадање ратне догађаје, не праве разлику између једних и других. Но и за трајања овог рата па и касније било је на угарском територијуму неколико српских породица, које су се истинама изнад осталих сународника својих и о којима је остало спомена, али улоге тих Срба нису биле од важности. До већег значаја није се међу угарским Србима нико уздигао док није почео велики рат за ослобођење Угарске од Турака, односно док није настала сеоба српска под Арсенијем Чарнојевићем.

После смрти Бетленове протерају Ердељци његову удовицу Катарину и изаберу за кнеза грофа Стефана Бетлена, а овај уступи престо Ђорђу Ракоцију, сину негдањег кнеза Жигмунда те 16. новембра 1630. признаше и сталежи ердељски Ракоција за кнеза. У хабзбуршком делу Угарске је тада, за владања краља Фердинанда II. (умро 15. фебруара 1637.) и Фердинанда III а под утицајем верскога рата, ухватила маха католичка пропаганда, којој је главни представник био кардинал Петар Пазман. При крају тридесетогодишњег рата умешао се и Ракоци у догађаје, нагоњен понајвише прогоном протестаната у хабзбуршком делу Угарске. У новембру 1643. склопио је савез са Швећанима и Французима и објавио рат Аустрији, те је одмах на почетку освојио Кошице и скоро целу горњу Угарску. После овога ратовало се са променљивом срећом док се кнез није измирио са Фердикандом III. на основу новог уговора, склопљеног у Линцу 16. децембра 1645. По том миру добије Ракоци осим других уступака Кошице и седам горњоугарских жупанија.

Ракоци није дуго надживио лични мир. У сред планова, да седне и на упражњени пољачки престо, умре 11. октобра 1645. и

ердељским кнезом постаде син његов Ђорђе II. Ракоци. Неко време владао је и нови кнез у миру, али кад при крају 1656. склопи савез са Шведском у сврху заједничког нападаја на Пољачку, навукао је овим чином на своју државу велику опасност. Шведски краљ Карло X. морао је набрзо повући војску из Пољачке те Ракоци претрпи пораз од Пољака и таман склопи савез с њима, допаде скоро цела војска његова у ропство Татара. Сад се и Турци дигоше те док су Татари пустошили с једне стране кнежевину, велики везир заузео Јенопоље, Лугош и Карансебеш, затим збаци с престола Ракоција и постави Акоши Барчаји-а за кнеза. Ракоци удари с војском на Барчаји-а, али га Турци сузбише те смртно рањен умре 7. јуна 1660. Међутим се ни Барчаји не одржа дуго на престолу. Њега потисне Јован Кемењ и идуће године га даде потајно убити, но Турци не признаше Кемења него дадоше изабрати Михајила Апафија за кнеза, а Кемењ, борећи се с Турцима, погине јануара 1662. недалеко од Шегешвара.

Још на почетку ових бурних догађаја ердељских десила се промена на аустријском престолу. Фердинанд III. умре 2. априла 1657. и престо царски заузме седамнаестогодишњи син његов Леополд I. Незадовољство са немачком језуитском околином Леополдовом, са његовим ратовима у Француској, а нарочито срамним вашварским миром, склопљеним августа 1666. године, с Турцима и то непосредно иза велике победе аустријске код св. Готхарда, добила је видна израза у завери, коју склопише хрватски и угарски великаши при крају шездесетих година тога столећа. У место да отклони узроке незадовољству, Леополд даде 1671. погубити главне заверенике, међу њима Петра Зрињског, Фрању Франкопана и Фрању Надаждија и заведе страховладу у Угарској. Устанак, који у горњој Угарској подигне 1670. године син несрећног Ђорђа II. Ракоција а зет још несрећнијег Петра Зрињског, Фрања I., буде угушен без већих последица, те коловође незадовољника побегоше у суседне земље, да на двору кнеза Апафија, турског султана и пољачког краља рове против Аустрије. С јесени 1677. упадну незадовољници под вођством Михајила Телекија у горњу Угарску, но праве успехе пожњеше тек онда, кад им наскоро дође на чело млади гроф Имре Текели.

За све ово време мало је било Срба вредних спомена. Петар Бакић је завршио официрску каријеру као командант гарнизона у Дрегел-Паланци.¹⁾ Средином 1633. отишао је услед дубоке старости,

¹⁾ Љубавна афера Бакића и Сузана Форгачене, која је негда изазвала сензацију и јавну саблазан у целој Угарској, завршила се тек смрћу Сузанином. 21. октобра 1681. године начини она тестамент и у њему се сећа Бакића са топлином, која сведочи, да време није умањило љубав њену. У току идуће године умрла је Сузана (Forgách Zsuzsana (1582 – 1632) Irta Deák Farkas, Budapest 1885. у серији Magyar történeti emlékek).

а на интервенцију кардинала Пазмана и Стефана Палфија, у пензију.⁴⁾ Цар Фердинанд и његови саветници умели су да цене дуготрајну и верну службу граничарску, коју је Бакић вршио те ратни савет наложи дворској комори, да подастре предлог, шта да се учини у погледу достојно заслужене провизије Бакићеве.⁵⁾ Ово су међутим последње вести о старом ратнику. Покрај Бакића вредни су спомена од Срба у хабзбуршком делу Угарске Стефан, Ђорђе и Никола Рајковић, Марко Соколовић, Мирко Марковић и Гаврило Рац. Фамилија Рајковић је старијег датума. Из напред споменуте повеље цара Рудолфа, издате 1519. године, знамо, да је племић Петар Рајковић имао за жену Петронелу, кћер Димитрија Скендеровића од Јарка.⁶⁾ Овај Петар Рајковић се спомиње у години 1595. у друштву са Јованом Стеглићем-Рацом,⁷⁾ а средином 1631. подносе владару молбу Стефан и Ђорђе Рајковићи у друштву са Марком Соколовићем.⁸⁾ Набрзо после овога, 25. августа 1633. дознајемо за Николу Рајковића, који је као обрштар служио у војсци.⁹⁾ Много касније, године 1672. живила је Сузана Рајковић, удата за Николу Фелдварија, преудата за Петра Монастерлију.¹⁰⁾

Мирко Марковић је служио 1638. године у војсци аустријској као обрштар. Средином те године тражио је преко свога ритмајстора

⁴⁾ У Prot. Exp. под 9. јулом 1638. пише „Cardinals Bazmanus und Stephan Palffy intercediren für den Petrum Bakith, selbigen seines hohen alters halber der haubtmanschaft zue Palancka zu entledigen“. 16. јула ове године издат је налог Стефану Палфију „solle Benedictum Pogranl nach des Bakitsch abzug zum oberhauptman zue Balanka installieren“ (Reg).

⁵⁾ Ibidem.

⁶⁾ Országos levéltár, N. R. S. Fasc. 1631 No 22.

⁷⁾ L. c. Fasc. 1621 No 5. У повељи се спомињу неке ствари, сачињене „In antiqua forma Rasclanorum“.

⁸⁾ Prot. Reg. за 1631; Orsz. levéltár, Indices et repertorium expeditionum ab anno 1628–1637. О Ђорђу Рајковићу имамо белешку и на ранијем времену. У Prot. Reg. под датумом 29. августа 1603. стоји: „Camerae, das Georgen Raikowith zu jharlichen prouision 100 thaller vermacht worden“.

⁹⁾ У Prot. Reg. под горњим датумом пише „Palatinus Hungariae würdt ersucht, dem Nicolao Reikouiz, so des von dombergischen regiment verwilligt, auf etlich wenig tag ein musterplatz zue verwilligen“. У Prot. Exp. под 28. фебр. 1638. стоји „Johannes Zmajlovich klagt über den obrsten Raikovich, wie diser mit ihne so vnbillich gehandelt und begert ihne die justitiam zu administriren“. 17. маја о. г. хоће Рајковић да иступи на службу и моли рекомпензацију, на што ратни савет изда налог дворској комори „damit er seiner getreuen langwierigen diensten möge recompensiert werden“ (Ibid.) У ствари Змајловићевој издао је ратни савет у јуну о. г. налог грофу Изаулављу, да спроведе истрагу (l. c.)

¹⁰⁾ Országos levéltár Missiles за год. 1672. Радало се о диференцијама „inter Catharinam Olah Wolffgangl Czizmazia aliter Rác consortem ab una, altera vero partibus Susannam Raikovics, primum Nicolai Földvari, jam vero Petro Monastelli consortem nec non Adamum et Nicolaum Földvari vigentibus complendis expeditum“.

види се, да је био врстан официр, али му је шкодило, што је много пио те је ратни савет био принуђен, да му јула 1640. забрани пиће. Рац је дуго носио чин шајкашког старешине. Тек у марту 1652, одступио је и на његово место је именован Петар Капелет. Од осталих Срба у хабзбуршком делу Угарске спомиње се Лука Рац, коме је 1638. год. дао племство цар Фердинанд II. и чији потомци живе и данас, али помађарени, затим Гргур и Јован Рац којима је поделио племство 1. августа 1659. цар Леополд I.¹⁵⁾ Често се спомиње у ово доба и Никола Милојковић, коме је краљ Фердинанд II. дао 1655. године делове спахилука Немет-Сент-Петер-а у темишварској жупанији.

Од ердељских Срба вредни су спомена Јован Рац-Тохољавић од Вегсендре-а, Сава Рац Темишварац, Адам Рац од Галго-а, епископ Сава Бранковић и брат му Ђорђе Бранковић. Капетану Јовану Рацу Тохољавићу и његовим српским војницима поклони 16. јуна 1631. кнез ердељски Ђорђе I. Ракоци посед Векерд у бихарској жупанији са свима зградама. Овај посед је био својина Стефана Капронцаји-а од Варада, али је кнез од њега откупио то добро за 110 талира и даровао га је Рацу и његовим Србима, ослободивши их од сваке порезе под условом: да учествују у свима војним акцијама, које буде кнез подузимао.¹⁶⁾

¹⁵⁾ Ратни савет наложио је 14. јула 1640. „Der oberweyda zu Comorn Ratz Gabor solle sich des weinschenkens gänzlich enthalten“, а 5. марта 1662. „dass der oberweyda zu Comorn Rätz Gabor seinen posten Petro Capellet abtreten möge . . .“ (Prot. Reg). О Луки, Гргуру и Јовану Рацу в. „Siebmacher's Wappenbuch“ као и „Nagy Iván, Magyarország családai“.

¹⁶⁾ Országos levéltár, Erdélyi osztály, XVI liber regius Cathar. Brandenburg. et Georgii Rákóczl I 231—232. Донаццјона повеља гласи „Nos Georgius Rakoczl, dei gratia Transylvaniae princeps, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes etc. memoriae commendamus tenore presentium, quibus expedit universis, quod nos cum ad nonnullorum fidelium dominorum consilliorum nostrorum singularem propterea factum intercessionem, tum vero attentis et consideratis fidelitate fideliumque servitorum meritis fidelium nostrorum egregiorum et nobilium Joannis Racz de Veghzendrő, capitanei aliorumque militum Rascianorum in oppido libero haldonicali Köröszegh commorantium et degentium, quae ipsi alias semper felicissimae memoriae regni nostri Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum principibus praedecessoribus videlicet nostris, demum nobis quoque a primordio hujus principatus nostri in omnibus occasionibus, bellicisque expeditionibus pro salute patriae fideliter exhibuerunt et impederunt ac in futurum quoque eadem fidelitate ipsos impensuros confidimus. Totale igitur et integre praedium possessionarium nunc quidem aedificiis penitus destitutum vulgo Vekerd vocatum, in comitatu bihariensi existens habitum, quod alias egregii Stephani Kapronczay de Varad praefuerat, sed nos ab eodem Stephano Kapronczay certa pecuniae summa, centum videlicet et decem talleris imperialibus jure perpetuo emimus et appropriavimus eisdemque Joanni Racz Toholiavit, Rascianorum capitaneo caeterisque militibus Rascianis, tam in oppido Köröszegh quam etiam aliis sub capitaneatu dicti Joannis Racz militantibus Rascianis militibus ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis ex singulari munificentiae nostrae principalis plenitudine dandum, donandum et conferendum esse duximus, eximentes eidem praedium et libertantes, immuneque reddentes ab omni censuum, taxarum et quocumque

И Сава Темишварац, који, како изгледа, није истоветан са старијим Савом истог презимена, служио је под кнезом Ђорђе I. Ракоцијем. Он је прешао изтурских крајева, по свој прилици из Темишвара, на територијум ердељски и настанио се у Лугошу. На предлог бана лугошког и карансебешког Павла Нађа и на основу многобројних заслуга, које је Сава стекао у борби против Турака поделио је кнез Ђорђе I. Сави Темишварцу, његовој жени Стани и сину Пеји, као и свима потомцима њиховим племство и повељом од 23. маја 1643, издатом у Була Фејервару, дао је новом племићу пуномоћ за ношење грба. Потпуно помађарени потомци темишварског Саве Раца живе и данас у месту Добока, у арадској жупанији¹⁷. У исто време је био инспектором молдавске војске кнеза Ракоција српски племић Адам Рац од Галго-а, а касније 1648. године, ишао је Адам као посланик кнежев у дипломатској мисији темишварском паши¹⁸. Синовац Ддамов Стефан Рац од Галго-а, био је у години 1662. и 1663. капетан кнеже-

vodtatarum contributionum solutkme decimarum et nouarum pensione, ita tamen, ut ipsi milites Rasciani ipsorumque haeredes et posterii omnes, armis bene Insmicti quotiescunque pro nostra regniq̄ue huius nostri transluanicis et partium Hungariae eidem annexarum necessitate postuiauerimus fideliter inseruire ac in omnibus occasionibus et bellicis expeditiōibus tam generatibus quam etiam parUatibus personaliter pro viribus adesse debeant et teneatur. Prout damus, donamus, conferimus et per manus tradimus jure perpetuo et irrevocablliter tenendum utendum, possidendum pariter et habendum, harum nostrarum vigore et testimonio litteramm mediante, quas nos in formam privilegii nostri redigi fademus, dum nobis in specie fuerint reportatae. Datum in ciuitate nostra Alba Julia, die decima sexta mensis junii, anno domini millesimo sexcentesimo trigesimo primo.⁴

II) У двпломв велв кевв за Саву Раца autl ex fidedigna generosi Pauli Nagy de Dona, certorum militum nostrarum praetorianorum capitanei ac dlstrictum caransebeslensis et lugasiensls bani supremi, fidelis nobis dilecti, Informatione et commendatione certo intelligimus, superioribus temporibus fidelem nobis et huic regno nostro Transylvaniae servitutis operam exercendi animo indatus, dulcissimos patriae suae lares potestati ottomanicae gentis durissime subjugatos derellquendo ... ac ut ad futures quoque temporum occaslones ulterioribus huic regno nostro inserviendi conatibus insistere valeret atque posset, in oppido nostro lugasiensi, comitatuque zewriensi existenti habito locorum sibi permanendi, inhabi* tandi lgitur relegit. Accedente ad haec nonnulorum fldelium domlnorum conslliariorum nostrarum singulari apud nos propterea facta intercessione confisi etiam eundem nobis et

huic regno Transylvaniae, eiusque princpibus, successoribus videlicet nostris non inutilius servitutis et fidelitatis exhibiturum, ipsum itaque Szava Racz alias Temeosvary ac per eum Stannam Racz consortem suam necnon Pejam Racz filium jamnatum ac in posterum dei benignitate nascituros, haeredesque et posteritates eorum utriusque sexus universos ex spedai! nostra gratia et potestatis princpulis plenitudine ex statu et conditione plebea ac ignobili, in qua nati sunt et hactenus extiterunt, eximendos ac in coetum et numerum verorum regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem incorporatarum noblllum aggregandos, cooptamus et adscribimus. . .“ (Orszigos levéltár, Erdélyi osztály, über regius XXIII. Georgi! Rákóczi; Siebmacher, Siebenbürgischer Adel стр. 210; Nagy Iván Magyarország családai crp. 544).

*) Történelmi Tir sa 1885 стр. 818—822 a 326. Овај Адаи Рац је снв старвјер Адама Раца, воја је 1. фебр. 1609. добво дондиу Галго, а увук Петра Раца, којв је 16. јула 1585. добво довацвју Вадкерт (Siebmacher, Ungarischer Adel. crp. 526).

вих копљаника¹⁹⁾. Потомци ових Раца од Галго-а живе и данас. Разграната помађарена фамилија њихова станује у местима Куду, Колцеру, Чонгви и Дежу.

Међу ердељским Србима заузимала је одлично место породица Бранковића, из које потиче гроф Ђорђе Бранковић²⁰⁾. По непоузданом причању Ђорђеви били су Ђорђе Рац-Сланкаменац као и владика јенопољски Сава чланови ове фамилије. Покрај владике Саве, који се истакао пригодном предаје града Липова ердељском кнезу, наградио је године 1607. кнез Жигмунд Ракоци 160 српских липовских породица, које су се тада истакле. Све те породице дигао је у ред племића и даровао им је пустаре и места Арад, Чичу, Балвањ, Чонту, Баћу, Бикач, Сенђурађ и Сентиван, а владици Сави поклони Зубатељ, Бруник, Радмановце и Мелитковце. Владика Сава се спомиње и у новембру 1627. у друштву Петра Раца од Липова и Лазара Раца, који је касније наследио Саву у црквеном достојанству, назвавши се митрополитом Лонгином. Петар и Лазар су браћа Јовану Бранковићу, оцу грофа Ђорђа Бранковића, те су према тврдњи Ђорђевој били у блиском сродству са владиком Савом.

Митрополит Лонгин се услед продирања турског и притиска ердељског кнеза на православну цркву склонио око 1640. у влашки манастир Коману, а епархију јенопољско-липовску укинуше после његова одласка те сада Јенопољ постаде седиште протопопијата. Наскоро после овога именован је за јенопољског протопопу Симеон, старији брат Ђорђа, а син Јована Бранковића. У борби, која се водила између протестантске и православне цркве, долазило је често до смењивања појединих митрополита православних, да би се тиме сломио отпор против протестантизма. Године 1656, скинут је у Ђула-Фејервару са ердељске православне митрополије Данило и на његово место постави кнез Ђорђе II. Ракоци протопопу Симеона Бранковића, који при посвећењу узме име Сава. Из Јенопоља поведе у Ђула-Фејервар нови митрополит и брата свог Ђорђа. Овај је тада још дете био те како је одсада живео далеко од народа српског, почео је заборављати и језик српски. По жељи митрополитовој спремао се млади Ђорђе за дипломатску струку те га је наскоро поставио кнез за ердељског ђака и послао га с пролећа 1663. као пратиоца Јована Дацо, да носи данак

¹⁹⁾ о. с. стр. 542—545; Századok за 1886. стр. 311.

²⁰⁾ Генеалогске и биографске податке о грофу Ђорђу Бранковићу прикупио сам у делима проф. дра Јована Радонића „Црцлови за историју Срба у Угарској у XVI., XVII. и XVIII. веку, Нови Сад, Издање Матице Српске, 1908.“ и „Гроф Ђорђе Бранковић и његово време, Београд, 1911“, затим у мојим радовима „Ђорђе Бранковић и Јован Книдсберг у годинама 1673. и 1674.“ (Дело 1907, јул 52—55) као и у „Два прилога за историју лажних Бранковића“ (Vjesnik kl. zem. arkiva, год. X. Zagreb 1908).

у Темишвар и Београд. Ово је почетак дипломатске каријере Ђорђевића. Из Београда је послат у Једрене, где је под крај 1663. године, после смрти ердељског капућехаје Петра Јанка, вршио дужност дипломатског заступника ердељског на Порти. Крајем 1665. послат је Ђорђевић из Једрена у Цариград, одакле се идуће године вратио у Ердељ.

И ако су митрополит Сава и брат му Ђорђевић живили у туђини и без додира са народом српским, живот Ђорђевићев је од интереса по науку српску због утицаја, који ће овај немирни човек имати на развитак политичких прилика српских после сеобе под патријархом Чарнојевићем. Дипломатска служба бацала је Ђорђевића у разне крајеве и доводила га је са разним личностима у додир. Кад је ердељски емигрант Никола Зољоми покренуо на порти акцију против кнеза Апафија, пошље кнез 1667. Бранковића у Једрене, и одатле у Димотику великом везиру, да осујети планове Зољомијеве, а вративши се у Раднот кнезу, пошље га овај темишварском Кучук-Мехмед паши.

Идуће године пратио је Ђорђевић свога брата у Москву, где је у то доба био центрум православља. Чим се вратио отуда, узео је учешћа у расправљању спора између Ердељца и великоварадских Турака. При крају 1672. поверено је Бранковићу заступање мађарских незадовољника на порти, но идуће године изда он тајне емиграната мађарских као и ердељског кнеза резиденту аустријском Киндсбергу. Крај свега тога успе Ђорђевић, да га кнез Апафи наименује 1675. за ердељског капућехају на порти но почетком 1677. буде смењен са тог достојанства. Од овог доба наступају све тежи дани за Ђорђевића и за његова брата митрополита Саву, а врхунац несреће постиже их, када Саву јула 1680. свргнуше са митрополитског достојанства и бацише у тавницу, а Ђорђевића прогнаше из Ердеља. Митрополит Сава умре у току идуће године. Ђорђевић се настани у Букурешту, где је заузео угледан положај и био у сталном дотицају са главним особама у Влашкој. Помоћу веза са аустријским дипломатама, које је стекао из раније као и сада у Влашкој, добио је 7. јула 1683. баронат од цара Леополда I. и тиме је започео каријеру у великом стилу, која ће га начинити знаменитим фактором, но која ће га баш пред сеобу Чарнојевићеву довести у тавницу.

Од осталих Срба сачувано је спомена о тевишком Ђорђевићу и Јовану Рацу. Њима је Ђорђевић II. Ракоци дао племство 2. марта 1653. са предикатом од Тевиша. Помађарени потомци њихови живе и данас. Осим тога су постали у ово доба племићима и ови Срби: Никола Рац из Шаркада (16. августа 1642), Михајило и Стефан Рац из Лугоша (1. фебр. 1649), Стефан Рац од Варада (4. јула 1649), Јован Рац (17. априла 1653), Јован Рац од Лугоша (8. марта 1658), Симон Рац alias Штреке (18. марта 1658) и галошки Стеван Рац, који је године 1663. био поджупан бихарске жупаније^{*)}.

*) Siebmacher's Wappenbuch; Nagy Iván, Magyarország családai.

У сачуваним историјским изворима спомињу се Срби у Угарској пре сеобе Чарнојевићеве као становници ових знаменитијих места: Будима, Коморана, Ђура, Острогона, Ваца, Папе, Тате, Баје, Јегра, Сатмара, Онода, Калоче, Стоног Београда, Кањиже, Липова, Тевиша, Кенђела, Јенопоља, Темишвара, Сегедина, Бечеја, као и готово свих осталих места Бачке и Баната. Огромном већином су дакле, становали у оним крајевима, који су припадали Турцима, док су се у хабзбуршком делу Угарске и на територијуму ердељског кнеза налазили у маленом броју па и то не компактни него су расути били на све стране. По већим варошима као у Коморану, Стоном Београду, Ђуру, Острогону, Кањижи, Темишвару и другима, имали су Срби засебно предграђе, које је носило назив „српска варош“ (Raitzenstadt, Rätzenstadt), јер њима није било дозвољено да подижу куће и још мање цркве у главном делу вароши, а нарочито не у тврђави градској. Осим тога је било много и села српских, која су, малена по броју душа, груписана била једно до другог и стојала као оаза, опкољена туђим народима. По занимању бавили су се Срби трговином, четништвом (војном и полицајном службом) и земљорадњом. Српски земљорадници су били привезани за стална места, док су војнике српске премештали из једног краја државног у други, а трговци су већ због занимања свог били вечито на путу кроз Аустрију, Угарску па чак и Чешку,²⁵⁾ а залазили су дубоко и у балканску Турску. У Будиму и Коморану било је средиште српске трговине као и српских војника. У Будиму су српски војници, названи мартолози, служили као турска градска посада, а у Коморану су Срби сачињавали главни део аустријске шајкашке војске.²⁶⁾

Међу угарским трговцима онога времена заузимали су Срби угледно место, угледније него Јевреји и Грци. Многобројне вести из средине 17. века па и раније описују нам тешкоће и натње, којима су српски трговци у Угарској били изложени. Власти државне су хтеле на сваком кораку да се користе великим богатством српских трговаца, те су глобиле и задржавале робу њихову, да на тај начин изнуде новаца. Више пута су забраниле власти Србима приступ у поједине велике вароши, те су ови морали новцем да израде укидање оваких наредаба. Једном су као изговор за прогон српских трговаца узимале власти православну веру њихову, други пут бојазан, да ће са својом робом пренети болест,

²⁵⁾ У делу dr. Fraknói Vilmos, Magyarországyűlési emlékek, Hetedik kötet (1582—1587) на стр. 372 пише, да су Срби навикли не само кроз Угарску и Аустрију, него и кроз Чешку често да пролазе.

²⁶⁾ Срби су се радо насељавали у Коморан и његову околину, јер је Коморан врдио као центрум српски. У Prot. Exp. под 14. априлом 1684. пише „Stephanus Sarkany, oberhauptman zu Klein Comorn bericht, das sich auf die öden orth viel Rätzen niederlassen, bißh umb befelch an herrn palatinum“.

која влада у оријенталним крајевима, а трећи пут су наводили као разлог сумњу, да се међу трговцима налази турских шпијона. Нарочито су много имали да препате од војничких власти и од коморских чиновника, који су им забрањивали трговање са појединим врстама трговачке робе.²⁴⁾ Више пута су се заузеле врховне власти аустријске те забрањивале градским и пограничним заповедницима да киње трговце, а понекад су протестовали и Турци против аустријског поступања спрам Срба трговаца, који су из Турске долазили у аустријске крајеве ради трговања.²⁵⁾ Трговцима је српским нарочито било строго забрањено да носе из Беча и да продају Турцима разно оружје.²⁶⁾

Много више од државних власти морали су да препате српски трговци од разбојничких чета, које су, у жељи, да се дочепају великог блага и скупоцене робе, нападале српске трговце и више пута поробиле читаву каравану или заплениле све лађе трговачке, а

²⁴⁾ Навешћу овде неколико записа из бечког ратног архива, из којих се види, како се поступало спрам српских трговаца: у Prot. Exp. под 5. окт. 1682. пише „Rajatinus Hungariae bith die Rätzen und Griechen von Comorn hinweckh schaffen zu lassen“; децембра 1651. забележено је у Prot. Exp. „Rätzen zu Comorn beclagen sich, das ihnen vom obristleutenandt alda Bossani ihr handlung mit wohl und anderen kaufmans wahren eingestellt worden“; у марту 1663. подмоце „gehaltmbe und deputierte rath“ ратном савету „bericht über den arresstierten griechischen kaufleuth und Rätzen aus Türkhey gehaltene Inquisition, was sich bei ihnen für verbottene wahren befinden, was gestalt die zu entlassen und das sie sich kunfftig allezeit beim kriegsrath anmelden sollen . . .“ (Prot. Exp.); у септембру исте године тужа се ратном савету „Popovich und andere kaufleuth aus Türkhey umb ausrichtung wegen des ihnen zu Wienn vom Gonzaga angethanen spots“ (l. c.); у априлу 1665. одржавао је ратни савет са дворском комором заједничку седницу, на којој је намећу другог расправљано „aus was ursachen die Rätzen zu Raab und sonstem zu gedulden wahren?“ (Prot. Reg); ратни савет достави 31. јануара 1669. генералу Хофирхому „der hungarischen cammer clag wider die comornischen guarnison officier übermassige erpressung von denen hungarischen und rätischen kaufleuth“ (Prot. Reg. вв 1669); 6. октобра 1670. наложи ратни савет Јовану Естерхаузи „die restitution der von denen Rätzen zwischen Comorn und Gran abgenommenen sachen“ (o. c. св 1670). У статуту пожуменом, донесеном 26. априла 1654., шарком стоји „hingegen den Rätzen, Juden weder inn- noch ausser der Statt kein Vnterschlauff verstattet, noch ir gewerb passirn, sondern selbige abzuschaffen“ (Dr. Kolosvárt Sándor és Dr. Ováry Kelemen, A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye, IV. kötet, Második fele, Budapest 1897. стр. 448).

²⁵⁾ Тако је 26. септ. 1662. наложио ратни савет Јовану Естерхаузи услед тужбе „dass von denen ins kays. münzhaus silber bringender Rätzen zu Raab von jeder persohn 4 fl. praetendirt werde umb dergleichen exactionen einzustellen“ (Prot. Reg); 11. децембра 1667. издао је ратни савет налог „An Bossani, die Rätzen zu Gros Comorn bei ihren gewörben zu schützen“ (Reg); 2. новембра 1641. забележено је у Prot. Exp. „Rasciani damnificati per restitution des aagenombenen contrabants gelt, für welche der türkische nuntius Mehmet aga intercedirt“; 4. дец. 1674. шаље ратни савет дворској комори „des vestlers zu Ofen schraiben wegen der zu Pressburg angehaltenen rätischen kaufleuth umb remedrung“ (Prot. Reg).

²⁶⁾ На тужбу Михајила Молдбахера „wegen der Rätzen schädlichen practiquen und abführung allerhandt armatum und zu den kriegsweesen tauglicher materlalien nacher

трговце и слуге њихове поубијале. Децембра 1656. напали су разбојници недалеко од Коморана једну српску трговачку лађу па је поробили и поубијали око 50 душа српских. Истрага, која је поведена, установила је набрзо, да је учесник у овом разбојништву био и турски паша Васиљ. Између осталих разбојника пронађено је њих тринаест, али од њих ухватише само једнога, Андрију Коморанца, док остали побегоше у Ердељ, а један од њих, Михајило Сабо, оде у Будим па се тамо потурчи. Аустријске власти покушаше, да се дочепају разбојника, који су умакли у Ердељ, а кад у том не успеше, приковаше њихова имена на вешала и ставише их ван закона.²⁷⁾ Децембра 1669. године догодио се сличан догађај. Неколико коморанских хајдука са војводама Стефаном Рокалом и Ђорђем Бајнаји-ем нападну код Острогона богатог трговца српског Жигмунда Живана, убију га и поробе. По свој прилици су и у ову хајдучију умешани били и Турци, јер се један део робе убијеног трговца налазио у поседу турског везира у Будиму.²⁸⁾

Hungarn und Turkey, dass bey der wienerischen stadt guardi verordnung beschelien. nit allein bey den rotten turm. sondern auch bey andern statt thorn acht zu geben, damit dergleichen abfuhr weder zu wasser noch zu landt verstattet werde“, закључи 15. септ. 1677. ратни савет „wegen der Rätzen practiquen scie der hof-kriegs-rath jederzeit zuwider gewesen, selbige alhier zu gedulden, beruhe allein an deme nachzufragen, wehr solche bishero in die statt gelassen, der denunciant solle auch seine denunciation beweisen“ (Prot. Reg).

²⁷⁾ Prot. Exp. aa 1656, я 1657; Prot. Reg. aa 1657. Међу трговцима српским је било у лађи и Јевреја, који су такође нагинули од разбојника. Истрага је била поверена грофу Филипу Мансфелду. Од карактеристичних записа о овом разбојству својихујем: „Puechalmb graf Adolph aus Commorn von 6 dec. 1656. berichtet, dass ein rätisches kauffmansschiff angegriffen worden undt darauf in die 50 seelen nidergemacht worden“ (Prot. Exp); „Hungariae palatino, in simill archiepiscopo strigoniensi, dem grafen von Mansfeldt zu der ihme aufgetragene inquisitions commisionn einen zu adjungiren wegen der rauber, welche die Rätzen ausgeblindert“ (10. јан. 1657, Reg); „Forgätsch solle sich bemühen diejenige persohnen, welche sich der rätischen kauffleuth und Juden-raub auf der Donau thailhaftig gemacht und darüber in Sübenbürgen geflohen, in seinen gewalt zu brüngen, im widrigen sie voglfrey zu machen und ire namb an den galgen zu schlagen“ (23. јан., Reg). Puechalmb graf Adolph mit dem caimecam zu Ofen wegen des beraubten rätischen kauffleuth zu correspondieren, das von denen wahren nichts distrahiert werde und der Szabo Michal, welcher zu einen Türckhen worden, examiniert und bestrafft von denen Türckhen werden solle und mit arrestierung des Kara Peter zuruckzuhalten“ (Ibid); „Graff Adolph von Puecheiml aus Comorn vom 8 und 12 januarii 1657. Mansfeldt, Batthiani und Nadasti, die rauber, so des kaufman-schiff auf der Thonau ausgeblindert, worunter die radlfürer Maroschy Janos, Deak und Michael Szabo von Neuheussl sein sollen, auch der letztere nacher Ofen geloffen undt gar zum Türckhen worden“ (Exp); „Forgätsch, deren nahmen an galgen zu schlagen, so die Rätzen ausgeblindert und ermordet, denen arrestierten aber process zu formiren und sambt dem urtail herauf zu schickhen“ (14. фебр., Reg).

²⁸⁾ Prot. Exp. aa 1670. Ратни савет нада неке заповести генералу Кајзеру „wegen der alhier zu Wienn befindenden sich in grosser anzahl unkatholische Rätzen“, па њих својинтења доп. аустријске владе се види „dass die Rätzen sich nicht mehr unter des hof kriegs rath schutz befinden“ (Prot. Reg. aa 1677).

Трговци српски су водили врло разнолику трговину, они су носили на својим лађама сваковрсне производе запада на исток, а са истока су преносили тамошњу робу на запад. У њиховим је рукама била огромна количина тадашњег покретног иметка, а нарочито им је велико имање лежало у готовом новцу. Често су долазили у већој множини у Беч, али су овде, као и у другим местима, трговци српски из турских крајева смели да остану само до одређеног рока.²⁹⁾ Од робе, с којом су Срби трговали, често се спомиње вуна и брашно, затим ножеви и друга метална оруђа. Поједине врсте платна и чохе називале су се српским за разлику од других.³⁰⁾ Пренос робе из једне у другу државу је био скопчан са тешкоћама већ и стога, што је требало најпре исходити дозволу те је више пута морала да ту дозволу затражи званична власт оне земље, из које је роба извожена.³¹⁾

Земљорадника српских је било као и трговаца под свима управним областима угарским. У Ердељу и у хабзбуршком делу Угарске долазило је често до сукоба између српских земљорадника и спахија, којима је некада припадало земљиште српско, још пре него што се Срби на њега населише. Нека места заузели су Срби у Ердељу скупа са Румунима па су заједно водили парницу против властеле. На ердељском сабору у Фогарашу, који је држан од 1. до 26. фебруара 1666. године, расправљано је о једном таквом случају. По дозволи сталежа насели кнез Михајило Апафи из околине Јенопоља у Тевиш године 1665. многе српске фамилије уступив им велик комад земљишта. Племићи, који су имали права на поједине делове

²⁹⁾ Два српска трговца, Петар Фоган, Петар Момастерлији и Себастијан Костинаћ замоле 26. новембра 1659. ратни савет „umb sie noch zu Raab zu gedulden“ (Reg. за 1669). О тражењу пасоша имамо вест из јула 1670. „Hagyí Leca und Giovan Midrovich beede gebuerder Rätzen umb pass mit wahren nacher Wienn vndt Comorn zu reisen“ (Exp.).

³⁰⁾ У једном попису A harminczad szabalyozása a biztosok által, De rebus avaratis et sericels: „... Ab una pecia damasci Rasciani“. У чланку „Müvelődés történeti adatok. A pozsonyi társas káptalani egyház leltár 1657-ből“ стоји „casula rubri coloris racz kamuka floribus fillati auri pertexta“, затим „Casulae duae de rätz chymelett“ и најава „ex racz taphota“ (Történelmi Társas 1885 стр. 602, 608 и 777).

³¹⁾ Маја 1651. затражи турски концисар Хасан паша од ратног савета „ertheilung passbrief inuermelten Rätzen zu heraufführung ein 500 sackh wohl ohne mauth“ (Prot. Exp. за 1651); у новембру ове године моли један трговац српски из Београда „umb mauth freien passbrief 200 sackh wohlen in Osterreich und Mähren zu führen“, што је ратни савет и одобрио (l. c.) Августа 1657. јавља гроф Бањањи ратном савету „dass die rätzische commercien dem lande schädlich“ (Exp.). Гроф Цухејм јавља 8. јула 1663. ратном савету „item seye ein rätzisches schiff ohne pass zu Comorn ankhommen“ (Exp.). Из године 1666. имамо запис, да је днорска комора за мазну одузела српским трговцима Илији и Јакову 1500 дуката (Exp.). Год. 1673. налаже цар ратном савету „per gedenkhung der abschaffung der gefährlich alhier zu Wienn befindenden correspondierenden Rätzen nach Türckey“ (Reg.).

тога земљишта, потуже се сабору и овај донесе међу осталим закључцима и тај, да се изашље у Тевиш једна комисија, која ће установити, шта припада племићима, а шта Србима и Власима.⁸³⁾

Из средине седамнаестог столећа сачувани су нам необично занимљиви подаци о миграцији Срба у чанадској и околним жупанијама.⁸⁴⁾ Још године 1596. поробили су и попалили Татари цело Поморишје те је десетинама година тај крај лежао пуст. Год. 1640. почне чанадски алајбег Али насељавати Србе у опустела места.⁸⁵⁾ Поједини угарски племићи, као Андрија Јарми, који је по женској лози (преко Доцијевих) био у сродству са Јакшићима те се сматрао наследником њихових добара, узнемиривали су досељене Србе, тражећи да њих признаду за господаре. Али-бег се тужио год. 1642. пожунској краљевској комори на те угарске племиће и у тужби вели, да намерава населити још 500 ожењених Срба у местима Палоти, Фигеду, Тевишкезу, Мељкуту-Рарош и Чато-Комарошу.⁸⁶⁾ Али-бег није био у стању да заштити Србе од нападаја мађарске госпode те се чато-комарошки Срби обратe 27. маја 1642. из вароши Вашархеља на краљевску комору и замоле њену заштиту, а они ће радо плаћати порез, који комора на нас разреже, само да не морају непрестано стрепити од нападаја мађарских.⁸⁷⁾ Са годином 1646. престала је Али-бегова власт у Чанаду те мађарски племићи Михајло Сел и Фрања Добоци заузму српска села и поделе их међу собом. Населење Срба је настављено, места српска су се низала по целој околини и то не само у чанадској него и по другим жупанијама. Према једном попису из 1667. постојала су у то време ова српска места: у чанадској жупанији Нађ Иратош, Томпа, Бан-Камараш, Латран, Мајлат, Сент-Миклош, Ковачхаза, Домб-Иратош, Фиперек, Касаперек, Башарага, Киш-Феч-

⁸³⁾ Szilágyi Sándor, Erdélyi országgyűlési emlékek, 14. kötet (1664—1669), Budapest 1889. стр. 186; Orbán Balázs, Tóvis és vidéke, Századok за 1886. стр. 312.

⁸⁴⁾ На овог доба имамо спомена и о српским селима у Бачкој. У околини Сенте се спомињу у запису од 26. јуна 1649. српска села: Bátka, Füzes, Cseithó, Kalocza, Vastorok, Adorján, Földvár и Ludas, а у околини Сегедина српско село Чуалу. Урбар Фрање Вштелешија набраја године 1652. међу другим местима и српско село Краук, наспије Карануона, садашњи Бачордаш, а 1659. добила су Петар Патаји и Ђорђе Дуло од палатина на уживање бачка српска села Каранораја и Крушевље, данашњи Körtés (Bács-Bodrog Vármegye, I. kötet). Три године пре овога, на жупанијској скупштини у граду Szendrő, означена су као српска села у околини Сенте ова места: Bátka, Füzes, Czejthó, Kalocza, Vastorok, Adorján, Földvár, Ludas; у околини Чонграда: Csian, Elles, Bokény; у околини Mező-Vásárhely-a: Bakeny rácz falu и Martély rácz-falu. И за Сенту пише, да је често српско место (Zsilinszki Mihály, Csongrád vármegye főispániai, Századok за 1892. стр. 224).

⁸⁵⁾ Borovszky Samu, Egy alajbég telepítése, Adatok az Alföld XVII századi történetéhez, Budapest 1901. стр. 8.

⁸⁶⁾ о. с. стр. 11.

⁸⁷⁾ о. с. стр. 13.

кеш, Селеш, Шорјан, Торња, Киш-Ватон>а, Сеилак, Сионда, Домбеђ-хаз, Иринта, Кунагота, Псчка и Варјаш; у чонградској жупанији Мартељ; у арадској Визеш, Папи, Фелеђхаз, Сентаљаш, Пели, Сент-Пал, Харомфил, Микалака, Сеи>, Марјаи, Чопрон» и Тевиш ; у бекешкој жупанији Какуч, Сеиторња, Белиеђер, Нађелек, Алаћан и Пишпеки, а у зарандској жупанији Селеш и Шикола.,т)

Најтежи је био живот Срба на граници између турског и хришћанских делова Угарске. Овима нису ни Турци ни хришћани веровали, а трибут су захтевале обе странке. Граница државна није тачно утврђена и помијала се непрестано на штету хришћана, који су се свестили Турцима тиме, што су робили незаштићена српска села. Тако је према писму Ханса Гаспара године 1653. ударила једна чета Мађара на српска села у Турској, у околини Калоче на их поробила и спалила, а том су приликом страдали и Срби у Баји.*5) 30. августа 1666. поднео је ратном савету војнички заповедник Жигмунд Пете извештај о прикупљеном трибуту од српских села.и> Занимљиве податке из овог времена имамо и о побожности Срба и то у свим деловима Угарске. Често се спомињу угарски Срби са називом „хаџи“, што значи, да су походили гроб Христов у Палестини. Примера ради навешћу, да је 14. јуна 1670. дозволио ратни савет генералу Хофкирхену издавање пасоша Србину Василију, који хоће у Јерусалим да путује")

Негдање везе, које су у ратним временима одржавале аустријске и ердељске власти са Србима у Турској, престале су за време дуго трајног мира са Турцима. Неки Черновић покуша у августу 1663., да наговори ратни савет на обнову тих потајних веза са војводама српским у турским крајевима. Неодлучни саветници цара Леополда не знадоше се користити овим предлогом, мада се тада водио рат против Турака.4*) У смислу овог предлога је повео касније, 1679. године, акцију Петар Сапари, али мирољубиви ратни савет, бојећи се

*5) i. C.

м) Пвсмо Гасмароно је датарано у Turro 4. јуна 1653. Ивмеђу другог пвше, да су Турцв .vohn disen Ungern vndter die palänkhen Kallazscha gesprengt, auf ctkhc ungehuldigte rSzische dörfer geblindert vndt ihre ross vndt viehe wekhgetriben* (Turdda aa 1663).

*4) Sigismundus Petheo иавештава „1. wegen des eingebrachten trilbuts von den rttzischen dörffern. 2. wegen der componirten strittigkeit zwischen edelleute wegen des rätzlschen dorffs“ (Rxp. aa 1666).

4) У Prot. Reg. сачуеан је онај занис „Hof Kirchen, könne dem Rätzen Wazlly einen pass nacher Jerusalem zu raisen, ertheilen-.

*1) елешка о том гдасв; Cernovich erwidert die vorige expeditiones und geheime Intelligenz mit etlichen waiuoden in Rosnia. Militaria und Sernia, bittet tinių renoi?tion derselben (Kxp. aa 1653).

конфликта с Турцима, забрани Сапарију даље преговоре и дотицај са Србима.⁴³⁾

Пећски српски патријарх добио је у то доба од Турака пристанак, да своју власт прошири у неколико и над босанске католике. Отуда настаде конфликт између православних и католика, у којем је често пута интервенирала и аустријска влада.⁴⁴⁾ Али нетрпљивост и сукоби православне и католичке цркве у Турској битно се разликовали од сукоба тих цркава на угарском територијуму. Док су православни у Турској стојали према државној власти тек у мало бољем односу од католика, дотле су у Угарској католици и у Ердељу протестанти имали безусловну потпору државне власти при прогону православних.

Међутим се на земљишту Угарске збивали догађаји, који постадоше претеча читавог преокрета у животу Угарске и њених народа. Вођа мађарских незадовољника, гроф Имре Текели постао је 1680. године знаменити политички фактор. Ослањајући се на Турке тражио је од цара Леополда покрај других захтева, да му званично уступи целу горњу Угарску, коју је од неког времена фактично имао у поседу и да му дозволи венчање са Јеленом Зрињском, удовицом Фрање I. Ракоција. Цар Леополд пристане средином 1682. на венчање, али остале захтеве Текелијеве остави неиспуњене. Но кад Текели не хтеде примити од Турака понуђени краљевски наслов и показа се у још неким приликама пријатељем аустријским, постану у Бечу попустљивији и званично га признаше за кнеза горње Угарске. На глас о

⁴³⁾ У Prot. Reg. ишше под II. cent. 1679. „Hungarische Hof canzley, includitur memoriale der zu Tottes sich befindenden Husari wider die Raxen, so denen Turckhen anhangig vnd von einem edlman Peter Szapari protegirt werden, vmb einstellung solcher schädlichen actionen“.

⁴⁴⁾ Аустријски посланик на Цорти Јован Баутиста Казанова јави на Тргови 20. јула 1669. „Der patriarch von Ochrida in Bosna hat alle vnserer geistliche vnd catholische Christen vnder sich bringen wollen, desswegen ich ein scharffen beuelch bey der ottomanischen porten ausgebracht, dass er selbige weiter nicht molestiren könne vnd nichts mit ihnen zu thun habe“ (Turcica ју 1669.). Нешто касније, 8. децембра о. п., забележено је у Prot. Reg. „Casanova, wessen sich die Franciscaner von 18. clöstern in Bosna wider den griechischen patriarchen von Pechy wegen erhaltenen befehl vom sultan, dass alle ihre clöster dem patriarchen untergeben sein sollen. beclagen, umb information darüber einzuziehen und sich dieser patrum anzunehmen“. О овој тужби францисканаца забележено је у Prot. Exp. под децембром 1669: „Franciscaner aus Bosnien, in causa inhibitoriallen contra des patriarchen der Griechen, dass der bassa in Bosnien ihme die ihnen zugefuegte molestiern, einstelle“. 23. фебруара 1671. забележено је у Prot. Exp. ова белешка: „Dipouch, guardianus in Bosnia in der stat Plumbi, bitte vmb kaysersliche protection wider den schismatischen patriarchen zu Constantinopel, als welcher sie franciscaner, so auch von denen saracenern grosse tyranney leidet, zu seinem glauben zwingen wolle“. Ратни савет одговори Дуновћу, да ће наложити аустријском, нека поради код порте, да из љубави према склопљеном миру обустави тако поступање спрам католичке цркве (Ibidem).

постигнутом успеху Текелијевом порасте на двору султанову самопоуздање, те ратоборни велики везир Кара Мустафа настави у убрзаној мери раније започето спремање, да удари на Аустрију, да освоји хабзбуршки део Угарске и да нападне на сам Беч. У Бечу ипак нису веровали у рат, јер је цар Леополд хтео по сваку цену мир са султаном и био је готов на попуштање. Цар је сву пажњу посветио одношају са Француском, јер је то захтевао интерес сроднога шпањолског двора. Шпањолски посланик је непрестано гонио цара, да свакојачко одржи мир са Текелијом и са султаном па да сву снагу своју упери против Француза. Ово је био један од разлога, што је Леополд попустио Текелију. Али све попуштање није му помогло, јер средином 1683. крене везир Кара Мустафа страховиту војску на Аустрију.

У Бечу су држали у први мах, да ће везир напасти Ђур или Коморан и задовољити се освојењем једнога од тих градова. Кара Мустафа међутим освоји 5. јула Ђур па се не хтеде задржавати дуго у Угарској него се крене правце у Беч. 14. јула је већ стојала турска војска под зидинама Беча, одакле је недељу дана пре тога побегао Леополд, а обрану града поверио је грофу Ридигеру Штаренбергу. Турци одмах почну јуришати на град, али се опсада отегла те Леополдове војводе добише времена, да приберу велику војску и да пођу у помоћ опсађеницима, који су храбро одбијали турске јурише. На позив царев крене се и његов савезник, пољачки краљ Јован Собјески у помоћ Бечу те се пољачка војска сједини са херцегом Карлом Лотриншким па заједнички ударе 12. септембра на Турке и у страховитом покољу нанесу им потпун пораз.

XIX.

ОД ДРУГЕ ОПСАДЕ БЕЧА ДО СЕОБЕ ПОД ЧАРНОЈЕВИЋЕМ.

(1683—1690).

Аустријски политичари нису у први мах умели да схвате значај турског пораза под Бечом. Цар Леополд, као и после победе код Св. Готхарда, понуди Турцима 24. септембра 1683. мир, али Кара-Мустафа у обести својој одбије понуду цареви те се рат настави. Краљ Собјески и херцег Карло Лотриншки нападну 9. октобра код Паркања Турке па их победе и отму тог дана Паркањ, а 27. октобра заузму Острогон. После ових победа одлучи се и млетачка република, да приступи савезу аустријско-пољачком. 5. марта 1684. године оствари се под покровитељством папиним свети савез ових трију држава ради заједничке акције против Турака. Док је у току ове године Аустрија нападала турске градове дуж Дунава и освојила Вишеград, Вац и Пешту те опсела и Будим, пољачки краљ Јован Собјески је дотле војевао на Пруту с Турцима, а Млечићи су из горње Далмације по Херцеговини и из Котора по Црној Гори и по Брдима оперисали. Глас о успесима хришћанских савезника чинио је силан утисак на читав свет, а нарочито на српски народ, коме се чинило, да је сада дошло време, да стресе са себе турску власт. С почетка је аустријска војска наилазила тек на усамљене насеобине српске по северозападној Угарској. Ове насеобине, махом предграђа већих вароши или разбациана села српска, ступале су вољно у редове аустријских војника, али српски народ у већим групама био је још увек дубоко у турским крајевима.

Млечићи су међутим одмах на првом кораку своје дошли у додир са средиштем тадањег српског живља и ступили у преговоре са Црногорцима, Брђанима и Херцеговцима ради заједничког ратовања против Турака. Осим тога је Млечићима ишла на руку и та околност, што је у близини њиховог операцијоног земљишта становао црквени поглавар православних Срба, пећски патријарх Арсеније III. Чарнојевић, који је био срцем и душом наклоњен еманциповању српском од Турака, те је као личност од огромног утесаја у народу помагао намеру Млечића, да се и Срби увуку у борбу. Положај Срба под Турцима

био је тежак у свако доба, али за време ратова турских био је двојним тежи. Путеви, којима су ишли Турци у рат против Аустрије, водили су кроз сред српског народа. Војска турска, недовољно дисциплинована, навикла на отимачину и зулуме, значила је ужасан терет за крајеве, кроз које је пролазила. Српски записи по разним црквеним књигама из овог доба, говоре много о великим наметима државним, о глади, која је завладала по свој земљи и беди, која је наишла на род хришћански под Турцима¹⁾. Све ово је повећало вековну мржњу српску на Турчина, те је позив Аустријанаца и Млечића, да им се Срби придруже, нашао код ових на снажан одзив.

Опсада Будима, коју предузе херцег Карло године 1684., завршила се безуспешно. 3. новембра морала је хришћанска војска напустити опсаду, а тиме паде и већ освојена Пешта поново у непријатељске руке. Идуће године пратила је хришћане ратна срећа у јачој мери. Једног истог дана, 16. августа, добили су хришћани две велике победе: Код Острогона порази херцег Карло војску турску, при чему се нарочито истакли српски коњаници под Монастерлијом²⁾, а друго одељење аустријско освоји баш у тај дан град Ершекујвар. У даљем ратовању заузеше Аустријанци готово целу горњу Угарску, те се Текели, савезник турски, мораде повући према Ердељу. У Великом Вараду га бацише Турци у окове и послаше у јенопољску тамницу, мислећи, да ће тиме придобити аустријски двор за склапање мира. Но од мира не би ништа, те Турци пусте Текелију из затвора.

Непрекидне победе аустријског оружја изазваше ратно одушевљење у читавој Европи. Свеопћа жеља је била, да се освоји и Будим. Град Будим је био тада једна од највећих тврђава, о чијој се обрани Турци брижљиво старали, јер су предвиђали, да ће поново доћи до опсаде. У Бечу нису додуше показали велико одушевљење за ову опсаду, шта више, и почетком 1686. године се указала на бечком двору струја за мир с Турцима, али савезници Аустрије, Пољачка и Млечићи, усташе одлучно против склапања мира. Ни на порти нису били за попуштање, јер је француски краљ Људевит уверавао султана, да ће се у години 1687. склопити велик савез европских држава против Аустрије.

Херцег Карло хтеде одмах с пролећа 1686. да отпочне ратовање и као први задатак ставио је освојење Осека, чиме би одсекао Будим

¹⁾ Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, Београд 1902. књига I. бр. 1824., 1826., 1862., 1870. и 1876. О овом добу написао је опширно и занимљиву студију Јојак Томић под насловом „Десет година из историје српског народа и цркве под Турцима (1683—1698)“ Београд 1902.* Осим тога обрађује овај предмет студија протојереја Д. Н. Јакшића „Изъ церковной истории православныхъ Сербовъ конца XVII. вѣка. Прага 1902.“

²⁾ Wagner, Historia Leopoldi I, стр. 667; Röder, I, 181; Hammer, о. с. стр. 776.

и околину од Славоније те тиме олакшао опсађивање самог Будима. Противности, које поникоше између херцега Карла и изборног баварског кнеза Максимилијана Еманујила, зета Леополдова, осујетише овај план. Баварски кнез је тражио, на основу ранијег обећања царева, самостално заповедништво над војском, те је требало војску поделити на двоје. У јуну донесе цар решење, да цела војска мора поћи на Будим под управом херцега Карла. Целокупна војска аустријска, која дође сада под Будим, бројала је на 80.000 душа, међу њима многи добровољци из различних држава европских. У лепом броју дођоше витезови из аристократских породица француских, шпањолских и талијанских, а исто тако из Баварске, Швапске, Бранденбурга и Шведске. У Будиму је посада бројала 10.000 војника, којима је на челу стојао седамдесетогодишњи јунак турски Абдурахман-паша. Опсада је полагано напредовала, јер су Турци под својим јуначким вођом одбијали храбро хришћанске јурише. Велики везир дође у помоћ опсађеном граду, али није био у стању, да пробије хришћанске редове и да дође до града. На догледу везирове војске наложи херцег Карло 2. септембра 1686. опћи јуриш, који се заврши освојењем града. Међу мртвим Турцима налазио се и храбри Абдурахман-паша. Кад је пао град, велики везир побегне са својом војском у Осек.

Опсадом Будима дошли су Аустријанци на домак бачких и банатских Срба, те ови ступе у додир са хришћанским заповедницима. Док је опсада трајала, пошљу банатски Срби једног виђеног човека свога, Новака Петровића, цару Леополду у Беч. Новак изађе пред цара и изјави, да је он у стању из темишварског дистрикта у Турској извести три хиљаде Срба и ставити их под царску управу па с њима заједно ратовати против хришћанског непријатеља, Турака, али тражи за себе и за своје другове заштитно писмо од цара, да могу слободно ићи куд их је воља и да ће им се после освојења Будима дати једно место у темишварском дистрикту, где ће моћи мирно и несметано живети, затим да им се одреди један генерал, који ће над њима управљати. Дворски ратни савет узе у претрес поднесак Новаков и увиђајући велику корист од његове понуде, прихвати је и 26. августа 1688. изда одлуку у погледу пресељења Новакових другова, а у исти мах јави генералу Стевану Чакију о читавој ствари и одреди га за заповедника оним Србима, које буде Новак преселио.³⁾ Почетком

³⁾ У ратном архиву у Бечу, у одељењу Feld-Acten, Türken-Krieg 1686, S. 19 сачуван је концепт овог писма ратног савета генералу грофу Чакију. У писму, датираним 26. августа 1688., између осталог стоји: „Demnach bey ihrer kayserlichen mayestat einer namens Nowak Petrovich gehorsambst angebracht, wassgestalt er ein dreytausent dermahlen in dem temesvarischen district vnter türckischer jurisdiction wohnhafte Christen in kayserliche devotion herüberbringen vnd sich mit selbigen gegen den erbfeindt bestmöglichst gebrauchen lassen wolle, mit vnterthänigster bitte, für eine vndt

октобра исте године била је сеоба ових Срба по свој прилици већ спроведена, јер ратни савет даје даља упутства грофу Чакију у ствари Новаковој.⁴⁾

После пада Будима заузме аустријска војска Сегедин, Шимонторњу, Печуј, Шиклош и Кадошвар, те је сада још остао Стони Београд, Јегар, Сигет, Кањижа, Велики Варад и Темишвар од већих градова угарских у турским рукама. Ови градови, изузев Темишвара, били су одсечени од турског земљишта, те су се борили са највећим тешкоћама.⁵⁾

Напредовање аустријског оружја и успешно пресељење прве групе Срба покрене и друге сународнике Новакове из темишварског округа, да се споразуму с њим и да га опуномоће на преговоре са аустријским двором. Новак се прихвати посредовања и јула 1687. затражи од изборног кнеза Максимилијана Еманујила препоруку, да га на двору царском приме, јер је вољан, да опет иде у Турску и изведе отуд 10.000 српских становника. Главни захтев ових Срба при прелазу на аустријску страну био је, да их не ставе под команду мађарског заповедника, већ да им даду за поглавара или Немца или Србина. Изборни кнез му даде препоруку, те се Петровић споразуме с владом, која му 17. августа даде овлаштење, да из темишварског дистрикта изведе ове Србе, за које су у исти мах одредили место ради насељења. Са овим овлаштењем оде Петровић у Турску, изведе отуд Србе и настани их привремено у околину сегединску, али број њихов није износио 10.000 душа него према сведочанству сегединског заповедника Нехема 4.892 особе. Ову сведоџбу Нехемову пошаље Петровић

obbedeuth zugleich herübertretende comilltones protectionales zu ertheilen, mittels welchen sie, sambt Ihren famiglien, durch die kayserliche und königliche gebielt sicher wolnen inögen, zu assigniren und einen generalen, von welchem sie ihre dependenz und direction haben sollen, zu denominiren und eine allerhöchst gedachte kayserliche mayestat ihre oberwehntes dess Nowak Petrovich offertum gefallen lassen". У Prot. Reg. забележено је о горњем предмету ово: „Beschaid für Nouak Petrouich wegen herüberbringung etlich 100 Christen auss dem temesuarischen vnd assignirung denenselben eines orths zu ihrer vnterkhomung. — Chiaki Stephan notificatur der dem Nouak Petrouich wegen herüberbringung etlich tausent Christen aus dem temeswarischen vnd assignirung denenselben eines orths zu ihrer vnterkhomung, auch dass sie von ihme grafen Chiaki dependieren sollen, gegebene beschaidt"; у Prot. Exp. пише: „Chiaki Stephan auss Tokay den 20. septembris 1686, er werde sich dem erhaltenen befelch wegen des Nouak Petrouich conformiren".

⁴⁾ Prot. Reg. за 1686.

⁵⁾ Из овог доба имамо један податак о Србима у горњој Угарској. У Сатмару су трговци српски и грчки молили дозволу, да могу подићи једну православну цркву. О томе пише у Prot. Exp. „Wallis bericht von 14. vndt 15. octobris 1685. das wall decreti von der hungarischen hof canzlei denen Razen vnd Kriechen in der spannschaftmarcktn Zathmar vnd Nemet ein kirchl zu erbauen erlaubt worden, erhollen befelch, wie er sich zu verhalten". а под 16. новембром исте године забележено је у Prot. Reg. „Wallis, recepisse auf sein vom 14. octobris gethanen bericht wegen des griechischen archidiaconi Demetry Monastelli anmassenden kirchengepeu".

свршетком августа ратном савету и уз њу приложи поновну молбу, да Србе никако не стављају под мађарску већ под немачку команду, да се досељеницима одреди за становање Бечкерек и Липово, а њега, Петровића, да поставе за капетана Србима.⁹⁾ Ратни савет испуни одмах ову последњу молбу.

Истодобно са пресељењем ових Срба под Новаком Петровићем ступило је 1.500 српских ратника католичке вере на земљиште ослобођене Угарске. Ово су Буњевци, чије вође Дуја Марковић и Јуро Видаковић понудише ратном савету јула 1687., да служе у војсци цара аустријског, а као услов траже за то Сегедин, Суботицу и Бају, да се у њима населе. Изборни кнез Еманујило препоручи и Србе Буњевце те ратни савет прими њихову понуду. Септембра 1687. налазило се већ њих 5.000 Буњеваца у Бачкој. Марковић и Видаковић се упутише сада равно у Беч и замоле у име досељеника, да не постављају мађарског, већ немачког команданта над њима, затим да им се предаду уговорена бачка места ради насељења.¹⁰⁾

⁹⁾ Feld-Acten, Türkenkrieg 1687, 7, 2; Prot. Reg. за 1687. доноси под 17. августом: „Beschaidt für Nouak Petrouitz wegen gestellter vnd noch mehrer aufbringung einer anzahl Rätzen auss dem temesvarischen district und einraumung gewisser orth“. У исто време је то јављено и Карафи. У Prot. Exp. под датумом август 1687. пише: „Nouak Petrouich, Rascianorum militum ablegatus et capitaneus, legt eine attestation von dem herrn de Nehem, commandanten zu Segedin, bey, dass er an die türckhische confinen geschickhet worden, daselbsten die Rätzen aufzuwerben und herüber zu bringen, wie er dan auch bereits würcklich 4892 zusamben gebracht habe; bitt dahero 1. diesen leuthn einige territoria zu assignirn, damit sie wohnen vnd sich durch den veltbau erhaltin können: andertens verlangn sie keiner hungarn sondern teutschem commando vnd bottmassigkeith vnterworffn zu sein, vnd drittens bit er Nouak für sich allein, dass er futirohin allezeit von diesen zusambengebrachtn leuthn als ihr capitain erkhend vnd ihme auch zu seiner wohnung vnd subsistenz das orth Beskereke vnd Lippa möge eingeräumt werden, dan vmb schleinlige expedition vnd abfertigung“.

¹⁰⁾ Под датумом 1. септембра 1687. пише у Prot. Reg. „Caraffa, referendo se auf das vnterm 17. passato wegen des Nowak Petrovitz abgangene rescript, remittittur hiemit, ein anderer dergleichen Rätzn, welche sich in 1500 wörhafften männern bestehend anerbotten, treu zu verbleiben vnd andere mehr von feindt herüber zu bringen, gegen deme, dass ihnen zu Segedin, Sobathiz vnd Bouia zu verbleiben vnd die drey vorgeschlagene palanken zu erbauen erlaubet werde.“ У Prot. Exp. забележено је „Caraffa notificirt auss Eperies den 22. octobris 1687., wie das er den Novak Petrovitz vnd denen gesamhte Rätzen die patenten, sich in Inbenentn örtern niderzulassen erthellet. Ihnen auch fahnen vnd munition geben vnd das iuramentum fidelitatis ablegen lassen, anbey seine malnung wegen Lippa, sovill den Novak Petrovitz betrifft.“ О Буњевцима је у Prot. Exp. забележено септембра 1687. „Churfürst zu Bayern recommendirt sub dato Velllager bey Sizar 9. july 1687. die catholischen Rätzen, damit ihnen 3 balanckien zu erbawn vnd zu bewohnen eingeräumt werden möchtn“ и навео затим „Rasciani catholici ablegati Markovich et Juro Vidakovich bitten vmb einlige deuastirte castellen vnd territoria für 5 m. auss der Türkhey herübergegangene Rätzn, damit sie vnterkhomben vnd sich ernähren mögn, versprechn dargegen jederzeit vnter dem commando eines teitschen generals oder officiers wider den erbfeind die waffen zu führen.“ Ови подаци о Буњевцима публиковани су до сад на више места, међу осталим и у књизи Ивана Иванића, „Буњевци и Шоци“, Београд 1899* стр. 68 и 69.

Ратни савет одлучи, да се прво споразуме са аустријским генералима на граници, којима су прилике досељеника тачно познате, те запита генерала Карафу, да ли да се Петровићу даде град Липово за насеље Срба и како да се понаша према Буњевцима и према њиховим вођама Марковићу и Видаковићу? Још пре него што је стигао одговор Карафин, појави се нов компетент на заповедништво над Буњевцима у лицу Дубровчанина обрштара Пијетра Ричардија, грофа од Лике. Пошто је и сам био католичке вере затражи Ричарди децембра 1687., да се Буњевци, који су међутим заузели себи станове у Калочи, Баји, Суботици, Сенти и другим местима бачким, предаду њему на управу, па ће он с њима нанети много штете непријатељу и осигураће земљу од разбојника. Ричарди је дотле служио под управом грофа Рабате на славонској граници, те ратни савет запита Рабату, да ли се може Ричардију поверити управа досељених Буњеваца, а кад Рабата препоручи Ричардија, наложи ратни савет 26. јануара 1688. истоме, да оде у Бају и Калочу, да преузме управу над Буњевцима и да пошаље извештај о стању код њих. У исти мах јави о томе и генералу Карафи, те Ричардија стави под његову команду.⁹⁾ Карафа уведе Ричардија у звање и именује Марковића и Видаковића буњевацким капетанима. Сада се оба капетана обрате (априла 1688. године) ратном савету с молбом, да их потврди у капетанском достојанству њихову и да им изда званичну потврду о предаји насељених места

⁹⁾ У Port. Reg. под датумом 11. нов. 1687. пише: „Caraffa, antwort wegen des Nouak Petrouich vnd andere chatolischer Räzen. soll wegen des von Nouak Petrouich in recompensam praetendierenden posto Lippa mehrere inforination einziehen.“ О Ричардијевој молби је забележено: „Copia memorialis vom herrn obristen Ricciardi, im welcher er begehrt, das capo über die Rätzen zu Caloza, Baia, Sabotcha, Senta vnd anderen orthien an der Theiss zu sein, mit denen er dem feindt grossen abbruch thun vnd die ländler von der raubereyen sicher halten wolle, welches zu effectulren er 9 punkten vorschlaget. Beschluss. Herrn grafen von Rabatta vmb bericht vnd guttachten zu communiciren, was an ihre kayserliche mayestät dero obrister herrn don Pietro Ricciardi graf de Lika in allerunterthenigkeit gelangen lassen. Pressburg den 30 december 1687.“ Карафи и Ричардију достави ратни савет своје одлуке 26. јануара 1688. О томе су сачувани у Prot. Reg. ове белешке: „Caraffa, dem Ricciardi sele verwilliget, die Rätzen bey Baya und Caloza zu commandiren und in disciplin zu halten, mit der dependenz von Ihme grafen Caraffa“, затим „Ricciardi, wird Ihme wegen des gebetenen commando über die bey Baya und Caloza sich befindenden Rätzen aufgetragen, sich nach selben orthien zu begeben und von derer beschaffenheit ausführlichen bericht zu erstatten.“ Истог дана је издата и ова одаука: „Hof Cammer, ihre mayestät Inclinierten den obristen Iuanouch als oberspan zu Possega und Veroulliza, das commando vber die in selben orthien subsistirende Rätzen zu conferiren, sie hof cammer wolle wegen der besoldung ihre gemutsmainung entdecken“; 26. јануара 1688. довео је ратни савет одлуку: „Iuanovich, wird Ihme als oberspan der spanschafften Veroulliza vnd Possega auch das militar commando vber die in selben spanschafften sich befindende Rätzen conferirt“ (Reg.), а 16. фебруара јавља Ивановићу „dass Ihme die hof cammer wegen des commando vber die vmb Possega subsistirende Rätzen vnd Croaten jährlich 600 fl. ausgeworffen, gegen dem beding, dass er die cammeral geföll bestens beförderen solle“ (Reg)

на Дунаву и Тиси и да им врати храну, коју им Мађари отеше одмах при преласку на аустријско земљиште. Карафа, капитан за мишљење, одговори, да молбу Марковића и Видаковића треба испунити.⁹⁾

Током 1687. поњела је војска аустријска нове успехе. Херцег Карло и изборни кнез Еманујило извојеваше код Харшања 12. августа велику победу над Турцима, коју прозваше другом мухачком битком. После ове битке предавао се један град за другим, док се у децембру није и најсевернији град турски, Јегар, предао. Херцег Карло пође сада у Ердељ, где начини са кнезом Апафијем уговор, по коме Апафи признаде суверенитет цара Леополда. Текели је био сасвим потиснут из горње Угарске, те је боравио на турском земљишту па се најзад морао (јануара 1688.) предати Аустријанцима и тврди град Мункач, који је под управом Текелијеве супруге Јелене Зрињске храбро издржао двомесечну опсаду аустријску. Херцег Карло и кнез Еманујило заузеле осим тога градове Стони Београд, Липово, Лугош и Карансебеш. Војска хришћанска је напредовала и у Хрватској и Славонији. Овде је генерал Диневалд октобра 1687. имао у својим рукама читав низ места, међу њима Ораховицу, Пожегу, Церник и Краљеву Велику, а још пре овога, крајем септембра, освојен је Осек и Валпово. Над Србима, који су се налазили у овим освојеним крајевима славонским, постави ратни савет почетком 1688. године грофа Ивановића за команданта.¹⁰⁾

Што су Аустријанци дубље продирали у турске крајеве, то су Срби све одушевљеније пристајали уз њих. Мада је напредовање аустријско било непрекидно, ипак становници српски у Турској нису могли да сачекају долазак војске, него су многи од њих са опасношћу живота свога пробијали се кроз турске страже и ишли у сусрет хришћанима. Почетком јула 1688. логоровала је војска код Илока и по извештају једног заповедника сваки дан су приспевали у логор наоружани Срби из Срема и Босне, па су ступали у војску хришћанску.¹¹⁾ Крајем тог месеца налазио се логор код Сланкамена, одакле су генерали Валис и Хајзлер напали и заузели Тител, а у августу већ је био олкољен Београд. На београдске Турке, који хте-

⁹⁾ Априла 1688. стигла је молба, која је у Prot. Exp. забележена овим речима: „Markouich et Vitakouich, der catholischen vom feindt Herüber kommenen Rätzen capitanei, bitten vmb confirmation ihrer von dem herrn general Caraffa in händen habenden capitaneat decreti, dan umb einraubung in vermelter örther an der Thonau und Theiss vnd vmb verordnung, dass ihnen das abgenohmbene prouiant vnd zuegefuegte schaden von den Hungarn restituirt vnd guet gethan werde. Item vmb ordentliche prouiantierung, wie auch fahnen vnd paucken für ihre vnterhabende miliz“.

¹⁰⁾ Prot. Exp. за 1688. стр. 668; Prot. Reg. за 1688. стр. 37.

¹¹⁾ Türkenkrieg, Feldacten за 1688., 73. У пјесму, датираном „Supra Blok. 10. Julii 1688.“, пише: „Viele gut bewaffnete Syrmier und Bosnier fliehen zu uns und wollen gegen den gemeinsamen feind kämpfen“.

доше са својим стварима Дунавом побећи, нападну српске чете из Сегедина, Сенте и других места, те многе поубијају, жене и децу заробе и велик плен упљачкају.¹⁷⁾ Опсадом Београда управљао је кнез Еманујило, јер је херцег Карло лежао болестан. Још док се аустријска војска налазила у Земуну, побегне турски заповедник Јеген-паша, који је требао да брани Београд, а у граду остави само 10.000 војника, да под заповедништвом Окер-Алдур-Ахмеда бране град од хришћана. Кнез Еманујило позове команданта београдског Ахмеда на предају, а кад овај одбије позив, предузеше Аустријанци освајање града јуришима. Минама и топовима потресу градске зидове и местимице их поруше, те војска преко срушених зидова заузме 6. септембра 1688. град на јуриш.

У исто доба се скупи у Босни око 10.000 Турака у намери, да нападну на аустријску војску, али оближњи Срби босански састану се једне ноћи па ударе на Турке са великом виком и лармом. Турци помислише, да иде читава војска хришћанска те као без душе побегоше, а сав логор оставише Србима.¹⁸⁾ Босанци између Саве и Дрине нису одмах могли да приступе хришћанској акцији, јер је Зворник био још у турским рукама, те је посада зворничка и на босанској и на србијанској страни држала у шаху околна српска места. Октобра 1688. године нападну Срби на град Ужице, посеку многе Турке и заробе велик плен, а нешто доцније пређе принц Лудвиг Баденски преко Дрине у Босну, опколи Зворник и заузме га после опсаде од неколико дана. За то време је и на другој страни напредовала војска аустријска те и град Смедерево паде у њене руке. Генерал Капрара се крене према Нишу но кроз кратко време се врати и 2. новембра јави двору бечком, да због рђавог пута и због даљине мора одгодити нападај на Ниш. У исто доба и из истих разлога завршио је после освојења Зворника и принц Баденски овогодишњу војну.¹⁹⁾

¹⁷⁾ У Prot. Exp. Капрара јавља 30. јула 1688. на Сланшамена на освојење Тателн: Adler-Schwung стр. 383.

¹⁸⁾ О. с. стр. 387.

¹⁹⁾ У Prot. Exp. су сачувале о томе белешке: „Caprara sub dato Belgrad 12 oct. 1688 describit das orth Sabaz, wie es beschaffen vnd besetzt seye . . .“ Недалеко од Шапца је Зворник. Још поседнут од Турака, који спречавају „dass die vmbllgende hawern nit könnten zur contribution gezogen werden. Den hawern hette man in die 9 m. stuckviech restituirt lassen, welches ihnen von den Hungarn were abgenolmben gewesen; die Rätzen stünden in armis. sich auf alln fall gebrauchen zu lassn. Die Rätzn, huzaru vnd Walachn hettin die statt Uglitza aussgeplündert, grosse beutlie vnd viel sclauen gemacht“; затим „Prinz Ludwig zu Baaden erindert den 24. oct. 1688, dass er Zwornick erobert vnd darmit wegen mangl der fourage, angefallenen schneen vnd grossen wassers die campagna schliessen müsse“ и касније „Caprara sub dato Belgrad, 2. nov. 1688. erindert, dass er sein auf Nissa vorgeholmben march des weithin vnd übhn weegs halber wider habe zuruckk nembn müssen. Die Rätzen hette er wider die Türckln animirt vnd ihnen gewisse kreutz-fahnen machin lassn. Meldet des walachischen capitains Wullin vnd dern bey sich gehalten 500 Hungarn, bey

У Србији су Турци хтели да униште све животне намирнице и да на тај начин отежају напредовање хришћанске војске. Од Београда до Ниша опустошили су сва места и да би народ заплашили, поубијају на 1200 Срба. Али овако поступање турско не само да није угушило покрет српски него га је још појачало. У Босни се подигну многи Срби те нападну изненада на турску чету од 6000 душа, која се кренула против Моровића у Срему. Сукоб се сврши са поразом турским. Око 400 Турака остало је мртвих на бојном пољу, њих 70 заробе Срби, а многим нанесу ране и у знак победе пошаљу генералу Хајзлеру неколико турских застава. Од грофа Хоф-Кирхена замоле ови босански Срби немачке официре, да их подуче војништву. Обећавали су, да ће њих око 30.000 ступити у редове аустријске војске, само ако их оставе при њиховим слободинама и ако не дирају у њихову веру.¹⁶⁾

Услед пада Зворника предала се хришћанима и Тузла као и Брчка те је сав народ у околини тих места дахнуо душом. Са свију страна хитали су Срби у бојне редове и многи од њих заузеше набрзо официрска места. Тако се бивши тајни дописник (ухода) аустријски из Београда, Јуро Кристоф, понудио децембра 1688. ратном савету, да 1000 босанских Срба прикупи о свом трошку, што ратни савет одмах усвоји, те Јура постави за капетана тој чети. Нешто доцније, 7. фебруара 1689. замоли Ђорђе Бисеровић потврду капетанског достојанства над једним одељењем босанским, а тако исто Тома Рајковић за капетана у Брчком и Пуговић у Шапцу.¹⁷⁾ И о капетану Новаку Петровићу сачувао је неколико вести из овог

welchen der Batthay von Segedin gewesen, grosse untrey. mit dem Tököly gehabte conspiration, indeme sie demselben etlich hundert Rätzen auf die schlachtbanckh geliffert hettn". О *ужичкој* победи српској навашла је исте године у Младва и у Болоњи једна брошура још у току 1688. године. Натпис брошуре гласи: „Nova vera e distinta relatione della vittoria ottenuta dall' armi imperiali sotto il commando del capitano Rasciano, dell' acquisto fatto dell' importante citta e castello di Vslza nelle vicinanze ella Bossina".

¹⁶⁾ Adlers Schwung, стр. 469; Theatrl Europaet continuatl, dreyzehender Theil, Franckfurt am Mayn 1698 стр. 697.

¹⁷⁾ У Prot. Exp. за доц. 1688. пише: „Juro Christoph, er wolle ein tausendt Bosneser auf aigne spesen gegen reichung des prouiantds wider den Türckhen stöllen". У Prot. Reg. под датумом 29. децембра 1688. стоји „Nouak Petrouich, Rasclanorum legionum capitaneus. bittet, ihme für seine miliz täglich das prouiantd reichen zu lassen", а под 31. дец. те године „Czobor, communicatur des hadnag zu Erlau Sluko Nicolich anbieteten, dass er mit einer anzahl Rätzen vnter seinem regiment dienen wolte". Надаље у доц. 1688. Prot. Exp. пише: „Petrouich, Rätzen capitain, vmb asstignirung des prouiants für seine rätzische miliz Item vmb einen gefangenen türckischen officier". У Prot. Reg. под 12. јан. 1689. пише: „Piccolomini, antworth wegen des stättleins Soli vnd zu Zwornik erwartenden feind. Dem Gössinger sele committirt, die nacher Berchka verlangende schiffrequisiten von Belgrad hinauf zu schticken". Под 7. фебр. 1689. стоји: „Caprara, communicatur des Georgen Bizeroviz memorial, wegen coufirmation in dem capitaneat vber einige bosnische manschaft", а 7.

времена. Његовог брата су Турци заробили и у Цариграду уморили, те он замоли ратни савет за помоћ удовици и деци братовљевој, а за себе у исто доба замоли Бечкерек и околна места на уживање.¹⁷⁾ Спомиње се често пута и Никола Радовић, кога је цар поставио за капетана у Карловцима, под условом, да прикупи 100 српских војника.¹⁸⁾

Мада су Срби ступањем у редове хришћанске војске знатно појачали снагу аустријску, ипак нису сви официри били свесни те велике користи, коју имају од српских ратника него су отежавали и иначе тежак положај српског народа. Местимично се одушевљење Срба претворило услед непријатељског поступања појединих војних заповедника аустријских у огорчење, те су многи остављали аустријску службу и бегали натраг у Турску. Прву вест о том незадовољству досељеника имамо од 26. априла 1687., кад је један официр јавио ратном савету, да из Баје сваки дан беже Срби у Турску. Касније, 1. јануара 1688. тужи се заповедник у Палоти Бисерски, да хусари секу Србе, који пребегну из Стоног Београда, а 12. марта ове године јавља генерал Нехем из Сегедина, да се у Баји било скупило око 1500 католичких Срба, али су тамошњи заповедници својим поступањем учинили, да је њих 600 одбегло натраг у Турску и више неће ни један Србин да дође.¹⁹⁾

фебр. те године забележено је: „Piccolomini, communicatur des Pugouiz memorial wegen der capitaneat zu Sabaz. — Thomae Raikouiz, vmb confirmation in der capitaneat stöhl zu Berzka“.

¹⁷⁾ Према Prot. Reg. налаже ратни савет 1. априла 1689: „Hof cammer, dass dem gewesten gehaimben correspondenten zu Belgrad Juro Christoph, Item der Rätzen hauptman Nouak Petrouich auf so viel leuth, alss sie ins veldt stellen werden, das brod geraicht werden solle. Caraffa, intimatur resolutio caesarea, dass dem Juro Cristoph vnd Nouak Petrouich sambt ihren ins veldt stellenden leuthen das prouiant geraicht werden solle“. Кристофу и Петровићу је заповеђено, да држе дисциплину и да не дозволе војницима ексуранџе. У априлу је ставља молба: „Nouak Petrouich Rätzen capitain bittet Ihme tanquam usufructuario den ditsrict Beskereke zu verleyhen“ (Exp), а 18. априла решава ратни савет: „Hof cammer, recommendatur des Nouak Petrouicz anlangen wegen einer beyhilff für seines bruders seeligen weib vnd kinder, welcher zu Constantlnopel geschunden worden“ и „Heissler, communicatur vmb sein guetachten des Nouak Petrouicz anbringen wegen Ihme cinraumung des gebiets Beskereke“ (Reg.).

¹⁸⁾ У Prot. Reg. забележено је 10. јуна 1689.: „Radouich Nikola, wird Ihme verwilligt mit 100 armirten leuthen zum printz Louis zu komben vnd darüber capitän zu sein. Haaden Louis, remittitur des Nicolai Radouich anbringen, wegen der capitän stöhl zu Carlouza, sambt dem decret, welches Ihme alss capitän vber 100 armirten personen ertheilt worden“.

¹⁹⁾ Beh 26. априла 1687. јавио је von der Beeck на Будима „von Bala lauffen die Rätzen täglich weckh nacher Türckhey“ (Prot. Exp.), а 1. јан. 1688. пише v. Bisserssky на Палоти „dass die husaren die aus Stuhlweissenburg vbergehenden Rätzen alle niderhauen“. 12. марта исте године пише de Nehem на Сегедини: „dass die der orthn in die 1500 man starckh bereits versambt gewesene catholische Rätzen von dem capitän Bertholt vnd

Прву половину 1689. године провела је хришћанска војска у припремању за нове нападе и продирање. Главна војска није се никуд кретала из Београда него су српске добровољачке трупе нападале на непријатеља и узнемиривале га. Чим је пролеће наступило, удари једна чета српска на Нови Пазар, снали га и поубија неколико стотина Турака, али се у повратку Срби разделе те их Турци дочекају у заседи и разбију. Међутим ово није омело Србе јер априла 1689. јавља гроф Штаремберг, да се с дана на дан повећава број српских војника. Из свију крајева па и из Босне и Херцеговине долазили су нови ратници у београдски табор и ступали у војску. У марту ове године тражили су капетанска достојанства над српском војском Сава Андријевић и Владислав Бијанић за место Крушевац. Запитан за мишљење одговори 5. априла Штаремберг, да није потребно постављати капетане за одређена места, но да им се може дати титула капетанска без одређеног пребивалишта. Ово усвоји 20. априла и ратни савет²⁰⁾.

У ово време се догодило пресељење једне знамените фамилије српске. 22. фебруара 1689. јавио је двору гроф Штаремберг, да су кнезови из Старог Влаха, браћа Рашковићи, вољни да се придруже аустријској војсци, те гроф најтоплије препоручује двору ове кнезове. Ратни савет напише већ 15. априла и пошаље Штарембергу заштитно писмо за Рашковиће. Штаремберг достави заштитно писмо Јовану Рашковићу, на што овај са браћом Мојсилом, Илијом и Михајилом и са многобројним Србима пређе на аустријску страну²¹⁾ Срби, који су

proviand officier zu Baia dergestalt ubel tractirt werden, dass dem nit allein schon bey 1000 wider hinweckhgangen, sondern auch kein einziger mehr vom feindt herüber zu gehen verlangt. Bitt dahero nit allein diesen beeden solches ihr unbelugtes üble procedere mit dergleichen leuthen abzustöllen, sondern zu befehlen, dass den würrkhlichen Rätzen heiduckhen etwas von proviant geraicht werden möge*.

²⁰⁾ У Prot. Reg. под датумом 12. марта 1689. стоји: „Starmberg Guido, communicatur des Saba Andrewick memorial wegen der capitaneat stöll zu Mirava. item des Vladislaus Bianiz vmb solche stöll zu Kruschowitz an der Morava“. У Prot. Exp. за 1689. пише: „Starhemberg Guido sub dato Belgrad 19. april erindert, dass die Rätzen Nouipazar uberrumpelt, abgeprandt vnd etlich 100 von dem feindt nidergemacht haben, nachgehends aber, weiln sich gedachte Rätzen separat hettten, wern sie widerumbn vom feindt vberfallen vnd geschlagen worden, er verhoffe doch, dass sie sich baldt widerumbn etlich 1000 starckh versambeln vnd khünffig vorsichtiger sein soltn“, а нешто касније „Starhemberg Guido, die erfftene niderlag des vicebassa auss Bosnien, die eroberung und aussplünderung des orths Noul Bassar vnd die vermehring von tag zu tag der rätzischen milliz, zu welche schon 6 bosnische famillen gestossen weren, betreffend*.

²¹⁾ У Prot. Reg. под датумом 12. априла 1689. пише: „Stahrnberg Guido, auf seines vom 22. passato betreffendt des teindts vorhabende proviandirung Temesvar, re-commandirt die so genante knesen ex districtu Starivlach“, под датумом 15. априла: „Stahrnberg Guido, includitur protectionales für die so genante knesen oder edelleuth in dem districtu Starivlach“, у писму Штарембергову од 21. маја (из Београда) стоји: „... belangent die knesen oder edlleuth von Starivlach habe denenselben, dass mir bey-

непрестано попуњавали бојне редове хришћанске, нису били вични војничкој дисциплини, те ратни савет често пута опомиње војсковође, да сачувају што боље могу дисциплину у српским четама. Оружје српским војницима давано је оно, које су од Турака отели²³⁾.

Поход на Ниш одгођен је 1688. за идућу годину. То су осећали и Турци па су се већ на почетку ове године скупљали око Софије и Ниша и припремали се, да достојно дочекају непријатеља. Ратни савет је извештен о кретању Турака те 22. и 23. фебруара наложи генералима Хоф Кирхену и Штарембергу, да не остављају своје трупе с оне стране Мораве, јер им прети опасност од Турака²⁴⁾. Све до маја су чинили Аустријанци припреме за даље ратовање, а 10. т. м. постави цар пограничног грофа баденског Лудвига за главног команданта аустријске војске у Србији и стави му у задатак између другог, да освоји Босну и Херцеговину. Ово је имао да изврши помоћу Срба и то на тај начин, што ће с војском изаћи преко Ниша на море и тиме одсећи ове покрајине од турске државе и приморати их на предају²⁵⁾.

По налогу ратног савета од 5. јула пресељавао је принц Баденски из Србије у Срем и Славонију све Србе, који нису били под ору-

geschlossene patent überantwortet vnd werde sie nit allein aller kayserlichen gnadt versichern sondern auch auf solchen weeg zu bringen gedacht sein, damit durch einholung der kundtschafften vnd andern dergleichen, dem feindt mögligsten abbruch beschehen vnd hingegen Ihrer kayserlichen mayestat dinst vmb sovill mehr befördert werden möge . . ." (Prot. Exp.), а 26. маја пише: „Stahremberg Guldo, antworth wegen des für die knesen in districtu Starwlach vberschiktes protektional, Includitur auch dergleichen für die Christen in Illirien“.

²³⁾ Ратни савет одговара 29. априла 1689. грофу Штарембергу на његово писмо од 16. априла: „betreffend die wider den Türcken erbitterte Rätzen, dass selbe zwar zu behalten, allein guete disciplin zu obseruiren sele“ (Reg.). На писмо Карађако од 6. маја о. г. одлучио је ратни савет: „Die ausfolgung des türkischen gewöhns von Sigeth und Erla nacher Essek und Ofen, damit es sodan ferners von den zeugs officirn dasselbst nach Belgrad abgeführt vnd den Rätzen aussgetheilt werden möge“ (Exp.), а 17. маја је наложио: „Vecchta, in simili Butler, Cheverelli, Hof Kirchen, es sele vnter 29. passato befohlen worden, dem Juro Christoph für seine armirende Rätzen die zu Erlau, Sigeth vnd Stulweissenburg verhandene sábl vnd röhrl abfolgen zu lassen, nun aber resoluirt, die zu Stuhlweissenburg vnd Erlau verhandene nacher Ofen vnd die von Sigeth nacher Ossek Mefferen zu lassen“ (Reg).

²⁴⁾ Prot. Reg. за 1689. Штаремберг је према Prot. Exp. у свом писму од 5. фебруара предложио: „Die Rätzen im lande wern zu disarmirn vnd zum landtbau zu bringen, Ingleichen die inwohner zu Boscarova an der Moraua vnd vmb Vsiza, welche vom feindt nit genuessamb zu beschützen, wern zu auociern vnd in Sclauonien haussässig einzusetzen“. На то је 23. фебруара наложио ратни савет Штарембергу: „die an diesem fluss hinabwärts vnd gegen Vsiza subsistierende inwohner von dannen zu auociern vnd heraufwärts an die Sau zu setzen“.

²⁵⁾ Prot. Reg. за 1689. Генерал Хофкирхен је јавио већ у мају о. г., да се Морави може на десетак места прећи, а 19. јула одобрава ратни савет намесру принца Баденског, да пређе Мораву, да привуче к себи тамошње Србе и да им „brodt ratichen lasse“ (Reg.).

жјем и који нису ратовали, да се тиме помножи тамошње разређено становништво. Да би се пресељеним Србима створила сигурност, наређено је Баденском, да често шаље омање чете, које ће испитивати стање пресељених Срба и штитити их од Мађара.²⁶⁾ У ово доба је Оршава била поседнута са 1.500 Срба и 200 драгонера под заповедништвом обрштара Херберштајна. Овамо дође из Влашке и Ђорђе Бранковић, коме је цар Леополд дипломом од 20. септембра 1688. поделио достојанство угарског грофа, те је из Оршаве разашао по околини писма и прогласе и позивао у њима народ, да се лати оружја и да похита к њему, издавајући се на основу цареве дипломе за природног господара или деспота Србије, Босне, Мизије, Бугарске, Тракије, Срема и свих земаља од Осека до Цариграда. За овај рад Бранковићев дознао је и Баденски баш кад се кретао с војском на Ниш те 26. јула извести о томе из логора код Липе, у близини Смедерева, цара Леополда и јави, да му је генерал Хајзлер писао за Бранковића и изразио сумњу, да он стоји у вези и тајном споразуму са влашким кнезом. Цар Леополд одговори Баденскоме 5. августа, да Бранковића примаме под каквим год изговором и да га задржи код себе, а ако буде нужно, да га и затвори.²⁷⁾

Међутим се почетком јула кренуо из Видина Текели са пашом од Силистрије, да нападне Кладово. Текелијева војска се састојала од 4000 турских коњаника, преко 2000 јаничара, 4000 Арнаута, 4000 мађарских пешака и коњаника и 1000 Татара. У Кладову је било 1000 српских усташа са храбрим заповедником Моленецом. По другом извору био је Продан Штета српски заповедник. Срби се јуначки држали 12 дана па видећи, да нема ни од куда помоћи, него се још и турска флота појави на Дунаву, упусте се у преговоре и предаду град, али Текели не одржа задану реч да ће посаду пустити на слободу, него све Србе задржи у ропству.²⁸⁾ Овај успех Текелијев кварно је јако планове принца Баденског те он изда налог српским шајкама, које су, на броју 28, стојале код Смедерева, као и тамошњим војницима српским, да се крену против Текелија и да натраг освоје Кладово и Оршаву, а уједно заповеди генералу Хербевљу, да са својим четама из горњег Баната подупре акцију Срба. Текели дозна шта се

²⁶⁾ У одговору слов на писмо Баденскога од 27. јуна 1689. воли 5. јула ратни савет: „dass er die Donau dis und lenselts bis Fetislan vier meill von Vidin zu behaubten sueche, die kleine posten mit heyducken vnd Ratzen besetzen vnnnd mit munitlon, prouiant versehen lasse, werde approbiert, ingleichen dass er die inwohner, ausser der bewöhrten, vber die Sau schicke vmb selbe gegend zu popullren vnd werde, vmb ihnen sicherheit von denen Hungarn vnd Ratzen zu verschaffen, das beste mittel sein, offers durch die commendanten kleine partheyen ausschickhen vnd die vaglrende beim kopf nehmen zu lassen“ (Reg).

²⁷⁾ Freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten, стр. 99. и 100.; Јован Томић, Десет година etc. стр. 103. и 104.

²⁸⁾ Adlers-Schwung, стр. 474.

спрема те изашље пред српске шајке своју флоту, а пред српску војску 600 одабраних спахија и 800 јаничара. Негде код Голупца нападну Турци 11. августа на изненађене Србе, те ма да су Срби четири пута били бројно јачи од Турака, претрпише ипак пораз и оставише око 1500 војника које мртвих које рањених на бојном пољу. У исто доба пострадају и српске шајке од турских галија. 10 шајка Турци отму, а 18 се бегством спасе.⁸⁸⁾

Крајем јула пређе Баденски с војском Мораву и утврди се у близини Пожаревца, где остане преко три недеље. Једну чету српских војника пошаље да заузму од Турака градић Манасију, а затим се и сам упути према Нишу и 20. августа стигне на Краљево Поље. У даљем маневрирању се 29. о. м. сукоби између реке Лепенице и Мораве с Турцима, те овде однесе победу. У Баточини се задржи преко две недеље одмарајући своју војску и спремајући је на даљу акцију. Одавде изда нов проглас и позове Србе у Србији, Босни, Херцеговини као и становнике Албаније, да се дигну на оружје и да ступе у редове аустријске војске. Срби су одиста јатомице стизали те кад Баденски попуни њима редове својих војника, крене се на Ниш. Код Ниша се 23. септембра сукоби с Турцима и у крвавој битци нанесе им страховит пораз.⁸⁹⁾ У битци су се особито истакли Срби са својим вођом Павлом Дејаком. На вест о победи хришћана код Ниша спалише Турци Оршаву и Кладово па се повуку са топовима и храном у Видин.

Међутим су почетком августа и Турци пожњели један успех: освојили су од хришћана град Зворник. На другој страни су Срби паралисали овај успех, јер су отели од Турака градиће Козник и Маглич, које леже недалеко од Новог Пазара.⁹⁰⁾ Сада је била цела Србија у рукама хришћанским, те хришћани после пада Ниша разделе војску. Један део под заповедништвом Баденскога пође према Видину у Бугарској, да подели ратну срећу са Текелијом и његовим четама, а други део остане на југу Србије под управом генерала грофа Пиколоминија, на кога је Баденски а и ратни савет пренео задатак, да изађе с војском на Јадранско Море и да тиме одсече

⁸⁸⁾ Feld-Acten, Türken-Krieg za 1699., 13. ad 1.

⁸⁹⁾ Prot. Exp. aa 1689.

⁹⁰⁾ 8. септембра Јанља Баденски: „Zwornick habe der feind zersprengt vnd sich wider zuruckgezogen“ (Exp). Ратни савет донесе септембра 1689. решење „Den gewesten commandanten zu Zwornick werde der vbergaab halber kriegs recht gehalten“ а на писаму првица Баденскога, датираоих у логору код Јагодине 15. и 27. септембра, видимо „Zwornick wäre vom feindt noch besetzt, herentgegen hätten die Räzen an der seruischen Moraua die schlösser Kosnik vnd Maglicze bey Nogibazar dem feindt abgenommen, welchen sie noch hasstlig verfolgen. Bosnien köne er nit wohl zu komen, wolle aber die communication dahin abschneiden, auf das es durch tractaten sich ergeben muesse“ (Exp.); Adlers-Schwung стр. 485.

Босну и Херцеговину од Турака.⁸¹⁾ Пиколоминију је додељен и капетан Павле Дејак Несторовић, кога цар 5. октобра постави за обрштара српских војника. Дејаку је заповеђено, да скупи једну регименту од 10 компанија, у свакој по 300 момака и две компаније коњаника, у свакој по 200 људи па да с том војском помаже Пиколоминија у борби.⁸²⁾

Принц Баденски се крене из Ниша 6. октобра у правцу према Видину и јави из логора код Дренове 13. октобра ратном савету, да се налази у близини Видина. Уз пут је дознао да је непријатељ напустио Оршаву и Кладово. У граду Белградчику, који лежи на путу између Видина и Софије, остави српског капетана Продана Штету. Овај је летос јуначки бранио Кладово од нападаја Турака и Текелије, а сада је са 1000 српских пешака и коњаника имао задатак, да узнемирује Турке између Никопоља и Софије и тиме да заклони леђа Пиколоминијевој војсци.⁸³⁾ Са осталом војском нападне Баденски 14. октобра Видин, одакле је Текели за времена умакао у Никопољ. Посада видинска после храброг отпора, који је многе жртве стајао и Турке и хришћане, упусти се у преговоре о предаји града, те 19. о. м. поседнуше хришћани видинску тврђаву, а Тур-

⁸¹⁾ Prot. Reg. за 1689.

⁸²⁾ У ово време је у појединим местима близу реке Саве било 3334 српских војника. Од ових је земунски капетан, који је становао између Земуна и Февена, имао 34 хајдука (пешака); хајдањ Јоан v. Janovitz 20 хајдука, хајдањ Гаврило у Февену 40 хајдука, капетан Јован Деметрић у Прогару 10 хајдука и 10 хусара (коњаника); капетан Теодор (Марјановић) у Купинову 200 хајдука и 230 хусара; ваљевачки капетан Михајло, такође у Купинову, 180 хусара, карловачки капетан (хаџи Милош Штрбић) 100 хајдука, капетан осечки Franz Mitter, који је становао у Иригу 120 хајдука и 40 хусара, иршки капетан Rodica 70 хајдука и 30 хусара, капетан ирвански Рац Мишио 50 хајдука и 40 хусара, лознички капетан са седиштем у Кленку 80 хајдука, капетан Јанош Комори у Митровици са 550 хајдука и 150 хусара, капетан Scraza са 430 хајдука и 120 хусара, капетан Ђорђе Хорват von Scherkhowitz са седиштем у Кленку са 80 хајдука и 80 хусара, капетан Максим von Црнорковић такође у Кленку са 135 хајдука и 75 хусара, хајдањ Wolck von Wallich са 10 хајдука и 60 хусара, капетан Ђорђе Видовић са 70 хајдука и 10 хусара, хајдањ Јанош из Осека са 60 хајдука и моровињски капетан са 200 хајдука и 20 хусара (Feld-Acten, Türkenkrieg 1689, 10 ad 24).

⁸³⁾ У писму из логора код Дренове јавља Баденски „dass Orsova vnd Fetislam vom feind verlassen seint. Das land dortherumb seye ganz wüste vnd keine substistenzmittel darin. Weiter gegen Nicopolis hinein aber würde es nit zu manuteln sein“ (Exp). Из логора код Фетислама пише Баденски 29. окт. цару: „In Belgradsek, einen guten schloss, so drey meil unterhalb Viddin auf dem weeg von Soffia in dem berg Haemus ligt, habe ich den vor disen alhier zu Fetislam gewesten raiz. capitain Steta Prodan, welcher alhiesigen posto disen sommer wider den Türcken und Tekely sehr rühmblich defendiret und neulich in der confusion, da der feind vor Viddin weggeschlagen worden, mit der flucht über die Donau herüber gekomben, auch sonst ein wackerer. resoluter mann ist, das commando gegeben“ (Türkenkrieg, 11, 10).

цима даде Баденски према уговору о предаји пратњу, која их је отпратила до Никопоља. У Видину остави принц 5 компанија војника под заповедништвом барона Штракара, а сам се крене у Кладово, дозове к себи грофа Ђорђа Бранковића и пошље га у Сибињ у затвор, а цара извести 7. новембра о овом догађају.⁸⁴⁾

Генерал Пиколомини, раставши се код Ниша са принцем Баденским, пренесе свој логор у Прокупље, и постави овде провијант и муницију у магацине, а да би те магацине осигурао од Турака, поруши пролаз лесковачки и поседне са 200 Немаца и 200 Срба градић Козник. Затим се крене према југоистоку и стигне у Приштину, где се већ било прикупило на 5000 Срба и Арнаута, у намери, да се боре против Турака, те када дође Пиколомини, положише сви заклетву на верност цару Леополду. Из Приштинске пошље пуковника Штрасера на Качаник, камо и сам стигне 26. октобра. Турци су већ раније напустили били Качаник те се војска хришћанска упуту на Скопље, који паша Махмуд-беговић са својих 8000 војника испразни још пре доласка хришћана. У Скопљу је беснила куга, с тога Пиколомини не хтеде стављати посаду у град, него га даде 27. октобра спалити. Из Скопља се врати у Приштину, а одавде се крене 3. новембра у Призрен.

На луту од Ниша према Скопљу дознао је Пиколомини, да се поглавица српске цркве, пећски патријарх Арсеније III. Чарнојевић, уклонио испред Турака из Пећи у Никшиће. Пиколомини је знао, да поверени задатак може извршити само тако, ако му српски народ даде што издашнију оружану помоћ, а код Срба је највише утицаја имао црквени поглавар њихов. Пошто су акцијом Пиколоминијевом дошли у сукоб интереси Млечића и Ђесареваца, науми овај, да пре свега отргне патријарха од млетачког утицаја, те пошље једног капетана српског, по имену Петра Соколовића, у Никшиће са два писма, у једном позива патријарха да подигне народ на оружје, а у другом је проглас народу српском, да ступи под заштиту цара Леополда. Соколовић није могао да дође до патријарха, него му достави по другом генералова писма и јави са своје стране, да ће скорим доћи 4000 аустријских коњаника, да потпомогну Црногорце у борби. И генерал Пиколомини и капетан Соколовић попрете патријарху, да ће га сматрати за непријатеља, ако се одмах не придружи к њима.⁸⁵⁾

⁸⁴⁾ Adlers-Schwung, стр. 506. Према Prot. Exp. јавно је Баденски sub dato veltlager oberhalb Fetislam 7. nov. 1689, „den Georg Brankouiz, welcher kays. diploma missbraucht, habe er nacher Hörmanstatt in arrest geschickt“.

⁸⁵⁾ Ј. Томић, о. с. стр. 130 и 131; Јован Томић, Црни Гори на морејског рата (1684—1689) Београд 1907. стр. 163—165. Дело надотана Грбе (Die kaiserlichen in Albanen 1689. von Hauptman Gerba, Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs ja 1888) опсекује испрживо ове догађаје на основу података из ратног архива.

Међутим је и седиште патријарха Арсенија, Пећ, пало у руке Пиколоминијеве, те овај наложи калуђерима, да одмах позову патријарха, нека се врати у своју патријаршију. Ова вест затече патријарха на Цетињу и он ни часа не часећи похита у Пећ и одавде у Призрен. У то је Пиколомини наставио пут из Приштине, а 6. новембра стигне с војском у Призрен, где га дочекају патријарх, албански надбискуп и многобројно свештенство, које га поздрави добродошлицом. У Призрену се било скупило на 6000 које Срба које Арнаута, те и ови положе заклетву на верност. Пиколомини је сада имао под собом преко 20.000 оружаних Срба и Арнаута. Не знајући, да ли сме веровати овим ратоборним људима, који су бројно трипут јачи од његове војске, саветовао се о томе са својим официрима, са надбискупом и патријархом. Ови разбише сумњу генералову и још га уверише, да помоћу придошлих војника може рачунати на нове победе.³⁶⁾ Али акција неуморног Пиколоминија заврши се изненада. Куга и друге заразне болести буду пренесене из Скопља и у хришћански логор те у сред најживљих преговора са Србима и Албанцима подлегне зарази 9. новембра и Пиколомини. Пред смрт своју преда управу над војском херцегу холштајнском Ђорђу Кристијану.

С једне стране смрћу Пиколоминија, овог даровитог војсковође, који је тактичним понашањем својим створио добро расположење и загрејао Србе у необичној мери за аустријску ствар, а с друге стране стицајем разних околности створен је преокрет на бојном пољу. Овај преокрет је идуће године учинио неминовним повлачење аустријске војске са балканског полуострва а с њоме и повлачење оних Срба, који су отворено пристали уз хришћане, постали поданици цара Леополда и заклели му се на верност те се тиме компромитовали у очима дотадањих господара својих Турака. На челу Срба, који су се јавно ангажовали за хришћане, стојао је патријарх Арсеније Чарнојевић па се и повлачење тих Срба испред турске војске и пресељење њихово из старе домовине у Угарску назива у науци његовим именом: сеоба Срба под патријархом Чарнојевићем.

³⁶⁾ Feld-Acten, Turkenkrieg за годину 1689.

